

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Σχολή Επιστημών της Αγωγής
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Θέμα:

**Η κοινωνική κατασκευή του φύλου
στη Φεμινιστική Επιστημολογία**

Διδακτορική διατριβή

Νεφέλη Γκλέζου

Ιωάννινα 2020

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως (Ν. 5343/32, άρθρο 202, παράγραφος 2).

Η κοινωνική κατασκευή του φύλου στη Φεμινιστική Επιστημολογία

Εξεταστική Επιτροπή

A. Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

Επιβλέπουσα: Μαρία Πουρνάρη, Καθηγήτρια στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μέλη:

Ιορδάνης Μαρκουλάτος, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κώστας Παγωνδιώτης, Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Πατρών

B. Μέλη της Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής:

Αθηνά Αθανασίου, Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Ρένια Γασπαράτου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Πανεπιστημίου Πατρών

Ελένη Θεοδοροπούλου, Καθηγήτρια στο Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου

Αλέξανδρος Θεοδωρίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Στην ανεπανόληπτη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το αντικείμενο της παρούσας διατριβής εντάσσεται στην προβληματική της φεμινιστικής συγκρότησης της γνώσης στο πλαίσιο της φεμινιστικής επιστημολογίας. Η διαμόρφωση του φεμινιστικού χαρακτήρα της γνώσης εξετάζεται με βάση την κοινωνική σύλληψη του φύλου, σύμφωνα με ορισμένες φεμινιστικές επιστημολογικές θεωρίες της αναλυτικής παράδοσης και της μεταμοντέρνας φιλοσοφίας. Δεδομένου ότι η φεμινιστική επιστημολογία ως κλάδος συγκροτείται με βάση έννοιες και παραδοχές που ανήκουν σε διαφορετικά είδη φεμινιστικών επιστημολογιών, έρευνα αυτή επιχειρεί να εντοπίσει, να εξετάσει και να ερμηνεύσει ορισμένα αντιπροσωπευτικά επιχειρήματα που αναπτύσσονται στο πεδίο αυτό, σε ένα φάσμα από τον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό έως ορισμένες μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρίες. Απώτερος στόχος της παρούσας εργασίας είναι να συνεξετάσει την προβληματική της φεμινιστικής επιστημολογίας στη σχέση της με τον χώρο της εκπαίδευσης και να καταδείξει τις συνήθεις έμφυλες παραδοχές που αναπαράγονται εκεί. Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει την πορεία προς τη συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας ως κλάδου, καθώς και τις βασικές παραδοχές που την χαρακτηρίζουν ως προσέγγιση. Το δεύτερο κεφάλαιο αναλύει την επιστημολογία του φεμινιστικού εμπειρισμού και, ιδιαίτερα της ύστερης εκδοχής του, για να αναδειχθούν οι βασικές έννοιες αυτού του είδους φεμινιστικής επιστημολογίας. Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο συγκροτείται η γνώση στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, σύμφωνα με τη θεωρία της Sandra Harding. Στο τέταρτο κεφάλαιο διερευνώνται οι παραδοχές του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού και ο τρόπος με τον οποίο αυτές καθορίζουν τον χαρακτήρα των θεωρήσεών τους, σύμφωνα με τις θέσεις της Susan Hekman, της Luce Irigaray, της Donna Haraway και της Judith Butler αναφορικά με την έννοια γυναίκα και την έννοια φύλο. Τέλος, το πέμπτο κεφάλαιο εντοπίζει την ανάγκη αξιοποίησης της φεμινιστικής επιστημολογίας στον εκπαιδευτικό θεσμό, εξετάζοντας τα ακόλουθα ερωτήματα: Θα έπρεπε η επιστήμη της εκπαίδευσης να υιοθετήσει ορισμένες προϋποθέσεις και παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας; Με ποιον τρόπο μπορεί να οικειοποιηθεί και να ενταχθεί κάθε ξεχωριστό είδος φεμινιστικής επιστημολογίας στο εκπαιδευτικό πλαίσιο;

ABSTRACT

The subject of the present dissertation is part of the problematic of the feminist constitution of knowledge in the context of feminist epistemology. The formation of the feminist character of knowledge is examined on the basis of social conception of gender, as it responds to some feminist epistemological theories of the analytical tradition and of postmodern philosophy. Since feminist epistemology as a branch is constituted based on texts belonging to different types of feminist epistemology, this research attempts to detect, examine, and construe certain representative arguments in this branch, in a spectrum that begins with original feminist empiricism and reaches to postmodern feminist theories. The ultimate goal of this essay is to examine the problematic of feminist epistemology in relation to the field of education and to the usual gender assumptions that are reproduced there. The first chapter examines the course towards the development of feminist epistemology as a branch and then it deals with the key assumptions that characterize it as an approach. The second chapter analyzes the epistemology of feminist empiricism and, especially its recent version, in order to point out the basic concepts of this type of feminist epistemology. The third chapter deals with the particular way in which knowledge in feminist standpoint epistemology of Sandra Harding is constituted. The fourth chapter explores the assumptions of feminist postmodernism and the way in which they determine the character of the theories of different postmodern feminists. An attempt is made to answer this question by analyzing mainly the philosophical positions of Susan Hekman, Luce Irigaray, Donna Haraway and Judith Butler regarding the concepts of woman and gender. Finally, the fifth chapter detects the need to utilize feminist epistemology in the educational institution, examining the following questions: Should the scientific discipline of education adopt certain assumptions of feminist epistemology? How can each particular type of feminist epistemology be appropriated and integrated into the educational context?

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	6
Abstract.....	7
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	12
Κεφάλαιο Πρώτο	
1. Η φεμινιστική επιστημολογία ως κλάδος.....	22
1.1 Προς τη συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας.....	22
1.2 Βασικές παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας.....	32
Κεφάλαιο Δεύτερο	
2. Φεμινιστικός εμπειρισμός.....	42
2.1 Πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός.....	42
2.2 Ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός.....	51
Κεφάλαιο Τρίτο	
3. Φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς.....	87
3.1 Η συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς.....	87
3.2 Αρχική φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς	91
3.3 Η κυρίως φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς	94
3.4 Κριτική στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς.....	108

Κεφάλαιο Τέταρτο

4. Φεμινιστική μεταμοντέρνα επιστημολογία.....	120
4.1 Φεμινιστική θεωρία και μεταμοντερνισμός: Μια αμφίβολη σχέση.....	122
4.2 Η δυνατότητα συγκρότησης μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας.....	135
4.3 Η αναγκαιότητα συγκρότησης μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας...	141
4.4 Φεμινιστικός μεταμοντερνισμός	148
4.5 Η επιτελεστική θεωρία για το φύλο.....	177

Κεφάλαιο Πέμπτο

5. Φεμινιστική επιστημολογία και εκπαίδευση.....	210
5.1 Η συγκρότηση της προβληματικής.....	210
5.2 Φεμινιστικός εμπειρισμός και εκπαίδευση.....	215
5.3 Φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς και εκπαίδευση.....	226
5.4 Η θεωρία της φροντίδας στην εκπαίδευση.....	239
5.5 Μεταμοντέρνος φεμινισμός και εκπαίδευση.....	252
5.6 Η επιτελεστική θεωρία για το φύλο στην εκπαίδευση.....	269

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	282
-------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	295
-------------------	-----

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία αποτελεί τη διδακτορική διατριβή, με την οποία ολοκληρώνω τις σπουδές μου στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Ήδη από τα χρόνια των προπτυχιακών μου σπουδών το διδακτορικό ήταν στις επιδιώξεις μου, άγνωστο ακόμη ως πραγματικότητα αλλά δουλεμένο στον νου μου μέσα σε ένα μείγμα ονείρων και φιλοδοξιών και πάντα αυστηρά στο πλευρό της συγκεκριμένης Καθηγήτριας.

Τον Μάιο του 2016, και επίσημα από το Φθινόπωρο του ίδιου χρόνου, ξεκίνησα την έρευνα και τη μελέτη του θέματος και μαζί με αυτά και έναν νέο τρόπο ζωής τον οποίο κλήθηκα να δοκιμάσω, να μάθω και να αντέξω. Το θέμα της διατριβής το επέλεξα από το ενδιαφέρον μου να μελετήσω περισσότερο τη φεμινιστική επιστημολογία, με την οποία είχα ξεκινήσει παλιότερα να ασχολούμαι στο πλαίσιο της πτυχιακής μου εργασίας. Η φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης και το ίδιο το φύλο ως έννοια εντός των διαφορετικών φιλοσοφικών θεωριών κινητοποιούσε το ενδιαφέρον μου ώστε να ασχοληθώ με την οικεία προβληματική στην παρούσα διατριβή. Έκτοτε συμπορεύομαι με την εκπόνηση της εδώ και τέσσερα και κάτι χρόνια. Διάβαζα και έγραφα σε στιγμές ευτυχίας, που αποτελούσαν και τις παραγωγικές περιόδους, αλλά συνέχιζα και σε πολύ δύσκολες στιγμές σε προσωπικό αλλά και ευρύτερα σε κοινωνικό επίπεδο. Η αγάπη για διάβασμα και έρευνα ήρθε αντιμέτωπη με την ίδια τη ζωή, τις πολλαπλές προκλήσεις και τις δυνατές διαδρομές. Μπορώ να πω πως άλλαξα αλλά ταυτόχρονα κράτησα τον εαυτό μου, έφτασα στα όριά μου, ίσως και τα ξεπέρασα, κέρδισα και έχασα εμπειρίες, στερήθηκα σίγουρα πολλά, αλλά όσα όμορφα έζησα δεν θα τα άλλαζα με τίποτα.

Για όλη αυτή την μακρά, επίπονη και υπέροχη συνάμα πορεία προς την ολοκλήρωση της διατριβής, για την έμπνευση, τη συνεργασία, τη στήριξη, την υπομονή, για την πολύτιμη βοήθεια, για τις φιλοσοφικές μας συζητήσεις, για όλα όσα περάσαμε μαζί όλα αυτά τα χρόνια, θέλω να ευχαριστήσω βαθύτατα την επιβλέπουσα καθηγήτρια, κ. Μαρία Πουρνάρη, Καθηγήτρια Επιστημολογίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Τα λόγια είναι περιττά για την εδώ και πολλά-πολλά χρόνια αγαπημένη μου καθηγήτρια που μέσα

από αυτή την τόσο επίπονη διαδικασία του διδακτορικού κατάφερε να κρατήσει την εμπιστοσύνη και τη γνήσια αγάπη μου.

Ακόμη, ευχαριστώ τον κ. Ιορδάνη Μαρκουλάτο, Αναπληρωτή Καθηγητή Φιλοσοφίας στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, ασφαλώς για τη συμμετοχή του στην Τριμελή Συμβουλευτική Επιτροπή, αλλά και για την εμπιστοσύνη του, τη βαθιά φιλοσοφική σκέψη του και για τη γενικότερη βοήθειά του στον τρόπο αντιμετώπισης της γραφής μου. Ευχαριστώ, επίσης, τον κ. Κωνσταντίνο Παγωνδιώτη, Επίκουρο Καθηγητή στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Πατρών, για τις εύστοχες παρατηρήσεις του, τον χρόνο που αφιέρωσε και τη συμμετοχή του στην Τριμελή Συμβουλευτική Επιτροπή.

Επιπλέον, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας και στο Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) για την επιλογή της πρότασής μου και τη χορήγηση υποτροφίας για τρία χρόνια στο πλαίσιο της δράσης με τίτλο: «1^η Προκήρυξη ΕΛΙΔΕΚ για υποψήφιους διδάκτορες». Χωρίς την υποτροφία δεν θα είχα τη δυνατότητα να αφοσιωθώ στη διατριβή και δεν θα είχα καταφέρει να τελειώσω την έρευνα, τουλάχιστον στο δεδομένο χρονικό διάστημα, αλλά ίσως και γενικότερα.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω εκ βάθρων τους ανθρώπους εκείνους που στάθηκαν δίπλα μου σε όλη αυτή την πορεία. Που με αγκάλιασαν στα ωραία και τα άσχημα, που έκλαψα μαζί τους, που γελάσαμε πολύ, που βάλαμε μουσική, που χορέψαμε και ζήσαμε πολλά. Ευχαριστώ πάρα πολύ τους γονείς μου και τον αδερφό μου που προσαρμόστηκαν σε διάφορα πράγματα για να μπορέσω εγώ να δουλέψω στη διατριβή και ήτανε δίπλα μου καθημερινά σε αυτόν τον αγώνα, στηρίζοντάς με από κάθε πλευρά. Δεν θα μπορούσα να μην πω ένα μεγάλο και πηγαίο ευχαριστώ και στον αγαπημένο δάσκαλο του τάνγκο στα Ιωάννινα και τους φίλους μου tangueros, που ζήσαμε τόσα πολλά μαζί τη χρονιά που πέρασε και μου έδωσαν απίστευτη χαρά και τη μεγαλύτερη δύναμη να συνεχίσω.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο μελέτης τις σημασιολογήσεις του φύλου στην προβληματική της φεμινιστικής συγκρότησης της γνώσης. Σκοπός της είναι να εξετάσει τη διαμόρφωση του φεμινιστικού χαρακτήρα της γνώσης με βάση μια κοινωνική συγκρότηση του φύλου, όπως αυτή απαντά σε ορισμένες φεμινιστικές επιστημολογικές θεωρίες της αναλυτικής παράδοσης αλλά και της μεταμοντέρνας φιλοσοφίας. Δεδομένου ότι η φεμινιστική επιστημολογία ως κλάδος συγκροτείται με βάση αναλύσεις που ανήκουν σε διαφορετικά είδη φεμινιστικών επιστημολογιών, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να εντοπίσει, να εξετάσει και να ερμηνεύσει ορισμένα κρίσιμα επιχειρήματα τα οποία αναπτύσσονται στο πεδίο της φεμινιστικής επιστημολογίας, σε ένα φάσμα που εκτείνεται από τον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό έως ορισμένες σύγχρονες μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρίες.

Απώτερος στόχος της παρούσας εργασίας είναι να συνεξετάσει την προβληματική της φεμινιστικής επιστημολογίας στη σχέση της με τον χώρο της εκπαίδευσης και λαμβάνοντας υπόψη τις συνήθεις έμφυλες παραδοχές που εκεί αναπαράγονται, να ελέγξει τη δυνατότητα αξιοποίησης των αναγκών προϋποθέσεων και των παραδοχών της φεμινιστικής επιστημολογίας ώστε η φεμινιστική οπτική να γίνει ορατή και να επιδράσει στον θεσμό της εκπαίδευσης.

Υπηρετώντας την παραπάνω ζητητική, η οποία αποβλέπει στην προσπάθεια απάντησης του κεντρικού ερωτήματος που αφορά τους όρους και το πλαίσιο μέσα στο οποίο νοείται η κοινωνική κατασκευή του φύλου και καθορίζει τη συγκρότηση της γνώσης στη φεμινιστική επιστημολογία, η δομή της εργασίας συγκροτείται σε πέντε κεφάλαια.

Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει τη συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας ως κλάδου εν σχέσει με την παραδοσιακή μη φεμινιστική επιστημολογία. Παρακολουθείται ο τρόπος με τον οποίο η φεμινιστική σκέψη ασκείται στην ανάλυση και γνώση της έννοια του φύλου, σχηματίζοντας, έτσι, το επιστημολογικό υπόβαθρο της. Δείχνονται οι προσεγγίσεις, οι πρακτικές και οι συνθήκες που οδηγούν στην ανάπτυξη της φεμινιστικής επιστημολογίας. Αυτό το εισαγωγικό κατά κάποιο

τρόπο κεφάλαιο εξετάζει την πορεία προς της συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας ως κλάδου και, στη συνέχεια, στηρίζεται στις βασικές παραδοχές που την χαρακτηρίζουν ως προσέγγιση, προκειμένου να εξεταστεί το βασικό ζήτημα στα επόμενα κεφάλαια της εργασίας: Η επιστημολογική σημασία του φύλου, όταν το φύλο νοηματοδοτείται ως κοινωνική κατηγορία και οι συνέπειες αυτής στον καθορισμό της γνωσιακής διεργασίας εν γένει. Συμπεραίνεται ότι η ανάδειξη των ανδροκρατικών προκαταλήψεων οι οποίες εμποτίζουν τις φιλοσοφικές προϋποθέσεις διαφόρων ακαδημαϊκών κλάδων συντέινει στην αναγκαιότητα ανάπτυξης θεωριών φεμινιστικής επιστημολογίας. Και υποστηρίζεται ότι οι φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης συνέστησαν την προβληματοθεσία με βάση την οποία συγκροτείται η φεμινιστική επιστημολογία, καθώς φέρουν στο προσκήνιο του διαλόγου το καθεστώς της εγκυρότητας της επιστημολογίας ως κλάδου. Η έννοια γνώση, οι γυναικείοι όροι συγκρότησης του γνωσιακού υποκειμένου και η ίδια η έννοια της αντικειμενικότητας εντός του ιδιαίτερου πλαισίου κάθε συγκεκριμένης εκδοχής της φεμινιστικής επιστημολογίας είναι ορισμένα από τα επίδικα.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναλύει την επιστημολογία του *φεμινιστικού εμπειρισμού* (feminist empiricism) και, ιδιαίτερα της ύστερης εκδοχής του, προκειμένου να επισημανθούν οι βασικές έννοιες αυτού του είδους φεμινιστικής επιστημολογίας και να αναδειχθεί η ενεργοποίηση τους στη φεμινιστική επιστημολογική έρευνα. Αρχικά, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο ο *πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός* (original/spontaneous feminist empiricism) εννοεί τον ανδροκεντρισμό της επιστημονικής μεθοδολογίας της γνώσης ώστε να επιδιωχθεί η ανατροπή των ανδροκεντρικών στερεοτύπων. Ο ανδροκεντρισμός και ο σεξισμός στην επιστημονική θεωρία και πράξη προσδιορίζονται ως κοινωνικές προκαταλήψεις και ως συνέπειες μιας «κακής» άσκησης της επιστήμης.

Από την άλλη, δείχνεται ότι ο *ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός* (recent feminist empiricism) στρέφεται στην ανάδειξη των πλαισιακών παραγόντων –όπως είναι το φύλο– κατά τη γνωσιακή συγκρότηση. Κατά την ανάλυση και διερεύνηση του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού, εξετάζεται η θεωρία της Helen Longino, για να απαντηθούν τα εξής ερωτήματα: Πώς συνδέονται οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου με τη διαιώνιση της ανδροκεντρικότητας της παραδεδεγμένης επιστημονικής γνώσης; Με ποιον τρόπο η εμπλοκή των κοινωνικών αξιών στην επιστημονική έρευνα μπορεί να διασφαλίσει την επιστημική αξία της

αντικειμενικότητας; Εν προκειμένω, αναλύεται ο καίριος ρόλος των γνωσιακών αλλά και κοινωνικών παραδοχών υποβάθρου για τη νοηματοδότηση της εκάστοτε τεκμηριακής σχέσης και γίνεται προσπάθεια να αποσαφηνιστεί ο φεμινιστικός χαρακτήρας αυτής της πλαισιοκρατικής θεώρησης. Ακόμη, διερευνάται η δυνατότητα της κριτικής των παραδοχών υποβάθρου εν σχέσει με το γνωσιακό υποκείμενο και σε αναφορά με την αιτούμενη αντικειμενικότητα του εκάστοτε γνωσιακού περιεχομένου. Το πρώτο μέρος του κεφαλαίου ολοκληρώνεται με την κριτική που ασκείται στον φεμινιστικό εμπειρισμό της Longino και, ιδιαίτερα, αναφορικά με τη διασφάλιση της αντικειμενικότητας της θεωρία της. Υποστηρίζεται ότι η εν λόγω κριτική είναι δυνατό να απαντηθεί με εσωτερικούς της θεωρίας της Longino όρους: Οι φεμινιστικές αξίες φορτίζουν το πλαίσιο των τεκμηρίων, κατά τρόπο που η διαδικασία του ελέγχου για την επίτευξη της αντικειμενικότητας της γνώσης να μην περιορίζεται αμιγώς στον φεμινιστικό χαρακτήρα τους, αλλά να συνιστά μια κοινωνική διαδικασία η οποία συντονίζεται με και μπορεί να φέρει εις πέρας τους στόχους μιας φεμινιστικής επιστημολογίας. Η απόβλεψη είναι ότι ελέγχοντας κριτικά τις ανδροκεντρικές παραδοχές υποβάθρου και αντικαθιστώντας τις με νέες, δεν διαιωνίζεται η ανδροκεντρικότητα της γνώσης.

Στη συνέχεια του δευτέρου κεφαλαίου, εξετάζεται η θεώρηση του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού την οποία εισηγείται η Lynn Hankinson Nelson. Πιο συγκεκριμένα, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο η επιχειρηματολογία της Nelson, κατά την επιστημολογική ανάλυσή της, θεματοποιεί το ζήτημα του γνωσιακού υποκειμένου και εξετάζεται η έννοια της *επιστημολογικής κοινότητας* (epistemological community) και η σημασία που αυτή αποκτά στη θεωρία της. Στη συνέχεια, αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο η Nelson επιχειρεί να συνδέσει το γνωσιακό υποκείμενο με την έννοια του τεκμηρίου στην επιστημολογία και αποτιμάται η κριτική στον φεμινιστικό εμπειρισμό της Nelson η οποία αναφέρεται στο ζήτημα της επιστημολογικής κοινότητας. Ο φεμινιστικός χαρακτήρας της εμπειριστικής θεωρίας της Nelson υποδηλώνεται από τα επιμέρους στοιχεία της θεωρίας της, όπως είναι η επισήμανση της φεμινιστικής κοινότητας ως επιστημολογικής κοινότητας, καθώς και η πλαισιοθέτηση του γνωσιακού υποκειμένου από την έννοια φύλο.

Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο συγκροτείται η γνώση στη *φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς* (feminist standpoint epistemology). Εκκινώντας από την *αρχική φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς* κατά την πρώτη συγκρότησή της, σύμφωνα με τη θεωρία της Nancy Hartsock, το κεφάλαιο αυτό προχωρά στη μελέτη των θέσεων της κυρίως *φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς*, όπως αυτή αναπτύσσεται από τη Sandra Harding. Η θεωρία της σκοπιάς της Harding εξαίρει την αναγκαιότητα συμπερίληψης της ζωής των ίδιων των γυναικών στην κοινωνικά πλαισιοθετημένη σύλληψη της γνώσης η οποία είναι μεροληπτικά διαμεσολαβημένη από τις γυναικείες οπτικές για την πραγματικότητα. Σύμφωνα με την Harding, η γυναικεία οπτική ακριβώς επειδή μεροληπτεί αξιώνει μια πληρέστερη κατανόηση του κόσμου από την υφιστάμενη ανδροκεντρική οπτική που θεωρείται ουδέτερη. Στη βάση της θέσης αυτής, το τρίτο κεφάλαιο θέτει το ζήτημα του γνωσιακού υποκειμένου αλλά και το αίτημα μιας διαφορετικής σημασιοδότησης της αντικειμενικότητας, καθώς η θεωρία της σκοπιάς στοχεύει να διατηρήσει την αντικειμενικότητα ως κριτήριο του τρόπου γνωσιακής συγκρότησης. Τέλος, το κεφάλαιο αυτό αντιμετωπίζει την κριτική η οποία μπορεί να ή έχει ασκηθεί στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς και επιχειρεί να δείξει τις δυνατές ερμηνευτικές απαντήσεις τους.

Το τέταρτο κεφάλαιο αφορά στη μεταμοντέρνα φεμινιστική επιστημολογία. Το κεφάλαιο αυτό, μετά την εισαγωγή στον μεταμοντερνισμό ως φιλοσοφικό κίνημα, διερευνά, στην πρώτη ενότητα, τους όρους υπό τους οποίους είναι δυνατή η σύγκλιση της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού σύμφωνα με τις Nancy Fraser & Linda Nicholson, και τη Jane Flax. Κυρίως, όμως, εδώ εξετάζεται η σχέση που παράγεται μεταξύ της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού και η συνεπαγόμενη αμφισβήτηση της σύνδεσής τους, όπως διατυπώνονται στα κείμενα της Susan Bordo και της Susan Strickland. Το ερώτημα που αντιμετωπίζεται είναι στη βάση ποιών προϋποθέσεων θα μπορούσε μια φεμινιστική θεωρία, η οποία στηλιτεύει τη γυναικεία καταπίεση και υποστηρίζει την απελευθέρωση των γυναικών, να εναρμονιστεί με τον μεταμοντερνισμό. Ακολουθεί, στην επόμενη ενότητα, το ερώτημα εάν μπορεί να αναδυθεί, έστω ως προοπτική, η δυνατότητα συγκρότησης μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, εν μέσω σκεπτικιστικών φωνών που αμφισβητούν μια τέτοια δυνατότητα και αντιρρήσεων προς έναν φεμινιστικό

μεταμοντερνισμό. Το ερώτημα αυτό εξετάζεται με βάση τα κείμενα της Seyla Benhabib και των Nancy Fraser και Linda Nicholson.

Ακολούθως, στο ίδιο κεφάλαιο διερευνώνται οι θέσεις και οι παραδοχές του *φεμινιστικού μεταμοντερνισμού* (feminist postmodernism) και ο τρόπος με τον οποίο αυτές καθορίζουν κάθε φορά τον χαρακτήρα των ποικίλων προσεγγίσεων τους. Γίνεται προσπάθεια να στοιχειωθεθούν οι φιλοσοφικές θέσεις της Susan Hekman, της Luce Irigaray, της Julia Kristeva και της Donna Haraway αναφορικά με την έννοια γυναίκα και την έννοια φύλο. Εξετάζονται το ζήτημα της απόρριψης διχοτομιών της νεωτερικής επιστημολογίας, όπως η διχοτομία μεταξύ έλλογου και μη έλλογου και η διχοτομία μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, αλλά και η αναγκαιότητα διατήρησης ή κατάργησης της δυαδικότητας του φύλου. Τέλος, στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου, ερευνάται ξεχωριστά η επιτελεστική θεωρία για το φύλο, με βάση κυρίως το βιβλίο της Judith Butler *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (1990), το οποίο ξεχωρίζει για την ιδιαίτερη εννοιολόγηση του φύλου την οποία εισηγείται. Η Butler, καινοτομώντας, στρέφεται στην ανάλυση της της συγκρότησης του φύλου ως επιτελεστικής πράξης.

Καθώς η θεώρηση περί γνώσης αφορά τους επιμέρους επιστημονικούς κλάδους και τις πρακτικές με βάση τις οποίες παράγουν το γνωσιακό προϊόν τους, η θέση της επιστημικής υπεροχής των ανδρών την οποία εντοπίζει καταγγελτικά η φεμινιστική επιστημολογία ενδιαφέρει και την εκπαιδευτική έρευνα. Εδώ εντοπίζεται η ανάγκη αξιοποίησης της φεμινιστικής επιστημολογίας στον εκπαιδευτικό θεσμό, διατυπώνοντας στο πέμπτο κεφάλαιο τα ακόλουθα ερωτήματα: Οφείλει η επιστήμη της εκπαίδευσης να υιοθετήσει ορισμένες παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας; Με ποιον τρόπο μπορεί να οικειοποιηθεί και να ενταχθεί κάθε είδος φεμινιστικής επιστημολογίας στο εκπαιδευτικό πλαίσιο; Ποιο είναι το θετικό χαρακτηριστικό το οποίο είναι σε θέση να προσφέρει η φεμινιστική επιστημολογία στον χώρο της εκπαίδευσης;

Στο καταληκτικό πέμπτο κεφάλαιο, αρχικά, επιχειρείται μια διερεύνηση της αξιοποίησης του φεμινιστικού εμπειρισμού στην εκπαίδευση. Επιδιώκεται να απαντηθεί το ερώτημα εάν θα μπορούσε η εκπαίδευση να οικειοποιηθεί τον φεμινιστικό εμπειρισμό για να αξιοποιήσει πρακτικές που εξοικειώνουν τους μαθητές και τις μαθήτριες με έναν διαφορετικό τρόπο γνωσιακής παραγωγής που λαμβάνει

υπόψη διαφορετικές από τις παραδεδομένες έμφυλες παραδοχές υποβάθρου. Στην ενότητα αυτή διερευνάται κυρίως η συνέπεια που θα είχε για την εκπαίδευση ο χαρακτήρας των παραδοχών υποβάθρου με βάση τη θεωρία της Longino, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο η έννοια της επιστημολογικής κοινότητας της Nelson, ως η βασική έννοια του φεμινιστικού εμπειρισμού, θα μπορούσε να συμβάλει στη διαπαιδαγώγηση σχετικά με τις έμφυλες σχέσεις.

Υπό ποιους όρους η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς μπορεί να αφορά τη γνώση που οι μαθητές και οι μαθήτριες επιχειρούν στο σχολείο; Με βάση το ερώτημα αυτό, εξετάζεται η δυνατότητα συγκρότησης και οικειοποίησης από τους μαθητές και τις μαθήτριες μιας σφαιρικότερης και λιγότερο παραποιημένης γνώσης, σε σχέση με την κυρίαρχη θεωρούμενη ως έμφυλα ουδέτερη αλλά ανδροκεντρική οπτική, γνώση η οποία θα αναγνωρίζει ως προϋπόθεση την ανάγκη κριτικής εξέτασης κατά το δυνατόν περισσότερων γυναικείων παραδοχών υποβάθρου. Τι σημαίνει ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες πρέπει να λάβουν υπόψη τους τη φεμινιστική ανάλυση και, στη συνέχεια, να συγκροτήσουν περαιτέρω τη γνώση για τις δικές τους ζωές; Στο πλαίσιο αυτής της συλλογιστικής, εξετάζονται ορισμένες ενστάσεις σχετικά με την πιθανή υποτίμηση των αρρένων μαθητών αλλά και αναφορικά με πιθανές αρνητικές συνέπειες της φεμινιστικής θεωρίας της σκοπιάς και επιχειρείται η υπέρβαση αυτών των ενστάσεων.

Στη συνέχεια, εξετάζεται το περιεχόμενο της θεωρίας της φροντίδας ως μια φεμινιστική θεωρία που αναπτύσσεται από τη Nel Noddings και οι τρόποι αξιοποίησης και εφαρμογής τους στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Η ενότητα αυτή, αναλύοντας τη θεωρία της φροντίδας, καθώς και ορισμένες κριτικές ανταπαντήσεις σε αυτήν, επιχειρεί να απαντήσει στα παραπάνω ερωτήματα. Επισημαίνεται η βασική παραδοχή ότι η κουλτούρα της φροντίδας θεωρείται γυναικεία συνήθεια, καθώς έχει συνδεθεί κυρίως με τις συνήθειες των γυναικών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορεί να υιοθετηθεί και από άνδρες.

Πώς εκφράζεται ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός στο πλαίσιο της εκπαίδευσης; Πώς η έρευνα για το φύλο στην εκπαίδευση μπορεί να εμπεριέχει χαρακτηριστικά του μεταμοντέρνου φεμινισμού; Επιχειρώντας να απαντήσει σε τέτοια ερωτήματα, η ενότητα αυτή αξιοποιεί τις μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρίες της Hekman, της Irigaray και της Haraway οι οποίες αναλύθηκαν στο τέταρτο

κεφάλαιο, προκειμένου να οδηγηθεί στην πραγμάτευση του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού αναφορικά με την εκπαίδευση και να εντοπίσει τις κύριες παραδοχές του, όπως είναι η αμφισβήτηση του έμφυλου δυϊσμού, αλλά και ορισμένες αντιπαραθέσεις μεταξύ των υποστηρικτών και των επικριτών του. Στη βάση αυτή, εξετάζονται και οι θέσεις της Bronwyn Davies, της Barbara Houston και της Kathryn Pauly Morgan αναφορικά με το ζήτημα της αποδόμησης των δυαδικών έμφυλων κατηγοριών στην εκπαίδευση, άρα της αποδόμησης του φύλου όπως αυτό έχει συγκροτηθεί στη διχοτομία μεταξύ άνδρα και γυναίκας.

Τέλος, εξετάζεται εάν θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στην εκπαίδευση η επιτελεστική θεωρία της Butler για το φύλο. Μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι πράξεις των μαθητών και των μαθητριών αναπαράγουν και συγκροτούν την έμφυλη ταυτότητα τους; Προκειμένου να διερευνηθεί το ερώτημα αυτό, εξετάζονται ορισμένα κείμενα που αναφέρονται στον χώρο της εκπαίδευσης, τα οποία πραγματευόμενα τη θεωρία της Butler για την επιτελεστική συγκρότηση του φύλου θέτουν το ζήτημα του ισχυρού ετεροφυλοφιλικού πλέγματος που κυριαρχεί στα σχολεία. Στη συνέχεια, τίθεται προς απάντηση το ερώτημα: των ορίων: Μέχρι ποιο βαθμό η έμφυλη ταυτότητα των μαθητών μπορεί να ανασυγκροτείται ή να μετασχηματίζεται κατά την εγκαθίδρυσή της στο πλαίσιο της εκπαίδευσης;

Η σχετική ανάλυση επικεντρώνεται κυρίως στα κείμενα της Harding αναφορικά με τον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό και, κυρίως, στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, των Longino και Nelson όσον αφορά τον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό, αλλά και στα κείμενα της Hekman, της Irigaray και της Butler αναφορικά με τον μεταμοντέρνο φεμινισμό. Τα κείμενα αυτά επελέγησαν ως τα πιο αντιπροσωπευτικά των τριών εκδοχών φεμινιστικής επιστημολογίας, στη βάση της ιδιαίτερης οπτικής της εργασίας η οποία επιχείρησε να φωτίσει τη γνωσιακή όψη της έννοιας φύλο, αναζητώντας τις γνωσιακές προϋποθέσεις του. Στην εργασία αυτή διαπιστώνεται ότι ο μεταμοντέρνος φεμινισμός δεν θέτει με παραδοσιακούς επιστημολογικούς όρους το πρόβλημα της γνωσιακής συγκρότησης και εννοιολόγησης του φύλου, αλλά ανακινεί ζητήματα των έμφυλων ταυτοτήτων με μη αναλυτικούς και μη συστηματικούς τρόπους. Σημαντική θέση, βέβαια, στην έρευνα καταλαμβάνουν, ανάμεσα σε άλλα, και τα κείμενα της Bordo, της Strickland, της Benhabib, της Kristeva, της Haraway, της Noddings και της Houston, τα οποία

συμπληρώνουν την παρούσα μελέτη για μια ενδεδειγμένη κατανόηση των ζητημάτων.

Προκειμένου η έρευνα να είναι όσο το δυνατόν πληρέστερη ως προς τη μελέτη των τριών εκδοχών φεμινιστικής επιστημολογίας, γίνεται προσπάθεια να εξεταστεί παράλληλα και η κριτική που ασκείται στις βασικότερες φεμινιστικές θεωρίες στις οποίες στηρίχτηκε η ανάλυση και, πιο συγκεκριμένα, στον πρώιμο και ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό, στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς και σε ορισμένες μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρήσεις. Η στρατηγική αυτή σχετίζεται με τη μετέπειτα προσπάθεια εξέτασης του ερωτήματος σχετικά με το ποιες φεμινιστικές επιστημολογικές θεωρίες αντέχουν στην κριτική που δέχονται και, ως εκ τούτου, έχει νόημα να εξεταστούν στην εργασία η ενδεχόμενη ένταξη τους στο εκπαιδευτικό πεδίο.

Συνεπώς, η παρούσα έρευνα στη φεμινιστική επιστημολογία βασίζεται στον εντοπισμό και την ανασυγκρότηση επιχειρημάτων με τα οποία οι φεμινιστικές θεωρίες κατανοούν τις έννοιες του φύλου και της γνώσης του, με τρόπο που δεν απαντάται από την εμπειρική έρευνα. Πρόκειται για μια κατανοητική σύνθεση των διαφορετικών φεμινιστικών θεωριών, οι οποίες εισηγούνται έναν φεμινιστικό χαρακτήρα της γνώσης και μια φεμινιστική σημασία του φύλου, καθώς και για μια προσπάθεια να διερευνηθεί η δυνατότητα αξιοποίησής τους στο εκπαιδευτικό πεδίο. Συνεπώς, στη βάση της διαφορετικότητας των φεμινιστικών θεωριών και της σχετικής αυτονομίας μεταξύ τους, δομούνται τα αντίστοιχα κεφάλαια που πραγματεύονται τις προσεγγίσεις τους για μια κατά το δυνατόν επαρκή αποτύπωση του περίπλοκου χαρακτήρα τους. Η συνολική δομή των κεφαλαίων υπηρετεί τη ζητητική της εργασίας που είναι η ανάλυση των τρόπων με τους οποίους κατασκευάζεται η έννοια φύλο στη φεμινιστική επιστημολογία. Η εργασία δεν εξετάζει την κοινωνική κατασκευή του φύλου από πλευράς επιστημών όπως η κοινωνιολογία, η ιστορία και η γλωσσολογία, αλλά επιστημολογικά, για να εντοπίσει ότι η κοινωνική κατασκευή του φύλου σηματοδοτεί μια αλλαγή επιστημολογικού παραδείγματος, καθώς αμφισβητεί τον ουσιολογικό προσδιορισμό του φύλου και αναζητεί τις εννοήσεις του ως αντικείμενου κοινωνικών και πολιτισμικών κατασκευών.

Η ερμηνευτική θέση που υιοθετεί και επιχειρεί να υποστηρίξει η εργασία αυτή είναι ότι η κοινωνική κατασκευή του φύλου και η φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης του τίθενται με διαφορετικούς όρους στις ποικίλες εκδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας. Η διατριβή δείχνει την ανεπάρκεια του *πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού* ο οποίος εκτιμά ότι η ποσοτική απλώς και μόνο γυναικεία συμμετοχή, άρα η αύξηση του αριθμού των γυναικών στην επιστήμη, θα ήταν η λύση για την άρση μιας εν των γεννάσθαι ανδροκρατικής γνώσης. Σχετικά με τον *ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό*, η παρούσα εργασία κρίνει ότι είναι σημαντικό να αναγνωριστεί η επίδραση της εννοιολόγησης του φύλου στον τρόπο της συγκρότησης της ίδιας της γνώσης και, κυρίως, της επιστημονικής γνώσης, αναδεικνύοντας την αξία των παραδοχών υποβάθρου, η κριτική εξέταση των οποίων στοχεύει στην άρση του ανδροκεντρικού χαρακτήρα της γνώσης. Ακόμη περισσότερο θετικός, στη *φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς*, κρίνεται ο ισχυρισμός ότι η οπτική της γυναικείας ζωής, στη βάση των δραστηριοτήτων και των βιωμάτων των γυναικών, αξιώνει μια πληρέστερη σύλληψη της κοινωνικής πραγματικότητας και μια αντίστοιχη σφαιρικότερη συγκρότηση της γνώσης από τη θεωρούμενη ως ουδέτερη ανδροκεντρική οπτική. Τέλος, η διατριβή αξιολογεί θετικά τη βασική θέση του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού, η οποία προσφέρει στη συζήτηση για το φύλο την ανατρεπτική ιδέα της εγκατάλειψης του διπόλου άνδρας-γυναίκα και, αντί των απόλυτων εννοιολογικών ορίων βιολογικού και κοινωνικού φύλου, τη διάνοιξη της έρευνας για το φύλο προς νέες κατευθύνσεις.

Ακόμη, σε ένα δεύτερο επίπεδο, η διατριβή δείχνει ότι μια ποικιλία διαφορετικών μεταξύ τους παραδοχών της φεμινιστικής επιστημολογίας μπορούν να αξιοποιηθούν στο εκπαιδευτικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, η εργασία υποστηρίζει ότι η ανεπαρκής αξίωση της ισότητας των ευκαιριών στα δύο φύλα στην εκπαίδευση πρέπει να δώσει τη θέση της στο ισχυρότερο αίτημα της φεμινιστικής διεκδίκησης μιας διαφορετικής κατανόησης της επιστημονικής γνώσης, η οποία μπορεί να διδάσκεται στους μαθητές και τις μαθήτριες, ως σχολική γνώση στην εκπαίδευση, δίνοντας έμφαση σε αξίες που δεν αγνοούν τις ιδιαιτερότητες του γυναικείου φύλου και λαμβάνουν υπόψη την ίδια την οπτική της ζωής των γυναικών. Τέλος, η διατριβή δεν ενστερνίζεται τη μεταμοντέρνα εγκατάλειψη των έμφυλων καθορισμών, ωστόσο διαπιστώνει τη γονιμότητα της ανατρεπτικής δυνατότητας επανανακάλυψης των φύλων κατά την επιτέλεση τους. Επικεντρώνεται σε κάθε φεμινιστική θεωρία και

δείχνει πώς η συγκεκριμένη προσέγγιση μπορεί να αξιοποιηθεί στον χώρο της εκπαίδευσης

Κεφάλαιο Πρώτο

1. Η ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΚΛΑΔΟΣ

1.1 Προς τη συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας

Η φεμινιστική επιστημολογία ως διακριτός κλάδος είναι μια σχετικά πρόσφατη προσέγγιση της φιλοσοφικής έρευνας η οποία τελεί ακόμη σε εξέλιξη. Εξυπακούεται ότι η φεμινιστική επιστημολογία αναπτύσσεται στους κόλπους της παραδοσιακής επιστημολογίας αλλά και σε αντίστιξη με ορισμένες παραδεδομένες παραδοχές της. Εφόσον στο πλαίσιο της παραδοσιακής επιστημολογίας δεν θεματοποιείται εμφατικά η έννοια του φύλου, η LorraineCode, το 1981, θέτει ανάμεσα σε άλλα και το ερώτημα εάν το φύλο του γνωσιακού υποκειμένου μπορεί να έχει μια διακριτή επιστημολογική σύλληψη. Οι πρώτες καταφατικές απαντήσεις στο ερώτημα αυτό παρουσιάζονται στο έργο των Harding και Hintikka, *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*, το οποίο εκδίδεται το 1983 αποτελώντας την πρώτη ουσιαστικά οργανωμένη προσπάθεια για την ανάπτυξη της φεμινιστικής επιστημολογίας ως κλάδου. (Code, 1998, σ. 173· Grasswick & Webb, 2002, σ. 188). Εάν η θεώρηση των ανδρών και των πεποιθήσεων τους που συνέστησαν το κυρίαρχο γνωσιακό πρότυπο δεν επιτυγχάνει μια πραγματική κατανόηση της ζωής των γυναικών, εύλογα έρχεται στο προσκήνιο η ανάγκη μιας νέας ανάλυσης της έννοιας γνώση.

Μπορούν όμως να συσταθούν διακριτές φεμινιστικές οπτικές στην επιστημολογία; (Harding&Hintikka, 1983, σ. ix) Στο συλλογικό αυτό έργο, ορισμένα ερωτήματα που αφορούν την επιστημονική γνώση, και τα οποία οδηγούν στη συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας, είναι τα εξής: Πώς οι φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης επηρεάζουν τη φιλοσοφία της επιστήμης; Τι είδους επιστημολογία είναι αναγκαία για τη δικαιολόγηση των φεμινιστικών κριτικών της επιστήμης; Μήπως η προσθήκη της κατανόησης της ζωής των γυναικών στην ήδη υπάρχουσα γνώση για τον κόσμο και την κοινωνική ζωή δεν είναι επαρκής ή κατάλληλη; (Harding&Hintikka, 1983, σ. ix· Nelson, 2002, σ. 317)

Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι στη βιβλιογραφία της φεμινιστικής επιστημολογίας γενικά το φύλο νοείται ως κοινωνικό φύλο, ως φύλο κοινωνικά κατασκευασμένο. Το φύλο ως αντικείμενο αναφοράς της φεμινιστικής επιστημολογίας διαμορφώνεται εν κοινωνία και δεν καθορίζεται από γενετήσιους παράγοντες. Οι έμφυλες διαφορές καθορίζονται εντός των κοινωνικών δομών και πρακτικών, με βάση κοινωνικούς κανόνες οι οποίοι αποδίδουν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά στο φύλο. Η κοινωνική κατασκευή του φύλου είναι η συγκρότησή του ως μιας κοινωνικής διεργασίας μέσα σε διάφορα πλαίσια. Αυτή η υπεράσπιση της κοινωνικής κατασκευής του φύλου στη φεμινιστική σκέψη, βέβαια, δεν συνεπάγεται πλήρη εγκατάλειψη του φυσικού γεγονότος της φυσικής ανατομικής διάκρισης των φύλων. (Βέικου, 2013, σ. 1-4· Κατσιαμπούρα, 2009, σ.1· Kehily, 2001, σ. 117). Όμως, προσφέρει τη δυνατότητα πραγμάτευσης της γυναίκας και του άνδρα, της θηλυκότητας και της ανδρικότητας, χωρίς να ανάγει τη σκέψη σε βιολογικά χαρακτηριστικά. (Αθανασίου, 2006, σ. 24). Γενικότερα, όμως, η φεμινιστική θεωρία και η ευρύτερη φεμινιστική έρευνα, ιδιαίτερα από το 1980 και μετά, προκρίνουν το κοινωνικό φύλο. Με άλλα λόγια, με τον όρο φύλο δηλώνουν κοινωνικά καθορισμένα χαρακτηριστικά, απορρίπτοντας την υπεράσπιση του βιολογικού φύλου το οποίο καθορίζεται γενετικά και αναφέρεται στις βιολογικές διαφορές μεταξύ αρσενικού και θηλυκού. (Βέικου, 2013, σ. 1-4). Βασική προϋπόθεση για την παραπάνω απόρριψη είναι η ανατρεπτική κριτική του φύλου ως ουσίας και η αντιουσιολογική υιοθέτηση του ως αντικειμένου κοινωνικών και πολιτισμικών πρακτικών. Αυτό το κοινωνικά κατασκευασμένο φύλο στη βάση των κοινωνικών χαρακτηριστικών των γυναικών, αντιτιθέμενο με μια φυσικοποίηση της θηλυκότητας, αποτελεί τη βάση της φεμινιστικής σκέψης. (Ιγγλέση, 2001, σ. 16). Στη βάση αυτής της παραδοχής και απόβλεψης μιας κοινωνικής κατασκευής του φύλου αναπτύσσονται με διάφορους τρόπους και μέσα σε διαφορετικές συνθήκες οι διάφορες θεωρήσεις στη φεμινιστική επιστημολογία, όπως θα φανεί στη συνέχεια της εργασίας.

Επιστρέφοντας στη διερεύνηση της συγκρότησης της φεμινιστικής επιστημολογίας ως κλάδου, πρέπει να σημειωθεί ότι πριν την ανάδυση της φεμινιστικής επιστημολογίας η επιστημονική γνώση, καθώς δεν αφορούσε τις έμφυλες ιδιαιτερότητες, διαφύλασσε κάποιου είδους αντικειμενικότητα, γι' αυτό και η επιστημολογία υπερασπιζόταν την ελεύθερη κοινωνικών αξιών επιστημική κανονιστικότητα και, εν τέλει, την αξιακή ουδετερότητά της. Συνεπώς, ο όρος

φεμινιστική επιστημολογία αντηχεί αρχικά ως οξύμωρο σχήμα και ως αντίφαση εν σχέσει με την παραδεδεγμένη κυρίαρχη (mainstream) επιστημολογία η οποία δεν ενδιαφέρεται για τη διερεύνηση της υποκειμενικότητας κατά τη συγκρότηση της γνώσης αλλά για τις αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες οι οποίες οδηγούν στην αντικειμενική γνώση. (Code, 1998, σ. 173· Code, 2007, σ. 216). Η παραδοσιακή επιστημολογία θεωρείται ότι δεν επηρεάζεται από ερωτήματα περί αξιών, επειδή η γνώση είναι αξιακά ουδέτερη και αντικειμενική, απαλλαγμένη από πολιτικά ενδιαφέροντα και προσωπικές επιθυμίες χάρη στους επιστημονικούς κανόνες. (Grasswick&Webb, 2002, σ. 185· Harding, 1990b, σ. 89). Επομένως, αρχικά, η φεμινιστική οπτική στην επιστήμη και στην επιστημονική γνώση θα αντιμετωπίσει αντιστάσεις και θα επικριθεί ως πολιτική οπτική η οποία αντιτίθεται στον έλλογο τρόπο σκέψης και στην παραδοσιακή επιστημολογία. (Harding, 1991, σ. 105)

Στο πλαίσιο αυτό, αναδύεται δυναμικά το ερώτημα: Μπορεί η πολιτική και μεροληπτική οπτική του φεμινισμού, η οποία είναι αλληλένδετη με τις διαστάσεις του φεμινισμού ως ιστορικού και πολιτικού κινήματος για τη χειραφέτηση των γυναικών, να εναρμονιστεί με την αξιακή ουδετερότητα της επιστήμης; Η φεμινιστική επιστημολογία απαντά θετικά ως προς τη δυνατότητα αντικειμενικότητας, αλλά με βάση ορισμένα σύγχρονα επιστημολογικά επιχειρήματα, όπως είναι ο υποκαθορισμός της θεωρίας από την παρατήρηση και κυρίως η ολιστική θεώρηση ισχυρίζεται ότι είναι δυνατόν να ανατραπεί η ταύτιση της αντικειμενικότητας με την αξιακή ουδετερότητα της γνώσης. (Harding, 1991, σ. 109· Wylie, 2000, σ. 166). Πιο συγκεκριμένα, οι ολιστικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι δεν είναι δυνατή η κατανόηση των μερών ενός συνόλου, εάν δεν ληφθεί υπόψη ότι τα μέρη αυτά ανήκουν στο σύνολο. (Hookway, 2000, σ. 162). Ο Quine, μάλιστα, εφαρμόζοντας την ολιστική θεώρηση της γνώσης, υποστηρίζει ότι ο εμπειρικός έλεγχος της σχετίζεται με ολόκληρο το σώμα της επιστημονικής γνώσης και, συνεπώς, η εμπειρία δεν καθορίζει μεμονωμένα μια πρόταση. Κάθε πρόταση είναι δυνατόν να θεωρηθεί αληθής, ανεξαρτήτως των εμπειρικών δεδομένων, καθώς παρά τα νέα φαινόμενα είναι δυνατόν να αναπροσαρμοστεί το συνολικό σύστημα της επιστήμης, δηλαδή να αναθεωρηθούν ορισμένες άλλες προτάσεις του συνολικού πεδίου της ανθρώπινης γνώσης. (Quine, 1997, σσ. 96-97). Η φεμινιστική επιστημολογία υποστηρίζει ότι, μέσα από μια τέτοια ολιστική θεώρηση, είναι δυνατόν να ανατραπούν οι έως τότε παραδεδεγμένες θεωρίες για την επιστημονική γνώση, δηλαδή η παραδοσιακή

επιστημολογία. Το ερώτημα, όμως, που παραμένει κρίσιμο είναι το ακόλουθο: Πώς δικαιολογεί η φεμινιστική επιστημολογία τον ισχυρισμό της ότι οι μεροληπτικοί γνωσιακοί ισχυρισμοί τους οποίους προβάλλει είναι καλύτερα υποστηριγμένοι και πιο αξιόπιστοι σε σχέση με τους γνωσιακούς ισχυρισμούς της παραδεδεγμένης κυρίαρχης επιστημολογίας; (Harding, 1990b, σ. 89· Wylie, 2000, σ. 166)

Ακόμη, ένα κύριο ερώτημα αφορά τους όρους με τους οποίους ο φεμινισμός ως ένα πεδίο που παράγει γνώση μπορεί να ανταποκρίνεται στις συνθήκες καταπίεσης και κοινωνικής αδικίας σε βάρος των γυναικών. (Αθανασίου 2006, σ. 17). Η ανάλυση των ζητημάτων της γνώσης στη φεμινιστική φιλοσοφία δεν ταυτίζεται χρονικά με την αρχική φεμινιστική ανάλυση της θέσης των γυναικών στη φιλοσοφία και, έτσι, η φεμινιστική επιστημολογία αποτελεί μεταγενέστερο κλάδο της φεμινιστικής φιλοσοφίας εντός της οποίας είχε αναδυθεί το γυναικείο ζήτημα ως πρόβλημα της ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας. (Code, 2007, σ. 216). Ο φεμινισμός είχε κάνει προηγουμένως την εμφάνιση του στα εφαρμοσμένα πεδία της φιλοσοφίας, όπως είναι η εφαρμοσμένη ηθική, τα οποία, ενώ δεν βρίσκονται στο κέντρο της φιλοσοφικής ανάλυσης, συνεισφέρουν στη συζήτηση για τα πρακτικά ζητήματα του υλικού κόσμου και των πρακτικών αναγκών με τα οποία ασχολείται ο φεμινισμός ως πολιτικό κίνημα. (Alcoff & Potter, 1993, σ. 2)

Για ποιους λόγους, άραγε, η επιστημολογία συστήθηκε χωρίς τη συμπερίληψη της έμφυλης διάστασης της γνώσης, εφόσον, σύμφωνα με τον φεμινισμό, η έμφυλη διάκριση, εμποτίζει αναπόδραστα τη μελέτη πολλών ακαδημαϊκών κλάδων; Η Longino θεωρεί την ανάδυση της φεμινιστικής επιστημολογίας αναγκαία, ακριβώς επειδή οι διάφοροι ακαδημαϊκοί κλάδοι στηρίζονται σε φιλοσοφικές προϋποθέσεις οι οποίες εμποτίζονται από ανδροκεντρικές προκαταλήψεις. Επομένως, η παραδοσιακή επιστημολογία καλείται να υποβληθεί σε έλεγχο, όπως και οι υπόλοιποι ακαδημαϊκοί κλάδοι, με βάση τις φεμινιστικές αξιώσεις της φεμινιστικής θεωρίας. (Longino, 1999, σ. 327)

Με ποιον τρόπο η αναγκαιότητα διερεύνησης ορισμένων φιλοσοφικών ιδανικών που θεωρούνται κλασικά, όπως ο λόγος, η αντικειμενικότητα και η γνώση, οδήγησε στην ανάπτυξη της φεμινιστικής επιστημολογίας; Ήταν οι αναλύσεις ορισμένων φεμινιστριών θεωρητικών της δεκαετίας του 1980, οι οποίες πραγματευόμενες αυτές τις έννοιες, άνοιξαν τον δρόμο για τη διερεύνηση της

επιστημολογικής σημασίας του φύλου, και ειδικώς του φύλου του γνωσιακού υποκειμένου εγκαινιάζοντας τη συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας. (Code, 1998, σσ. 174-175)

Η φεμινιστική μελέτη της ιστορίας της φιλοσοφίας θα αποτελέσει χρήσιμο πεδίο από το οποίο η φεμινιστική επιστημολογία θα αντλήσει την επιχειρηματολογία της. Κατά την εξέταση της ιστορίας της φιλοσοφίας, καταδεικνύεται ότι οι κυρίαρχες ανδρικές ιδεολογίες και τα αναπαραγόμενα στερεότυπα επιδρούν αρνητικά αλλοιώνοντας τις επιστημολογικές έννοιες. (Code, 1998, σ. 174· Longino, 1999, σ. 330) Η EvelynFoxKeller, στο “Gender and Science” (1983) καταδεικνύει τη σύνδεση της αντικειμενικότητας με την ανδρικότητα στο επίπεδο της θεσμοποίησης της επιστήμης, με συνέπεια τους αποκλεισμούς των γυναικών από την επιστήμη και κάθε επιστημονική δραστηριότητα και, τελικώς, την αντίστοιχη παραποίηση της παραγόμενης επιστημονικής γνώσης. Σύμφωνα με την Keller, η σύνδεση ανδρικότητας και αντικειμενικότητας μέχρι εκείνη τη στιγμή εισπράττει τη σιωπή της επιστημολογίας, αλλά και σε κάθε επιστημονική συζήτηση αντιμετωπίζεται ως ένας μύθος που δεν χρειάζεται σοβαρή εξέταση. Ο σεξισμός επηρεάζει την επιστήμη αλλά και η επιστήμη επηρεάζει την εκτίμηση του ανδρικού και του γυναικείου. Το επιστημονικό στοιχείο φορτίζεται από μια πολιτισμική προτίμηση για το ανδρικό, ενώ, αντίθετα, το γυναικείο υποτιμάται εξαιτίας του αποκλεισμού του από την κοινωνική αλλά και διανοητική αξία που αποδίδεται στην επιστήμη. Επομένως, το ζήτημα που χρειάζεται διερεύνηση, σύμφωνα με την Keller, δεν είναι απλώς η απουσία γυναικών από την επιστημονική δραστηριότητα αλλά η ανδροκεντρικότητα που χαρακτηρίζει την επιστήμη ως διανοητική επικράτεια και αξιώνει από μια γυναίκα που σκέφτεται επιστημονικά να σκέφεται σαν άνδρας. Δεδομένου ότι η Keller ασφαλώς απορρίπτει τη στήριξη της ανδροκεντρικότητας της επιστήμης σε βιολογικές βάσεις, διερωτάται για τους λόγους της έντονης προσκόλλησης σε αυτή τη σύνδεση ανδροκεντρικότητας και επιστήμης. (Keller, 1983, σ. 187-188, 191, 202)

Στη βάση αυτή, το επιχείρημα της Keller συνδέει τη σύλληψη του ανδρικού και του γυναικείου με τις επιπτώσεις της αναπτυξιακής πορείας των δύο φύλων. Υποστηρίζει ότι η σχέση μητέρας-παιδιού ενώνει τον εαυτό με τον άλλον, το παιδί με τη μητέρα, ενώ ο διαχωρισμός του εαυτού από τον άλλον βιώνεται ως άρνηση της μητέρας, ως «μη-μητέρα». Ο πατέρας είναι αυτός που αντιπροσωπεύει αυτή τη διαφοροποίηση και εξατομίκευση. Η ανάπτυξη της έμφυλης ταυτότητας στο αγόρι

εντείνει τη διαδικασία διαχωρισμού, επειδή η έμφυλη ταυτότητά του συγκροτείται ως αντίθεση με αυτό που ορίζεται ως γυναικείο. Αντίθετα, το κορίτσι, παρόλο που δεν μπορεί να παραμείνει ενωμένο με τη μητέρα, εντούτοις συνεχίζει να έχει τη μητέρα ως υπόδειγμα για την έμφυλη ταυτότητά του. (Code, 1998, σ. 175· Keller, 1983, σ. 196-199)

Η Genevieve Lloyd στο *The Man of Reason* (1984), αξιοποιώντας την εξέταση της ιστορίας της φιλοσοφίας, ισχυρίζεται ότι η ίδια η φιλοσοφία έχει επηρεαστεί από την κοινωνική οργάνωση της έμφυλης διάκρισης. Πιο συγκεκριμένα, η Lloyd διατείνεται ότι, στα κείμενα της δυτικής φιλοσοφίας, ο λόγος συνδέεται με την ανδρικότητα. Η επικράτεια του λόγου, παρά τις αξιώσεις της ότι είναι απαλλαγμένη από έμφυλα χαρακτηριστικά, στην πραγματικότητα συγκροτείται συνδεδεμένη με το χαρακτηριστικό της ανδρικότητας, αφού ο ίδιος ο λόγος έχει εννοιοποιηθεί στη φιλοσοφία σχεδόν αποκλειστικά από άνδρες φιλοσόφους. Με τον τρόπο αυτό, ο λόγος θέτει ανυπέρβλητα όρια στην πρόσβασή του από όσες και όσους δεν ασπάζονται τη μονολογικότητα του ιδανικού της ανδρικότητας, άρα και από το γυναικείο φύλο. Το έλλογο ιδανικό έχει αποκλείσει το γυναικείο χαρακτηριστικό, ενώ η ίδια η θηλυκότητα έχει συγκροτηθεί ιστορικά μέσω αυτού του αποκλεισμού της από τον λόγο και, εν πολλοίς, στη βάση του αποκλεισμού των γυναικών στη διανοητική επικράτεια. Η ανδρικότητα, από την άλλη, έχει θεωρηθεί ως ένα επίτευγμα το οποίο αποκτάται αν δραπετεύσει κανείς από τη φυσική κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι γυναίκες. Επομένως, το ιδανικό του ορθού λόγου σχηματίζεται στη βάση ανδρικών παραδειγμάτων και, μάλιστα, ως υπέρβαση του γυναικειού στοιχείου. Μάλιστα, στη σκέψη του Descartes, την οποία Lloyd σημειώνει ως κρίσιμο παράδειγμα στον συλλογισμό της, το ανδρικό υποκείμενο του λόγου, προκειμένου να αποκτήσει γνώση των πραγμάτων και να ασχοληθεί με την επιστήμη, πρέπει να υπερβεί την επικράτεια του αισθητικού (sensuous), η οποία έχει ανατεθεί στις γυναίκες. (Code, 1998, σσ. 174-175· Lloyd, 1984, σ. viii-x, 38, 50, 103-104, 108)

Ακόμη, σύμφωνα με το επιχείρημα της Lloyd, η διάκριση ανδρικότητας και θηλυκότητας δεν εμφανίζεται στην ιστορία της φιλοσοφίας περιγραφικά αλλά ως κανονιστική αρχή μέσα σε δομές κυριαρχίας οι οποίες εκλαμβάνουν την ανδρικότητα ως ανώτερη και προτιμότερη, ενώ τη θηλυκότητα ως υποδεέστερη και συμπληρωματική στον άνδρα. Αυτή ακριβώς η συγκρότηση της θηλυκότητας σε σχέση και σε αντίθεση με το ανδρικό κανονιστικό πρότυπο συνεπάγεται μύριες όσες

δυσκολίες στην ανάδυση της αξίας της θηλυκότητας μέσα στο υπάρχον ανδροκεντρικό πλαίσιο. Επομένως, η φιλοσοφία καλείται, λοιπόν, να εξετάσει εκ νέου το έλλογο ιδανικό της. Σύμφωνα με τη Lloyd, ο στόχος δεν είναι να υιοθετήσουν οι γυναίκες το ιδανικό του ορθού λόγου όπως αυτό έχει οριστεί σε αντίθεση με τη θηλυκότητα. Η υπεράσπιση της ισότητας των γυναικών με τους άνδρες ως προς τα έλλογα χαρακτηριστικά τους δεν επαρκεί, σύμφωνα με τη Lloyd, για την ανάδειξη της συνθετότητας του προβλήματος της ανδροκεντρικότητας του λόγου στη δυτική φιλοσοφία. Επιπλέον, η Lloyd προσθέτει ότι η ανάδειξη της ανδροκεντρικότητας των ιδανικών του λόγου, την οποία η ίδια επιχειρεί, δεν στοχεύει ασφαλώς στην αποδοχή ενός έμφυλου σχετικισμού αναφορικά με την αλήθεια και την έλλογη πεποίθηση. Με άλλα λόγια, δεν συνεπάγεται μια θεώρηση η οποία θα υπερασπιζόταν την ύπαρξη απλώς γυναικείων ή ανδρικών κριτηρίων ως εξίσου σημαντικών για την έλλογη πεποίθηση, χωρίς να επιδιώκεται και να διασφαλίζεται ένα είδος αντικειμενικότητας της γνώσης. (Lloyd, 1984, σ. x, 103-105). Πάντως, αυτό το ευρύ φάσμα που ανοίγεται μεταξύ της απόρριψης της ανδροκεντρικότητας του λόγου και της αποφυγής του έμφυλου σχετικισμού μπορεί να συμπεριλάβει ποικίλες παραδοχές στη βάση διαφορετικών εκδοχών φεμινιστικής επιστημολογίας, όπως θα φανεί στα επόμενα κεφάλαια της εργασίας.

Η Susan Bordo, στο *The Flight to Objectivity* (1987), υποστηρίζει ότι στον παραδεδεγμένο φιλοσοφικό λόγο έχει επικρατήσει η πεποίθηση ότι μέσω μιας ανδρικής επιστημικής δέσμευσης για μια αμερόληπτη αντικειμενικότητα είναι δυνατόν να εξημερωθεί το χάος του «θηλυκού σύμπαντος» και, έτσι, να εκπληρωθεί επιτυχώς το αίτημα του επιστημικού καθήκοντος. Η Bordo αναφέρεται στον Descartes και υποστηρίζει ότι η θεώρησή του καλείται να ερμηνευτεί μέσα στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής της. Εκλαμβάνει επομένως τον καρτεσιανό αντικειμενισμό και ορθολογισμό ως απομάκρυνση από κάθε είδους ενσώματο και χωροχρονικό χαρακτηριστικό αλλά ταυτόχρονα και ως απομάκρυνση από το γυναικείο στοιχείο, προκειμένου να γίνει δυνατή η επιστημονική αντικειμενικότητα. Η Bordo εκλαμβάνει αυτές τις θεωρήσεις για την ανδροκεντρική επιστημική στάση ως προσπάθειες που θα διαλύσουν την ανησυχία που παράγει ο διαχωρισμός του παιδιού από τη μητέρα. Επισημαίνει ότι η αντικειμενικότητα προϋποθέτει τον κρίσιμο διαχωρισμό του αντικειμένου της γνώσης από το υποκείμενο της γνώσης που κυριάρχησε ως ανδρική στάση, σε αντίθεση με την

θεωρούμενη υποκειμενική γυναικεία γνώση. (Bordo, 1987, σ. 3, 5, 46· Code, 1998, σ. 175)

Επομένως, φαίνεται ότι η υιοθέτηση μιας παραδοσιακά ανδρικής έλλογης επιστημικής στάσης που αξίωσε αμερόληπτη αντικειμενικότητα και που συνέστησε τον φιλοσοφικό και, συνακόλουθα, τον επιστημονικό λόγο, χρειάζεται να αποτελέσει μείζον αντικείμενο συζήτησης και κριτικής με συστηματικό τρόπο από τις φεμινίστριες φιλοσόφους που ανοίγουν τον δρόμο στη συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας.

Ασκώντας την κριτική τους, οι φεμινιστικές θεωρήσεις της επιστήμης επιχειρούν να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη της φεμινιστικής επιστημολογίας διευρύνοντας την προβληματοθεσία της η οποία και δικαιολογεί την αναγκαιότητα της ύπαρξής της ως διακριτού κλάδου έρευνας. Τα ζητήματα τα οποία θέτουν οι φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης οδηγούν στη διατύπωση των νέων ερωτημάτων και στον σχηματισμό των κρίσιμων εννοιών της φεμινιστικής επιστημολογίας. Μάλιστα, οι πρώτες προσεγγίσεις οι οποίες εγκαινιάζουν τον φεμινιστικό τρόπο σύλληψης της φιλοσοφίας της επιστήμης προέρχονται από τις κοινωνικές επιστήμες, οι οποίες πραγματευόμενες επιστημολογικά ζητήματα επιχειρούν να συγκροτήσουν μια εναλλακτική γνωσιακή θεωρία που θα ανατρέπει ορισμένες παραδοχές και προϋποθέσεις που αποτελούν εμπόδιο για την αναγκαία αλλαγή της επιστημονικής έρευνας. Στον βαθμό που η επιστήμη νομιμοποιεί την έμφυλη ανισότητα υπέρ του ανδροκεντρισμού στις πρακτικές και στο περιεχόμενό της, η παραδεδομένη επιστήμη καλείται να ανασυσταθεί. (Longino, 1999, σσ. 328, 330· Nelson, 2002, σ. 313· Wylie, 2000, σ. 166)

Οι φεμινιστικές κριτικές αναφερόμενες στην κοινωνιολογία της επιστήμης επισημαίνουν την ύπαρξη ανεπίσημων εμποδίων τα οποία οδηγούν στην υποαντιπροσώπηση των επιστημόνων γυναικών. Μάλιστα, εντοπίζουν μεροληπτικές παραδοχές στις σπουδές αλλά και παρατηρούν ελάχιστη δυνατότητα πρόσβασης των φοιτητριών στις υποτροφίες και σε κάθε είδους οικονομική και τεχνολογική βοήθεια. Παράλληλα, στις κριτικές τους, τονίζονται τα εμπόδια τα οποία πηγάζουν από τη φυλή ή την εθνότητα ορισμένων γυναικών. (Nelson, 2002, σσ. 313-314) Με τον τρόπο αυτό, οι φεμινιστικές κριτικές καταδεικνύουν την έμφυλη ανισότητα στην αναπαράσταση των γυναικών στην επιστήμη, για να επισημάνουν ότι η ίδια η

επιστήμη ορίζεται και αναπαρίσταται ως ανδρική δραστηριότητα και, έτσι, υποαντιπροσωπεύει τις γυναίκες. (Wylie, 2000, σ. 168)

Από το 1970 και μετά, προβάλλουν οι φεμινιστικές κριτικές οι οποίες εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στο γνωσιακό περιεχόμενο της επιστήμης καθεαυτό, καθώς οι έμφυλες αδικίες θέτουν σε κίνδυνο την επιστημική ακεραιότητα και το ίδιο το περιεχόμενο της επιστήμης. (Nelson, 2002, σσ. 314-315· Wylie, 2000, σ. 168). Οι φεμινιστικές κριτικές περιεχομένου αναγνωρίζουν ανδροκεντρισμό στις μεθόδους, τις αρχές και στις θεωρίες των διαφόρων επιστημών στις οποίες ανήκουν. Καταδεικνύουν ανδροκεντρισμό στα ερωτήματα, στα υποδείγματα και στην ερμηνεία των εμπειρικών δεδομένων, ανδροκεντρισμό που δεν επηρεάζει απλώς αλλά εμποτίζει το περιεχόμενο της ίδιας της επιστήμης. Ακόμη, ασκείται κριτική στον ορισμό της δημόσιας σφαίρας στη βάση των ανδρικών δραστηριοτήτων καθώς και στον αντίστοιχο ορισμό της ιδιωτικής σφαίρας με βάση τις γυναικείες δραστηριότητες και αναδεικνύεται η διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής της αποσιώπησης της γυναικείας δραστηριότητας. Ορισμένες φεμινιστικές κριτικές ασκούν κριτική στην επιστήμη όταν αυτή αγνοεί και δεν εξετάζει ζητήματα τα οποία αφορούν τις γυναίκες και ισχυρίζονται ότι το γεγονός αυτό καθορίζει εγγενώς και όχι εξωτερικά και κατά τυχαίο τρόπο τη συγκρότηση των επιστημονικών θεωριών. (Nelson, 1990, σ. 189· Nelson, 2002, σσ. 314-315). Καταδεικνύουν κενά στην κατανόηση και τη γνωσιακή συγκρότηση, τα οποία προκύπτουν εξαιτίας του αποκλεισμού των γυναικών ή την απουσίας της εννοιολόγησης του φύλου στα ερευνητικά ζητήματα ή από την κανονιστικότητα η οποία αποδίδεται με βάση ανδρικά χαρακτηριστικά και μόνον. Για παράδειγμα, η Gilligan ασκεί κριτική στην ελλειμματική μελέτη της ηθικής ανάπτυξης η οποία βασίζεται μόνο στη μελέτη δειγμάτων αγοριών. (Wylie, 2000, σ. 186)

Ακόμη, φεμινιστικές κριτικές στις βιολογικές επιστήμες επισημαίνουν πώς ο ανδροκεντρισμός σχηματίζει ερωτήματα και υποθέσεις που επηρεάζουν την ερμηνεία των ερευνητικών αποτελεσμάτων τα οποία καθιερώνουν τις έμφυλες διαφορές στη βάση της βιολογίας. (Nelson, 2002, σσ. 314-315). Ορισμένες φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης επισημαίνουν τις έμφυλες μεταφορές και αναλογίες στην ανάλυση της επιστημονικής γνώσης και καταδεικνύουν ότι ορισμένες επιστημονικές αναπαραστάσεις των έμφυλων σχέσεων αναπαράγουν τα έμφυλα στερεότυπα. Καταδεικνύουν την παραποίηση η οποία μπορεί να προκύψει όταν οι έμφυλες

διαφορές σημασιολογούνται στερεοτυπικά όταν η γυναίκα συλλαμβάνεται ως παθητική ενώ ο άνδρας ως ενεργητικός. Ακόμη, οι φεμινιστικές κριτικές αποκαλύπτουν την έμφυλη προκατάληψη στις περιπτώσεις που το αντικείμενο έρευνας δεν είναι ρητά έμφυλο, αλλά ο προσανατολισμός της επιστήμης είναι υπόρρητα ανδροκεντρικός. (Longino, 1999, σσ. 328-329· Wylie, 2000, σ. 169-170)

Πέραν της κριτικής στο περιεχόμενο συγκεκριμένων θεωριών και κλάδων, η έμφυλη προκατάληψη αποδίδεται συνολικά στην επιστημονική θεωρία και επισημαίνεται η επίδραση της στον σχηματισμό των κανόνων της επιστήμης. (Grasswick & Webb, 2002, σ. 188). Στη βάση αυτή, οι φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης διεκδικούν μετασχηματισμό της επιστήμης. (Harding, 1986, σ. 9). Ακόμη, οι φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης θεωρούν την έμφυλη προκατάληψη ως μεθοδολογικό σφάλμα της επιστήμης, όταν ισχυρίζονται ότι αυτή οδηγεί σε ανεπαρκή δικαιολόγηση ή λανθασμένα επιστημονικά συμπεράσματα. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν διαγράφεται η τάση υποστήριξης μιας θεωρίας παρόλο που δεν υπάρχει κατάλληλη και επαρκής αποδεικτική τεκμηρίωση για αυτή ή όταν υπάρχει η τάση ερμηνείας της απόδειξης υπέρ μιας μεροληπτικής θεωρίας χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το περιεχόμενό της. (Anderson, 2015, σ. 15)

Επομένως η ανάδειξη ανδροκεντρικών προκαταλήψεων στην επιστήμη συντέινει στη διερεύνηση των σχετικών επιστημολογικών ζητημάτων. (Wylie, 2000, σ. 171). Οι κοινωνικοί επιστήμονες δεν θα συμβάλουν με μια απλή προσθήκη του ζητήματος των γυναικών στην υπάρχουσα συγκροτημένη γνώση, καθώς θα αναδείξουν ότι τα υπάρχοντα εννοιακά σχήματα παραποιούν τα ζητήματα των γυναικών και δεν εξαλείφουν τις ανδροκεντρικές γνωσιακές παραδοχές. Τα επιστημολογικά ζητήματα τα οποία θα παραχθούν από τις φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης θα φέρουν στο προσκήνιο της κριτικής διαμάχης το καθεστώς της εγκυρότητας της επιστημολογίας ως κλάδου. Θα υποστηριχθεί ότι η φεμινιστική επιστημολογία φωτίζει τη γυναίκα και της δίνει πρόσβαση στη γνωσιακή συγκρότηση, προβάλλοντας, έτσι, μια δυνατότητα αλλαγής της επιστημολογίας. (Grasswick&Webb, 2002, σ. 188· Harding, 1991, σ. 105-106)

Πρέπει να επισημανθεί emphaticά ότι τα κείμενα τα οποία αναπτύσσουν φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης, όπως και τα πρωτογενή κείμενα φεμινιστικής επιστημολογίας που θα εξεταστούν στα επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας,

δεν περιορίζονται στις ανθρωπιστικές επιστήμες αλλά αφορούν και τις φυσικές επιστήμες. Με τον τρόπο αυτό, ακόμη και όταν το αντικείμενο της εκάστοτε επιστήμης δεν είναι άμεσα έμφυλο, αναφερόμενο στο γυναικείο φύλο, οι επιστήμες αυτές αναπαράγουν εν των γεννάσθαι μια ανδροκρατική γνώση.

Επιπλέον, η μελέτη της θέσης των γυναικών και η ανάλυση της ανδρικής κυριαρχίας ως καθαρά φεμινιστικά ζητήματα εμπεριέχονται στη μελέτη των έμφυλων σχέσεων οι οποίες θεωρούνται αντικείμενο ανάλυσης της φεμινιστικής θεωρίας. Η φεμινιστική θεωρία καλείται να συνομιλήσει με φιλοσοφικούς όρους, προκειμένου να επιτύχει μια βαθύτερη κατανόηση της έννοιας του φύλου, το οποίο θα γίνει κεντρικό ζήτημα της φεμινιστικής θεωρίας και επιστημολογίας που διερευνά τις έμφυλες σχέσεις στο πεδίο της γνώσης. Συναφώς, επισημαίνεται ότι οι έμφυλες σχέσεις συγκροτούν το έμφυλο άτομο, αποδίδοντάς του διαφοροποιημένα έμφυλα χαρακτηριστικά, τα οποία μπορεί να μεταβάλλονται σε διαφορετικό χρόνο και πολιτισμό. Ακόμη το φύλο ως κοινωνική σχέση συγκροτεί εν μέρει άλλες κοινωνικές δραστηριότητες. (Flax, 1990, σσ. 40, 43-46· Flax, 1992, σ. 454)

Οι φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης οδηγούν την εμπειριστική προσέγγιση της επιστήμης στην ανάγκη επανεξέτασης των θέσεών της, καθώς οι επιστημονικές θεωρίες καλούνται να εξηγήσουν την ανθρώπινη εμπειρία στην ολότητά της, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικείων εμπειριών, προκειμένου να είναι εμπειρικά ορθές. (Nelson, 1990, σ. 30). Ο παραδοσιακός εμπειρισμός δεν ασχολείται με τον έμφυλο χαρακτήρα των ατόμων και αγνοεί τις έμφυλα διαφοροποιημένες εμπειρίες τους. Η ανάδειξη, όμως, των ανδροκεντρικών οπτικών στην επιστήμη καθιστά το φύλο κομβικό παράγοντα επιστημολογικής σημασίας. (Nelson, 1990, σ. 33)

1.2 Βασικές παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας

Με την ανάπτυξη της φεμινιστικής επιστημολογίας, κυρίως από το 1983 και ύστερα, αμφισβητούνται θεμελιώδεις προϋποθέσεις της δεσπόζουσας επιστημολογίας του κυρίου ρεύματος και διευρύνεται περαιτέρω ο ίδιος ο επιστημολογικός ορίζοντας. Η φεμινιστική επιστημολογία αντλεί όσα στοιχεία αντέχουν στον κριτικό έλεγχο που ασκεί στις προβληματικές προϋποθέσεις και στοχεύει να εξαλείψει καθοριστικά

εκείνα τα στοιχεία καταπίεσης και αποκλεισμού. (Code, 1998, σσ. 174-176). Παρακινεί τον αναστοχασμό στην παραδεδομένη επιστημολογία η οποία στηρίζει τη νεώτερη δυτική επιστήμη και προβαίνει σε νέες συλλήψεις βασικών επιστημολογικών παραδοχών. Πραγματεύεται κυρίως βασικές θεματικές της παραδοσιακής επιστημολογίας, όπως είναι η δικαιολόγηση της γνώσης και η αντικειμενικότητα, το γνωσιακό υποκείμενο, αλλά μπορεί να εισάγει και νέα ζητήματα, όπως, για παράδειγμα, η σχέση της κοινωνικής κατάστασης (social status) ή του έμφυλου σώματος των γνωσιακών υποκειμένων με τη γνωσιακή παραγωγή. Η δέσμευση της φεμινιστικής επιστημολογίας στη νομιμοποίηση της γυναικείας κατανόησης του κόσμου συγκρούεται με την περιθωριοποίηση των γυναικείων φωνών στη δεσπόζουσα επιστημολογία. (Alcoff&Potter, 1993, σσ. 1-2, 13· Grasswick&Webb, 2002, σ. 185· Harding, 1990b, σ. 88)

Για ποιους λόγους είναι αναγκαίο να συσταθεί μια θεωρία για τη γνώση σύμφωνη με τον φεμινισμό; Γιατί είναι αναγκαία μια φεμινιστική επιστημολογία; Σύμφωνα με τη Sandra Harding, ο φεμινισμός χρειάζεται να υπερασπιστεί μια διαφορετική επιστημολογία ως εναλλακτική απέναντι στον παραδοσιακό λόγο του αντικειμενισμού (objectivism) της δεσπόζουσας επιστημολογίας. Ο αντικειμενισμός, ως ένας χαρακτηριστικός λόγος που ανήκει στην παραδοσιακή φιλοσοφία, στηρίζει τους γνωσιακούς ισχυρισμούς σε αντικειμενικές και αμερόληπτες ερευνητικές διαδικασίες. Αποκλείοντας τις γυναίκες από την επικράτεια του λόγου, τίθεται αποκλειστικά υπέρ των αντικειμενικών, απαλλαγμένων από αξίες και από συγκεκριμένες οπτικές, επιστημονικών και γνωσιακών ισχυρισμών που ασφαλώς απορρίπτουν την ερευνητική διαδικασία η οποία καθοδηγείται από φεμινιστικές αναζητήσεις και ερωτήματα. Ο αντικειμενισμός φαίνεται πως αποκλείει τις γυναίκες από την ορθό λόγο και την επιστημονική μέθοδο (Harding, 1990a, σ. 87)

Σύμφωνα με τη Harding, η ανάπτυξη μιας φεμινιστικής επιστημολογίας είναι απαραίτητη προκειμένου να αντικρουστεί, εκτός από τον αντικειμενισμό της δεσπόζουσας επιστημολογίας, μια άλλη θεωρία της επιστημολογίας του κυρίου ρεύματος, η ερμηνειοκρατία η οποία οδηγεί στον σχετικισμό. Η στάση αυτή καθιστά τη φεμινιστική θέση και τους φεμινιστικούς ισχυρισμούς ως μια νόμιμη γνώμη ανάμεσα στις άλλες, εξίσου υπερασπίσιμες θεωρίες, για τα εκάστοτε ζητήματα, η οποία δεν υπάρχει λόγος να προτιμηθεί από τις άλλες και να υποστηριχτεί στην επιστημολογία. Η Harding υποστηρίζει ότι αυτές οι δύο κυρίαρχες δικαιολογητικές

στρατηγικές, ο αντικειμενισμός και ο σχετικισμός, δεν είναι κατάλληλες και δεν συνάδουν με τη φεμινιστική θεωρία και, συνεπώς, απορρίπτονται από αυτή. (Harding, 1990a, σσ. 87-88)

Η ανάπτυξη της φεμινιστικής επιστημολογίας, η οποία στην πραγματικότητα ως προσέγγιση συγκροτείται με βάση αναλύσεις που ανήκουν σε διαφορετικά είδη φεμινιστικών επιστημολογιών, τα οποία λειτουργούν ως δικαιολογητικές στρατηγικές, επιβάλλεται και από την ανάγκη να καθοδηγηθούν με βάση μια φεμινιστικού χαρακτήρα επιστημολογία οι επιλογές στη θεωρία, την έρευνα και την πολιτική. Μάλιστα, οι γνωσιακοί ισχυρισμοί χρειάζεται να μπορούν να δικαιολογηθούν εντός του πλαισίου της ίδιας της φεμινιστικής επιστημολογίας, να μπορούν να δικαιολογηθούν για την υπεράσπιση και αυτοσυγκρότηση της ίδιας της φεμινιστικής επιστημολογίας μέσα στην οποία τίθενται. Η θεωρία για τη γνώση καλείται να μπορεί να αποτελεί οδηγό για τις πρακτικές αποφάσεις των επιστημών οι οποίες επιδρούν στις διαφορετικές ζωές των γυναικών. Μια τέτοια επιστημολογία στοχεύει στην κινητοποίηση ενάντια στις εκμεταλλευτικές σχέσεις και τις σχέσεις υποταγής στις αξίες και τα ενδιαφέροντα των γυναικών, με σκοπό την εξάλειψη τέτοιων σχέσεων. (Harding, 1990a, σσ. 89-90)

Επομένως, η ανάγκη συγκρότησης της φεμινιστικής επιστημολογίας προκύπτει τόσο από εσωτερικούς στην επιστημολογία λόγους όσο και από την ίδια την αναγκαιότητα μιας εμπράγματης πολύμορφης διεργασίας βελτίωσης της ίδιας της ζωής των γυναικών. Το αίτημα αυτό ως διεκδίκηση συνδέεται με το ίδιο το περιεχόμενο και τον χαρακτήρα της φεμινιστικής επιστημολογίας, το οποίο δεν παραβλέπει την έμφυλη κοινωνική καταπίεση, στο πλαίσιο εξέτασης όχι μόνο επιστημικών αλλά και μη επιστημικών αξιών.

Σε τι αντιτίθεται, επομένως, η φεμινιστική επιστημολογία εν σχέσει με την καθιερωμένη επιστημολογία; Σύμφωνα με την Code, η αξιακή ουδετερότητα της γνώσης στην παραδοσιακή επιστημολογία συμπορεύεται με την επιδίωξη της «θέας από το πουθενά». Όμως, η Code ισχυρίζεται ότι η υιοθέτηση της αυτόνομης ορθολογικότητας και ο αντίστοιχος ανιδιοτελής παρατηρητής ανήκουν στην πραγματικότητα σε μια προνομιούχα ομάδα λευκών ανδρών. Έτσι, η υποτιθέμενη ιδανική αντικειμενικότητα αποτελεί ένα είδος γενικευτικής επιβολής της θέσης αυτής της προνομιούχας ομάδας. Άρα, σύμφωνα με την Code, δεν μπορεί να προβάλλεται

αυτό το ιδεώδες της αντικειμενικότητας χωρίς ταυτόχρονα να σημειώνεται ότι αυτό είναι το πρότυπο του λευκού άνδρα. Παράλληλα, χρειάζεται ναδειχθεί πώς οι κανόνες αξιοπιστίας και δικαιοδοσίας νομιμοποιούν και διατηρούν το επιστημικό προνόμιο των ανδρών. (Code, 2007, σ. 221)

Συναφή ερωτήματα αφορούν την εννοιολόγηση της υποκειμενικότητας. Πώς υπεισέρχεται η υποκειμενικότητα στα επιστημολογικά ερωτήματα; Πώς συγκροτείται το ίδιο το γνωσιακό υποκείμενο; Πού οδηγεί η απόρριψη ενός αφηρημένου γνωσιακού υποκειμένου; Ποιος είναι ο ρόλος των αξιών στη γνώση και την έρευνα; (Anderson, 2015, σ. 1· Code, 1998, σσ. 174-176)

Η φεμινιστική επιστημολογία επισημαίνει τον ανδροκεντρικό χαρακτήρα της αγγλοαμερικανικής δεσπόζουσας επιστημολογίας και διερευνά τους τρόπους με τους οποίους οι υπάρχουσες φιλοσοφικές θεωρίες της γνώσης σχετίζονται αλλά και διατηρούν και διαιώνίζουν ιεραρχικές δομές εξουσίας και προνομίου, οι οποίες υποβαθμίζονται, εκτός από άλλες κοινωνικές διαφορές, και από το έμφυλο σύστημα. Αμφισβητεί την ύπαρξη μιας γενικής περιγραφής της γνώσης και αντιτίθεται στη θεωρούμενη ουδετερότητα της γνώσης, υποστηρίζοντας ότι αυτή περιέχει και αποκρύπτει λειτουργίες επιβολής και υποθέτει ιεραρχικές σχέσεις. Καταδεικνύει τον ρόλο τον οποίο διαδραματίζει η επιστημολογία στη νομιμοποίηση ορισμένων ειδών γνώσης και στην απόδοση επιστημικής δικαιοδοσίας σε ορισμένα γνωσιακά υποκείμενα. Με τον τρόπο αυτό, δείχνει ότι ανακύπτουν εντάσεις στην αξιοπιστία και σκόπιμοι αποκλεισμοί. Η φεμινιστική επιστημολογία δεν καταδεικνύει μόνο την ανάγκη να αναγνωριστούν οι γυναίκες ως γνωσιακά υποκείμενα και να αντιμετωπιστούν τα γυναικεία ζητήματα ως το μείζον γνωσιακό θέμα μιας αναθεωρημένης επιστημολογίας. Προχωρά στην απόρριψη ενός ενοποιημένου τρόπου γνώσης των γυναικών και επιδιώκει την αποδιάθρωση και την αναταραχή του καθιερωμένου τρόπου γνώσης της δεσπόζουσας επιστημολογίας. (Alcoff&Potter, 1993, σ. 1· Code, 1998, σσ. 174-176· Code, 2007, σ. 211). Η φεμινιστική επιστημολογία, λοιπόν, όχι μόνο ασκεί κριτική στην δεσπόζουσα επιστημολογία αλλά επιδιώκει και διεκδικεί μια ριζική ανασυγκρότηση της επιστημολογίας.

Πώς η φεμινιστική επιστημολογία ξεχωρίζει ως επιστημολογική προσέγγιση; Η φεμινιστική επιστημολογία, γενικώς, θέτει στο κέντρο της γνωσιακής συγκρότησης τον ρόλο του φύλου. Εξετάζει τις σημασιοδοτήσεις του φύλου και τις σχέσεις τους με

τη σύλληψη της έννοιας γνώση, τους όρους συγκρότησης του γνωσιακού υποκειμένου, την ίδια την έννοια της αντικειμενικότητας και τις δικαιολογητικές πρακτικές της. Η φεμινιστική επιστημολογία επανεξετάζει τις βασικές επιστημολογικές έννοιες, όπως τη δικαιολόγηση, την αντικειμενικότητα και την υποκειμενικότητα, προκειμένου αυτές να αποβάλουν τον ανδροκεντρικό χαρακτήρα τους. Σε κάθε περίπτωση, καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο οι κυρίαρχες συλλήψεις της γνωσιακής συγκρότησης μεροληπτούν σε βάρος των γυναικών, τις οποίες θέτουν σε μειονεκτική θέση, όταν δεν τις αγνοούν τελείως, και επιχειρεί να ανασυγκροτήσει αυτές τις ανδροκεντρικές συλλήψεις. Η ένταξη των γυναικών σε μειονεκτική θέση μπορεί να προέρχεται από διάφορες πτυχές της γνωσιακής διεργασίας. Η φεμινιστική επιστημολογία εντοπίζει τους αποκλεισμούς των γυναικών από την επιστήμη και την επιστημονική έρευνα και αντιτίθεται στην παραγωγή θεωριών οι οποίες αναπαριστούν τις γυναίκες ως κατώτερες από τους άνδρες. Η υποβάθμιση ή αποσιώπηση των δραστηριοτήτων και των ενδιαφερόντων των γυναικών συντελεί στη γνωσιακή συγκρότηση η οποία ενισχύει την έμφυλη ιεράρχηση. Υποστηρίζοντας ότι με την είσοδο και τη συμπερίληψη των γυναικών και του φεμινισμού στην επιστημονική και φιλοσοφική διερεύνηση, η φεμινιστική επιστημολογία οδηγείται στην παραγωγή νέων ερωτημάτων και θεωριών που καταδεικνύουν την αξία της εξέτασης του παράγοντα του φύλου για την ίδια την επιστημολογία ως κλάδου. (Anderson, 2015, σ. 1· Grasswick, 2013, σ. 1· Longino, 1999, σσ. 331, 349)

Η φεμινιστική επιστημολογία διερευνά την επιστημολογική σύλληψη του φύλου, επισημαίνοντας τη σημασία του φύλου ως κοινωνική κατηγορία και τις συνέπειες αυτής στην ανάλυση της γνωσιακής διεργασίας. Παράλληλα, όμως, η φεμινιστική επιστημολογία δεσμεύεται στους κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους του φεμινισμού για τη βελτίωση της ζωής των γυναικών, ακριβώς επειδή η σχέση μεταξύ της έμφυλης καταπίεσης στην κοινωνία και της διεργασίας της γνωσιακής συγκρότησης συνιστά ζήτημα κοινωνικής και πολιτικής τάξης. Με τον τρόπο αυτό, η φεμινιστική επιστημολογία στοχεύει στην ενοποίηση των περιγραφικών και των κανονιστικών στόχων της. Από τη μια, αναλύει τον ρόλο τον οποίο διαδραματίζει το φύλο στη διεργασία αναζήτησης της γνώσης, περιγράφοντας τις πραγματικές πρακτικές της γνωσιακής παραγωγής. Από την άλλη, ασκεί κριτική στην παραδεδομένη διεργασία συγκρότησης της γνώσης και αποσκοπεί στη βελτίωση της.

Η κανονιστική διάσταση στην ανάλυση της γνώσης είναι σαφής, καθώς η φεμινιστική επιστημολογία διεκδικεί την εξάλειψη της καταπίεσης των γυναικών και την κοινωνική αλλαγή. (Grasswick, 2013, σ. 1· Grasswick & Webb, 2002, σσ. 186-187)

Η εξέταση της περιγραφικής ανάλυσης του πλαισίου ανακάλυψης σε συνδυασμό με την κανονιστική ανάλυση του πλαισίου δικαιολόγησης στη φεμινιστική επιστημολογία την οδηγεί στον ισχυρισμό ότι η διάκριση μεταξύ ανακάλυψης και δικαιολόγησης είναι αυθαίρετη, ενώ η σχετική αποσύνδεσή τους δημιουργεί επιστημολογικά ατοπήματα. Η εστίαση της επιστημονικής έρευνας αποκλειστικά και μόνο στη δικαιολόγηση δεν λαμβάνει υπόψη το πλαίσιο ανακάλυψης, δηλαδή τις διαδικασίες επιλογής των υποθέσεων οι οποίες πρέπει να συνεξετάζονται. Από την άλλη, η εστίαση της επιστημονικής έρευνας αποκλειστικά στην ανακάλυψη χρειάζεται επιπλέον να επικυρώσει μια μέθοδο ως παραγωγό γνώσης, να ασχοληθεί με τα κριτήρια εκείνα τα οποία δικαιολογούν την αποδοχή των υποθέσεων, όπως αυτά περιέχονται στο πλαίσιο δικαιολόγησης. (Longino, 1993, σσ. 101-102). Επομένως, οι δύο διαστάσεις, το περιγραφικό και το κανονιστικό επίπεδο, είναι αναγκαίες για τη φεμινιστική επιστημολογία και μάλιστα συνεπιδρούν εσωτερικά.

Στη φεμινιστική επιστημολογία, έρχεται στο προσκήνιο το ζήτημα του γνωσιακού υποκειμένου, εγείροντας αναβαθμισμένα σχετικά επιστημολογικά ερωτήματα. Πώς οι φεμινιστικές επιστημολογικές στρατηγικές τροποποιούν το γνωσιακό υποκείμενο; Πώς το γνωσιακό υποκείμενο σχετίζεται με την αναγνώριση, τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση; (Code, 1998, σ. 180· Code, 2007, σ. 211· Longino, 1993, σ. 105)

Το μεγαλύτερο μέρος της φεμινιστικής επιστημολογίας, το οποίο γίνεται κατανοητό ως μια μορφή κοινωνικής επιστημολογίας, ασκεί κριτική στην παραδοσιακή ατομικιστική επιστημολογία, υποστηρίζοντας ότι το μεμονωμένο άτομο ως πεδίο δικαιολόγησης επιφέρει παραποίηση στην ανάλυση της γνωσιακής συγκρότησης. Ασκεί κριτική στον αφηρημένο ατομικισμό της παραδοσιακής επιστημολογίας, ο οποίος αναπαριστά το γνωσιακό υποκείμενο ως ανταλλάξιμο και αύταρκες άτομο. Στη δεσπόζουσα επιστημολογία, το φύλο ως μια κοινωνική διαφορά των ατόμων δεν θεωρείται επιστημικά σημαντικό. (Grasswick, 2013, σ. 5)

Ακόμη, μεγάλο μέρος της φεμινιστικής επιστημολογίας μετακινεί την εστίασή του στην κοινότητα και προϋποθέτει συνεργασία στη γνωσιακή συγκρότηση, συγκροτώντας το γνωσιακό υποκείμενο στη βάση της αλληλεξάρτησης και πέρα από μια ατομικιστική θέση. Ακόμη, πολλοί εκπρόσωποι της φεμινιστικής επιστημολογίας τονίζουν την ανάγκη σύλληψης του γνωσιακού υποκειμένου ως ενσώματης οντότητας, ενώ, υποστηρίζοντας μια κοινωνικά πλαίσιοθετημένη γνώση, διατείνονται ότι η ταυτότητα και η κοινωνική θέση του γνωσιακού υποκειμένου διαμεσολαβούν τις πεποιθήσεις που τις συγκροτούν. (Grasswick & Webb, 2002, σ. 190· Longino, 1999, σ. 331· Potter, 2007, σ. 237). Σε κάθε είδος φεμινιστικής επιστημολογίας, όμως, υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς τη θεώρηση του γνωσιακού υποκειμένου, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια της εργασίας.

Σε κάθε περίπτωση, το πρόβλημα της αντικειμενικότητας και οι όροι διασφάλισής της καθίσταται αμφιλεγόμενα ζητήματα. Πώς είναι δυνατόν να συνυπάρχουν στην παραδοσιακή επιστημολογία ορθά επιστημονικά αποτελέσματα και έγκυρη γνωσιακή συγκρότηση, από τη στιγμή που εντοπίζονται εγγενείς σεξιστικές προκαταλήψεις στην κυρίαρχη επιστήμη; Πώς μια πολιτικά και αξιακά φορτισμένη έρευνα στη δεσπόζουσα επιστημολογία θα μπορούσε να παράγει λιγότερο μεροληπτικά αποτελέσματα από μια αξιακά ουδέτερη ερευνητική διαδικασία; Με ποιος τρόπο η έρευνα για ζητήματα τα οποία αφορούν τις ζωές των γυναικών στη φεμινιστική επιστημολογία μπορεί να συνεισφέρει στη συζήτηση και διερεύνηση ζητημάτων ολόκληρης της κοινωνίας; Τα ερωτήματα αυτά οδηγούν στην πραγμάτευση της έννοιας της αντικειμενικότητας στη φεμινιστική επιστημολογία. (Harding, 1993, σσ. 49-50)

Η φεμινιστική επιστημολογία γενικά ασκεί κριτική σε ορισμένα χαρακτηριστικά της δεσπόζουσας σύλληψης της έννοιας αντικειμενικότητα. Πιο συγκεκριμένα, αντιτίθεται στη διχοτομία υποκειμένου και αντικειμένου, στην ανεξαρτησία του γνωσιακού αντικειμένου από το γνωσιακό υποκείμενο. Ο λόγος αυτής της απόρριψης εδράζεται στην παραδοχή ότι η διχοτομία εμποδίζει τις αντιλήψεις των ίδιων των γνωσιακών υποκειμένων να συμβάλουν στη συγκρότησή τους, στην περίπτωση που τα γνωσιακά υποκείμενα αποτελούν και τα ίδια αντικείμενα έρευνας. (Anderson, 2015, σ. 21)

Η φεμινιστική επιστημολογία ασκεί κριτική στην έννοια αντικειμενικότητα και από άλλη σκόπευση. Υποστηρίζει ότι η αναβίβαση της αντικειμενικότητας σε εξωτερική επιστημική αξία υπονομεύει κάθε προοπτική της παραγόμενης γνώσης με όρους εσωτερικούς της υποκειμενικότητας, καθώς η θεωρούμενη αντικειμενική γνώση υπαγορευμένη εξ ολοκλήρου από τον εξωτερικό κόσμο και τις κοινωνικές σχέσεις ισχύος αγνοεί την εμπράγματη δυναμική του γνωσιακού υποκειμένου. Αν δεν απορριφθεί η θέση ότι η αντικειμενικότητα προϋποθέτει «μια θέα από το πουθενά», αυτή τότε η συγκρότηση γνώσης δεν απελευθερώνεται από προκαταλήψεις. Αντίθετα, οι φεμινίστριες επιστημολόγοι υποστηρίζουν ότι τα ενδιαφέροντα και οι προκαταλήψεις των παρατηρητών αντανακλώνται στις αναπαραστάσεις οι οποίες προκύπτουν. (Anderson, 2015, σσ. 22-23)

Επομένως, η φεμινιστική επιστημολογία αντιτίθεται στην εννόηση της αντικειμενικότητας της γνώσης ως αξιακής ουδετερότητας, υποστηρίζοντας ότι η αξίωση αξιακής ουδετερότητας δεν επιτρέπει τον κριτικό έλεγχο των αξιών οι οποίες όντως επιδρούν στη γνωσιακή συγκρότηση. (Anderson, 2015, σ. 22). Ακόμη, η φεμινιστική θεωρία ασκεί κριτική στην αντικειμενικότητα ως συναισθηματική στέρηση και απόσπαση και του ατόμου από το γνωσιακό αντικείμενο, προκειμένου να συγκροτηθεί αντικειμενική γνώση. Ισχυρίζεται ότι, με αυτόν τον χαρακτήρα, η θεωρούμενη αντικειμενικότητα αντανακλά τον ανδρικό χαρακτήρα της επιστήμης ο οποίος, μεταξύ άλλων, όπως η προθετικότητα και οι αξιακές σκοπεύσεις, περιθωριοποιεί τις γυναίκες στην επιστήμη, καθώς οι γυναίκες συνδέονται με το στερεότυπο του συναισθηματικού στοιχείου. (Anderson, 2015, σ. 22)

Βέβαια, οι φεμινίστριες επιστημολόγοι ισχυρίζονται ότι η συναισθηματική ενασχόληση με το γνωσιακό αντικείμενο συμβάλλει στην ερμηνεία των συμπεριφορών των ατόμων τα οποία μελετώνται, προσφέροντας πολύτιμους πόρους όπως απόκτηση εμπιστοσύνης και επικοινωνιακή δυνατότητα. (Anderson, 2015, p. 24)

Κριτική ασκείται, ακόμη, στην αντικειμενικότητα όταν αυτή επιτυγχάνεται μέσω του πειραματικού ελέγχου του γνωσιακού αντικειμένου. Οι φεμινίστριες επιστημολόγοι πιστεύουν ότι ο πειραματικός έλεγχος συχνά επιτελείται ως κοινωνική δύναμη που αντανακλά το κύρος του ανδροκεντρισμού και αποσιωπά άλλους

δυνατούς σχεσιακούς τρόπους αλληλεπίδρασης και συνεργατικής ενασχόλησης του ερευνητή με το γνωσιακό αντικείμενο. (Anderson, 2015, σ. 22-23)

Με ποιους τρόπους μπορούν να εξηγηθούν οι αιτίες της ύπαρξης ανδροκεντρικών και σεξιστικών προκαταλήψεων στη συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης; Υπό ποιες προϋποθέσεις το φύλο πλαισιοθετεί τα γνωσιακά υποκείμενα στις διάφορες φεμινιστικές προσεγγίσεις; Με ποιον τρόπο οι φεμινίστριες δικαιολογούν τους φεμινιστικούς ισχυρισμούς τους για την επιστήμη; (Anderson, 2015, σ. 1· Harding, 1993, σ. 52). Η κάθε εκδοχή φεμινιστικής επιστημολογίας προβάλλει διαφορετικές απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά στη βάση του διαφορετικού τρόπου σύλληψης των εννοιών και των διαφορετικών επιχειρημάτων που συγκροτεί τα οποία είναι καθοριστικά για κάθε επιμέρους ερώτημα. Η Harding, στο έργο της *The Science Question in Feminism* (1986), διακρίνει τρία είδη φεμινιστικής επιστημολογίας: Τον φεμινιστικό εμπειρισμό, τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς και τον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό. Πώς διακρίνεται η κάθε φεμινιστική προσέγγιση; (Harding, 1986, σ. 24). Η εργασία αυτή στηρίζεται σε αυτή την τριμερή δομή της φεμινιστικής επιστημολογίας, επιχειρώντας να αναλύσει βασικές έννοιες και επιχειρήματα.

Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ως περιορισμός ότι έχει παρουσιαστεί ένα είδος παραγκωνισμού της ταξινομίας της Harding, καθώς γίνεται κατανοητό ότι οι φεμινιστικές επιστημολογίες δεν εντάσσονται πάντα απόλυτα σε μία κατηγορία. (Code, 1998, σ. 176). Πιο συγκεκριμένα, έχει υποστηριχτεί ότι η ταξινομία της Harding δεν επαρκεί για την ανάλυση της γνωσιακής παραγωγής και την κατανόηση των αλληλοσυνδεδεμένων δικτύων καταπίεσης και των επιστημικών τους επιδράσεων. (Code, 2007, σ. 218· Grasswick&Webb, 2002, σ. 194). Ακόμη, από το 1990 και ύστερα, οι διακρίσεις ανάμεσα στα τρία είδη φεμινιστικής επιστημολογίας δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρες και διαυγείς. Από τα ευρύτερα ερωτήματα αναφορικά με τη σχέση του φύλου με τη γνώση, η φεμινιστική επιστημολογία προχωρά σε πιο συγκεκριμένα και τοπικά ερωτήματα, προκειμένου να διερευνηθούν οι ποικίλοι τρόποι συσχετισμού φύλου και γνώσης σε συγκεκριμένες συνθήκες και ζητήματα. (Anderson, 2015, σ. 27)

Παρόλα αυτά, όμως, προκειμένου να επιτευχθεί η ανάλυση και η κατανόηση της σχέσης μεταξύ φύλου και γνώσης στο πλαίσιο της φεμινιστικής επιστημολογίας

απαντώντας στο ερώτημα πώς η έννοια φύλο καθορίζει τη γνώση, κρίνεται αναγκαία η εξέταση, ανάλυση και ανασυγκρότηση των τριών αυτών ειδών της φεμινιστικής επιστημολογίας, τα οποία συνεχίζουν να αποτελούν τη βάση της φεμινιστικής επιστημολογίας και συγκροτούν το πεδίο διερεύνησης της παρούσας εργασίας. Στη βάση αυτή, θα εξεταστεί το βασικό ερώτημα στα επόμενα κεφάλαια: Η φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης όταν το φύλο νοηματοδοτείται ως κοινωνική κατηγορία. Το επόμενο κεφάλαιο αρχίζει αυτή τη διερεύνηση εξετάζοντας τον φεμινιστικό εμπειρισμό.

Κεφάλαιο Δεύτερο

2. ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ

Στη φεμινιστική επιστημολογία έχουν διατυπωθεί δύο είδη φεμινιστικού εμπειρισμού, τα οποία έχουν πολύ διαφορετικές μεταξύ τους παραδοχές, ώστε να εκλαμβάνονται ως ξεχωριστά είδη φεμινιστικής επιστημολογίας. Πρόκειται για τον *πρώιμο* (original) φεμινιστικό εμπειρισμό και έναν εκλεπτυσμένο (sophisticated) φεμινιστικό εμπειρισμό, ως μια μεταγενέστερη φιλοσοφική εκδοχή του, η οποία διατυπώθηκε κυρίως από τη Helen Longino και τη Lynn Hankinson Nelson, στον οποίο η εργασία αυτή αναφέρεται με τον όρο *ύστερος* (recent) φεμινιστικός εμπειρισμός. (Harding, 1993, σ. 51). Το κεφάλαιο αυτό ερευνά την επιστημολογία του φεμινιστικού εμπειρισμού και, ιδιαίτερα της ύστερης εκδοχής του, προκειμένου να επισημανθούν οι κύριες έννοιες αυτής της φεμινιστικής επιστημολογίας και να δειχθεί η φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης στη βάση του κοινωνικά κατασκευασμένου χαρακτήρα του φύλου.

2.1 Πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός

Σύμφωνα με τον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό, ο οποίος στη βιβλιογραφία αποκαλείται τις περισσότερες φορές απλώς ως φεμινιστικός εμπειρισμός και ακολουθεί το εμπειριστικό πρότυπο στη φιλοσοφία, η γνώση τόσο της φυσικής όσο και της κοινωνικής πραγματικότητας βασίζεται στην εμπειρική απόδειξη. Ο φεμινιστικός εμπειρισμός εμφανίζεται να δεσμεύεται από τις παραδοχές της φιλοσοφίας της νεωτερικότητας και ασπάζεται την αναλυτική επιστημολογία για τη δικαιολόγηση της επιστημονικής γνώσης. Ο τρόπος δικαιολόγησης της εγκυρότητας της γνώσης τον οποίο υιοθετεί καθιστά την ίδια τη γνώση κύριο ενδιαφέρον της έρευνας, χωρίς να επικεντρώνεται ιδιαίτερα στο γνωσιακό υποκείμενο και στα στοιχεία του. (Code, 1998, σσ. 176-177, 183)

Με ποιον τρόπο εμφανίζεται ο φεμινιστικός εμπειρισμός στην επιστημολογία; Οι εκπρόσωποι αυτού του είδους φεμινιστικής επιστημολογίας ξεκινούν να αναλογίζονται κατά ποιο τρόπο η ερευνητική τους διαδικασία κατά τη γνωσιακή

συγκρότηση διαφοροποιείται από την καθιερωμένη επιστημολογία. Έτσι, ο φεμινιστικός εμπειρισμός προκύπτει ως απάντηση στο ερώτημα αυτό, ως επίγνωση μιας μορφής διαφορετικότητας της γνωσιακής συγκρότησης στην επιστήμη. Οι εκπρόσωποι του φεμινιστικού εμπειρισμού, βέβαια, ο οποίος υιοθετείται κατά πρώτο λόγο από επιστήμονες οι οποίοι ασπάζονται φεμινιστικά στοιχεία, δεν θεωρούν ότι ασχολούνται με κάτι επιστημολογικά διαφορετικό, δεν θεωρούν ότι έχουν μια ιδιαίτερη επιστημολογική προσέγγιση και, για τον λόγο αυτό, οι ίδιοι δεν αυτοαποκαλούνται εξ αρχής φεμινιστές εμπειριστές. Αντίθετα, η επιστημολογία τους ονομάζεται έτσι από τη Sandra Harding, στο έργο της *The Science Question in Feminism* (1986), κατά την εξέταση και κατηγοριοποίηση των διαφόρων ειδών φεμινιστικής επιστημολογίας. (Harding, 1986, σσ. 24-26· Harding, 1990b, σ. 90· Harding, 1991, σ. 111· Harding, 1993, σ. 51)

Με ποιον τρόπο μπορεί η γνώση να απαλλαγεί από σεξιστικές προκαταλήψεις και να μην είναι ανδροκεντρική; Σύμφωνα με τον φεμινιστικό εμπειρισμό, ο οποίος ξεκινά να πραγματεύεται το ερώτημα αυτό, ο ανδροκεντρισμός και ο σεξισμός στην επιστημονική θεωρία και πράξη και στη γνωσιακή συγκρότηση προσδιορίζονται ως κοινωνικές προκαταλήψεις και ως συνέπεια μιας «κακής» άσκησης της επιστήμης. Υποστηρίζεται ότι εμφανίζονται ανδροκεντρικοί ισχυρισμοί και σεξιστικές παραπονήσεις στη γνωσιακή συγκρότηση εξαιτίας κοινωνικών προκαταλήψεων. Αυτές οι προκαταλήψεις με τη σειρά τους παράγονται από λανθασμένες πεποιθήσεις εξαιτίας άγνοιας ή φτώχης εκπαίδευσης. Με άλλα λόγια, ορισμένες κοινωνικές προκαταλήψεις, όπως ο σεξισμός και ο ανδροκεντρισμός, οι οποίες είναι αποτέλεσμα λανθασμένων πεποιθήσεων, εμποδίζουν και πιθανώς προκαλούν παραποίηση στα επιστημονικά αποτελέσματα και, επομένως, πρέπει να αρθούν. (Harding, 1986, σ. 24· Harding, 1990a, σ. 90· Harding, 1990b, σ. 89· Harding, 1991, σ. 111)

Για την εξάλειψη αυτών των προκαταλήψεων και, συνεπώς, για την εξάλειψη των ανδροκεντρικών παραπονήσεων στο περιεχόμενο της επιστήμης, είναι αναγκαία μια πιο προσεχτική και αυστηρή εφαρμογή και προσήλωση στην ίδια την επιστημονική μέθοδο και στους εμπειριστικούς επιστημικούς κανόνες της επιστημονικής έρευνας, και ο φεμινιστικός εμπειρισμός διατείνεται ότι συμβάλλει στην κατεύθυνση αυτή. Εάν γυναίκες επιστήμονες προστεθούν στον χώρο των ανδρών επιστημόνων τηρώντας την επιστημονική μεθοδολογία, οι προκαταλήψεις της ανδροκεντρικής επιστήμης μπορούν να ξεπεραστούν. Αυτού του είδους η

φεμινιστική ανάλυση, λοιπόν, αντιτίθεται στην «κακή επιστήμη», στοχεύοντας στην άρση σεξιστικών προκαταλήψεων και πρακτικών στην επιστήμη. (Harding, 1991, σσ. 48, 54· Harding, 1993, σσ. 51-53). Ο φεμινιστικός εμπειρισμός επικεντρώνεται στον τρόπο εφαρμογής της επιστημονικής μεθοδολογίας και όχι στο περιεχόμενο και στην ορθότητά της.

Η ανεπαρκής προσοχή στην τήρηση της επιστημονικής μεθοδολογίας αντιμετωπίζεται στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό ως αιτία της ύπαρξης ανδροκεντρικών προκαταλήψεων στην επιστημονική γνώση. Επομένως, τα φεμινιστικά εμπειριστικά προγράμματα και οι φεμινιστικές αυτές αναζητήσεις του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού σκοπεύουν να εντάσσονται μέσα στην παραδεδομένη επιστήμη και φιλοσοφία. Συνεπώς, η απόδοση σημασίας από τους ερευνητές και φιλοσόφους στον φεμινιστικό χαρακτήρα της έρευνας δεν συνεπάγεται ταυτόχρονα και απόρριψη των κανόνων επιστημονικής έρευνας. (Harding, 1993, σσ. 51-53)

Αντιθέτως, ο φεμινιστικός εμπειρισμός αμφισβητεί μια ατελή άσκηση της επιστημονικής μεθόδου αλλά αφήνει άθικτες τις αρχές της επιστημονικής έρευνας. Δεν αμφισβητεί τους ίδιους τους επιστημικούς κανόνες, αλλά ασκεί κριτική στον τρόπο με τον οποίο ασκούνται. Με τον τρόπο αυτό, δίνει τη δυνατότητα στους φεμινιστικούς γνωσιακούς ισχυρισμούς να έχουν γενικά τη δυνατότητα να γίνουν αποδεκτοί και νόμιμοι, εφόσον παρέχουν καλύτερη εμπειρική υποστήριξη και, παράλληλα, ανταποκρίνονται στους κανόνες της καλής επιστήμης. Ορισμένοι γνωσιακοί ισχυρισμοί της φεμινιστικής έρευνας είναι δυνατόν να έχουν καλύτερη εμπειρική υποστήριξη από τους αντίστοιχους παραδεδεγμένους ανδροκεντρικούς, καθώς στοχεύουν να ικανοποιούν καλύτερα και να ανταποκρίνονται στους κανόνες της επιστήμης. Αφού οι γνωσιακοί ισχυρισμοί της φεμινιστικής έρευνας στην επιστήμη ανταποκρίνονται στους κανόνες της επιστημονικής έρευνας και μπορούν να εισαχθούν στην παραδεδεγμένη γνώση ή και να την ανατρέψουν, μπορεί να συμβεί να είναι λιγότερο εσφαλμένοι από την παραδεδεγμένη επιστημολογία. Οι παραδοχές αυτές αναγνωρίζονται ως πλεονέκτημα για την επιστημολογία του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού. (Harding, 1990a, σ. 91· Harding, 1990b, σ. 90· Harding, 1991, σσ. 112-113)

Ο φεμινιστικός εμπειρισμός επιχειρώντας να διορθώσει την «κακή επιστήμη» προτείνει την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην επιστήμη, διεκδικώντας την καθιέρωση ίδιων δυνατοτήτων για το γυναικείο και το ανδρικό φύλο στην επιστημονική εκπαίδευση και την πρόσβαση στην επιστήμη. Αξιώνει τη δυνατότητα των γυναικών να γίνουν καλοί επιστήμονες, χωρίς, όμως, να ασχολείται με το ερώτημα αναφορικά με τη σημασία του γυναικείου τους φύλου για τον τρόπο συγκρότησης της γνώσης. (Harding, 1991, σ. 61· Κατσιαμπούρα, 2009, σ. 2)

Ακόμη, παρόλο που ο φεμινιστικός εμπειρισμός διακηρύσσει ότι δεν δίνει σημασία σε κοινωνικές αιτίες ως προς την επιστήμη, εντούτοις ασχολείται με το φεμινιστικό κίνημα ως μια κοινωνική αιτία η οποία μπορεί να συμβάλλει κατά κάποιο τρόπο στη συγκρότηση μιας νέας σύλληψης της επιστήμης. Το φεμινιστικό κίνημα εν σχέσει με αυτή τη φεμινιστική επιστημολογία διεκδικεί την αξίωση να δίνει στην επιστήμη τη δυνατότητα να γίνει πληρέστερη, δίνοντας σημασία σε ζητήματα τα οποία συσκοτίζονται. Πιο συγκεκριμένα, το φεμινιστικό κίνημα αποτελεί τη βάση και συμβάλλει στη συνειδητοποίηση ότι οι ανδροκεντρικές προκαταλήψεις έχουν εμποτίσει την επιστήμη και καταδεικνύει, με τον τρόπο αυτό, τον παραπονημένο τρόπο με τον οποίο η επιστήμη έως εκείνη τη στιγμή αντιμετωπίζει τον κόσμο, δημιουργώντας, με τον τρόπο αυτό, τις συνθήκες επίτευξης των στόχων της. Η δραστηριοποίηση του φεμινιστικού κινήματος και η επιστημολογία του φεμινιστικού εμπειρισμού που αναπτύχθηκε αρχικά φέρνει στο φως νέα ζητήματα τα οποία μπορούν να συμβάλουν στην ορθότητα των επιστημονικών συμπερασμάτων. Μέσω της μελέτης του φεμινιστικού κινήματος, μπορούν να αναγνωριστούν προκαταλήψεις που ισχύουν σε ευρύ φάσμα. Ακόμη, ο φεμινιστικός εμπειρισμός υποστηρίζει ότι, μέσω των αξιώσεών του, δίνει τη δυνατότητα σε περισσότερες γυναίκες αλλά και σε περισσότερους εκπροσώπους της φεμινιστικής θεωρίας να διεξάγουν επιστημονική έρευνα, έτσι ώστε να αυξηθούν οι πιθανότητες να εντοπιστούν οι σεξιστικές προκαταλήψεις στην επιστημονική γνώση σύμφωνα με τη συλλογιστική του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού. (Harding, 1990a, σ. 91· Harding, 1991, σ. 63, 66, 111, 116)

Οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα στην επιστήμη, εμμένοντας σε αυτή την συντηρητική δικαιολογητική στρατηγική του φεμινιστικού εμπειρισμού, έχουν τη δυνατότητα να διατηρούν μια σχετική εκτίμηση και σεβασμό, τα οποία είναι αναγκαία στοιχεία για μια ομαλή συνέχιση της επιστημονικής έρευνας και αποτελούν

ασφαλώς ένα σημαντικό βήμα για την έναρξη της φεμινιστικής έρευνας. (Harding, 1991, σσ. 114-115). Ο φεμινιστικός εμπειρισμός, λοιπόν, διεκδικεί την άρση του ανδροκεντρισμού από την επιστήμη εμμένοντας στους υπάρχοντες κανόνες της επιστημονικής έρευνας, απαιτώντας την προσθήκη των γυναικών σε αυτή την επιστημονική διεργασία, χωρίς να ανατρέπει την παραδεδομένη επιστημονική γνώση.

Κατά την εξέταση του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού προκύπτει το ερώτημα πώς εκλαμβάνεται το γνωσιακό υποκείμενο στο πλαίσιο αυτής της επιστημολογίας, αν και φαίνεται πως το ζήτημα αυτό δεν εξετάζεται ιδιαίτερα στην επιστημολογία αυτή. Ένας καθαρά αφηρημένος ατομικισμός ο οποίος χαρακτηρίζει τον κλασικό εμπειρισμό απορρίπτεται στο πλαίσιο αυτής της φεμινιστικής επιστημολογίας που εξετάζεται. Παρά ταύτα, έχει υποστηριχτεί ότι στον πρωταρχικό φεμινιστικό εμπειρισμό κυριαρχεί ένα γνωσιακό υποκείμενο ως ένα διακριτό άτομο, το οποίο ανεξάρτητα μπορεί να συγκροτεί τους γνωσιακούς ισχυρισμούς του, οι οποίοι, στη συνέχεια, μπορεί να έχουν τη δυνατότητα να υπόκεινται σε εξέταση και κριτική από την ευρύτερη κοινότητα, παραμένοντας μέσα στην αναλυτική φιλοσοφική παράδοση. (Code, 1998, σ. 180)

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Harding, το ιδανικό γνωσιακό υποκείμενο στον φεμινιστικό εμπειρισμό μπορεί να θεωρηθεί ως μια γυναίκα επιστήμονας στο πλαίσιο του κινήματος των γυναικών ή, τουλάχιστον, ως ένα γνωσιακό υποκείμενο το οποίο τίθεται στη θέση και την κατάσταση μιας γυναίκας επιστήμονα, έχοντας, έτσι, μεγαλύτερη πιθανότητα να εντοπίσει τις ανησυχίες και τα ζητήματα τα οποία ενδιαφέρουν τον φεμινιστικό τρόπο θεώρησης της επιστήμης και της επιστημολογίας. Η Harding επισημαίνει, όμως, ότι αυτό το γνωσιακό υποκείμενο στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό βρίσκεται σε ένταση και έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή επιστημολογία αναφορικά με την ύπαρξη ενός ενιαίου υπέρ-ιστορικού γνωσιακού υποκειμένου. Πιο συγκεκριμένα, το ιδανικό γνωσιακό υποκείμενο του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού τοποθετείται μέσα στο ιστορικό πλαίσιο και αυτή ακριβώς η ιστορική πλαισίωση του γνωσιακού υποκειμένου υποστηρίζεται ότι στρέφεται στην κατεύθυνση μιας λιγότερο παραποιημένης γνώσης. Επομένως, η γνωσιακή συγκρότηση στον φεμινιστικό εμπειρισμό δεν μπορεί να γίνει από άτομα τα οποία είναι εντελώς απομονωμένα από το κοινωνικό πλαίσιο. Με τον τρόπο αυτό, όμως, δημιουργείται ένταση αναφορικά με το ζήτημα του γνωσιακού υποκειμένου, καθώς το υποκείμενο αυτό είναι μεν άτομο αλλά σχηματίζεται μέσα

στην ευρύτερη κουλτούρα της κοινωνίας. Η Harding καταλήγει ότι η συγκρότηση του γνωσιακού υποκειμένου στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό δεν συνάδει πλήρως με τις παραδοχές του Διαφωτισμού, παρά τον ξεκάθαρο εμπειριστικό του χαρακτήρα. (Harding, 1990a, σσ. 93-94)

Η Harding, λοιπόν, ασκεί κριτική στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό, υποστηρίζοντας ότι αυτό το είδος φεμινιστικής επιστημολογίας, παραδόξως, αρχίζει να υπονομεύει τις παραδοχές του Διαφωτισμού και, συνεπώς, αρχίζει να υπονομεύει τον ίδιο τον εμπειριστικό χαρακτήρα του. Η Harding υποστηρίζει ότι, ενώ ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός σκοπεύει να θεμελιώσει τα επιχειρήματά του μέσα στο πεδίο του Διαφωτισμού, ορισμένες τάσεις του, όπως η σύλληψη του γνωσιακού υποκειμένου, τον οδηγούν να εξέλθει από αυτό. (Harding, 1990a, σ. 93)

Πιο συγκεκριμένα, αυτή η τάση υπονόμησης των παραδοχών του Διαφωτισμού υποκινείται και είναι συνυφασμένη, σύμφωνα με τη Harding, με το ζήτημα του γνωσιακού υποκειμένου στο πεδίο του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού. Η ανεξαρτησία της κοινωνικής ταυτότητας του γνωσιακού υποκειμένου από την ορθότητα των ερευνητικών αποτελεσμάτων, η οποία χαρακτηρίζει τον παραδεδεγμένο εμπειρισμό, υπονομεύεται, σύμφωνα με τη Harding, καθώς ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός ισχυρίζεται ότι άτομα τα οποία ασπάζονται τη φεμινιστική θεωρία ή και οι γυναίκες ως μια κοινωνική ομάδα είναι πιο πιθανό να συγκροτούν καλή επιστήμη. Ο φεμινιστικός εμπειρισμός δίνει σημασία στην ανάλυση της κοινωνικής ταυτότητας των ερευνητών και των γνωσιακών υποκειμένων, καθώς και στην επιστημολογική αξία την οποία έχει κάθε τέτοια ταυτότητα. Υποστηρίζει ότι η κοινωνική και ιστορική πλαισίωση του γνωσιακού υποκειμένου του δίνει τη δυνατότητα να επιτυγχάνει λιγότερο προκατειλημμένη, άρα και λιγότερο παραποιημένη, γνωσιακή παραγωγή. (Harding, 1986, σ. 25· Harding, 1990a, σ. 93· Harding, 1990b, σσ. 90-91). Η κριτική αυτή, όμως, δεν αφορά τόσο τη δυναμική του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού ως φεμινιστικής επιστημολογίας όσο τη σχέση του με τον παραδεδεγμένο εμπειρισμό στη φιλοσοφία.

Η Harding, όμως, γενικότερα ασκεί κριτική στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό τον οποίο αντιμετωπίζει ως μια λιγότερο υποσχόμενη φεμινιστική επιστημολογία σε σχέση με τις άλλες εκδοχές φεμινιστικής επιστημολογίας. Η Harding ισχυρίζεται, καταρχήν, ότι ο συντηρητικός χαρακτήρας του πρώιμου

φεμινιστικού εμπειρισμού, πέρα από το πλεονέκτημα μιας δυνατότητας αφετηρίας της φεμινιστικής έρευνας, λειτουργεί ταυτόχρονα και ανασταλτικά για τη φεμινιστική επιστημολογία. Πιο συγκεκριμένα, τα δόγματά του, όπως η δέσμευσή του στον ατομικισμό και η διάκριση μεταξύ του πλαισίου ανακάλυψης και του πλαισίου δικαιολόγησης, δεν του επιτρέπουν τη δικαιολόγηση των φεμινιστικών ισχυρισμών για την επιστήμη, καθώς οι ανδροκεντρικές προκαταλήψεις μπορεί να εντοπιστούν στο πλαίσιο ανακάλυψης, δηλαδή στον ορισμό και την επιλογή των προβλημάτων, το οποίο δεν υπόκειται στους μεθοδολογικούς κανόνες σύμφωνα με τον εμπειρισμό. (Harding, 1986, σσ. 25-26· Nelson, 2002, σ. 318)

Ακόμη, ένα διαφορετικό σημείο κριτικής της Harding στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό είναι ότι αυτός δείχνει αμφιθυμία αναφορικά με τη δυνατότητα την οποία θεωρείται ότι έχουν οι επιστημονικοί κανόνες να εξαλείφουν τις ανδροκεντρικές προκαταλήψεις στη γνωσιακή συγκρότηση. Τίθεται το ερώτημα: Η παραδεδομένη επιστημονική μέθοδος είναι σε θέση να ελέγχει την έμφυλη προκατάληψη στην ερευνητική διαδικασία; Από τη μια, ο φεμινιστικός εμπειρισμός υποστηρίζει ότι, για να επιτευχθεί αυτό, η φεμινιστική έρευνα καλείται απλώς να ακολουθεί αυτούς τους κανόνες με μεγαλύτερη αυστηρότητα, αλλά, από την άλλη, ο ίδιος φεμινιστικός εμπειρισμός επισημαίνει ότι οι επιστημονικοί κανόνες είναι ανδροκεντρικοί και δεν μπορούν από μόνοι τους να εντοπίζουν τις ανδροκεντρικές προκαταλήψεις αλλά είναι απαραίτητη η πρόκληση την οποία προκαλεί η φεμινιστική επιστημολογία, καθώς, χωρίς αυτή, η επιστημονική μέθοδος δεν μπορεί να εντοπίζει και, στη συνέχεια, να εξαλείφει τις σεξιστικές και ανδροκεντρικές προκαταλήψεις. (Harding, 1990a, σ. 93· Harding, 1990b, σ. 91· Harding, 1991, σ. 117)

Επομένως, η κριτική αυτή αποτελεί μια πρόκληση στη συνέπεια της θεωρίας αναφορικά με τις αναγκαίες συνθήκες για την εξάλειψη των ανδροκεντρικών προκαταλήψεων της γνώσης. Οι κανόνες της επιστημονικής έρευνας καλούνται να διατηρηθούν αλλά, σύμφωνα με αυτή την κριτική θεώρηση του φεμινιστικού εμπειρισμού, αυτό δεν είναι επαρκής συνθήκη για την άρση της ανδροκεντρικότητας της γνώσης. Υποστηρίζεται, όμως, ότι αυτή η αμφίθυμη τάση διαλύεται καθώς είναι επόμενο ότι ένα είδος φεμινιστικής πρόκλησης είναι αναγκαίο για την άρση της ανδροκεντρικότητας της γνώσης, ακόμη και στην περίπτωση που ζητείται η διατήρηση των υπαρχόντων επιστημονικών κανόνων.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, σύμφωνα με τη Harding, ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός δεν καταδεικνύει τους περιορισμούς και τις αδυναμίες τις οποίες τυχόν έχουν οι κυρίαρχες συλλήψεις των μεθόδων και κανόνων της επιστήμης και, συνεπώς, δεν ανιχνεύει τις παραποιήσεις τις οποίες μπορεί να προκαλούν αυτές οι συλλήψεις των κανόνων στη γνωσιακή παραγωγή. Αντίθετα, διατηρεί και υπερασπίζεται κατά βάση την παραδεδεγμένη επιστημονική έρευνα και τοποθετεί τη γνώση η οποία προκύπτει από τη φεμινιστική επιστημολογική έρευνα μέσα στους συμβατικούς σχηματισμούς. (Harding, 1991, σ. 113· Harding, 1993, σ. 53). Στη βάση αυτή, σημειώνεται ότι η επίκληση του φεμινιστικού κινήματος ως ενός είδους κοινωνικής αιτίας το οποίο μπορεί να συμβάλλει κατά κάποιο τρόπο στη συγκρότηση μιας νέας σύλληψης επιστήμης είναι έμμεση και δεν αφορά την ίδια τη διαδικασία της συγκρότησης της γνώσης και την εννοιολόγηση της γνώσης αλλά απλώς ρίχνει φως στις ανδροκεντρικές προκαταλήψεις που έχουν εμποτίσει την επιστήμη.

Τέλος, επιχειρώντας να ασχοληθεί με το ζήτημα της αντικειμενικότητας στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό, το οποίο δεν αναλύεται ιδιαίτερα δεδομένου ότι ο φεμινιστικός εμπειρισμός δεν αυτοανακηρύσσεται ως μια διαφορετική επιστημολογία, η Harding ισχυρίζεται ότι οι εμπειριστικοί κανόνες για την αντικειμενικότητα είναι αδύναμοι, καθώς προβάλλουν τον αντικειμενισμό (objectivism). Ο αντικειμενισμός δεν ασχολείται με την κριτική αναγνώριση των αξιών και των ιστορικών και κοινωνικών δεσμεύσεων οι οποίες ασφαλώς ενυπάρχουν στις επιστημονικές πρακτικές και στα επιστημονικά περιεχόμενα και αποτελέσματα. (Harding, 1993, σσ. 70-71). Η Harding ασκεί κριτική στον αντικειμενισμό, υποστηρίζοντας ότι αυτός λειτουργικοποιεί πολύ στενά την έννοια αντικειμενικότητα και, με τον τρόπο αυτό, δεν μπορεί να επιτευχθεί μια αξιακά ουδέτερη έρευνα η οποία θεωρείται ο στόχος του φεμινιστικού εμπειρισμού. Η Harding ισχυρίζεται ότι η απαλλαγμένη από αξίες αμερόληπτη έρευνα η οποία είναι ο στόχος του εμπειρισμού δεν είναι δυνατή, καθώς, μέσω της λειτουργικοποίησής της, εξαλείφονται μόνο οι αξίες οι οποίες είναι διαφορετικές ανάμεσα στους διάφορους επιστήμονες. Αντίθετα, οι αξίες οι οποίες εδραιώνονται στο πλαίσιο της ανακάλυψης της γνώσης, όπως στην επιλογή των ερευνητικών προβλημάτων, στη διατύπωση υποθέσεων και στον ορισμό εννοιών, δεν εξετάζονται και, συνεπώς, δεν εξαλείφονται. (Harding, 1993, σ. 70). Ακόμη, η Harding ασκεί κριτική στον αντικειμενισμό και για τον λόγο ότι αυτός εννοιολογεί πολύ πλατιά τη ζητούμενη αξιακά ουδέτερη αντικειμενικότητα. Η

Harding υποστηρίζει ότι δεν είναι αναγκαίο να εξαλειφθούν όλες οι αξίες από τη γνωσιακή συγκρότηση, επειδή ορισμένες δεν έχουν αρνητική επίδραση στα επιστημονικά αποτελέσματα. (Harding, 1993, σσ. 70-71)

Επιπροσθέτως, η Harding επισημαίνει ότι ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός αναιρεί τον ισχυρισμό του περί ανεξαρτησίας της επιστήμης από κάθε είδους πολιτικής, καθώς οι αξιώσεις του επιτρέπουν στην πολιτική των απελευθερωτικών κινημάτων να συμμετέχουν στην ευρύτερη διαδικασία γνωσιακής συγκρότησης για να αυξάνουν την επιστημονική αντικειμενικότητα. (Harding, 1990b, σ. 91)

Υποστηρίζεται εδώ ότι η μη ενασχόληση με τις αδυναμίες της παραδεδομένης επιστήμης και επιστημονικής γνώσης, καθώς και με την κριτική αναγνώριση των αξιών και των ιστορικών και κοινωνικών δεσμεύσεων στις επιστημονικές πρακτικές φαίνεται να είναι η σημαντικότερη κριτική, στην οποία ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός δεν επιτυγχάνει να απαντήσει. Ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός αποτελεί την πρώτη φεμινιστική επιστημολογική θεωρία που εκφράστηκε και, άρα, είναι επόμενο να δέχεται μεγάλη κριτική από τις επόμενες θεωρίες που συγκροτούνται στο πεδίο της φεμινιστικής επιστημολογίας και να μην επιδιώκει πάντα την αντίκρουσή της. Ακόμη, η κριτική στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό καταδεικνύει ότι η θεωρία αυτή εντέλει δεν ασχολείται με το ερώτημα αναφορικά με τη σημασία και την εσωτερική επίδραση του φύλου στον ίδιο τον τρόπο γνωσιακής συγκρότησης, αλλά αξιώνει απλώς την ένταξη των γυναικών στην υπάρχουσα επιστημονική διεργασία.

Η κριτική στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό και η συνεπαγόμενη δυσαρέσκεια η οποία δημιουργείται αναφορικά με αυτή την εκδοχή φεμινιστικής επιστημολογίας ωθούν τη φεμινιστική επιστημολογική έρευνα στη συγκρότηση και υπεράσπιση άλλων διαφορετικών εκδοχών φεμινιστικής επιστημολογίας και, πιο συγκεκριμένα, στη συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς αλλά και, πιο μακριά, στην φεμινιστική μεταμοντέρνα επιστημολογία, ως συνέπεια της κριτικής των παραδοχών του Διαφωτισμού. (Harding, 1990a, σ. 92). Όμως, σε αυτή την πορεία της φεμινιστικής επιστημολογίας παρεμβάλλεται κατά κάποιο τρόπο και η ανάδυση ενός ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού ο οποίος επεμβαίνει δυναμικά στη

διαμόρφωση του τοπίου της φεμινιστικής επιστημολογίας και ο οποίος εξετάζεται στην επόμενη ενότητα.

2.2 Ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός

Ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός αποτελεί ένα είδος αναθεώρησης του ίδιου του εμπειρισμού. Η επιστημολογία αυτή διατηρεί την εμπειριστική θέση ότι η γνώση θεμελιώνεται στην εμπειρία. Όμως, μετακινείται προς τις θεωρίες της γνώσης οι οποίες στηρίζονται στις επιστημικές κοινότητες, απορρίπτοντας, έτσι, τις συλλήψεις της γνωσιακής συγκρότησης οι οποίες επικεντρώνονται μόνο στα ατομικά γνωσιακά υποκείμενα και χαρακτηρίζονται από μια μονογραμμική σχέση μεταξύ του παρατηρητή και του τεκμηρίου. Ακόμη, ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός αναγνωρίζει ότι οι κοινωνικές αξίες έχουν σημασία και επιδρούν στη συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης. (Code, 1998, σ. 178· Nelson, 2002, σ. 321)

Με τον τρόπο αυτό, στην νεοεμπειριστική φεμινιστική επιστημολογία, στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό, όπως αποκαλείται, αναδύεται ο σύνθετος χαρακτήρας των επιστημών και της επιστημονικής γνώσης και αναδεικνύεται ο ρόλος των πλαίσιακών παραγόντων στη διαμόρφωση του περιεχομένου της επιστήμης και της γνώσης. Οι πλαίσιακοί παράγοντες μπορεί να περιλαμβάνουν και τις έμφυλες διαστάσεις της επιστήμης, στοιχείο το οποίο προσδίδει φεμινιστικό χαρακτήρα στις θεωρίες αυτές. Η επιστημολογική πρόκληση η οποία αναδύεται σε αυτή τη φεμινιστική επιστημολογία είναι η διερεύνηση του ρόλου των πλαίσιακών παραγόντων στην επιστήμη, ειδικά εκείνων οι οποίοι σχετίζονται με τις έμφυλες διαστάσεις της επιστήμης. Υπό ποιες προϋποθέσεις οι έμφυλες σχέσεις και η έμφυλη ιδεολογία είναι δυνατόν να σχετίζονται με την επιστημονική πρακτική; (Crasnow, 2013, σ. 415· Wylie, 2000, σσ. 167, 172, 179). Πώς είναι δυνατόν η επιστήμη να βασίζεται σε αξιακές υποθέσεις και ταυτόχρονα να είναι αμερόληπτη και αντικειμενική; Με ποιον τρόπο οι πλαίσιακοί παράγοντες διαμορφώνουν τη γνώση; Τα ερωτήματα αυτά οδηγούν στην ανάγκη να εξεταστούν οι δύο βασικές θεωρίες του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού, η θεωρία που συστήνει η Longino και η θεωρία που εισηγείται η Nelson.

Η Longino, αντιτιθέμενη στη βιολογική βάση των έμφυλων διαφορών στη συμπεριφορά και τη νόηση, συγκροτεί τη γνώση ως κοινωνική δραστηριότητα και την επιστημονική μέθοδο ως κοινωνική πρακτική, ως μια πρακτική η οποία ασκείται από κοινωνικές ομάδες, από πολλά διαφορετικά άτομα τα οποία συντονίζονται και συνεργάζονται. Η Longino εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η επιστημονική πρακτική αλληλεπιδρά με κοινωνικές αξίες. Υπερασπίζεται μια πλαισιοκρατική και κοινωνική ανάλυση της δικαιολόγησης, εμμένοντας σε μια εμπειριστική θεώρηση της επιστημονικής γνώσης. Επομένως, εισηγείται μια θεωρία πλαισιακού εμπειρισμού, μια πλαισιοκρατική θεωρία για το τεκμήριο (evidence), η οποία μπορεί να ασχοληθεί με φεμινιστικές ανησυχίες χωρίς, όμως, να τις θέτει στο επίκεντρο του συλλογισμού της. Στη θεωρία αυτή, η εμπειρία θεωρείται ως βάση των γνωσιακών ισχυρισμών. Όμως, το πλαίσιο των κοινωνικών παραδοχών υποβάθρου αλλά και το γενικότερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο έχουν σημασία στη γνωσιακή συγκρότηση. Η Longino εκλαμβάνει την εμπειρία ως αλληλεπιδραστική διαδικασία, ως ένα προϊόν αλληλεπίδρασης μεταξύ αισθήσεων, εννοιακών μηχανισμών και πλευρών του κόσμου οι οποίες επιλέγονται. Η θεωρία της Longino λειτουργεί ως μια κριτική επανάγνωση του ρόλου τον οποίο διαδραματίζουν οι παραδοχές υποβάθρου στη διαιώνιση της ανδροκεντρικότητας της παραδεδεγμένης επιστημονικής γνώσης. Υποστηρίζει ότι η νομιμοποίηση επιστημονικών θεωριών συμβαίνει μέσω κριτικών διαδικασιών οι οποίες συνδυάζουν εμπειρικά δεδομένα και πλαισιακές παραδοχές υποβάθρου. Με τον τρόπο αυτό, διεισδύουν κοινωνικές αξίες στην επιστημονική έρευνα. Η δικαιολόγηση της επιστημονικής γνώσης εξαρτάται από πλαισιακούς παράγοντες και οι τεκμηριακές σχέσεις εμφανίζονται συνθετότερες από τις υπάρχουσες παραδοσιακές εμπειριστικές περιγραφές. (Longino, 1990, σσ. 5, 12-13, 67, 82, 103, 215, 219-221· Longino, 1993, σ. 112· Longino, 1999, σσ. 343, 349)

Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία της Longino συνδέει τη δικαιολόγηση της επιστημονικής γνώσης με τις τεκμηριακές σχέσεις (evidential relations) οι οποίες αφορούν τη σχετική κατάσταση πραγμάτων, αλλά υποστηρίζει ότι αυτές δεν είναι μοναδικές εφόσον υπάρχουν αντίστοιχες υποθέσεις οι οποίες μπορεί να υποστηρίζουν τη συγκεκριμένη δικαιολογητική σχέση. Μάλιστα, οι τεκμηριακές σχέσεις μπορεί να είναι διαφορετικές μεταξύ τους και να συγκροτούνται κάθε φορά μέσα στο εκάστοτε πλαίσιο από το οποίο και καθορίζονται. Για τη θεώρηση ορισμένων καταστάσεων ως τεκμήριο για μια υπόθεση προϋποτίθεται η ύπαρξη κανονικοτήτων (regularities). Μία

κατάσταση πραγμάτων, σύμφωνα με τη Longino, μπορεί να θεωρείται ως τεκμήριο για διαφορετικές και αντιθετικές υποθέσεις, ως συνέπεια των διαφορετικών πεποιθήσεων των υποκειμένων τα οποία συνεργατικά προβαίνουν στη συγκρότηση αυτής της συγκεκριμένης τεκμηριακής σχέσης, η οποία στηρίζεται σε ορισμένες κάθε φορά πλευρές μιας κατάστασης πραγμάτων. Αυτές οι άλλες διαφορετικές πεποιθήσεις, παραδοχές και αξίες οι οποίες εμπλέκονται καθοριστικά και νοηματοδοτούν την εκάστοτε συγκρότηση της τεκμηριακής σχέσης ονομάζονται από τη Longino *παραδοχές υποβάθρου* (background assumptions). Η τεκμηριακή σχέση εξαρτάται από άλλες πεποιθήσεις των ατόμων αναφορικά με τη ζητούμενη σύνδεση της υπόθεσης με το γεγονός. Με άλλο λόγια, καθορίζεται από παραδοχές υποβάθρου. Τα δεδομένα λειτουργούν ως τεκμήριο για μια υπόθεση μόνο με βάση συγκεκριμένες παραδοχές υποβάθρου κάθε φορά, οι οποίες οδηγούν στην επικέντρωση σε συγκεκριμένες πλευρές του κάθε φαινομένου, γεγονός που καθορίζει την ίδια την περιγραφή του φαινομένου και τη γνωσιακή συγκρότηση. (Longino, 1990, σσ. 40-43, 59, 215)

Οι παραδοχές υποβάθρου οι οποίες νοηματοδοτούν καθοριστικά τις τεκμηριακές σχέσεις και προσδίδουν το τεκμηριακό νόημα στα δεδομένα μπορεί να εκφράζουν καταστατικές/συγκροτητικές αξίες (constitutive values), αξίες οι οποίες καθορίζουν τους κανόνες μιας αποδεκτής επιστημονικής πρακτικής και παράγονται μέσω της κατανόησης των σκοπών της επιστήμης. Γενικά, και στην παραδοσιακή επιστημολογία, η νομιμότητα τέτοιων γνωστικών αξιών στη γνωσιακή παραγωγή δεν αμφισβητείται. Η εμπειρική επάρκεια, η εξηγητική δύναμη, η αλήθεια και άλλες γνωστικές αξίες δεν θεωρείται ότι θέτουν σε κίνδυνο την αντικειμενικότητα της επιστήμης και της γνωσιακής συγκρότησης. Οι παραδοχές υποβάθρου, όμως, μπορεί να εκφράζουν και πλαίσιακές αξίες (contextual values), στις οποίες εντάσσονται κοινωνικές, ηθικές, πολιτικές και πολιτισμικές αξίες οι οποίες ανήκουν και εκφράζουν το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα η επιστημονική έρευνα, εντάσσοντας την επιστήμη στο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο. Με τον τρόπο αυτό, σύμφωνα με τη Longino, και οι φεμινιστικές αξίες, ως κοινωνικές, ανήκουν στο πλαίσιο εκείνο το οποίο καθορίζει την τεκμηριακή σχέση, προσδίδοντας σε αυτή άλλο νόημα. (Crasnow, 2008, σ. 1092· Crasnow, 2013, σ. 414· Longino, 1990, σσ. 4-5· Longino, 1987, σ. 54· σ. 322· Potter, 2007, σ. 235). Ο ύστερος φεμινιστικός

εμπειρισμός της Longino, λοιπόν, προτείνει να εμπλουτιστεί η γνώση με αξίες που σέβονται τις ιδιαιτερότητες του γυναικείου φύλου.

Η θεωρία της Longino επισημαίνει ότι υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ των πλαισιακών κοινωνικών αξιών, των δεδομένων και των υποθέσεων αναφορικά με τη συγκρότηση της τεκμηριακής σχέσης η οποία αφορά τη σχετική κατάσταση πραγμάτων. (Longino, 1999, σ. 348). Με τον τρόπο αυτό, η Longino, στηριζόμενη στη δικαιολογητική σχέση πλαισιακών αξιών και επιστημονικής έρευνας, είναι σε θέση να υποστηρίξει ότι η επιστημονική γνώση μπορεί να εμποτίζεται από φεμινιστικές πολιτικές αξίες ως πρόσημο των παραδοχών υποβάθρου. Για τον λόγο αυτό, είναι αναγκαίο να αναγνωριστούν οι επιστημικές αλλά και οι πλαισιακές αξίες της έρευνας στο πλαίσιο μιας φεμινιστικής επιστημολογίας, οι οποίες κινούν την επιστημονική έρευνα και την καθορίζουν. (Longino, 1987, σ. 51). Η Longino τονίζει ότι οι πλαισιακές αξίες οι οποίες μπορεί να υιοθετηθούν στην επιστημονική πρακτική δεν παραβιάζουν τους επιστημικούς κανόνες, παρόλο που μπορεί να επιδρούν στα επιστημονικά αποτελέσματα. Οι πλαισιακές αξίες αλληλεπιδρούν με την επιστημονική γνώση, από τη στιγμή που σε αυτή εισέρχονται αξίες του κοινωνικο-πολιτισμικού περιβάλλοντος. Καθορίζουν και την επιστήμη κατά τις πολιτικές αποφάσεις της και κατά την εφαρμογή των τεχνολογικών επιτευγμάτων, που είναι ήδη αξιακά φορτισμένα. Πέραν τούτων, οι πλαισιακές αξίες μπορεί να επηρεάζουν τις πρακτικές, την άσκηση ή αγνόηση ερωτημάτων για συγκεκριμένα ζητήματα και την περιγραφή των δεδομένων. (Longino, 1990, σσ. 83-86)

Ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός της Longino προχωράει στην εξέταση του συγκροτητικού ρόλου τον οποίο διαδραματίζουν οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου στις τεκμηριακές σχέσεις και στη γνωσιακή συγκρότηση και μέσα από ορισμένα συγκεκριμένα παραδείγματα επιστημονικών ερευνών στους τομείς της φυσικής ανθρωπολογίας και της νευροενδοκρινολογίας. Καταδεικνύει τον ρόλο των πλαισιακών αξιών στην περιγραφή κάθε φαινομένου στον επιστημονικό λόγο που εξετάζει. Αναφορικά με τη θεωρία της εξέλιξης, η οποία είναι ένα από τα πεδία ενασχόλησής της στην παράθεση αυτών των παραδειγμάτων, η Longino σημειώνει την επικέντρωση πολλών ερευνών σε ανδρικές ασχολίες και τονίζει ότι η συνεισφορά ανδρών και γυναικών στην εξελικτική διαδικασία παρουσιάζεται ως διαφοροποιημένη σε κάθε προσέγγιση για την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους. Η κυρίαρχη ανδροκεντρική οπτική του άνδρα κυνηγού, όπως ονομάζεται, τονίζει τον

ρόλο των ανδρών ως βάση της μεταβαλλόμενης συμπεριφοράς και εξέλιξης του ανθρώπινου είδους. Αντίθετα, σύμφωνα με τη γυναικοκεντρική οπτική της γυναίκας ως συλλέκτη, τονίζεται ο ρόλος των γυναικών ως πρωτεύων για την εξέλιξη του είδους. Αυτές οι δύο οπτικές δεν μπορούν να υποστηριχτούν χωρίς την εμπλοκή πλαισιακών παραδοχών υποβάθρου οι οποίες μεσολαβούν μεταξύ των δεδομένων και των υποθέσεων. Η ανδροκεντρική οπτική εκλαμβάνει τη βασική λειτουργία της ανάπτυξης της χρήσης εργαλείων ως συνέπεια του κυνηγιού, το οποίο θεωρείται ανδρική δραστηριότητα. Η γυναικοκεντρική οπτική εκλαμβάνει την ανάπτυξη της χρήσης εργαλείων ως συνέπεια της γυναικείας συμπεριφοράς στο πλαίσιο της πίεσης για συλλογή και ετοιμασία της τροφής με τη χρήση εργαλείων. Η θεωρία της γυναίκας ως συλλέκτη αποτελεί εναλλακτική θέση αλλά, παράλληλα, ικανοποιεί τους κανόνες του επιστημονικού κλάδου στον οποίο τίθεται. Η Longino, λοιπόν, υποστηρίζει ότι τα διαθέσιμα δεδομένα δεν λειτουργούν ως άμεσο και ξεκάθαρο τεκμήριο αλλά η ερμηνεία τους εξαρτάται από το πλαίσιο στο οποίο τίθενται, στην προκειμένη περίπτωση το ανδροκεντρικό ή γυναικοκεντρικό πλαίσιο, και από τις παραδοχές του πλαισίου αυτού, οι οποίες μετατρέπουν τα δεδομένα σε τεκμηριακά στοιχεία βάσει της αξίας η οποία αποδίδεται σε κάθε δραστηριότητα, ανδρική ή γυναικεία. (Longino, 1990, σσ. 103-111, 193)

Η ένταξη των παραδοχών υποβάθρου, οι οποίες καθορίζουν τις τεκμηριακές σχέσεις, μέσα σε ένα πλαίσιο κάθε φορά, στη θεωρία της Longino, θέτει το ερώτημα: Μήπως μέσα σε ένα άλλο πλαίσιο οι γυναίκες δεν υποβιβάζονται κοινωνικά με τον ίδιο τρόπο; Αφού οι τεκμηριακές σχέσεις σύμφωνα με τη Longino στηρίζονται σε κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου, με άλλα λόγια αφού παίρνουν άλλο νόημα στη βάση αυτών, αν αλλάξουν αυτές οι παραδοχές υποβάθρου σε έναν συλλογισμό, αλλάζει κάθε φορά και ο τρόπος θεώρησης του γυναικείου φύλου στην κοινωνία, φανερώνοντας την κοινωνική κατασκευή του φύλου στη θεωρία της Longino. Η Longino, λοιπόν, φανερώνει την ανάγκη να δοθεί σημασία στις κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου οι οποίες υπεισέρχονται στη γνωσιακή συγκρότηση, καθώς αυτές επιδρούν όχι μόνο στην αντιμετώπιση των γυναικών στην κοινωνική ζωή αλλά και στην αλληλεξάρτηση αυτής της κοινωνικής θεώρησης των γυναικών με την επιστημονική γνώση, δικαιολογώντας, έτσι, τη θεωρία της ως φεμινιστική επιστημολογία.

Για ποιο λόγο, όμως, είναι τόσο σημαντικό να δοθεί σημασία στις παραδοχές υποβάθρου οι οποίες νοηματοδοτούν καθοριστικά τις τεκμηριακές σχέσεις; Η θεωρία της Longino υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου οι οποίες επιδρούν στη γνωσιακή συγκρότηση υπόκεινται σε κριτική. Οι αλληλεπιδράσεις των ατομικών γνωσιακών υποκειμένων είναι καθοριστικές, για την κοινωνική συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης, καθώς, με τον τρόπο αυτό, είναι δυνατή η από κοινού υποβολή των παραδοχών υποβάθρου σε κριτική, η οποία είναι αναγκαία τη συγκρότηση της επιστημονικής κοινότητας. Οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου είναι διαθέσιμες σε όλους μέσα στην επιστημονική κοινότητα. Οι καταστάσεις πραγμάτων στις οποίες βασίζονται οι θεωρίες μπορούν να εξακριβωθούν διυποκειμενικά, χάρη στην κοινή γλώσσα και στην αντίστοιχη αλληλοκατανόηση αλλά και βάσει της ανεξαρτησίας των εμπειρικών αντικειμένων από την ανθρώπινη σκέψη για αυτά. Οι επιστήμονες ως παραγωγοί της γνώσης, δρώντας αλληλεπιδραστικά μεταξύ τους, συγκροτούν την επιστημονική γνώση, τροποποιώντας τις προσωπικές τους υποθέσεις και θεωρίες. Όμως, απαιτείται και εξωτερική κριτική, ενδιαφέρον και ενασχόληση και με άλλες επιστημονικές κοινότητες, καθώς οι αλληλεπιδράσεις των παραγωγών της γνώσης δεν καταφέρνουν πάντα να καταδείξουν τις εκάστοτε παραδοχές υποβάθρου. Αυτή η θεμελίωση της δικαιολόγησης στην κριτική διαλογική αλληλεπίδραση κοινωνικοποιεί την έννοια δικαιολόγησης. (Longino, 1990, σ. 70· Longino, 1999, σ. 342-344)

Αυτή η ανάγκη κριτικής των υποθέσεων υποβάθρου αλληλοδιαπλέκεται με τη συγκρότηση του γνωσιακού υποκειμένου στον φεμινιστικό εμπειρισμό της Longino. Η Longino υπερασπίζεται μια υπό συνθήκες (conditioned) φύση του γνωσιακού υποκειμένου, χωρίς την προσφυγή στην ύπαρξη ενός γνωσιακού υποκειμένου με προνομιούχα σκοπιά (Longino, 1999, σ. 339). Η επιστημονική γνώση, σύμφωνα με τη Longino, δεν ανάγεται απλώς στο άτομο αλλά τοποθετείται μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Στον πλαίσιακό εμπειρισμό της Longino, το γνωσιακό υποκείμενο συγκροτείται από άτομα τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και, με τον τρόπο αυτό, τροποποιούν τις παρατηρήσεις, τις θεωρίες τους αλλά και τα υποδείγματα συλλογισμού τους. Οι παραδοχές, τα δεδομένα και οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου υπόκεινται σε εννοιακή και αποδεικτική εξέταση και κριτική. Διερευνάται, παραδείγματος χάριν, η εσωτερική συνέπεια μιας υπόθεσης, καθώς και οι επιπτώσεις των παραδοχών υποβάθρου. Προκειμένου η κριτική των παραδοχών

υποβάθρου να είναι αποτελεσματική, είναι ανάγκη να υπάρχουν εναλλακτικές απόψεις. Επομένως, σύμφωνα με τη Longino, το συλλογικό γνωσιακό υποκείμενο συνιστά μια αλληλεπιδραστική διαλογική επιστημονική κοινότητα, η οποία ως όρος δεν διασαφηνίζεται απόλυτα ως προς τις επεκτατικές του δυνατότητες, δεν είναι ξεκάθαρο αν περιλαμβάνει μόνο τους επιστήμονες ως επαγγελματική ομάδα ή αν περιλαμβάνει και άλλους ενδιαφερόμενους και εμπλεκόμενους στην επιστημονική έρευνα. Σε κάθε περίπτωση, όμως, στη θεωρία της Longino γίνεται λόγος για μια επιστημονική κοινότητα, η οποία υποβάλλει σε κριτική και τροποποιεί τη γνωσιακή συγκρότηση που μπορεί να προκύψει από διαφορετικά άτομα. Με τον τρόπο αυτό, εισέρχονται διαφορετικές απόψεις και οπτικές στα υπό εξέταση ζητήματα οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν στην ανάγκη αναθεώρησης της αρχικής γνωσιακής συγκρότησης. (Longino, 1990, σσ. 68-69, 231· Longino, 1993, σσ. 111-112). Η συγκρότηση του γνωσιακού υποκειμένου, λοιπόν, δεν υποκινείται από φεμινιστικές ανησυχίες και στόχους αλλά αφορά γενικότερα την επιστημολογική προσέγγιση της Longino, μέσα από την οποία προβάλλει εμμέσως και τον φεμινιστικό χαρακτήρα της θεωρίας της, εστιάζοντας στις σχέσεις αλληλεξάρτησης μέσα στην επιστημονική κοινότητα.

Η πραγμάτευση από τη Longino των παραδοχών υποβάθρου εν σχέσει με την επιστημονική γνώση φέρνει στο προσκήνιο το ερώτημα: Πώς σημασιολογείται η έννοια της αντικειμενικότητας στον εμπειρισμό της Longino; Πώς είναι δυνατόν να συνυπάρχουν οι πλαισιακές αξίες με μια αντικειμενική επιστημονική έρευνα; Η φεμινιστική κριτική η οποία ασκείται στην αντικειμενικότητα της επιστημονικής έρευνας οδηγεί στην ανάγκη συγκρότησης φεμινιστικών συλλήψεων της αντικειμενικότητας, όπως είναι η θεωρία της Longino. Αυτού του είδους οι συλλήψεις της αντικειμενικότητας, εμφανίζονται ως διαδικαστικές, καθώς η αντικειμενική γνώση φαίνεται να προκύπτει από αντικειμενικές διαδικασίες ενώ δεν επικεντρώνεται στην οντολογική κατάσταση των γνωσιακών ισχυρισμών. (Anderson, 2015, σ. 23· Longino, 1987, σ. 52)

Ο πλαισιακός εμπειρισμός της Longino προσφέρει μια κοινωνική σύλληψη της αντικειμενικότητας. Με ποιον τρόπο κοινωνικός χαρακτήρας της επιστημονικής έρευνας μπορεί να οδηγεί στην αντικειμενικότητα της επιστημονικής γνώσης; Πώς μπορεί να εναρμονιστεί αυτή η πλαισιοκρατική θεώρηση του τεκμηρίου, η οποία περιλαμβάνει πλαισιακές αξίες, με την αντικειμενικότητα της επιστημονικής γνώσης;

(Longino, 1990, σσ. 62, 66). Η αναγκαία αξία της αντικειμενικότητας συλλαμβάνεται μέσω της κοινωνικής διαδικασίας του δημόσιου κριτικού ελέγχου της κάθε θεωρίας, κοινωνική διαδικασία η οποία αποκαλύπτει τις παραδοχές υποβάθρου της θεωρίας και καθορίζει το κατά πόσο αυτές είναι αποδεκτές. Η δυνατότητα κριτικής ελέγχει τον χαρακτήρα της σημασίας των παραδοχών υποβάθρου για τη συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης. Αυτή η υποβολή των παραδοχών υποβάθρου σε κριτική μέσα στην επιστημονική κοινότητα οδηγεί στην υπεράσπιση, τροποποίηση ή εγκατάλειψή τους, ως απάντηση στην κριτική. Εμφανίζεται η δυνατότητα τροποποίησης των υποθέσεων υποβάθρου τόσο από το ίδιο όσο και από διαφορετικό άτομο ως απάντηση στην κριτική η οποία ασκείται, απορρίπτοντας την εξάρτηση της γνωσιακής συγκρότησης από υποκειμενικές προτιμήσεις. (Grasswick, 2013, σ. 11· Longino, 1990, σσ. 73, 74). Με ποιον τρόπο, όμως, πιο συγκεκριμένα, η κριτική των υποθέσεων υποβάθρου οδηγεί στην αντικειμενικότητα της γνωσιακής συγκρότησης;

Η θεωρία της Longino συσχετίζει την αντικειμενικότητα της επιστημονικής έρευνας με την οργάνωση της επιστημονικής κοινότητας και με την ικανότητα της επιστημονικής κοινότητας για μετασχηματιστική κριτική. Η απομάκρυνση των ατομικών ιδιοσυγκρασιακών παραδοχών η οποία προϋποτίθεται για την αντικειμενικότητα είναι ανάγκη να γίνει με βάση τη διαμόρφωση της επιστημονικής κοινότητας με τέτοιο τρόπο, ώστε να διερευνάται τι θεωρείται ως αποδεκτή παραδοχή υποβάθρου μέσα σε αυτή. Η επίδραση των υποκειμενικών προτιμήσεων των επιστημόνων και ο ρόλος των παραδοχών υποβάθρου ελέγχονται μέσω της ίδιας της σύλληψης της γνωσιακής συγκρότησης η οποία περιλαμβάνει τις κοινωνικές δραστηριότητες της τεκμηριακής και εννοιακής κριτικής. Οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου οι οποίες τελικά εισέρχονται στην τεκμηριακή σχέση έχουν περάσει από μια μετασχηματιστική εξέταση εκ μέρους της επιστημονικής κοινότητας. Με τον τρόπο αυτό, προκύπτει αντικειμενική έρευνα η οποία είναι κοινωνικά πλαίσιοθετημένη και μπορεί να περιλαμβάνει αξίες. (Longino, 1990, σ. 216· Grasswick & Webb, 2002, σ. 192)

Σύμφωνα με τη θεωρία της Longino, η γνώση αποκτά μεγαλύτερη αντικειμενικότητα, όταν απαντά στην κριτική η οποία ασκείται από διαφορετικές οπτικές. Η αντικειμενικότητα μιας μεθόδου έρευνας αποδίδεται στον βαθμό που αυτή επιτρέπει και διευκολύνει τη μετασχηματιστική κριτική μέσα στην επιστημονική κοινότητα. Συνεπώς, έχει σημασία ο τρόπος με τον οποίο συγκροτείται η

επιστημονική κοινότητα. Για την επίτευξη αυτής της μετασχηματιστικής κριτικής στο πλαίσιο του κριτικού διαλόγου στη θεωρία της Longino είναι απαραίτητα τέσσερα κριτήρια. Η αντικειμενικότητα των επιστημονικών κοινοτήτων επιτυγχάνεται με την ικανοποίηση τεσσάρων κριτηρίων τα οποία προϋποθέτουν τη μετασχηματιστική κριτική, η οποία δεν συνάδει με τη διατήρηση ιδιοσυγκρασιακών παραδοχών των ατόμων. Η Longino, λοιπόν, συγκροτεί τέσσερις κανόνες αλληλεπίδρασης οι οποίοι πρέπει να ισχύουν σε μια επιστημονική κοινότητα η οποία προάγει την αντικειμενικότητα της γνωσιακής συγκρότησης. (Anderson, 2015, σ. 24· Grasswick, 2013, σ. 11· Longino, 1990, σσ. 76, 79· Longino, 1993, σ. 112)

Πρώτον, καταδεικνύεται η αναγκαιότητα ύπαρξης τόπων συζήτησης οι οποίοι είναι δημόσια αναγνωρισμένοι, προκειμένου να ασκείται κριτική στις μεθόδους, τα τεκμήρια, στις παραδοχές και στους συλλογισμούς. Πρόκειται για την ανάγκη δημοσιότητας της κριτικής σε επιστημονικά περιοδικά και συνέδρια. Δεύτερον, εμφανίζεται η αναγκαιότητα απόκρισης της επιστημονικής κοινότητας στην κριτική, με άλλα λόγια η ανάγκη της δυνατότητας αλλαγής των θεωριών μιας επιστημονικής κοινότητας, ως αποτέλεσμα του κριτικού διαλόγου ο οποίος λαμβάνει χώρα σε αυτή. Η υπεράσπιση επιστημονικών ιδεών από ορισμένα άτομα ενάντια στην ασκούμενη κριτική αυξάνει μακροπρόθεσμα την επιστημονική κατανόηση. Τρίτον, καταδεικνύεται η αναγκαιότητα δημόσια αναγνωρισμένων κανόνων αναφορικά με την κριτική η οποία σχετίζεται με τους στόχους της επιστημονικής κοινότητας. Σε αυτό το γενικό σύνολο κανόνων από το οποίο αντλεί ξεχωριστά η κάθε κοινότητα συμπεριλαμβάνονται γνωστικές αξίες, όπως η ακρίβεια και η αλήθεια, αλλά και κοινωνικές αξίες, όπως η εκπλήρωση υλικών αναγκών. Μέσω δημόσιων κριτηρίων και κανόνων οι οποίοι γίνονται αποδεκτοί, τα μέλη της επιστημονικής κοινότητας συνδέονται μεταξύ τους. Τέλος, προστίθεται επιπλέον ότι η Longino επισημαίνει την αναγκαιότητα ύπαρξης ισότητας διανοητικής δικαιοδοσίας στην επιστημονική κοινότητα. Υποστηρίζει ότι η ομοφωνία πρέπει να προκύπτει από τον κριτικό διάλογο στον οποίο συμμετέχουν όλες οι σχετικές οπτικές και απόψεις οι οποίες έχουν τις κατάλληλες ικανότητες και προσόντα, χωρίς, να αποκλείονται συγκεκριμένες ομάδες από την επιστήμη, όπως οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα (Longino, 1990, σσ. 76-78· Longino, 1993, σ. 112)

Μια αντικειμενική επιστημονική κοινότητα, στη θεωρία της Longino, παρέχει δημόσιους τόπους συνάντησης, για να μπορεί να ασκείται κριτική στη γνωσιακή

παραγωγή και απαντά στην κριτική η οποία διατυπώνεται από δημόσια αναγνωρισμένους αξιολογικούς κανόνες, τροποποιώντας τις θεωρίες της. Τα μέλη μιας τέτοιας επιστημονικής κοινότητας χαρακτηρίζονται από ισότητα ως προς τη διανοητική τους δικαιοδοσία. Η Longino τονίζει ότι αυτά τα κριτήρια τα οποία θέτει για την αντικειμενική επιστημονική κοινότητα δεν είναι περιγραφικά αλλά συγκροτούν επιταγή, αποτελούν κανονιστικό στοιχείο στη γνωσιακή θεωρία της, με βάση το οποίο μπορούν να εκτιμηθούν οι πραγματικές επιστημονικές κοινότητες. (Anderson, 2015, σ. 24· Longino, 1993, σ. 113)

Η Longino αρνείται τον σχετικισμό στη θέση της για την ισότητα διανοητικής δικαιοδοσίας στην επιστημονική κοινότητα. Η θεωρία της συνεπάγεται ότι κάθε άτομο μπορεί να προσφέρει επιχειρήματα τα οποία αφορούν τη συγκεκριμένη κάθε φορά γνωσιακή συγκρότηση. Ωστόσο, ασφαλώς υπάρχουν περιορισμοί στο τι μπορεί να γίνει αποδεκτό στη διαδικασία αυτή. Οι ίδιοι οι κανόνες των επιστημονικών κοινοτήτων αλλά και η προϋπόθεση κριτικής αλληλεπίδρασης των μελών των επιστημονικών κοινοτήτων σε σχέση με τους κανόνες λειτουργούν ως περιορισμοί για αυτές. (Longino, 1993, σ. 113)

Πώς συνδυάζεται η επίτευξη ομοφωνίας στην επιστημονική κοινότητα για τη γνωσιακή συγκρότηση με την αναγκαιότητα για μια ποικιλία αντιθετικών θέσεων μέσα στην επιστημονική κοινότητα; Η Longino απορρίπτει τη σύλληψη της ομοφωνίας ως καθολικής συμφωνίας της επιστημονικής κοινότητας αναφορικά με την αλήθεια μιας θεωρίας και η ίδια αποκόβει την επιστημονική γνώση από μια τέτοιου είδους ομοφωνία. Υποστηρίζει ότι πολλαπλές θεωρίες μπορούν να ικανοποιούν τους στόχους κάθε επιστημονικής έρευνας. Είναι δυνατή η ύπαρξη εξίσου επαρκών μοντέλων τα οποία παράγουν γνώση ανάλογα με τους στόχους κάθε επιστημονικής υποκοινότητας. Η επιστημονική γνώση, σύμφωνα με τη Longino, αποτελεί συνεχή αλληλεπίδραση της επιστημονικής κοινότητας με το κοινωνικό πλαίσιο και μπορεί να αλλάζει ως απάντηση στη μεταβολή των αναγκών, στα νέα δεδομένα και σε νέα ερωτήματα τα οποία ανακύπτουν. Η αύξηση των διαφορετικών οπτικών μέσα σε μια επιστημονική κοινότητα παράγει περισσότερο αντικειμενικές περιγραφές του κόσμου, καθώς συνεπάγεται λιγότερες ιδιοσυγκρασιακές ατομικές προτιμήσεις μέσω του κριτικού τους ελέγχου. (Longino, 1990, σ. 80· Longino, 1993, σσ. 114-116). Το επιχείρημα της Longino αποκτά φεμινιστικό χαρακτήρα, αφού και οι γυναίκες σχηματίζουν μια κοινότητα μέσα στην επιστήμη. Αυτή η φεμινιστική

κοινότητα ερευνητών μπορεί να χρησιμοποιήσει διαφορετικές κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου, οι οποίες υπαγορεύονται από τον φεμινιστικό χαρακτήρα της έρευνας και μπορεί να οδηγήσουν σε μια νέα σύλληψη της επιστήμης. (Pinnick, 2008b, σ. 188)

Έχει ασκηθεί κριτική στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό της Longino και, πιο συγκεκριμένα, στο ζήτημα της αντικειμενικότητας. Η Sharon Crasnow υποστηρίζει ότι ο ισχυρισμός της Longino ότι η επιστήμη είναι αντικειμενική παρά τον κοινωνικό της χαρακτήρα είναι προβληματικός. Πιο συγκεκριμένα, η Crasnow διαφωνεί με την αντικειμενικότητα την οποία η Longino αποδίδει στην επιστήμη στη βάση του κοινωνικού της χαρακτήρα, υποστηρίζοντας ότι αυτή δεν είναι σημαντική ως αντικειμενικότητα, δεν αποδίδει κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στην επιστήμη, όπως θα έπρεπε να κάνει η αντικειμενικότητα με κάποιο ξεχωριστό τρόπο ως ειδική έννοια, ως επιστημική αξία. Η Crasnow υποστηρίζει ότι η θεώρηση περί ανεξαρτησίας των αντικειμένων της εμπειρίας από τη σκέψη μας ως χαρακτηριστικό της δημοσιότητας της επιστήμης το οποίο συνεισφέρει στην αντικειμενικότητα στη σκέψη της Longino συνεπάγεται μια περιορισμένη αντικειμενικότητα. Αυτό συμβαίνει, σύμφωνα με την Crasnow, ακριβώς επειδή η θεώρηση περί ανεξαρτησίας των αντικειμένων της εμπειρίας στη σκέψη της Longino είναι αποτέλεσμα της θεώρησης της επιστήμης ως κοινωνικής δραστηριότητας. Η Crasnow αμφισβητεί τον συλλογισμό της Longino ότι οι περισσότερες οπτικές οδηγούν σε μεγαλύτερη αντικειμενικότητα. Ακόμη, υποστηρίζει ότι η δημόσια πρόσβαση ορισμένων εμπειριών είναι η ίδια κοινωνικά καθορισμένη και ο δημόσιος έλεγχος μπορεί να διαφέρει από κουλτούρα σε κουλτούρα. (Crasnow, 1993, σσ. 195-198)

Σύμφωνα με την Crasnow, λοιπόν, το ότι η επιστήμη είναι κοινωνική δραστηριότητα και το ότι ως τέτοια διέπεται από κανόνες οι οποίοι υπόκεινται σε αλλαγή και κριτική από την κοινότητα δεν επαρκεί για τη συγκρότηση της αντικειμενικότητας της επιστήμης. Δεν επαρκεί η επιστήμη να μην είναι προϊόν της σκέψης συγκεκριμένων ατόμων για να διασφαλιστεί η αντικειμενικότητά της. (Crasnow, 1993, σσ. 198-199)

Σε μια απρόσμενη κριτική, η Aimee Milliken υποστηρίζει ότι στη θεωρία της Longino δεν μπορεί να προκύψει αντικειμενικότητα ως αξιακή ουδετερότητα στην επιστήμη και, άρα, θεωρεί ότι η μετασχηματιστική κριτική είναι ανεπαρκής για να

εξασφαλίσει την αντικειμενικότητα. Εάν υπεισέρχονται αξίες κατά τη συγκρότηση των επιστημονικών ερωτημάτων και των ερευνητικών υποθέσεων, τότε τα αξιακά προϊόντα δεν μπορεί να είναι αξιακά ουδέτερα. Σύμφωνα με τη Milliken, η επιστημονική μεθοδολογία που προτείνει η Longino δεν αναιρεί την προκατάληψη που μπορεί να υπάρχει στην επιλογή των ζητημάτων που μελετώνται και ερευνούνται. (Milliken, 2017, σσ. 1-3)

Η θεωρία της Longino, όμως, επανασηματολογεί την έννοια αντικειμενικότητα, προβάλλει μια διαφορετική σύλληψη της αντικειμενικότητας, στηριζόμενη στον κοινωνικό χαρακτήρα της επιστήμης και στην πλαισιοκρατική δικαιολόγηση και, με τον τρόπο αυτό, μπορεί να αντικρούσει τις παραπάνω κριτικές. Όντως υποστηρίζει ότι οι καταστάσεις πραγμάτων στις οποίες βασίζονται οι θεωρίες μπορούν να εξακριβωθούν διυποκειμενικά χάρη στην κοινή γλώσσα αλλά και βάσει της ανεξαρτησίας των εμπειρικών αντικειμένων από την ανθρώπινη σκέψη για αυτά. (Longino, 1999, σ. 342-344). Η αναγκαία αξία της αντικειμενικότητας, όμως, συγκροτείται και διασφαλίζεται λόγω της κοινωνικής διαδικασίας του δημόσιου κριτικού ελέγχου της κάθε θεωρίας, κοινωνική διαδικασία η οποία αποκαλύπτει τις παραδοχές υποβάθρου της θεωρίας και καθορίζει το κατά πόσο αυτές είναι αποδεκτές. (Longino, 1990, σσ. 73, 74). Οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου οι οποίες τελικά εισέρχονται στην τεκμηριακή σχέση έχουν περάσει από μια μετασχηματιστική εξέταση εκ μέρους της επιστημονικής κοινότητας στη βάση των τεσσάρων κριτηρίων που προτείνει η Longino. (Longino, 1990, σ. 216) Η αύξηση των διαφορετικών οπτικών μέσα σε μια επιστημονική κοινότητα στη θεωρία της Longino παράγει περισσότερο αντικειμενικές περιγραφές του κόσμου, καθώς συνεπάγεται λιγότερες ιδιοσυγκρασιακές ατομικές προτιμήσεις λόγω του κριτικού τους ελέγχου. (Longino, 1990, σ. 80)

Σύμφωνα με τον Daniel Hicks, η θεωρία της Longino για την αντικειμενικότητα δεν μπορεί να είναι φεμινιστική, επειδή προϋποθέτει την ενεργητική καλλιέργεια αντιφεμινιστικών και μισογυνικών επιστημόνων, και, γενικότερα, ομάδων οι οποίες έχουν ηθικές και πολιτικές αξίες αντίθετες από τον φεμινισμό, προκειμένου να αντισταθμιστεί η πιθανότητα φεμινιστικής προκατάληψης μέσα στην επιστημονική κοινότητα. Αυτή την κριτική του στη θεωρία της Longino ο Hicks την αποκαλεί «πρόβλημα Ναζί», ακριβώς επειδή ισχυρίζεται ότι η θεωρία της

Longino προϋποθέτει και συμμετοχή ακόμη και Ναζί επιστημόνων στην επιστημονική κοινότητα. (Hicks, 2011, σσ. 333, 336)

Πιο αναλυτικά, ο Hicks επισημαίνει ότι η Longino χρησιμοποιεί την ισότητα διανοητικής δικαιοδοσίας ως ένα κριτήριο αντικειμενικότητας και υποστηρίζει ότι οι εναλλακτικές οπτικές πρέπει να υπάρχουν στην επιστημονική κοινότητα ως πηγή κριτικής. Επομένως, εάν οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα αποκλείονται από την επιστήμη και από την επιστημονική εκπαίδευση, η επιστημονική κοινότητα μπορεί να μοιράζεται σεξιστικές παραδοχές οι οποίες δεν υπόκεινται σε έλεγχο, ακριβώς επειδή τις μοιράζονται όλα τα μέλη της επιστημονικής κοινότητας. Σύμφωνα με τον Hicks, όμως, εάν το επιχείρημα της Longino αντιστραφεί, προκύπτει το εξής: Εάν αποκλειστούν ομάδες με μισογυνικές και ρατσιστικές πεποιθήσεις, τότε οι φεμινιστικές και οι αντιρατσιστικές πεποιθήσεις δεν μπορούν να υπόκεινται σε έλεγχο, καθώς θα τις έχουν όλα τα μέλη της επιστημονικής κοινότητας. Ο Hicks, λοιπόν, συμπεραίνει ότι η θεωρία της Longino καλείται να περιλαμβάνει άτομα με μισογυνικές και ρατσιστικές αντιλήψεις και προϋποθέτει την καλλιέργεια ιστορικά αποκλεισμένων και περιθωριοποιημένων ομάδων, όπως είναι και οι Ναζί επιστήμονες. (Hicks, 2011, σσ. 336-337)

Για ποιο λόγο, όμως, να δεχτεί κανείς μια τέτοια γενίκευση συμπερίληψης γενικά αποκλεισμένων και περιθωριοποιημένων ομάδων στη θεωρία της Longino; Στη θεωρία της Longino, εξάλλου, οι εναλλακτικές οπτικές εισέρχονται στην επιστημονική κοινότητα ως πηγή κριτικής και όχι ως παγιωμένες αντιλήψεις που αναιρούν εξ ορισμού τις υπόλοιπες. Σημασία έχουν οι αντιλήψεις και οι παραδοχές που καταφέρνουν να μην εγκαταλειφθούν αλλά να επιβιώνουν μέσα από τον κριτικό έλεγχο σε μια επιστημονική κοινότητα. Ο φεμινιστικός χαρακτήρας της θεωρίας της Longino προκύπτει χάρη στη σημασία της οπτικής των γυναικών ως πηγής κριτικής μέσα στην επιστημονική κοινότητα, ενώ οι μισογυνικές αντιλήψεις που τυχόν υπεισέρχονται μπορούν να απορρίπτονται στη βάση του κριτικού ελέγχου.

Εστιάζοντας στο «πρόβλημα Ναζί», ο Hicks επισημαίνει ότι μέσα σε μια επιστημονική κοινότητα ένας επιστήμονας με ναζιστικές αντιλήψεις μπορεί να μην τις δηλώνει ανοιχτά στις αλληλεπιδράσεις του με τους συναδέλφους του. Ακόμη, όμως και στην περίπτωση που υποστηρίζει ανοιχτά ναζιστικές αντιλήψεις, αναφορικά με το επιστημονικό του έργο, δεν μπορεί να αναφερθεί στην καταγωγή των

συμμετεχόντων στην εκάστοτε έρευνα, αλλά καλείται να απαντήσει στην κριτική με βάση τους κανόνες της επιστημονικής κοινότητας, εφόσον δεν θέλει να αποκλειστεί από αυτή. (Hicks, 2011, σσ. 338-339)

Στη συνέχεια, ο Hicks εισάγει το «επιχείρημα καλής πίστης» (good faith argument), το οποίο θα μπορούσε να δικαιολογήσει στη βάση των προθέσεων τους τον αποκλεισμό των Ναζί επιστημόνων οι οποίοι φαινομενικά συμμορφώνονται στους κανόνες της επιστημονικής έρευνας. Σύμφωνα με αυτή την συνθήκη καλής πίστης, η συμμετοχή με καλή πίστη σε μια κοινότητα με συγκεκριμένους κανόνες προϋποθέτει ότι οι συμμετέχοντες δεσμεύονται ή τουλάχιστον δεν απορρίπτουν τις ηθικο-πολιτικές και επιστημολογικές αξίες οι οποίες εγγυώνται αυτούς τους κανόνες. Σύμφωνα με τον Hicks, στη θεωρία της Longino, οι ηθικοπολιτικές αξίες που εγγυώνται τους κανόνες της επιστημονικής κοινότητας είναι, μεταξύ άλλων, η τυπική ισότητα (formal egalitarianism), η αξία που αποδίδει ίση τυπικά θέση σε κάθε μέλος της επιστημονικής κοινότητας, και ο φιλελεύθερος πλουραλισμός (liberal pluralism), σύμφωνα με τον οποίο η επιστημονική κοινότητα επιτρέπει και χρειάζεται την έλλογη διαφωνία μεταξύ των μελών της. Επομένως, μια ομάδα που απορρίπτει την τυπική ισότητα και τον φιλελεύθερο πλουραλισμό, όπως οι Ναζί επιστήμονες, δεν μπορεί να συμμετέχει με καλή πίστη σε μια επιστημονική κοινότητα που διέπεται από τα κριτήρια της θεωρίας της Longino και, συνεπώς, η θεωρία της Longino, σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, δεν προϋποθέτει τη συμπερίληψη των Ναζί επιστημόνων. (Hicks, 2011, σσ. 340-344)

Ο Hicks, όμως, δεν είναι ικανοποιημένος από αυτή την απάντηση που ο ίδιος δίνει στη φεμινιστική κριτική της Longino, καθώς θεωρεί ότι και το ίδιο το επιχείρημα καλής πίστης είναι αποδοκιμαστέο. Ο Hicks υποστηρίζει ότι δεν είναι όλες οι μη φιλελεύθερες ομάδες ανεπιθύμητες από τον φεμινισμό για πολιτικούς ή επιστημολογικούς λόγους. Ισχυρίζεται ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς αποκλείεται από το επιχείρημα καλής πίστης, καθώς παρέχει επιστημικό προνόμιο σε μια ορισμένη ομάδα και δεν συγκροτεί τυπική ισότητα για όλες τις ομάδες. (Hicks, 2011, σσ. 345-348)

Ο Hicks συμπεραίνει ότι, στη θεωρία της Longino για την αντικειμενικότητα, η απόρριψη των Ναζί επιστημόνων συνεπάγεται ότι πρέπει να γίνει δεκτό το επιχείρημα καλής πίστης. Όμως, στην περίπτωση αυτή, εάν το επιχείρημα καλής

πίστης γίνει δεκτό στη θεωρία της Longino, τότε η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς πρέπει να αποκλειστεί. (Hicks, 2011, σ. 349)

Ο Hicks αναλύει τόσο πολύ τη φεμινιστική κριτική του στη θεωρία της Longino αλλά και μια πιθανή απάντηση – το επιχείρημα καλής πίστης - που θα μπορούσε να διασώσει τη θεωρία, για να καταλήξει τελικά ότι ακόμη και αυτή η απάντηση είναι προβληματική και ότι το πρόβλημα δεν λύνεται. Όμως, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς ασφαλώς και δεν ομοφωνεί με τη θεωρία της Longino η οποία εντάσσεται στον φεμινιστικό εμπειρισμό. Επομένως, εάν το επιχείρημα καλής πίστης γίνει δεκτό, διαλύεται αυτή η φεμινιστική κριτική που αναλύει ο Hicks, με το τίμημα να απορριφτεί η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, η οποία σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί να ομοφωνεί πλήρως με τη θεωρία της Longino. Όμως, η κριτική του Hicks διαλύεται κατά κάποιο τρόπο και από την ίδια τη θεωρία της Longino, με εσωτερικούς της θεωρίας της Longino όρους, καθώς οι μισογυνικές και Ναζί αντιλήψεις που τυχόν υπεισέρχονται στην επιστημονική κοινότητα μπορούν να απορρίπτονται στη βάση του κριτικού ελέγχου.

Τέλος, η Pinnick με κριτική διάθεση ισχυρίζεται ότι η Longino δεν καταδεικνύει πώς οι φεμινιστικές παραδοχές υποβάθρου ή η σύνδεση των επιστημόνων με τη φεμινιστική προσέγγιση μπορούν να οδηγούν σε μια νέα σύλληψη της επιστήμης, αίροντας τις σεξιστικές προκαταλήψεις. Σύμφωνα με την Pinnick, στη θεωρία της Longino, η δικαιολόγηση των επιστημονικών πεποιθήσεων δεν στηρίζεται σε αντικειμενικά τεκμήρια αλλά σε τεκμήρια που ισχύουν μόνο σε μια συγκεκριμένη κάθε φορά επιστημονική κοινότητα. (Pinnick, 2008b, σ. 189-190). Μέσα από την ανάλυση της θεωρίας της Longino, όμως, προκύπτει ότι οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου που υπαγορεύονται από τον φεμινιστικό χαρακτήρα της έρευνας και αναγνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες του γυναικείου φύλου μπορούν να συμβάλλουν στην κριτική της ανδροκεντρικότητας της γνώσης και, μέσω αυτής, στη συγκρότηση μιας νέας σύλληψης της επιστήμης.

Προκύπτει, λοιπόν, από την παραπάνω ανάλυση, ότι η θεωρία της Longino συνδέει τις έννοιες του γνωσιακού υποκειμένου και της αντικειμενικότητας με την έννοια της επιστημονικής κοινότητας, με βάση την οποία αυτές συγκροτούνται, προκειμένου να τονίσει τη σχέση των πλαισιακών αξιών με τη γνωσιακή συγκρότηση μέσα στην επιστημονική κοινότητα. Υποστηρίζεται ότι η

κριτική που ασκείται είναι δυνατό να αντικρουστεί με εσωτερικούς της θεωρίας της Longino όρους: Η διαδικασία του κριτικού ελέγχου για την επίτευξη της αντικειμενικότητας της επιστημονικής γνώσης δεν περιορίζεται αμιγώς στον φεμινιστικό της χαρακτήρα, αλλά συνιστά μια κοινωνική διαδικασία η οποία συντονίζεται με και μπορεί να φέρει εις πέρας τους στόχους μιας φεμινιστικής επιστημολογίας: Επομένως, ελέγχοντας κριτικά τις παραδοχές υποβάθρου οι οποίες εμπλέκονται στη γνωσιακή συγκρότηση και, αντικαθιστώντας τις με νέες, δεν διαιώνίζεται η ανδροκεντρικότητα της γνώσης.

Πώς η συλλογιστική της Longino για την κοινωνική συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης αποκτά ακόμη εναργέστερο φεμινιστικό χαρακτήρα; Η Longino επισημαίνει ότι έχει υποστηριχτεί μια ιδέα φεμινιστικής επιστήμης η οποία βασίζεται σε ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο, μια επιστήμη η οποία αναλύει μια σύνθετη και αλληλεπιδραστική κοσμοεικόνα και εκφράζει τη γυναικεία ιδιοσυγκρασία και ευαισθησία. Η επιστήμη αυτή βασίζεται στον γυναικείο τρόπο σκέψης και στα χαρακτηριστικά του, όπως η έμφαση στο συγκεκριμένο, ως η ενασχόληση με συγκεκριμένα άτομα μέσα σε συγκεκριμένες κάθε φορά συνθήκες, αλλά και η αλληλεπίδραση και η συνεργασία, τα οποία βοηθούν στην κατανόηση των φυσικών διαδικασιών οι οποίες είναι σύνθετες και αλληλεπιδραστικές. (Longino, 1990, σσ. 187-188)

Όμως, σύμφωνα με τη Longino, μια τέτοια ιδέα φεμινιστικής επιστήμης ως έκφραση της γυναικείας ιδιοσυγκρασίας, μια φεμινιστική επιστήμη η οποία ταυτίζει το φεμινιστικό στοιχείο με την υπεράσπιση αυτών των γυναικείων χαρακτηριστικών στη φεμινιστική επιστήμη, δεν γίνεται τελικά αντιληπτή ως ένα είδος βελτιωμένης επιστήμης αλλά ως υποδεέστερη επιστήμη, καθώς ομοφωνεί με την παλιά ιδέα ότι οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα δεν είναι ικανές να ασχοληθούν με την επιστήμη όπως οι άνδρες. Η Longino τονίζει ότι στόχος δεν είναι μόνο η ανατροπή της θεώρησης περί των θεωρούμενων κατώτερων γυναικείων ικανοτήτων αλλά η έμφαση στον κατασκευασμένο χαρακτήρα της κοινωνικής υποτέλειας των γυναικών. Επομένως, η ανάδειξη των γυναικείων χαρακτηριστικών από μόνη της δεν αναδεικνύει την κοινωνική κατασκευή των γυναικών ως κοινωνικά υποδεέστερων και, για τον λόγο αυτό, απορρίπτεται από τη Longino ως η βάση μιας φεμινιστικής επιστήμης. (Longino, 1990, σσ. 187-188). Μόνο μέσω της εμπέδωσης της κοινωνικής

κατασκευής της γυναικείας υποτέλειας μπορεί μια φεμινιστική επιστήμη πραγματικά να υπερασπιστεί το γυναικείο φύλο στην κοινωνία.

Η θεωρία της Longino προβάλλει την επιστήμη ως πρακτική και ως διαδικασία, ενώ δεν εξετάζει την φεμινιστική επιστήμη από την άποψη του περιεχομένου της, συγκροτώντας, έτσι, την ιδέα μιας φεμινιστικής επιστήμης ως άσκηση της επιστήμης με φεμινιστικό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, η Longino υποστηρίζει ότι η φεμινιστική θεωρία δεν δέχεται ως δεδομένους τους συγκεκριμένους κάθε φορά κοινωνικά επιβαλλόμενους έμφυλους ρόλους αλλά μπορεί να τους υπερβεί. Η φεμινιστική επιστήμη, σύμφωνα με τη Longino, δεν είναι μια επιστήμη απαλλαγμένη από αξίες και από έμφυλα χαρακτηριστικά. Αυτή η αλληλεξάρτηση της επιστήμης με πλαίσιακές αξίες, όμως, προϋποθέτει συγκρότηση καταλληλότερων ερμηνευτικών οργανωτικών δομών (frameworks) οι οποίες δεν είναι περιοριστικές, καθώς δεν εξαλείφουν τις προκαταλήψεις και τις κοινωνικές αξίες αλλά τις εξετάζουν. Η φεμινιστική επιστήμη ανταποκρίνεται στους κανόνες της επιστημονικής γνώσης αλλά και στα ιδανικά μιας πολιτικής κοινότητας, ρυθμίζοντας κάθε φορά τις προτεραιότητες μέσα στο πλαίσιο της έντονης αλληλεπίδρασης, χωρίς να υπονομεύεται καμία από τις δύο πλευρές και φυσικά η επιστήμη. Η φεμινιστική επιστήμη, όπως τη συγκροτεί η Longino, ισορροπεί μεταξύ των θέσεων των επιστημονικών προγραμμάτων και της πολιτικής πίστης, των πολιτικών αξιών, και, με τον τρόπο αυτό, επιλέγονται κάθε φορά ορισμένες θέσεις οι οποίες δεν καθορίζονται μόνο από τα δεδομένα και την πραγματικότητα αλλά και από πολιτικές δεσμεύσεις στους συλλογισμούς, καθώς επιδρά η οπτική του κάθε επιστήμονα η οποία περιλαμβάνει αξίες και πεποιθήσεις. Η Longino προτείνει και προβάλλει μια φεμινιστική επιστημονική πρακτική, σύμφωνα με την οποία τα πολιτικά ζητήματα έχουν τη δυνατότητα να λειτουργούν ως περιορισμοί στην επιστημονική επιχειρηματολογία και στην επιλογή ερμηνευτικών μοντέλων. Αυτή η αναγκαιότητα να λειτουργούν οι πολιτικές αξίες ως περιορισμοί στην επιστημονική γνώση λειτουργεί ως πλεονέκτημα, φανερώνοντας, με τον τρόπο αυτό, τη θετική διάσταση της μεροληψίας στη γνώση. Η Longino θέτει αυτές τις φεμινιστικές μετασχηματιστικές παρεμβάσεις στην επιστήμη στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κάθε φορά ερευνητικής περιοχής. (Longino, 1987, σσ. 59-61· Longino, 1987, σσ. 53-61· Longino, 1990, σσ. 188-194)

Ο φεμινιστικός εμπειρισμός της Longino υποστηρίζει ότι η επιστήμη μπορεί να είναι φεμινιστική επιστήμη, να ασκηθεί με φεμινιστικό τρόπο, ο οποίος συγκροτείται από την ανάλυση της σημασίας των παραδοχών υποβάθρου για τη διευκόλυνση ή την απόρριψη ορισμένων συμπερασμάτων στην παραδοσιακή επιστήμη, εξετάζοντας τις κοινωνικές, ηθικές, πολιτικές και πολιτισμικές αξίες, οι οποίες εκφράζουν το κοινωνικό πλαίσιο, εν σχέσει με τη συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης. Ακόμη, σύμφωνα με τη Longino, η άσκηση της επιστήμης με φεμινιστικό τρόπο είναι δυνατή και μέσα από τη χρησιμοποίηση παραδοχών υποβάθρου με κατάλληλο τρόπο και σε αντίθεση με αυτές της κυρίαρχης επιστήμης. Η φεμινιστική επιστήμη προϋποθέτει αλλαγή στις κοινωνικές σχέσεις στο πλαίσιο μέσα στο οποίο τίθεται, προκειμένου να αποτελέσει μια νέα διάδοχη επιστήμη (Longino, 1990, σ. 214). Η Longino, λοιπόν, αποδίδει η ίδια φεμινιστικό χαρακτήρα σε όλη αυτή την επιχειρηματολογία της περί της σημασίας των παραδοχών υποβάθρου στη γνωσιακή συγκρότηση, η οποία αναλύθηκε παραπάνω, καθιστώντας την έννοια των παραδοχών υποβάθρου ως βάση της φεμινιστικής επιστημολογίας της, η οποία έχει έντονο κοινωνικό χαρακτήρα που είναι ευρύτερος και περιλαμβάνει τον φεμινιστικό χαρακτήρα.

Η Longino, λοιπόν, ενώ γενικά δεν επικεντρώνεται στην ανάλυση της έννοιας του φύλου στη θεωρία της, στηρίζει τη θέση της για μια φεμινιστική επιστήμη στον κυρίαρχο ρόλο των παραδοχών υποβάθρου στη συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης, στον οποίο αποδίδει τον φεμινιστικό χαρακτήρα της επιστήμης. Αυτό προκύπτει και από την έμφαση την οποία δίνει γενικά στην ανάλυση των παραδοχών υποβάθρου, την οποία θεωρεί καίριας σημασίας για την υπεράσπιση του φεμινιστικού χαρακτήρα της θεωρίας της. Η συλλογιστική της αναλύει ευρύτερα το ζήτημα των παραδοχών υποβάθρου στην κοινωνική συγκρότηση της γνώσης, στην οποία εντάσσει το φεμινιστικό τμήμα του συλλογισμού της. Οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου όχι μόνο συνδέονται με τον ανδροκεντρισμό ορισμένων επιστημονικών θεωρήσεων αλλά μπορούν να αλλάξουν τη γνωσιακή συγκρότηση, επιδρώντας στην τεκμηριακή διαδικασία και καταδεικνύοντας, χάρη στην κοινωνική τους φύση, τον κοινωνικά κατασκευασμένο χαρακτήρα ορισμένων εννοιών, όπως είναι και η έννοια φύλο. Πέραν τούτων, οι παραδοχές υποβάθρου μπορεί να αποτελούν φεμινιστικές πολιτικές αξίες, δρώντας, έτσι, με ξεκάθαρα φεμινιστικό περιεχόμενο, ενώ υποβάλλονται κανονικά σε κριτική μέσα στην επιστημονική

κοινότητα, όπως κάθε παραδοχή υποβάθρου. Όμως, η ίδια η θεώρηση της γνώσης ως κοινωνικής δραστηριότητας εμπεριέχει το φεμινιστικό στοιχείο, καθώς δίνει σημασία στις έμφυλες σχέσεις οι οποίες συγκροτούνται στην κοινωνία. Η φεμινιστική επιστήμη προβάλλεται ως τρόπος άσκησης της επιστήμης, ο οποίος δεν θέτει τις αξίες και τα έμφυλα χαρακτηριστικά έξω από το πεδίο της αλλά συνθέτει ευρύτερα οργανωτικά πλαίσια για να συμπεριλάβει την αλληλεπίδραση επιστημικών και πλαισιακών αξιών, επιστήμης και κοινωνικοπολιτικών ενδιαφερόντων.

Μέσα σε μια τόσο έντονα κοινωνική θεώρηση της γνώσης στο πλαίσιο της φεμινιστικής επιστημολογίας, η θεωρία της Longino, στη βάση ενός κοινωνικού φύλου, επικεντρώνεται στις παραδοχές υποβάθρου οι οποίες αντανακλούν την κοινωνία και επιδρούν στη συγκρότηση της γνώσης. Η θεωρία της Longino δεν αναλύει το ίδιο το κοινωνικό φύλο αλλά τη γνώση η οποία συγκροτείται στη βάση αυτού μέσα στη φεμινιστική της επιστημολογία. Στη θεωρία της, οι εκάστοτε κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου οι οποίες εμπλέκονται στη γνωσιακή συγκρότηση είναι καθοριστικές και για το είδος του κοινωνικού φύλου το οποίο προασπίζεται, το οποίο στη θεωρία της Longino φαίνεται να είναι σύμφωνο και συμβατό με την άρση της κοινωνικής υποτέλειας των γυναικών.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου, εξετάζεται η θεώρηση του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού την οποία εισηγείται η Lynn Hankinson Nelson. Πώς συγκροτείται η γνώση στη βάση της φεμινιστικής επιστημολογίας της Nelson; Η Nelson ισχυρίζεται ότι η θεωρούμενη αδυναμία σύνδεσης των κυρίαρχων εμπειριστικών περιγραφών του τεκμηρίου (evidence) με τη φεμινιστική κριτική μπορεί να ερμηνευτεί ως ένας ισχυρισμός ότι ορισμένα στοιχεία αυτού του εμπειρισμού, όπως είναι ο ατομικισμός, δεν είναι αναγκαία για την ίδια την ύπαρξη μιας εμπειριστικής περιγραφής του τεκμηρίου. (Nelson, 1990, σ. 39). Η Nelson, λοιπόν, κατά την επιστημολογική της ανάλυση εν σχέσει με τη φεμινιστική θεωρία, τείνει να εστιάζει στο υποκείμενο και υποστηρίζει ότι η έννοια αυτή γενικά έχει μεταβαλλόμενο περιεχόμενο μέσα στην επιστημολογία. Αναγνωρίζει ότι, στη φεμινιστική επιστημολογία, η ένταξη του γνωσιακού υποκειμένου σε κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια, η οποία σχετίζεται με την αντίστοιχη γνώση, είναι ανάγκη να καθορίζεται και από το φύλο. Τονίζει ότι κάθε πλαίσιοθετημένο γνωσιακό υποκείμενο στη φεμινιστική επιστημολογία έρχεται σε αντίθεση με το αφηρημένο ατομικό γνωσιακό υποκείμενο της θεμελιοκρατικής επιστημολογίας και δεν αποτελεί

παθητικό αποδέκτη της γνώσης αλλά, αντίθετα, κατασκευάζει γνώση. (Nelson, 1993, σσ. 121-122)

Υπό ποιες προϋποθέσεις ένα τέτοιο έμφυλο και τοποθετημένο στο κοινωνικό πλαίσιο γνωσιακό υποκείμενο μπορεί να σχετίζεται με το περιεχόμενο της γνώσης στη φεμινιστική θεωρία και επιστημολογία μέσα στον εμπειρισμό; Με ποιον τρόπο η κοινωνική ταυτότητα, οι αξίες και οι έμφυλες εμπειρίες των επιστημόνων ως γνωσιακών υποκειμένων επιδρούν στην παραγόμενη γνώση; Η Nelson αρχίζει τον συλλογισμό της επισημαίνοντας ότι οι φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης συνδέουν τις εξω-επιστημονικές εμπειρίες των επιστημόνων, μεταξύ αυτών και τις έμφυλες εμπειρίες, με τη συγκρότηση των ερωτημάτων στην επιστήμη και, συνεπώς, με το περιεχόμενο της επιστημονικής γνώσης, αποκαλύπτοντας ανδροκεντρισμό στις επιστημονικές θεωρίες. (Nelson, 1990, σσ. 265-266, 275, 306)

Με ποιον τρόπο οι φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης, οι οποίες διεκδικούν αλλαγή στην επιστήμη, μπορούν να εναρμονιστούν με τον εμπειρισμό; Πώς η Nelson είναι σε θέση να υποστηρίξει ότι ο φεμινιστικός εμπειρισμός είναι δυνατόν να αποτελέσει μια ισχυρή επιλογή στη φεμινιστική επιστημολογία; Η θεωρία της Nelson τονίζει ότι χρειάζεται να ληφθεί υπόψη η αναδιαμόρφωση του ίδιου του εμπειρισμού στη φιλοσοφία της επιστήμης και η αποσύνδεσή του από την θετικιστική εκδοχή του. Αφού το φύλο επηρεάζει τις εμπειρίες των ατόμων, ο φεμινιστικός εμπειρισμός μπορεί να συμβάλει με έναν μοναδικό τρόπο στη μελέτη της ίδιας της επιστήμης στη βάση των εμπειριών αυτών. Μια θεωρία για την εξήγηση της εμπειρίας μπορεί να περιλαμβάνει φεμινιστικές αντιλήψεις για τη σχέση φύλου και επιστήμης. (Nelson, 1990, σσ. 6-9). Οι έμφυλες εμπειρίες αλληλοδιαπλέκονται με τη διεκδίκηση φεμινιστικών αξιών και αυτή η σύμπλεξη επιδρά στη γνωσιακή συγκρότηση.

Για ποιο λόγο να μην γίνεται εστίαση στους επιστήμονες ως καθέκαστον άτομα κατά την εξήγηση των προοπτικών οι οποίες ανοίγονται από τη φεμινιστική επιστημολογική έρευνα; Η θεωρία της Nelson υποστηρίζει ότι οι φεμινιστικές και οι ανδροκεντρικές οπτικές κατά τη φεμινιστική κριτική βρίσκονται εντός ενός κοινωνικού πλαισίου και στηρίζονται σε κοινωνικές σχέσεις, πρακτικές και εμπειρίες. Επομένως, οι φεμινιστικές και οι ανδροκεντρικές γνωσιακές παραδοχές δεν μπορούν να αποδοθούν σε μεμονωμένα άτομα, καθώς στηρίζονται σε κοινωνικές εμπειρίες και

σε δημόσιες συλλήψεις του φύλου. Ακόμη, η Nelson ισχυρίζεται ότι το κατά πόσο οι φεμινιστικές ή οι ανδροκεντρικές οπτικές γίνονται αποδεκτές κάθε φορά σχετίζεται με υποκοινότητες της ευρύτερης κοινωνίας, οι οποίες λειτουργούν ως επιστημολογικές κοινότητες με τους δικούς τους εσωτερικούς κανόνες απόδειξης και τις θεωρίες τους. Η Nelson διευκρινίζει ότι οι ανδροκεντρικές οπτικές τις οποίες επικαλείται στον συλλογισμό της αναφέρονται στην κοινωνική ταυτότητα των ατόμων και όχι στα βιολογικά τους χαρακτηριστικά. (Nelson, 1990, σσ. 267-268, 359). Η ένταξη των διαφόρων οπτικών μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο οδηγεί τον συλλογισμό της Nelson στην αναζήτηση μιας διαφορετικής εστίασης της επιστημολογικής ανάλυσης στον φεμινιστικό εμπειρισμό της και εισάγει την έννοια της *επιστημολογικής κοινότητας* (epistemological community), η οποία αποτελεί τη βάση ολόκληρης της θεωρίας της.

Ποιοι είναι οι όροι συγκρότησης του γνωσιακού υποκειμένου στη φεμινιστική κοινοτιστική επιστημολογία της Nelson; Πώς ορίζεται η έννοια της *επιστημολογικής κοινότητας* όταν αυτή κατέχει κυρίαρχη θέση στον φεμινιστικό εμπειρισμό της; Η Nelson, προκειμένου να άρει την προϋπόθεση του ατομικισμού στην εννόηση του γνωσιακού υποκειμένου, προβάλλει μια κοινοτιστική σύλληψη της ίδιας της γνώσης. Υποστηρίζει ότι το γνωσιακό υποκείμενο αποτελείται από επιστημολογικές κοινότητες οι οποίες κατασκευάζουν γνώση. Το γνωσιακό υποκείμενο συνίσταται στις σχέσεις του με την κοινότητα εντός της οποίας δομείται η γνώση του. Η γνώση του καθέκαστον γνωσιακού υποκειμένου στηρίζεται και παράγεται από τη συλλογική γνώση, τη γνώση μιας επιστημολογικής κοινότητας. Όμως, η Nelson διευκρινίζει ότι η γνώση δεν είναι απλά το αποτέλεσμα της συνεργασίας και της σύζευξης της προγενέστερης ατομικής γνώσης των υποκειμένων τα οποία συγκροτούν την εκάστοτε επιστημολογική κοινότητα. Οι παραγωγοί της γνώσης λειτουργούν συνεργατικά μέσα στις κοινότητες στις οποίες κάθε φορά λαμβάνει χώρα η γνωσιακή συγκρότηση. Η Nelson τονίζει ότι το γνωσιακό υποκείμενο το αποτελούν οι ίδιες οι επιστημολογικές κοινότητες και όχι τα αντίστοιχα άτομα. Η γνώση την οποία κατασκευάζουν οι επιστημολογικές κοινότητες αποτελεί τη βάση και παράγει τη γνώση την οποία κατασκευάζουν και κατέχουν στη συνέχεια τα ατομικά γνωσιακά υποκείμενα. Με τον τρόπο αυτό, η επιστημολογική κοινότητα αποτελεί προγενέστερο παραγωγό γνώσης από κάθε ατομικό υποκείμενο και εκλαμβάνεται ως ο κατάλληλος τρόπος φιλοσοφικής ανάλυσης της επιστήμης. (Code, 1998, σ. 179· Nelson, 1990, σσ.

255-256· Nelson, 1993, σ. 124· Nelson, 1996, σσ. 100-101). Η Nelson, λοιπόν, κάνει μια μετάβαση από το εξατομικευμένο υποκείμενο το οποίο με βάση την εμπειρία του μαθαίνει και πράττει προς το συλλογικό υποκείμενο, ως προϋπόθεση για να είναι πληρέστερη η θεωρία της.

Πώς αυτή η συγκρότηση του γνωσιακού υποκειμένου συνδέεται με τον χαρακτήρα της επιστημολογίας της Nelson; Σύμφωνα με τη Nelson, υπάρχουν πολλαπλές και δυναμικές επιστημολογικές κοινότητες, οι οποίες τοποθετούνται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, εξελίσσονται, συνδυάζονται και ανασυγκροτούνται. Οι επιστημολογικές κοινότητες αυτές αποκτούν εμπειρικό ρόλο και χαρακτήρα και προϋποθέτουν ένα είδος εμπειρικής μελέτης και διερεύνησης μέσα στον πραγματικό κόσμο. Η Nelson, λοιπόν, στη βάση του χαρακτήρα των επιστημολογικών κοινοτήτων, αναπτύσσει μια φυσιοποιημένη επιστημολογία και συμφωνεί με τον Quine ότι οι επιστημολογίες παράγονται από την πραγματική (real) κατασκευή της γνώσης στον κόσμο. Βέβαια, η Nelson υποστηρίζει ότι στις υπάρχουσες θεωρίες των κοινωνικών επιστημών δεν υπάρχουν ευαισθησίες ως προς το φύλο. Όμως, η διαδικασία συγκρότησης του γνωσιακού υποκειμένου, καθώς και η γνώση του, εξηγείται από τη Nelson με βάση τις προϋποθέσεις της εμπειρικής επιστήμης, συνιστώντας, καταρχήν στο πνεύμα του Quine, ένα είδος φυσιοποιημένης φεμινιστικής επιστημολογίας, το οποίο δεν αναπαριστά τα γνωσιακά αντικείμενα ως διακριτά στοιχεία τα οποία δεν συνδέονται στο «δίκτυο των πεποιθήσεων» στο οποίο ανήκουν. Στη φυσιοποιημένη φεμινιστική επιστημολογία, η προσπάθεια και η διεργασία κατανόησης της γνώσης και των κανόνων μιας επιστημολογικής κοινότητας μπορεί να οδηγήσει στην ανάγκη αναθεώρησης των κανόνων αυτών και στην ανασυγκρότηση της γνώσης. Μια τέτοια φυσιοποιημένη φιλοσοφία της επιστήμης χρησιμοποιεί την επιστημονική έρευνα για τη συγκρότηση των θεωριών της. Η Nelson θεωρεί αυτή τη φιλοσοφία της επιστήμης ως έχουσα κανονιστικό χαρακτήρα και υποστηρίζει ότι οι θεωρίες της επιστήμης κρίνονται από τη φιλοσοφία της επιστήμης με κριτήρια, όπως η εμπειρική επιτυχία, ως προς την προοδευτικότητά τους. (Code, 1998, σσ. 178-179· Nelson, 1993, σσ. 125-126· Nelson, 1995, σ. 404)

Η υπεράσπιση μιας φυσιοποιημένης επιστημολογίας από τη Nelson οδηγεί στην ανάγκη να διατρέξει κανείς το ερώτημα πώς ο Quine συγκροτεί μια φυσιοποιημένη επιστημολογία. Ο Quine θεωρεί τη φυσιοποιημένη επιστημολογία ως εξέλιξη του σύγχρονου εμπειρισμού. Απορρίπτει την ιδέα μιας πρώτης φιλοσοφίας,

ενός κλάδου ο οποίος εφαρμόζει διαφορετικές μεθόδους από την επιστήμη και βρίσκεται πάνω από αυτή. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι η φιλοσοφία και η επιστήμη χρησιμοποιούν την ίδια μέθοδο, αφού η επιστημολογία θεωρείται εμπειρική επιστήμη και εμπίπτει στο πεδίο της ψυχολογίας, μελετώντας το ανθρώπινο υποκείμενο ως φυσικό φαινόμενο. Η φυσιοποιημένη επιστημολογία του Quine εξετάζει με εμπειρικό τρόπο το ερώτημα τι είναι γνώση, καθώς και τους τρόπους απόκτησης γνώσης, θέτοντας τα επιστημολογικά ερωτήματα στο πλαίσιο της επιστήμης. Σύμφωνα με τον Quine, η σχέση επιστήμης και φιλοσοφίας είναι ζήτημα βαθμού, καθώς τα πιο θεωρητικά ζητήματα τείνουν να εξετάζονται φιλοσοφικά, και συνδέεται με την ανθρώπινη πραγματιστική τάση ενασχόλησης με μια πτυχή της ανθρώπινης γνώσης. (Αυγελής, 2010, σ. 110· Δαμιανός, 2013, σ. 308· Quine, 2000, σ. 138)

Επιπλέον, αυτή η φυσιοκρατική προσέγγιση του Quine είναι ολιστική, καθώς κάθε μεμονωμένη εμπειρία συνδέεται με το συνολικό οικοδόμημα γνώσης, με το συνολικό σύστημα πεποιθήσεων και θεωριών και, με τον τρόπο αυτό, όλες οι πεποιθήσεις αποτελούν ένα συνεχές και η εμπειρία αντιστοιχίζεται με τον συνολικό ιστό των ανθρώπινων πεποιθήσεων. (Δαμιανός, 2013, σσ. 300-301). Προβάλλοντας τον ολισμό, ο Quine υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν καθαρά αναλυτικές αλήθειες, αφού κάθε αλήθεια εξαρτάται ταυτόχρονα και από τη γλώσσα και από τα εμπειρικά δεδομένα. Δεν υπάρχουν στεγανά μεταξύ των πεποιθήσεων της λογικής και των πεποιθήσεων οι οποίες σχετίζονται λαμεσα με τα εμπειρικά δεδομένα, αφού ακόμη και οι προτάσεις της λογικής διασυνδέονται με άλλες προτάσεις οι οποίες βρίσκονται πιο κοντά στα εμπειρικά δεδομένα. (Quine, 1997, σσ. 96-97)

Η Nelson, όμως, ξεκαθαρίζει ότι δεν συμφωνεί πλήρως με τον εμπειρισμό του Quine, ο οποίος ερμηνεύει το «εμείς» του γνωσιακού υποκειμένου ως ένα σύνολο ατομικών γνωσιακών υποκειμένων, δεν περιλαμβάνει αξίες στη συγκρότηση επιστημονικών θεωριών και καταλήγει να εστιάζει στο άτομο, μολονότι προβάλλει αναγκαία κοινωνικά προαπαιτούμενα για τη γνώση. Αντίθετα, η Nelson χρησιμοποιεί τον εμπειρισμό του Quine ως αφετηρία για την ανάπτυξη του φεμινιστικού εμπειρισμού της. (Nelson, 1990, σσ. 13, 256, 260, 277). Όμως, η Nelson απορρίπτει τον επιστημολογικό ατομικισμό, καθώς και τον αυστηρό διαχωρισμό των κοινωνικών αξιών από την επιστήμη. Επισημαίνει ότι μια φεμινιστική φυσιοποιημένη φιλοσοφία της επιστήμης δίνει έμφαση στις πρακτικές των επιστημόνων οι οποίοι υποστηρίζουν μια φεμινιστική θεωρία και εκλαμβάνει τα αποτελέσματα των πρακτικών τους ως

πόρους οι οποίοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν στη φιλοσοφία της επιστήμης. Τονίζει ότι οι έμφυλες εμπειρίες συμβάλλουν στη διαμόρφωση της επιστημονικής γνώσης και, έτσι, καθίσταται αναγκαίο να δοθεί προσοχή στον τρόπο με τον οποίο το φύλο επιδρά στη γνωσιακή συγκρότηση μέσα σε μια επιστημολογική κοινότητα. Στις πρακτικές των επιστημολογικών κοινοτήτων αναδύονται αξίες και, έτσι, τα όρια μεταξύ επιστημολογίας και επιστημικών αξιών, από τη μια, και μη επιστημικών αξιών, από την άλλη, καταρρέουν και η εξέταση των αξιών εντάσσεται και δεν αντιδιαστέλλεται με μια ορθή επιστημονική πρακτική. Οι αξίες εισέρχονται στην επιστήμη. Εάν αυτό δεν γίνει κατανοητό, τότε δεν είναι δυνατόν οι αξίες αυτές να υπόκεινται σε εξέταση και κριτικό έλεγχο. (Nelson, 1990, σσ. 14-17, 312· Nelson, 1995, σ. 403· Nelson, 1996, pp. 95-98· Nelson, 2002, σ. 322)

Η θεωρία της Nelson, λοιπόν, προβάλλει τις επιστημολογικές κοινότητες ως το πρωταρχικό γνωσιακό υποκείμενο στη φεμινιστική επιστημολογία. Τονίζει ότι οι επιστημολογικές κοινότητες συγκροτούνται ως κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές, πλαίσια και δραστηριότητες, η διερεύνηση των οποίων είναι καθοριστική και πρωταρχική για τη μελέτη του τρόπου γνωσιακής παραγωγής. Αυτή η διεργασία μπορεί να επιφέρει αναθεώρηση ορισμένων αρχικών γνωσιακών στοιχείων των γνωσιακών υποκειμένων αλλά και ανασυγκρότηση των δραστηριοτήτων και των εμπειριών πολλών επιστημολογικών κοινοτήτων. (Nelson, 1993, σ. 126). Χάρη στην εστίασή της στις επιστημολογικές κοινότητες, η Nelson διατείνεται ότι ο φεμινιστικός εμπειρισμός διατηρεί και εξελίσσει τον εμπειριστικό χαρακτήρα του μέσα στη φεμινιστική επιστημολογία. (Nelson, 1990, σ. 297). Η γνώση εξετάζεται με όρους σχέσεων μεταξύ των ατόμων στο πλαίσιο της εκάστοτε επιστημολογικής κοινότητας, καθώς και αξιών, οι οποίες ενυπάρχουν στη γνωσιακή συγκρότηση αλλά δεν θεωρούνται ψυχολογικό περιεχόμενο του καθενός.

Πώς μια κοινοτική περιγραφή του τεκμηρίου (evidence) σύμφωνα με τη Nelson λειτουργεί υποστηρικτικά στη συγκρότηση της επιστημολογικής κοινότητας ως του πρωταρχικού γνωσιακού υποκειμένου στη φεμινιστική επιστημολογία; Η Nelson επιχειρεί να συνδέσει το γνωσιακό υποκείμενο με την έννοια του τεκμηρίου στην επιστημολογία. Συλλαμβάνοντας το γνωσιακό υποκείμενο εντός της κοινότητας, ορίζει το τεκμήριο ως δυναμική κοινοτική έννοια η οποία δεσμευόμενη πλαίσιακά μπορεί να αναδείξει τον ενεργητικό ρόλο του γνωσιακού υποκειμένου στη φεμινιστική επιστημολογία κατά την παραγωγή της φεμινιστικής γνώσης. Ο

πλαισιακός χαρακτήρας της εναλλακτικής περιγραφής του τεκμηρίου της Nelson στηρίζεται στις παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας. Η Nelson υποστηρίζει ότι η γνωσιακή συγκρότηση, όπως και η επιστημονική εφεύρεση, καθίσταται δυνατή μέσα σε ένα πλαίσιο υπαρχόντων θεωριών, πρακτικών και γνώσεων, το οποίο συμπεριλαμβάνει και την ιστορία της επιστήμης και, ακόμη, τίθεται και συμπορεύεται με το αντίστοιχο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο βρίσκεται. (Nelson, 1993, σσ. 123,128, 135-136)

Αυτό το ευρύ πλαίσιο κάθε γνωσιακής συγκρότησης σχετίζεται άμεσα με το τεκμήριο της επιστημονικής γνώσης. Το τεκμήριο δεν είναι αποκομμένο από το ευρύτερο δίκτυο θεωριών. Διευρύνοντας το πεδίο του τεκμηρίου, η Nelson υποστηρίζει ότι η παραδεδομένη επιστημονική γνώση, οι αντίστοιχοι κανόνες και οι μεθοδολογικές δεσμεύσεις των επιστημονικών πρακτικών, καθώς και η γνώση του κοινού νου αποτελούν μέρος του τεκμηρίου μιας νέας θεωρίας ή γνώσης. Η επιστημονική γνώση ενός ζητήματος εντάσσεται μέσα σε ένα υπάρχον σύστημα επιστημονικών θεωριών και πρακτικών αλλά και πρακτικών του κοινού νου. Επομένως, στηριζόμενη και στην ολιστική θεώρηση της γνώσης του Quine, η Nelson υποστηρίζει ότι το τεκμήριο, είτε ως παρατηρησιακή εμπειρία είτε ως ενοποίηση με άλλες αποδεκτές θεωρίες, δεν είναι απομονωμένο και διακριτό ούτε οριστικό. Είναι πάντα κοινωνική διαδικασία και παραμένει ανοιχτή σε διαφορετική και εναλλακτική γνωσιακή συγκρότηση. Η ευρύτερη θεωρία η οποία λειτουργεί ως τεκμήριο για συγκεκριμένους γνωσιακούς ισχυρισμούς είναι σχηματισμένη στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο. (Nelson, 1990, σ. 311· Nelson, 1993, σσ. 136-137· Nelson, 2002, σ. 322)

Η θεωρία της Nelson, λοιπόν, προβαίνει σε μια ολιστική σημασιολόγηση του τεκμηρίου, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει και ισχυρισμούς που διαποτίζονται από κοινωνικές πεποιθήσεις και αξίες και οι οποίοι διαμεσολαβούν κάθε φορά το συνολικό οικοδόμημα της γνώσης, με το συνολικό σύστημα πεποιθήσεων και θεωριών. Επισημαίνει ότι οι έμφυλες σχέσεις και οι κοινωνικές πεποιθήσεις και αξίες οι οποίες αναφέρονται στο φύλο είναι ενταγμένες σε κοινωνικά πλαίσια τα οποία έχουν σημασία για επιστήμη και τη συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης. Επηρεάζουν τα ερευνητικά ερωτήματα, τις μεθοδολογικές δεσμεύσεις και τις αντίστοιχες θεωρίες. Η Nelson, υιοθετώντας την ολιστική θεώρηση της γνώσης, στηρίζει την αποδεικτική νομιμοποίηση μιας θεωρίας και στην παρατήρηση και στην

ενοποίησή της με άλλες υπάρχουσες θεωρίες και κανόνες οι οποίοι μπορεί να περιλαμβάνουν κοινωνικές αξίες. Ως τεκμήριο, μια θεωρία μπορεί να περιλαμβάνει κοινωνικές αξίες ενσωματωμένες σε ερωτήματα και οντολογίες οι οποίες ικανοποιούν τους κανόνες για καλή επιστήμη. Με τον τρόπο αυτό, το τεκμήριο των επιστημονικών θεωριών και γνώσεων συγκροτείται από μια συλλογική προσπάθεια εξήγησης της εμπειρίας. Η Nelson θεωρεί μια τέτοια ολιστική περιγραφή του τεκμηρίου ως συνέπεια των πρακτικών των επιστημόνων οι οποίοι ασχολούνται και ενστερνίζονται μια φεμινιστική θεωρία. (Nelson, 1995, σσ. 404-405· Nelson, 1996, σσ. 95-101, 113)

Με βάση αυτή την κοινοτική περιγραφή του τεκμηρίου, σύμφωνα με τη Nelson, οι επιστημολογικές κοινότητες αναδεικνύονται ως το πρωταρχικό γνωσιακό υποκείμενο. Οι επιστήμονες ως άτομα τίθενται μέσα στο πλαίσιο των επιστημονικών κανόνων οι οποίοι είναι απαραίτητοι για τη συγκρότηση και την κατασκευή της γνώσης και είναι κοινοτικοί κανόνες. Η εμπειρία είναι η ίδια κοινωνική, καθώς αποκτάται από τα άτομα μέσω των κανόνων και θεωριών οι οποίοι έχουν συγκροτηθεί από τις κοινότητες. Οι παραδοχές, οι θεωρίες και οι οργανωτικές αρχές οι οποίες λειτουργούν ως τεκμήριο για τη γνωσιακή συγκρότηση δεν μπορούν να αποδοθούν σε μεμονωμένα άτομα αλλά παράγονται μέσα στον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται κάθε φορά η κοινωνική ζωή και μπορούν να υφίστανται και να λειτουργούν μέσα σε διάφορες επιστήμες. (Nelson, 1993, σσ. 140-142, 147). Η Nelson, έτσι, συνδυάζει την ολιστική περιγραφή του τεκμηρίου με τη θεώρηση των κοινοτήτων ως τόπο επιστημονικής γνώσης, δύο στοιχεία τα οποία η Nelson αντιμετωπίζει και εκλαμβάνει ως μεθοδολογικές αρχές της επιστημολογίας της. (Nelson, 1995, σ. 399)

Πώς η Nelson διασαφηνίζει τον όρο επιστημολογική κοινότητα, προκειμένου η θεωρία της για το γνωσιακό υποκείμενο να μπορεί να ομοφωνεί με τη φεμινιστική γνώση; Μια επιστημολογική κοινότητα είναι μια ομάδα η οποία συγκροτεί γνώση και χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη κοινών κανόνων, γνώσεων και πρακτικών. Αναγνωρίζεται ότι ως επιστημολογικές κοινότητες λειτουργούν κατεξοχήν οι επιστημονικές κοινότητες, καθώς μοιράζονται θεωρίες, ερωτήματα και επιστημονικές διαδικασίες οι οποίες τις καθορίζουν ως τέτοιες. Όμως, η Nelson προβαίνει στο εγχείρημα διεύρυνσης της έννοιας της επιστημολογικής κοινότητας, προκειμένου

αυτή να περιλαμβάνει και ευρύτερες κοινότητες, όπως είναι η κοινότητα του κόσμου και οι διάφορες υποκοινότητές της.(Nelson, 1990, σ. 314· Nelson,1993, σ. 148)

Σύμφωνα με τη Nelson, οι διάφορες επιστημολογικές κοινότητες μπορεί παράλληλα να αποτελούν υποκοινότητες μεγαλύτερων κοινοτήτων. Με τον τρόπο αυτό, οι υποκοινότητες αυτές μοιράζονται ορισμένες γνώσεις αυτής της ευρύτερης κοινότητας, τις οποίες μπορούν να χρησιμοποιούν στις διενέξεις και συζητήσεις αναφορικά με την υπό συζήτηση κάθε φορά γνωσιακή συγκρότηση. Για παράδειγμα, η κοινότητα της επιστήμης και η φεμινιστική κοινότητα (feminist community), η κοινότητα των φεμινιστριών, παρά τις συγκροτητικές διαφορές τους, μοιράζονται κοινές γνωσιακές παραδοχές αναφορικά με τον κόσμο. Η Nelson επισημαίνει, ακόμη, ότι η γνώση η οποία παράγεται από ορισμένες υποκοινότητες μπορεί να αμφισβητεί ορισμένα στοιχεία της γενικότερης γνώσης η οποία ανήκει στην ευρύτερη κοινότητα. Για παράδειγμα, οι διάφορες υποκοινότητες της φεμινιστικής επιστημολογίας μπορεί να επανεξετάζουν πλευρές της ίδιας της φιλοσοφίας, ενώ παράλληλα μοιράζονται με αυτή ένα μεγάλο μέρος της γνώσης την οποία παράγει η φιλοσοφία ως κλάδος στον οποίο και οι ίδιοι ανήκουν. (Nelson, 1993, σσ. 148-149)

Το επιχείρημα της Nelson συνεχίζει την ανάλυση της έννοιας της επιστημολογικής κοινότητας, υποστηρίζοντας ότι οι επιστημολογικές κοινότητες δεν αναγνωρίζονται ούτε καθορίζονται με ένα απλό κριτήριο. Καθορίζονται με βάση τους σκοπούς της εκάστοτε έρευνας, τον αυτοορισμό των ίδιων των κοινοτήτων και τη σχέση των κοινοτήτων αυτών με τη γνώση την οποία μοιράζονται με ευρύτερες κοινότητες. Οι επιστημονικές κοινότητες συνδέονται και αλληλεπιδρούν με την ευρύτερη κοινότητα στην οποία τίθενται, μεταβιβάζοντας γνώση και επηρεάζοντας τις πεποιθήσεις του κοινού νου. Ο φεμινιστικός εμπειρισμός σύμφωνα με τη Nelson καλείται να μπορεί να θεμελιώνει τους γνωσιακούς ισχυρισμούς στην εμπειρία, αλλά παράλληλα συνδέει τις θεωρίες των επιστημονικών κοινοτήτων με τις εμπειρίες της κοινωνίας, άρα και με τις έμφυλες ρυθμίσεις της κοινωνίας. Η κοινωνία μπορεί να συμβάλει σημαντικά στη διαχείριση του ζητήματος των αξιών οι οποίες υπάρχουν στην επιστημονική έρευνα. Η Nelson διευκρινίζει ότι στη θεωρία της όχι μόνο οι επιστημονικές κοινότητες αλλά και οι ευρύτερες κοινότητες της κοινωνίας παράγουν θεωρίες και γνώση. Εκλαμβάνει, λοιπόν, την ευρύτερη κοινότητα, την κοινωνία, ως μια κοινότητα επιστήμης (science community).(Nelson, 1993, σσ. 149-150· Nelson, 1990, σσ. 15, 39-52, 308, 314-315)

Για τον λόγο αυτό, ως τόπος φιλοσοφικής ανάλυσης μπορεί να θεωρηθεί κάθε φορά μια συγκεκριμένη ερευνητική επιστημονική κοινότητα αλλά και ο συνδυασμός διαφόρων κοινοτήτων. Επομένως, η Nelson, εισάγοντας την έννοια της επιστημολογικής κοινότητας, καταλήγει στο ότι και οι φεμινιστικές κοινότητες μπορούν να θεωρηθούν επιστημολογικές κοινότητες, καθώς, μέσω της επιδίωξης των πολιτικών τους στόχων, επανεξετάζουν τις παραδοχές των ακαδημαϊκών κλάδων, άρα και της επιστημολογίας, παράγουν τη δική τους γνώση και τους αντίστοιχους γνωσιακούς κανόνες. Τα άτομα συνεισφέρουν στη γνωσιακή παραγωγή των ποικίλων κοινοτήτων στις οποίες ανήκουν. Όμως, η Nelson τονίζει ότι η γνώση του κάθε ατόμου συνάδει και αναγνωρίζεται ως τέτοια από τους κανόνες της κοινότητας εκείνης της οποίας το άτομο αποτελεί μέλος. Το πρωταρχικό γνωσιακό υποκείμενο αποτελείται από μια πολλαπλότητα επιστημολογικών κοινοτήτων. (Nelson, 1993, σσ. 149-150· Nelson, 1995, σσ. 407-408)

Ακόμη, η Nelson σημειώνει ότι η αναγκαιότητα της κοινότητας για τη συγκρότηση γνώσης θεμελιώνεται και βάσει των νευροεπιστημών. Τονίζει την αναγκαιότητα των διαπροσωπικών εμπειριών και σχέσεων για τη νευροβιολογική ανάπτυξη του ατόμου με βάση την οποία είναι δυνατή η απόκτηση γλωσσικών ικανοτήτων και η ανάπτυξη των αντιληπτικών ικανοτήτων του ανθρώπου. (Nelson, 1990, σ. 285). Πώς, όμως, αυτή η αναγκαιότητα της κοινότητας για τη γνώση βάσει των νευροεπιστημών συνεπάγεται και τον πρωταρχικό χαρακτήρα της επιστημολογικής κοινότητας ως γνωσιακού υποκειμένου στην επιστημολογία; Η κοινωνική ζωή επηρεάζει τον σχηματισμό παραδοχών και θεωριών και, συνεπώς, ο κοινοτιστικός χαρακτήρας καθίσταται αναγκαίος και πρωταρχικός και για τη γνωσιακή συγκρότηση, δεδομένου ότι η Nelson κάνει λόγο για πολλαπλές επιστημολογικές κοινότητες.

Η Nelson προβάλλει η ίδια και αμέσως αντικρούει ορισμένες αντιρρήσεις οι οποίες θα μπορούσαν να εγερθούν από τον εμπειρισμό στη θεωρία της ότι οι επιστημολογικές κοινότητες είναι η κατάλληλη εστίαση αναφορικά με το γνωσιακό υποκείμενο. Επισημαίνει ότι το μεμονωμένο γνωσιακό υποκείμενο του εμπειρισμού αντιστοιχεί στο αυτόνομο άτομο της νεωτερικής πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας. Όμως, επισημαίνει ότι αυτή η αλληλεξάρτηση στη φιλοσοφία μπορεί να κάμπτεται με τη θεωρία του μαρξισμού αλλά και με τη φεμινιστική θεωρία. Σε κάθε περίπτωση, ο εμπειρισμός, όπως κάθε φιλοσοφία, δεν μπορεί να στερείται τη δυνατότητα

επανεξέτασης των παραδοχών του με βάση νέες καταστάσεις. Ακόμη, η Nelson επισημαίνει ότι ο εμπειρισμός διατείνεται ότι συνδέει τις θεωρίες με τον κόσμο μέσω του τρόπου συλλογής πληροφοριών από το άτομο. Όμως, η Nelson υποστηρίζει ότι αυτή η διαδικασία σύνδεσης της θεωρίας με τον κόσμο είναι περισσότερο σύνθετη και αποτελεί στην πραγματικότητα μια σύνδεση μεταξύ ενός συστήματος θεωριών και των εμπειριών των ανθρώπων για τον κόσμο. (Nelson, 1990, σσ. 275-276)

Θα μπορούσε να ασκηθεί ένα είδος κριτικής στην επιστημολογία της Nelson με το επιχείρημα ότι αυτή είναι υπερβολικά κοινοτιστική. Η Nelson υποστηρίζει ότι το κατά πόσο οι φεμινιστικές ή οι ανδροκεντρικές οπτικές γίνονται αποδεκτές κάθε φορά σχετίζεται με υποκοινότητες της κοινωνίας, οι οποίες λειτουργούν ως επιστημολογικές κοινότητες με τους δικούς τους εσωτερικούς κανόνες απόδειξης και τις θεωρίες τους. (Nelson, 1990, σσ. 267-268). Η Nelson, όμως, ταυτόχρονα, μέσω της υπεράσπισης της επιστημολογικής κοινότητας ως το πρωταρχικό γνωσιακό υποκείμενο, υποστηρίζει ταυτόχρονα ότι η εμπειρία καθίσταται κοινωνική, καθώς αποκτάται από τα άτομα μέσω των κανόνων και θεωριών οι οποίοι έχουν συγκροτηθεί από τις κοινότητες. Η Nelson δεν περιορίζεται στη φεμινιστική κοινότητα η οποία θα προσέδιδε μερική οπτική στη γνωσιακή συγκρότηση. Αναγνωρίζει την ανάγκη ύπαρξης ποικίλων επιστημολογικών κοινοτήτων, οι οποίες μάλιστα τοποθετούνται στον χώρο και στον χρόνο και εξελίσσονται μέσα στον εμπειρικό κόσμο. Επιπλέον, έχει σημασία ότι η Nelson κατά την ανάλυση τους φεμινιστικού εμπειρισμού της δεν διασαφηνίζει τη σχέση των διαφόρων επιστημολογικών κοινοτήτων ως ομάδων γνωσιακής συγκρότησης με την έννοια κοινωνία, την οποία προβάλλει εμμέσως ως μια ευρύτερη κοινότητα. Αναδεικνύοντας την έννοια της επιστημολογικής κοινότητας, δεν υποβαθμίζει την κοινωνία έναντι της επιστημολογικής κοινότητας αλλά θεωρεί και την ίδια την κοινωνία ως μια ευρεία επιστημολογική κοινότητα που συγκροτεί γνώση.

Υποστηρίζεται, επομένως, ότι η επιστημολογία της Nelson, παρότι φεμινιστική, δεν μπορεί να επικριθεί ότι υποβαθμίζει την κοινωνία έναντι της κοινότητας. Δεν ενσωματώνει την αντίληψη εκείνη που υποστηρίζει ότι δεν είναι η κοινωνία ως συνολικός θεσμός αλλά οι κοινότητες – οι οποίες δεν διασαφηνίζονται ακριβώς ως προς τη σημασία τους – που θα φέρουν την αλλαγή, έχοντας την ορθή οπτική να ερμηνεύσουν την ανθρώπινη πράξη. Η επιστημολογία της Nelson δεν αναλύει την κοινότητα ως μια κοινωνική μορφή ιστορικά πρότερης της κοινωνίας

ούτε ως έναν φυσικό οργανικό δεσμό στη βάση της φυσικής βούλησης. Ακόμη, η επιστημολογική κοινότητα στον εμπειρισμό της Nelson ως έννοια δεν παραπέμπει στην αρχαία ελληνική πόλη ούτε στην πολιτική κοινότητα, όπως συμβαίνει στον κοινοτισμό (Σιούφα, 2002, σσ. 32-37)

Σύμφωνα με την ErdieSobstyl, η Nelson θα μπορούσε να επικριθεί ότι δέχεται στη θεωρία της την πολιτική κριτική στην επιστήμη, με άλλα λόγια ότι επιτρέπει στην επιστήμη να δέχεται κριτική από μια πολιτική οπτική. Όμως, η Sobstyl αναγνωρίζει ότι η συγκεκριμένη κριτική στη θεωρία της Nelson αυτοαναιρείται, καθώς η Nelson υπερασπίζεται μια ολιστική θεώρηση της γνώσης κατά την οποία δεν αρνείται τη διάκριση γεγονότων και αξιών αλλά υποστηρίζει ότι και τα γεγονότα και οι αξίες καλούνται να λαμβάνονται υπόψη στη δικαιολόγηση της γνώσης μέσα στο δίκτυο των πεποιθήσεων. Ο ολισμός του εμπειρισμού της Nelson αλλάζει την έννοια επιστήμη, χωρίς, όμως, να την υποβιβάζει και να την περιορίζει στους κανόνες του κοινού νου. (Sobstyl, 2004, σσ. 123-126)

Επιπλέον, η Sobstyl ισχυρίζεται ότι η Nelson δεν ασχολείται με την οντολογική κατάσταση της κοινότητας ως του πρωταρχικού επιστημικού υποκειμένου. Η Sobstyl, λοιπόν, θέτει το ερώτημα: Αν το γνωσιακό υποκείμενο είναι η κοινότητα στο σύνολό της, πώς είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι το φύλο του γνωσιακού υποκειμένου είναι επιστημολογικά κρίσιμο, όταν η ίδια κοινότητα δεν έχει φύλο; Η κοινότητα στη θεωρία της Nelson, σύμφωνα με αυτή την κριτική, μπορεί να θεωρηθεί ως ένα τερατώδες μεγάλο καρτεσιανό υποκείμενο το οποίο εξ ορισμού σε αυτή την περίπτωση δεν έχει σώμα, φύλο και ενδιαφέροντα. Σύμφωνα με τη Sobstyl, λοιπόν, η Nelson με τη θεωρία της δεν αντικρούει αυτή την κριτική, καθώς δεν εξηγεί με ποιον τρόπο ακριβώς η ατομική γνώση αντλείται από τη γνώση της κοινότητας, ώστε να μπορεί να αποφύγει, με τον τρόπο αυτό, την πιθανότητα κατάτμησης ενός μεγάλου καρτεσιανού υποκειμένου σε μικρότερα μέρη. (Sobstyl, 2004, σσ. 123-128)

Επιχειρώντας μια απάντηση στην κριτική που ασκεί η Sobstyl, μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι επιστημολογικές κοινότητες που υπερασπίζεται η Nelson ως υποκοινότητες της κοινωνίας έχουν εμπειρικό χαρακτήρα και λαμβάνουν υπόψη τον παράγοντα φύλο τιθέμενες μέσα στην πραγματική ζωή. Η κοινωνική διαδικασία την οποία αποδίδει η Nelson στην περιγραφή του τεκμηρίου που επιχειρεί δεν αναιρεί τα έμφυλα χαρακτηριστικά και τις έμφυλες εμπειρίες οι οποίες ενυπάρχουν και

λαμβάνονται υπόψη κατά την εκάστοτε διερεύνηση. Δεν προκύπτει από τη θεωρία της Nelson η ανάδυση της επιστημολογικής κοινότητας ως ενός μεγάλου καρτεσιανού υποκειμένου. Η Nelson δεν ασχολείται με μεμονωμένα άτομα, καθώς υποστηρίζει ότι οι παραδοχές και η ίδια η γνώση στηρίζονται σε κοινωνικές εμπειρίες. Υποστηρίζει ότι οι παραγωγοί της γνώσης λειτουργούν συνεργατικά μέσα στις κοινότητες στις οποίες κάθε φορά λαμβάνει χώρα η γνωσιακή συγκρότηση.

Στη συνέχεια της κριτικής της, η Sobstyl ισχυρίζεται ότι η Nelson θα έπρεπε να υπερασπιστεί έναν ολισμό σε σχέση με τη διχοτομία μεταξύ ατόμου και κοινότητας σύμφωνα με τον οποίο κανένας από τους δύο όρους δεν θα είχε επιστημική προτεραιότητα. Με άλλα λόγια, θα ήταν περισσότερο συνεπές για τη θεωρία της Nelson να υποστηρίζει ότι η επιστημική δικαιολόγηση γίνεται και προς τις δύο κατευθύνσεις μεταξύ ατόμου και κοινότητας και, με τον τρόπο αυτό, να απορρίψει την πρωτοκαθεδρία της κοινότητας ως προς τη γνώση. Μόνο έτσι, σύμφωνα με τη Sobstyl, μπορεί να είναι δυνατή μια διαφορετική προσέγγιση στη γνώση η οποία θα λαμβάνει υπόψη τις έμφυλες εμπειρίες. Διαφορετικά, δεν γίνεται κατανοητό πώς η επιστημολογία της Nelson η οποία θεμελιώνει την κοινότητα ως γνωσιακό υποκείμενο μπορεί να αλλάξει την κατάσταση καταπίεσης των γυναικών ή έστω τη γνώση και τις αντίστοιχες κριτικές ενέργειες του νουαναφορικά με αυτό το ζήτημα. Σύμφωνα με τη Sobstyl, η αντίσταση των γυναικών στη σεξουαλική κακοποίηση ή σε διάφορους περιορισμούς που τους επιβάλλονται δεν μπορεί να προέρχεται αποκλειστικά από την κοινότητα, καθώς τα άτομα που αποτελούν την κοινότητα έχουν διαφορετικές εμπειρίες και, επιπλέον, δεν νομιμοποιεί όλη η κοινότητα συγκεκριμένες συμπεριφορές. (Sobstyl, 2004, σσ. 128-130)

Η θεωρία της Nelson, όμως, τονίζει ακριβώς ότι το γνωσιακό υποκείμενο το συγκροτούν οι ίδιες οι επιστημολογικές κοινότητες και όχι τα αντίστοιχα άτομα. Με την ανάλυση της θεωρίας που προτείνει επιχειρεί να δώσει μια άλλη οπτική στον φεμινιστικό εμπειρισμό η οποία να αξιοποιεί αυτή ακριβώς την πρωτοκαθεδρία της επιστημολογικής κοινότητας ως προς τη γνώση. Προτείνει τον όρο επιστημολογική κοινότητα, καθώς αναφέρεται όχι μόνο στην κοινωνία αλλά σε κάθε υποκοινότητα που παράγει γνώση. Οι επιστημολογικές κοινότητες δεν απορρίπτουν αλλά λαμβάνουν υπόψη τις έμφυλες εμπειρίες κατά τη γνωσιακή παραγωγή. Επομένως, η Nelson δεν μπορεί να στηρίζει τη δικαιολόγηση προς τις δύο κατευθύνσεις μεταξύ

ατόμου και κοινότητας ακριβώς επειδή η θεωρία της προτείνει κάτι διαφορετικό, την επιστημολογική κοινότητα ως το πρωταρχικό γνωσιακό υποκείμενο.

Πέραν τούτων, μέσα από την ανάλυση αυτής της ολιστικής και φυσιοποιημένης επιστημολογίας την οποία συγκροτεί η Nelson επηρεασμένη από τον Quine, ανακύπτει το ερώτημα τι μπορεί να συμβεί με τον πραγματιστικό χαρακτήρα αυτής της φυσιοποιημένης επιστημολογίας. Ο πραγματισμός, με βασικούς εκπροσώπους τους Peirce, James και Dewey, τονίζει τον αλληλένδετο χαρακτήρα θεωρίας και πράξης και υποστηρίζει ότι η πραγματικότητα την οποία βιώνει ο άνθρωπος ταυτίζεται με τη συνολική εμπειρία του. Ο Quine, βέβαια, δεν εκφράζει τους κλασικούς πραγματιστές, ιδιαίτερα στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ σκέψης και πράξης. Όμως, επιδρά στη σύλληψη του ίδιου του πραγματισμού, επαναπροσανατολίζοντάς τον. Ο Quine απορρίπτει τα δύο δόγματα του εμπειρισμού, το δόγμα της αναλυτικότητας, άρα τη διάκριση αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων, και το δόγμα του αναγωγισμού, τον ισχυρισμό ότι κάθε πρόταση η οποία έχει νόημα ανάγεται λογικά σε μια άλλη πρόταση, οι όροι της οποίας αντιστοιχίζονται άμεσα με την εμπειρία. Η εγκατάλειψη των δύο δογμάτων τον οδηγεί στον πραγματισμό, επηρεάζοντας, παράλληλα, τη θεώρηση της αναλυτικής φιλοσοφίας περί πραγματισμού. Στη βάση του αμερικανικού πραγματισμού και της λογικής ανάλυσης συγκροτεί τον δικό του πραγματισμό, ο οποίος υιοθετεί παραδοχές της εμπειριστικής παράδοσης, διατηρώντας τον πραγματιστικό χαρακτήρα του. (Audi, 1995· Δαμιανός, 2013, σ. 294· Godfrey-Smith, 2014, pp. 54,58· Quine, 1997, σ. 63)

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Quine, η επιλογή μεταξύ εμπειρικά ισοδύναμων θεωριών, μπορεί να γίνει με πραγματολογικά κριτήρια, όπως είναι η απλότητα, η οικονομία και η ευκολία στο συνολικό δίκτυο πεποιθήσεων. (Αυγελής, 2010, σσ. 125-126). Εμφανίζεται μια πραγματιστική προδιάθεση ενασχόλησης με ορισμένες κάθε φορά πτυχές της επιστήμης (Quine, 1997, σ. 102). Όμως, ο Quine δεν εστιάζει στην πράξη, δεν ασχολείται με τον τρόπο με τον οποίο οι πεποιθήσεις και οι θεωρίες εκφράζονται στην πράξη. Ακόμη, δεν περιορίζει την επιστήμη απλά και μόνο ως εργαλείο για την πρόβλεψη μελλοντικών εμπειριών αλλά προβάλλει ως σκοπό της και την ικανοποίηση της διανοητικής περιέργειας, μετριάζοντας, με τον τρόπο αυτό, την πραγματιστική του επιστημολογία και στρέφοντάς τη προς τον παραδεδεγμένο εμπειρισμό. (Godfrey-Smith, 2014, σσ. 60-64)

Επιστρέφοντας στον φεμινιστικό εμπειρισμό της Nelson, εγείρεται το ερώτημα: Μήπως η επιστημολογική κοινότητα ως γνωσιακό υποκείμενο στη θεωρία της Nelson λειτουργεί με όρους πραγματιστικούς, με όρους αποτελεσματικότητας και πρακτικού οφέλους; Με ποιον τρόπο αυτή η κοινοτιστική γνωσιακή παραγωγή, σύμφωνα με τη Nelson, εξηγεί την παραγωγή των φεμινιστικών αξιών; Η συγκρότηση των φεμινιστικών αξιών διέπεται από πραγματιστικό χαρακτήρα;

Οι αξίες στη θεωρία της Nelson συγκροτούνται στο εσωτερικό της επιστημολογικής κοινότητας η οποία τις καθορίζει και τις καθιερώνει. Συγκροτούνται μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, που το ίδιο ορίζει τις κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές. Όπως ο Quine, η Nelson συγκροτεί τη γνώση και τις αξίες με βάση την εμπειρική επιστήμη. Ο εμπειρικός χαρακτήρας των επιστημολογικών κοινοτήτων, η τοποθέτησή τους στον χρόνο και η ίδια η εξέλιξή τους θέτει το ζήτημα της συγκρότησης των αξιών μέσα σε αυτό το εμπειρικό πλαίσιο το οποίο συνδέεται ολιστικά με την ευρύτερη γνώση. Η Nelson, όμως, θέτει τον ρόλο των έμφυλων αξιών και των φεμινιστικών αξιών εν σχέσει με τον εμπειρικό χαρακτήρα της επιστημολογικής κοινότητας και τις έμφυλες εμπειρίες. Θέτει ακόμη και τις κοινωνικές αξίες εντός της γνωσιακής συγκρότησης. Οι πρακτικές έχουν σημασία, καθώς σε αυτές ενυπάρχουν αξίες. Η εκάστοτε επιστημολογική κοινότητα συγκροτεί τις φεμινιστικές αξίες ως αποδεκτές μέσα σε αυτή και τις συγκροτεί ακριβώς βάσει της φυσιοποιημένης επιστημολογικής της προσέγγισης, καθώς και βάσει του συλλογικού χαρακτήρα της γνωσιακής συγκρότησης στο πλαίσιο της επιστημολογικής κοινότητας. Οι αξίες συγκροτούνται εν σχέσει με τον συλλογικό χαρακτήρα της γνώσης και καθιερώνονται στις επιστημολογικές κοινότητες.

Η ίδια η επιστημολογική κοινότητα καθορίζεται με βάση τους σκοπούς της έρευνας την οποία σχεδιάζει και πραγματοποιεί. Αυτό, όμως, δεν συνεπάγεται απόδοση πραγματιστικής σημασίας στην επιστημολογική κοινότητα της Nelson, καθώς οι οριζόμενοι σκοποί της δεν αφορούν κατ' ανάγκη τα πραγματολογικά κριτήρια της απλότητας και της οικονομίας τα οποία θέτει ο Quine στη δική του επιστημολογία. Γενικότερα, στον φεμινιστικό εμπειρισμό της Nelson δεν φαίνεται κάποια πραγματιστική προδιάθεση, ούτε αναφορικά με τις επιστημολογικές κοινότητες ούτε αναφορικά με τη συγκρότηση των αξιών μέσα σε αυτές, καθώς η Nelson δεν εστιάζει στην πράξη αλλά στο γνωσιακό υποκείμενο, ενώ δεν θέτει προϋποθέσεις πρακτικού οφέλους στη θεωρία της.

Φαίνεται, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι η κοινωνική εμπειριστική προσέγγιση της Nelson επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην ανάδειξη και ανάλυση των επιστημολογικών κοινοτήτων ως πρωταρχικού γνωσιακού υποκειμένου, προκειμένου να θεμελιώσει τη φεμινιστική επιστημολογία της. Ο φεμινιστικός χαρακτήρας της εμπειριστικής θεωρίας της Nelson υποδηλώνεται μέσα από τα επιμέρους στοιχεία της θεωρίας της, όπως είναι η επισήμανση της φεμινιστικής κοινότητας ως επιστημολογικής κοινότητας, καθώς και η πλαίσιοθέτηση του γνωσιακού υποκειμένου από το φύλο. Με τον τρόπο αυτό, η θεωρία της Nelson δεν αφορά αποκλειστικά και μόνο τους ερευνητές της φεμινιστικής επιστημολογίας αλλά και ευρύτερα τους κοινωνικούς επιστημολόγους, παρόλο που τα συγκεκριμένα κείμενα της Nelson ανήκουν τυπικά στη φεμινιστική επιστημολογία. Η έννοια του τεκμηρίου συνδέεται στενά με την κυρίαρχη έννοια του γνωσιακού υποκειμένου, προκειμένου να συγκροτηθεί η θεωρία της Nelson ως ένα είδος ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού στη φεμινιστική επιστημολογία. Με τον τρόπο αυτό, η Nelson προσφέρει μια σημαντική θεωρία στον φεμινιστικό εμπειρισμό, η οποία παρά την ιδιομορφία της αντέχει στην κριτική και διερευνά βασικά ζητήματα της φεμινιστικής επιστημολογίας προβάλλοντας τις επιστημολογικές κοινότητες εντός μιας φυσιοποιημένης επιστημολογίας ως τη βάση πάνω στην οποία βασίζονται τα ζητήματα της φεμινιστικής επιστημολογίας, χωρίς να υποστηρίζει μια πραγματιστική επίλυση των ζητημάτων αυτών.

Διαπιστώθηκε ότι η Longino και η Nelson προσφέρουν προτάσεις του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού οι οποίες θέτουν τη γνώση και το τεκμήριο μέσα στο κοινωνικό πεδίο το οποίο περιλαμβάνει και τα έμφυλα χαρακτηριστικά. Υπερασπίζονται μια κοινοτιστική επιστημολογία, εννοιολογώντας το γνωσιακό υποκείμενο ως ένα είδος κοινότητας το οποίο συγκροτεί γνώση. Η θεωρία της Nelson αναφέρεται σε επιστημολογικές κοινότητες, οι οποίες περιλαμβάνουν τις επιστημονικές κοινότητες αλλά μπορούν να περιλαμβάνουν και ευρύτερες κοινότητες, όπως είναι η ευρύτερη κοινότητα του κόσμου. Η θεωρία της Longino αναφέρεται σε επιστημονικές κοινότητες οι οποίες μπορεί να περιλαμβάνουν και άλλους ενδιαφερόμενους και εμπλεκόμενους στην επιστημονική έρευνα. Και οι δύο, όμως, συλλαμβάνουν το γνωσιακό υποκείμενο ως συγκροτούμενο από άτομα τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους μέσα σε μια επιστημονική ή επιστημολογική κοινότητα και θέτουν την παραγόμενη επιστημονική γνώση μέσα στο κοινωνικό

περιβάλλον, στις κοινωνικές σχέσεις και τα αντίστοιχα πλαίσια. Η Nelson αναλύει περισσότερο την έννοια της επιστημολογικής κοινότητας, καθώς πρόκειται για την έννοια πάνω στην οποία βασίζει στην ουσία ολόκληρη τη θεωρία του φεμινιστικού εμπειρισμού της. Η Longino δεν επιμένει στην ανάλυση της έννοιας της επιστημονικής κοινότητας, καθώς επικεντρώνεται περισσότερο στις παραδοχές υποβάθρου και σε αυτή την έννοια στηρίζει τη συλλογιστική της. Το επιχείρημα της Nelson αναφέρεται στο γνωσιακό υποκείμενο και προβαίνει σε μια ολιστική σημασιολόγηση του τεκμηρίου, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει και κοινωνικές πεποιθήσεις και αξίες, καθώς και ερωτήματα για τις κοινωνικές διαδικασίες οι οποίες χαρακτηρίζουν την επιστήμη, ενώ το επιχείρημα της Longino αναφέρεται στην ίδια την κοινωνική διεργασία της γνωσιακής συγκρότησης, κατά την οποία καθοριστικό ρόλο διαδραματίζουν οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου. Μέσα σε ένα τέτοιο πεδίο, η συγκρότηση του φύλου επιχειρεί τη διασφάλιση όρων ώστε και οι γυναίκες να συγκροτούν κοινωνικά το φύλο τους μέσα στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό.

Συμπερασματικά, λοιπόν, από την έρευνα του φεμινιστικού εμπειρισμού στο κεφάλαιο αυτό αναδείχτηκαν οι διαφορετικές παραδοχές των δύο μορφών του. Πιο συγκεκριμένα, ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός θέτει τη γνώση μέσα στο εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο συμπεριλαμβάνεται και το φύλο, σε αντίθεση με τον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό ο οποίος δεν αναγνωρίζει τη σημασία και την εσωτερική επίδραση του φύλου στον ίδιο τον τρόπο συγκρότησης της γνώσης αλλά στοχεύει στην εξάλειψη των ανδροκεντρικών παραποιήσεων στο περιεχόμενο της επιστήμης μέσω της αύξησης της συμμετοχής των γυναικών στην παραδεδομένη επιστήμη, κάτι που δεν είναι επαρκές για την εξάλειψη μιας εν των γεννάσθαι ανδροκρατικής γνώσης. Με άλλα λόγια, ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός αξιώνει μια πιο αυστηρή προσήλωση στην παραδεδομένη επιστημονική μέθοδο, ενώ ο ύστερος αναφέρεται στον τρόπο που καλείται να συγκροτείται η επιστημονική κοινότητα λαμβάνοντας υπόψη τις έμφυλες εμπειρίες αλλά και στην ανάγκη συνεχούς κριτικής της καταλληλότητας κάθε φορά των αντίστοιχων παραδοχών υποβάθρου που εμπλέκονται καθοριστικά στη γνωσιακή συγκρότηση. Στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό κρίνεται ως θετικό ότι οι φεμινιστικές αξίες, ως κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου, εμπλέκονται στον καθορισμό της τεκμηριακής σχέσης και, με τον τρόπο αυτό, μπορούν να εμποτίζουν την επιστημονική γνώση. Αντίθετα, ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός δεν ασχολείται με την κριτική αναγνώριση των αξιών και

των ιστορικών και κοινωνικών δεσμεύσεων οι οποίες ασφαλώς ενυπάρχουν στις επιστημονικές πρακτικές.

Επομένως, η κοινωνική κατασκευή του φύλου επιχειρείται με διαφορετικούς όρους στη φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης στα δύο αυτά είδη του φεμινιστικού εμπειρισμού. Στην πρώιμη μορφή του, ο φεμινιστικός εμπειρισμός θεωρεί τον ανδροκεντρισμό ως κοινωνική προκατάληψη στην επιστημονική γνώση, ενώ στην ύστερη εκδοχή του οι παραδοχές υποβάθρου κάθε φορά, επιδρώντας στην τεκμηριακή διαδικασία, καταδεικνύουν, χάρη στην κοινωνική τους φύση, τον κοινωνικά κατασκευασμένο χαρακτήρα της έννοιας φύλο, πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα από τη διεκδίκηση του μη αποκλεισμού των γυναικών από τις επιστημονικές δραστηριότητες και αξιώνοντας παραδοχές υποβάθρου στην τεκμηριακή διαδικασία που να μην διαιωνίζουν την ανδροκεντρικότητα της γνώσης.

Καμία από τις θεωρίες του φεμινιστικού εμπειρισμού που ερευνήθηκαν στο κεφάλαιο αυτό, όμως, δεν συνιστά μια ριζοσπαστική ανάλυση των υλικών και ιστορικών συνθηκών του γυναικείου φύλου οι οποίες μπορεί να καθορίσουν την παραγόμενη γνώση. Δεν πραγματεύονται το ερώτημα εάν είναι δυνατή μια φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης η οποία να βασίζεται στις ζωές των γυναικών και να διεκδικεί μια σφαιρικότερη οπτική στη γνώση. Για τον λόγο αυτό, το επόμενο κεφάλαιο στρέφεται στην εξέταση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, προκειμένου να διερευνήσει ένα διαφορετικό είδος φεμινιστικής συγκρότησης της γνώσης το οποίο επιχειρεί να δώσει στο γυναικείο φύλο μια ιδιαίτερη θέση αναφορικά με τη συγκρότηση της γνώσης. Επομένως, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς εμφανίζεται, από τη μια, ως απάντηση στην αδυναμία του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού να εξαλείψει τις μη επιστημικές αξίες από τα επιστημονικά αποτελέσματα αλλά, από την άλλη, ως μια εναλλακτική προσέγγιση στη σύλληψη της αντικειμενικότητας της γνώσης του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού, ο οποίος αναπτύσσεται σχεδόν παράλληλα χρονικά με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς.

Κεφάλαιο Τρίτο

3. ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΚΟΠΙΑΣ

Με ποιο τρόπο η μελέτη των συγκεκριμένων κάθε φορά κοινωνικών και υλικών συνθηκών του γυναικείου φύλου θα μπορούσε να παράγει γνώση; Με ποιον τρόπο η φεμινιστική ανάλυση οδηγείται σε μια διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η σχέση μεταξύ γυναικών και ανδρών είναι καθοριστική για τη γνωσιακή παραγωγή; (Code, 1998, σ. 179· Harding, 1993, σ. 54). Οι ζωές των γυναικών μπορούν να αποτελέσουν τη βάση της φεμινιστικής έρευνας για τη συγκρότηση της γνώσης;

Βάσει των παραπάνω ερωτημάτων, το κεφάλαιο αυτό εξετάζει τη *φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς* (feministstandpointepistemology) ως ένα είδος φεμινιστικής επιστημολογίας, προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα για τη φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης σύμφωνα με τη θεωρία αυτή. Ξεκινά από την προέλευση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς και από την αρχική συγκρότησή της, προκειμένου να προχωρήσει στη μελέτη των θέσεων της κυρίως φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς. Στο πλαίσιο αυτό, το κεφάλαιο αυτό ερευνά το γνωσιακό υποκείμενο αλλά και μια διαφορετική σημασιодότηση της αντικειμενικότητας, καθώς η θεωρία αυτή θέλει να τη διατηρήσει ως βασικό κριτήριο της γνώσης. Ακόμη, το κεφάλαιο αυτό έρχεται αντιμέτωπο με την κριτική η οποία έχει ασκηθεί στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς και επιχειρεί να εξετάσει με ποιον τρόπο η κριτική αυτή μπορεί να αντικρουστεί.

3.1 Η συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς

Η θεωρία της σκοπιάς ως επιστημολογική θεωρία έχει τις ρίζες της στον μαρξισμό. Οι μαρξιστές (Marxist) θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι οι καπιταλιστικές κοινωνίες περιλαμβάνουν δύο αντιτιθέμενες κοινωνικές τάξεις, την καπιταλιστική και την εργατική τάξη. Η οπτική του καπιταλιστή επιβεβαιώνει και νομιμοποιεί τη δύναμή του στην κοινωνία. Η οπτική του εργάτη περιλαμβάνει τη σκοπιά του καπιταλιστή με την οποία διασφαλίζει την κυριαρχία της ίδιας της καπιταλιστικής τάξης αλλά

περιλαμβάνει ασφαλώς και τη δική του οπτική, η οποία διαφοροποιείται και επιβεβαιώνει το ανθρώπινο χαρακτηριστικό του. (Longino, 1999, σ. 333)

Ο μαρξισμός συγκροτεί το κλασικό μοντέλο μιας θεωρίας της σκοπιάς (standpoint theory), υποστηρίζοντας ότι η σκοπιά του προλεταριάτου διαθέτει επιστημικό προνόμιο. Αυτή η σκοπιά, το επιστημικό προνόμιο των εργατών, αποτελεί ένα αντικείμενο επίμοχθης επίτευξης των εργατών, χάρη στη συλλογική συνείδηση την οποία αποκτούν αναφορικά με τον ρόλο τους στην καπιταλιστική κοινωνία. Η καταπίεση των εργατών οδηγεί στην ανάγκη κατάδειξης ότι το καπιταλιστικό σύστημα δεν ικανοποιεί τα συμφέροντά τους. Η κεντρικότητά τους στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής τους δίνει τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση στις θεμελιώδεις σχέσεις της καπιταλιστικής παραγωγής. Ακόμη, οι εργάτες αποκτούν αυτή τη συλλογική συνείδηση ως αποτέλεσμα της αντίληψης των κοινών εμποδίων τα οποία πρέπει να ξεπεραστούν. (Anderson, 2015, σσ. 7-8)

Αυτές οι μαρξικές αντιλήψεις μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για την κατανόηση των σχέσεων ανδρών και γυναικών κατά τη συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς. Αντλώντας από τις μαρξικές αντιλήψεις, λοιπόν, η θεωρία της σκοπιάς προβαίνει σε μια διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των συνθηκών ζωής των ανθρώπων και της δυνατότητας την οποία έχουν να κατανοούν τον κόσμο. Αυτή η φεμινιστική οικειοποίηση και προσαρμογή του μαρξισμού στην επιστημολογία περικλείει και εκφράζει μια μορφή της Διαφωτιστικής σκέψης. Όπως ο Μαρξ αναπτύσσει μια κριτική της ταξικής κυριαρχίας, η φεμινιστική θεωρία που στηρίζεται στην έννοια της σκοπιάς επιχειρεί να στηριχτεί στη διαφορετική θέση των γυναικών στην κοινωνία σε σχέση με την αντίστοιχη των ανδρών. Ποιες είναι οι επιστημολογικές συνέπειες ενός τέτοιου ισχυρισμού; (Flax, 1992, σ. 448· Hartsock, 1983, p. 284· Potter, 2006, σ. 133)

Ακόμη, η θεωρία της σκοπιάς έχει τις βαθύτερες ρίζες της στη χεγκελιανή σκέψη περί κυρίου και δούλου, στην οποία στηρίζεται και η θεωρία του Μαρξ για τη σκοπιά του προλεταριάτου. (Harding, 1993, σ. 54· Harding, 1998, p. 149). Σύμφωνα με τη χεγκελιανή θεωρία, ο κύριος εμφανίζεται ως ανεξάρτητη συνείδηση ο οποίος εξουσιάζει και υποτάσσει τον άλλον, τον δούλο, ενώ ο δούλος εμφανίζεται ως εξαρτημένη συνείδηση. (Hegel, 1993, σσ. 336-338). Ο δούλος εξαρτάται από τον κόσμο του πράγματος αλλά εξαρτάται και από τον κύριο, καθώς δουλεύει,

κατεργάζεται το πράγμα, για τον κύριο. Ο κύριος χρησιμοποιεί τον δούλο για την πραγματοποίηση των σκοπών του αλλά μέσω αυτής της διαδικασίας εξαρτάται από τη δραστηριότητα του δούλου. Ο δούλος, υπερασπιζόμενος το δημιούργημα της εργασίας του, έχει μια διευρυμένη δραστηριότητα, στοχεύοντας να καταργήσει τη δουλεία και να γίνει αυτοσυνείδητο ον. Μέσα ακριβώς από τη δραστηριότητά του, ο δούλος υπερβαίνει την εξάρτησή του από τον κόσμο των πραγμάτων και γίνεται κύριος του εαυτού του, κατεργαζόμενος και μεταπλάθοντας το αντικείμενο της εργασίας του, το πράγμα, και καλλιεργώντας, παράλληλα, τη συνείδησή του. (Τζωρτζόπουλος, 1993, σσ. 85-91). Η σκοπιά του δούλου, λοιπόν στη χεγκελιανή θεωρία παρέχει ευρύτερη οπτική στη γνώση αναφορικά με τη σχέση κυρίου και δούλου, έναντι της πολύ πιο παραποιημένης και μερικής οπτικής του κυρίου. Ο δούλος είναι προοδευτικότερος από τον κύριο. Αναστοχάζεται τον εαυτό του και το μέλλον του.

Τι σημαίνει θεωρία της σκοπιάς στην επιστημολογία; Σύμφωνα με τη γενική έννοια της θεωρίας της σκοπιάς στην επιστημολογία, εντοπίζεται και καταδεικνύεται μια σχέση μεταξύ της κοινωνικής θέσης των ατόμων και της δυνατότητας γνώσης. Συγκεκριμένες κοινωνικές, ιστορικές και υλικές συνθήκες σχηματίζουν την πλεονεκτική σκοπιά για τη γνώση, δηλαδή το επιστημικό προνόμιο, ορισμένων γνωσιακών υποκειμένων. Ένας γνωσιακός ισχυρισμός μπορεί να αποκτήσει επιστημικό προνόμιο χάρη σε μια συγκεκριμένη κοινωνικά πλαίσιοθετημένη οπτική του. Η οπτική των γνωσιακών υποκειμένων διαμορφώνει τις δυνατότητές τους για γνώση. (Anderson, 2015, σ. 7· Grasswick, 2013, σ. 6· Nelson, 2002, σ. 318). Κατά αναλογία με τη μαρξιστική θεωρία, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς υποστηρίζει ότι το βαθύτερο επίπεδο πραγματικότητας περιλαμβάνει την κατάδειξη του τρόπου παραποίησής του από το επιφανειακό επίπεδο. (Hartsock, 1983, σ. 285)

Πιο συγκεκριμένα, οι δραστηριότητες των ατόμων εκείνων οι οποίοι βρίσκονται στην κορυφή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης θέτουν όρια στην κατανόηση των ατόμων αυτών ως προς τη γνώση του κοινωνικού κόσμου. Αντίθετα, μέσω της μελέτης της ζωής των περιθωριοποιημένων, εκείνων οι οποίοι βρίσκονται στο κατώτερο τμήμα της κοινωνικής ιεραρχίας, μπορούν να εξηγηθούν σημαντικά προβλήματα και να εντοπιστούν αφετηριακές παραδοχές για σκέψη αναφορικά με τις κοινωνικές σχέσεις και τις σχέσεις των ανθρώπων με το φυσικό περιβάλλον. Ορισμένες κοινωνικές καταστάσεις και θέσεις αυτοπεριορίζονται ως προς τη

δυνατότητα να συγκροτούν κριτικά ερωτήματα για τις παραδεδομένες πεποιθήσεις και, έτσι, θέτουν περιορισμούς στη δυνατότητα γνώσης των ανθρώπων αυτών. Αντίθετα, τα άτομα εκείνα τα οποία στην κοινωνία δεν βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση έχουν μια βάση για τη διατύπωση ισχυρισμών οι οποίοι έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα αληθοέπειας. (Harding, 1993, σ. 54)

Πώς συγκροτείται η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς; Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς προβαίνει στη συγκρότηση μιας αναλογίας μεταξύ της επιστημικής θέσης την οποία κατέχουν οι γυναίκες στο πατριαρχικό καθεστώς και της οικονομικής θέσης από την οποία χαρακτηρίζεται το προλεταριάτο στην καπιταλιστική κοινωνία. Υποστηρίζει ότι, μέσα στην πατριαρχική κοινωνία, η γυναικεία υποταγή στο ανδρικό φύλο αναπαρίσταται ως φυσική, κατά αναλογία με την υποτιθέμενη φυσικότητα του υποταγμένου προλετάριου στην αστική τάξη κατά την καπιταλιστική θεωρία. (Code, 1998, σ. 179· Code, 2007, σ. 217· Harding, 1993, σ. 54)

Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, όμως, διαφοροποιείται από τη μαρξική απόδοση επιστημικού προνομίου στη σκοπιά του προλεταριάτου, καθώς, σύμφωνα με τη BarOn, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν επικαλείται την κεντρικότητα των γυναικών αλλά μόνο την περιθωριοποίησή τους. Επιπλέον, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς ασχολείται με πολλαπλούς άξονες καταπίεσης σε αντίθεση με τον μαρξισμό ο οποίος επικεντρώνεται στην κοινωνική τάξη. (Alcoff & Potter, 1993, σ. 6). Όμως, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς εμφανίζεται ποικιλοτρόπως και, έτσι, ακόμη και η κεντρικότητα των γυναικών, την οποία απορρίπτει η BarOn ως στοιχείο αυτής της επιστημολογίας, μπορεί να υποστηριχτεί, όπως φαίνεται στη συνέχεια.

Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, απαντώντας στη θεωρία του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού, υποστηρίζει ότι οι επιστημονικοί κανόνες και οι μέθοδοι δεν είναι σε θέση να δίνουν στους ερευνητές τη δυνατότητα να ανιχνεύουν τις σεξιστικές υποθέσεις και να εξαλείφουν κάθε φορά τις κοινωνικές αξίες από τα επιστημονικά αποτελέσματα. Συνεπώς, προκύπτει η αναγκαιότητα να παραχθούν ισχυρότεροι κανόνες στην επιστημονική μέθοδο, οι οποίοι θα οδηγήσουν στην μεγιστοποίηση της αντικειμενικότητας. (Harding, 1993, σ. 52)

Ακόμη, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς επισημαίνει τη σημασία της προέλευσης των επιστημονικών προβλημάτων για τη συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης. Το πλαίσιο ανακάλυψης έχει σημασία για την επιστήμη. (Harding, 1990a, σ. 96· Harding, 1990b, σ. 93). Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, λοιπόν, αναδύεται στη βάση του επιστημικού προνομίου της σκοπιάς του προλεταριάτου στον μαρξισμό, επιχειρώντας, στη βάση του φεμινιστικού χαρακτήρα της να δώσει στη θεωρία αυτή έναν διαφορετικό προσανατολισμό, συνδέοντας τη σχέση γνώσης και κοινωνικής κατάστασης με το γυναικείο φύλο.

3.2 Αρχική φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς

Η αρχική εκδοχή της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, η οποία υποστηρίζεται από τη NancyHartsock, εστιάζει στις δραστηριότητες των γυναικών στην καθημερινή τους ζωή, ισχυριζόμενη ότι οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα διαθέτουν μια «καλύτερη» οπτική που τους δίνει τη δυνατότητα να διαπιστώνουν την αποτυχία της πατριαρχικής κοινωνίας να ικανοποιήσει τις ανάγκες όλων των ατόμων. Αυτό εξηγείται, σύμφωνα με τη Hartsock, στη βάση της κεντρικής θέσης των γυναικών στην ανατροφή των παιδιών και στη φροντίδα των αναγκών όλων των άλλων μελών μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον. Μάλιστα, η θέση των γυναικών παραλληλίζεται με την κεντρική θέση των εργατών στο σύστημα της παραγωγής αγαθών. (Anderson, 2015, σ. 8· Hartsock, 1983, σ. 288). Η αρχική φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, λοιπόν, εστιάζει το ενδιαφέρον της στις καθημερινές δραστηριότητες της ζωής των γυναικών και επισημαίνει τη σχέση τους με το ζήτημα των διαφορετικών αναγκών των ανθρώπων και τη δυνατότητα υλοποίησής τους εντός του κυρίαρχα παραδοσιακού οικογενειακού χαρακτήρα της ζωής των γυναικών. Η φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς, με τον τρόπο αυτό, διεκδικεί την ενασχόληση με τις ανάγκες των γυναικών, οι οποίες παραγκωνίζονται αλλά, κυρίως, εισάγει την ευρύτερη οπτική των γυναικών στα κοινωνικά ζητήματα.

Σύμφωνα με αυτή την αρχική μορφή της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, στη σκέψη της Hartsock, οι υλικές συνθήκες της ζωής των γνωσιακών υποκειμένων συσχετίζονται με τη λειτουργία των έμφυλων συστημάτων. Η Hartsock υποστηρίζει ότι η υλική ζωή των ατόμων οριοθετεί την κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων. Το ανδρικό φύλο, όμως, είναι αυτό που καθορίζει τις κυρίαρχες υλικές

σχέσεις στις οποίες τείνουν να εμπλέκονται όλοι, καθώς η δόμηση των κοινωνικών σχέσεων στη βάση της ανδροκεντρικότητας οδηγεί το γυναικείο φύλο να συμμετέχει σε αυτές. (Hartsock, 1983, σσ. 285, 302)

Με τον τρόπο αυτό, η θεωρία της Hartsock συγκροτεί τη φεμινιστική σκοπιά ως ένα επιστημολογικό εργαλείο για την κατανόηση και την απόρριψη της ανδρικής κυριαρχίας. Η γυναικεία σκοπιά προβάλλεται ως προνομιούχα ως προς τη δυνατότητα αναγνώρισης της μεροληψίας της κυρίαρχης ανδροκεντρικής κοσμοεικόνας. Μέσω της γυναικείας εμπειρίας, αποκαλύπτεται η μεροληπτικότητα της ανδροκεντρικότητας, η οποία δίνει σημασία σε ορισμένες μόνο ανθρώπινες δραστηριότητες και καταδεικνύεται, έτσι, ότι οι δραστηριότητες των γυναικών είναι καθοριστικές για τη συγκρότηση των κοινωνικών σχέσεων. Μέσω της μελέτης της ζωής των γυναικών και της συγκρότησης της φεμινιστικής σκοπιάς, αναδύεται μια προνομιούχα και πλεονεκτική οπτική η οποία μπορεί να ασκήσει κριτική στον φαλλοκεντρισμό και να λειτουργήσει ως βάση για την υπέρβαση των ανδροκεντρικών κοινωνικών σχέσεων. (Hartsock, 1983, σσ. 283-284, 299, 303· Wylie, 2000, σ. 175). Ο καθορισμός των υλικών σχέσεων από το ανδρικό φύλο και η αντίστοιχη κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων βάσει αυτών οδηγούν, λοιπόν, στη σκέψη της Hartsock, στην ανάδυση της φεμινιστικής σκοπιάς ως τρόπου κριτικής και υπέρβασης της μεροληψίας της ανδρικής κυριαρχίας.

Δίνοντας στις υλικές σχέσεις πιο συγκεκριμένη φεμινιστική διάσταση, η Hartsock στηρίζεται στον καταμερισμό της εργασίας με βάση τα φύλα, καθώς και στη μητρότητα, προκειμένου να ορίσει τη φεμινιστική σκοπιά στην επιστημολογία της. Υποστηρίζει ότι οι γυναίκες στις καπιταλιστικές κοινωνίες παράγουν αγαθά και προσφέρουν υπηρεσίες έναντι μισθού αλλά, παράλληλα, ασχολούνται και με το νοικοκυριό και με την ανατροφή των παιδιών. Οι γυναίκες εργάζονται, αλλά, παράλληλα, προσφέρουν οικιακές υπηρεσίες και επιδίδονται σε δραστηριότητες που τις καθορίζει ως υποκείμενα πράξης και βίου. Η εργασία των γυναικών είναι συνυφασμένη με τις υλικές ανάγκες των ανθρώπων, ενώ ενοποιεί το διανοητικό με το σωματικό στοιχείο. Ο φόρτος της εργασίας αυτής είναι σημαντικά μεγαλύτερος από εκείνο των ανδρών, πιο πολύμορφος και συχνά ανεκτίμητος, καθώς οι γυναίκες χρειάζεται αυτές να παρακολουθούν, να μεριμνούν και να παρεμβαίνουν αδιαλείπτως, όντας σε επαφή με τις ανάγκες και τις αλλαγές των σχετικών καταστάσεων. Το γυναικείο φύλο εγκύπτοντας στον κόσμο των συγκεκριμένων

συνθηκών και υλικών διαδικασιών, επιτελεί καθοριστικό ρόλο στην αναπαραγωγή του ανθρώπινου είδους, γεννώντας και ανατρέφοντας τα παιδιά τους ως μητέρες. Και αυτή η βιωμένη πράξη της αναπαραγωγής δεν μπορεί να θεωρηθεί ίδια με την παραγωγή αγαθών και την προσφορά διαφόρων υπηρεσιών. Οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα, λοιπόν, συνδέονται βαθιά με το συγκεκριμένο και με την καθημερινή ζωή, καθώς και με μια συνέχεια με τον φυσικό κόσμο και τους άλλους ανθρώπους (Hartsock, 1983, σσ. 291-293, 298)

Στη θεωρία της Hartsock, το φύλο κατασκευάζεται κοινωνικά μέσα από τις καθημερινές δραστηριότητες τις οποίες αναλαμβάνουν τα άτομα στη ζωή τους, συνδέοντας βαθιά τις γυναίκες με την ανατροφή παιδιών και με τη φροντίδα της οικογένειας και του νοικοκυριού. Η σκοπιά των γυναικών θεωρείται προνομιούχα, χάρη στη δυνατότητα την οποία έχει να αναγνωρίζει τη μεροληψία της κυρίαρχης ανδροκεντρικής κοσμοεικόνας στη βάση των καθημερινών υλικών σχέσεων των γυναικών. Επομένως, σύμφωνα με αυτή τη συλλογιστική, οι ασχολίες των γυναικών είναι σημαντικές για τις κοινωνικές σχέσεις και νοηματοδοτούνται μέσα στην εκάστοτε κοινωνία. Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς της Hartsock διεκδικεί την απόδοση σημασίας στις γυναικείες δραστηριότητες και, γενικότερα, στις γυναικείες ζωές, στην κοινωνία, προκειμένου να αρθεί η ανδροκεντρικότητα στις κοινωνικές σχέσεις και στη γνωσιακή παραγωγή. Η ενασχόληση των γυναικών με τις οικιακές εργασίες και η έντονη εμπλοκή των γυναικών με τις διάφορες ανάγκες της οικογένειας καθιστά φανερό τον κοινωνικό χαρακτήρα του φύλου, στον οποίο βασίζεται και η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, προκειμένου να δώσει στη σκοπιά των γυναικών ένα είδος επιστημικού προνομίου.

Η Hartsock, όμως, δεν αναλύει πολύ αυτή την ευρύτερη οπτική των γυναικών, πέρα από τη βάση της στην κεντρική θέση των γυναικών στην ανατροφή και τη φροντίδα. Δεν αναλύει τι συνεπάγεται μια τέτοια ευρύτερη οπτική των γυναικών για τη φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης. Δεν εξηγεί πώς ακριβώς προκύπτει η δυνατότητα αναγνώρισης της μεροληψίας της συνήθους γνώσης μέσα από τη μελέτη των υλικών σχέσεων των δύο φύλων και μέσα από τη σύνδεση των γυναικών με το συγκεκριμένο και την καθημερινή ζωή.

Αυτή η αρχική φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς φαίνεται να αντιμετωπίζει τις γυναίκες ως μια εσωτερικά ενιαία ομάδα η οποία μοιράζεται τα ίδια

ενδιαφέροντα τα οποία συγκροτούν αυτή τη φεμινιστική σκοπιά. Η Hartsock, εξάλλου, δηλώνει ότι εστιάζει στα κοινά σημεία μεταξύ των γυναικών και δεν ασχολείται με τις διαφορές τους (Hartsock, 1983, σ. 290). Αντίθετα, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς όπως αυτή αναπτύσσεται στη συνέχεια επιχειρεί να δώσει σημασία στις διαφορές των γυναικών, αντικρούοντας την κατηγορία ότι δεσμεύεται σε μια ουσιοκρατική γυναικεία φύση. (Potter, 2006, σσ. 136, 155). Πώς η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, λοιπόν, εξελίσσεται σε ένα επόμενο επίπεδο πέρα από την πραγμάτευση των υλικών συνθηκών της ζωής των ατόμων οι οποίες συνάδουν με την παραδεδεγμένη αντίληψη για τα έμφυλα υποκείμενα;

3.3 Η κυρίως φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς

Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς την οποία υπερασπίζεται η Sandra Harding υποστηρίζει ότι η κοινωνική πλαίσιοθέτηση της γνώσης έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή θέα από πουθενά (view from nowhere), καθώς η έννοια φύλο χρειάζεται να προσδιορίζεται κάθε φορά με βάση τη συγκεκριμένη κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική θέση του γνωσιακού υποκειμένου. Άρα, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, δεν επιδιώκει μια αποπλαισιωμένη, αμερόληπτη οπτική, αποκομμένη από τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες. Προσλαμβάνει κάθε φορά μεροληπτικές οπτικές της πραγματικότητας, άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο μεροληπτικές, προκειμένου να επιτύχει μια πληρέστερη κατανόηση του κόσμου, σε σχέση με την υφιστάμενη θεωρούμενη ως ουδέτερη αλλά ανδροκεντρική οπτική. Στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, οι επιστημικοί στόχοι μπορούν να επιτευχθούν μόνο εάν το φύλο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην επιστημολογία. Η θεωρία αυτή δεν επικαλείται έμφυτες και βιολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών ως πόρο για τη φεμινιστική ανάλυση και τη δικαιολόγηση της γνώσης. Σε σαφή αντίθεση προς μια ουσιολογική εννοοήση της έννοιας του φύλου, συλλαμβάνει τη γνώση του φύλου ως κοινωνικά πλαίσιοθετημένη (socially situated) και άρα τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στις γυναίκες ως προϊόντα κοινωνικής πλαισίωσης, αποτέλεσμα σχέσεων μεταξύ της μερικής σκοπιάς την οποία διαθέτει ο κυρίαρχος και της ευρύτερης σκοπιάς του κυριαρχούμενου, ασκώντας κριτική στην κυρίαρχη γνωσιακή παραγωγή η οποία έχει στηριχτεί κατά βάση στις εμπειρίες και δραστηριότητες των

ανδρών.(Crasnow, 2013, σ. 417· Harding, 1991, σ. 47, 59, 119, 133· Pinnick, 2008b, σ. 186)

Το ερώτημα που εξετάζεται εδώ είναι τα χαρακτηριστικά της φεμινιστικής σκοπιάς αναφορικά με τη γνώση στο πλαίσιο της επιστημολογικής θεωρίας της Harding, προκειμένου να κατανοηθεί, στη συνέχεια, ο τρόπος με τον οποίο εννοεί και διασφαλίζει η Harding την αξία της αντικειμενικότητας στο πλαίσιο της δικαιολόγησης της γνώσης. Στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, η κατοχή μιας περιθωριοποιημένης κοινωνικής θέσης δεν είναι επαρκής συνθήκη για την επίτευξη κάποιου επιστημικού προνομίου. (Crasnow, 2008, σ. 1093). Εξάλλου, η φεμινιστική σκοπιά αναφορικά με τη γνώση δεν αποδίδεται αυτομάτως στο υποκείμενο γυναίκα λόγω της θηλυκής φύσης του, δεν πρόκειται για μια ουσιοκρατική σκοπιά των γυναικών (*women's standpoint*). Η *φεμινιστική σκοπιά* αφορά τη γνώση και προτείνεται ως ένα επίμοχθο επίτευγμα, προερχόμενο από τη διεργασία της έγερσης της αυτοσυνείδησης των γυναικών. Η έμπρακτη ενασχόλησή τους με την κοινωνική και πολιτική ζωή, με σκοπό να καταδειχτεί ότι οι σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής οικοδομούνται πάνω σε λανθασμένες προϋποθέσεις, συστήνει το σχεσιακό πλαίσιο της γυναικείας συνειδητότητας. Η έννοια σκοπιά, συνεπώς, νοείται ως επίτευγμα το οποίο αναδύεται ως αποτέλεσμα εμπλοκής σε πολιτικό αγώνα ομάδας δρώντων, οι οποίες έχοντας μια συγκεκριμένη και συνήθως υποδεέστερη θέση έναντι άλλων στις διάφορες ιεραρχικές σχέσεις της κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης, επιχειρούν να αναλύσουν και να μεταβάλουν τις συνθήκες της ζωής τους (Code, 1998, σ. 180· Potter, 2007, σ. 239· Potter, 2006, σσ. 131-132). Επομένως, η κατάκτηση μιας επιστημικά προνομιάς φεμινιστικής σκοπιάς απαιτεί ενεργητική ενασχόληση με τον φεμινιστικό αγώνα. Μέσω θεωρητικής ανάλυσης και πολιτικού αγώνα, οι γυναίκες μπορούν να αποκαλύψουν τις πραγματικές κοινωνικές σχέσεις οι οποίες αποκρύπτονται στη βάση κοινωνικών σχέσεων που εκφράζουν τις εμπειρίες του κυρίαρχου ανδρικού φύλου.(Grasswick, 2013, σ. 10· Hartsock, 1983, σ. 304)

Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς απορρίπτει την υιοθέτηση μιας σχετικιστικής οπτικής, καθώς διαφωνεί με την ιδέα ότι υπάρχουν εξίσου χρήσιμοι πόροι από κάθε κοινωνική κατάσταση, προκειμένου να συγκροτηθεί η γνώση αναφορικά με τον κόσμο. Αντίθετα, υποστηρίζει ξεκάθαρα ότι ορισμένες κοινωνικές

καταστάσεις υπερτερούν ως σημεία έναρξης γνωσιακών προγραμμάτων. (Harding, 1993, σ. 61)

Με ποιον τρόπο οι σκοπιές και τα διακριτά χαρακτηριστικά της κατάστασης των διαφορετικών μεταξύ τους γυναικών μπορούν να λειτουργήσουν ως πόροι για τη φεμινιστική επιστημολογική έρευνα και να συμβάλλουν στην επιστήμη, συγκροτώντας ακριβέστερες και πληρέστερες εξηγήσεις; Η Harding επικαλείται αρχικά το επιχείρημα της Smith, επισημαίνοντας ασφαλώς ότι αυτό μπορεί να γενικευτεί πέραν της κοινωνιολογίας, σύμφωνα με το οποίο ο καθημερινός χαρακτήρας της ζωής των γυναικών είναι προτιμότερος από τον κυρίαρχο ανδροκεντρικό για την έναρξη της επιστημονικής έρευνας. Οι ζωές των γυναικών μπορούν να ιδωθούν ως αφετηρία για νέα κριτικά ερωτήματα αναφορικά με τις σχέσεις ανδρών και γυναικών αλλά και για το σύνολο της κοινωνίας. Για ποιο λόγο οι γυναίκες αναλαμβάνουν ορισμένες δραστηριότητες, όπως τη φροντίδα ανθρώπινων όντων και χώρων, περισσότερο από ό,τι οι άνδρες; Πώς αυτό επιδρά στην κοινωνία και στους θεσμούς της; Μέσα από την πραγμάτευση των ερωτημάτων αυτών, προκύπτει μια λιγότερο μεροληπτική και λιγότερο παραποιημένη κατανόηση των ζητημάτων των γυναικών αλλά και των σχέσεών τους με τους άνδρες και το σύνολο του κόσμου. Σύμφωνα με αυτόν τον συλλογισμό της Smith τον οποίο ανασυγκροτεί η Harding, ο έμφυλος καταμερισμός δραστηριοτήτων επηρεάζει την οπτική των ανδρών και των γυναικών ως προς τη γνώση. Ακόμη, οι γυναικείες εμπειρίες δεν μπορούν να κατανοηθούν με τα σχηματισμένα στερεοτυπικά εννοιακά σχήματα των ανδρών τα οποία εκλαμβάνουν τις θεωρούμενες εργασίες των γυναικών αναφορικά με τη φροντίδα της οικογένειας και του νοικοκυριού ως φυσική τάση των γυναικών. Οι γυναικείες δραστηριότητες πρέπει να κατανοούνται με έννοιες οι οποίες υπαγορεύονται από τη γυναικεία εμπειρία. (Harding, 1990b, σσ. 92-93· Harding, 1991, σ. 119, 128· Harding, 1993, σ. 55· Potter, 2006, σ. 149)

Πώς οι ζωές των γυναικών, λοιπόν, όπως αυτές έχουν σχηματιστεί μέσα στην κοινωνία, συγκροτώντας τη φεμινιστική σκοπιά που στηρίζεται στην έγερση της αυτοσυνείδησης των γυναικών, μπορούν να λειτουργούν ως οι βάσεις για τη γνωσιακή συγκρότηση; Σύμφωνα με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, το φύλο καθορίζει την επιστημική πρόσβαση του γνωσιακού υποκειμένου στον κόσμο. (Fricker, 2000, σ. 147). Η ανάλυση της ζωής των γυναικών ξεκινά από τις πραγματικές ζωές των γυναικών μέσα σε συγκεκριμένη κάθε φορά τάξη και

κουλτούρα. Μέσω της επικέντρωσης της έρευνας στις κοινωνικές συνθήκες που συγκροτούν την «οπτική του άλλου» παράγεται μια κριτική στάση που συμβάλλει στη γνωσιακή συγκρότηση της επιστημολογίας της σκοπιάς. (Harding, 1991, σ. 151)

Η θεωρία της Harding ασφαλώς δεν υποστηρίζει ότι οι εμπειρίες των γυναικών θεμελιώνουν τη γνώση με πιο αξιόπιστο τρόπο μόνο και μόνο επειδή είναι γυναικείες. Τονίζει ότι οι εμπειρίες των γυναικών έχουν σχηματιστεί κοινωνικά στο πλαίσιο των κοινωνικών τους σχέσεων και αναγνωρίζει την πιθανότητα οι γυναίκες να προβάλλουν και παράλογα ή παραπλανητικά επιχειρήματα τα οποία δεν ευσταθούν επιστημονικά. Η Harding αντιλαμβάνεται την επιδραστικότητα της ζωής των γυναικών στη γνώση ως αφετηριακή παραδοχή της φεμινιστικής έρευνας για τη γνωσιακή συγκρότηση, χωρίς να την θεωρεί ως ανώτερη γνώση. (Harding, 1991, σ. 132). Βέβαια, υποστηρίζει ότι δεν επιτυγχάνεται ορθή κατανόηση του κόσμου με βάση την οπτική των κυρίαρχων ομάδων, οπτική που την καθορίζουν οι συγκεκριμένες ειδικές ανάγκες και επιθυμίες, ωστόσο πιστεύει ότι η υποταγμένη κοινωνική θέση των γυναικών μπορεί να οδηγήσει σε πληρέστερη κατανόηση. (Harding, 1986, σ. 26· Harding, 1991, σ.307)

Εφόσον η έρευνα και η σκέψη πρέπει να ξεκινούν από τις καθημερινές ζωές των περιθωριοποιημένων, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς υποστηρίζει ότι οι γυναίκες ως κοινωνικά καταπιεσμένες αποκτούν ένα είδος γνωσιακού προνομίου για την κοινωνική πραγματικότητα. Αποκτούν λεπτομερείς και στρατηγικού χαρακτήρα γνώσεις για το πώς λειτουργεί η κοινωνική τάξη, ώστε να μπορούν να επιβιώνουν μέσα σε αυτή. Αυτή η γνώση λειτουργεί ως το θεμέλιο της προσπάθειάς τους να υπονομεύσουν την κοινωνική τους κατάσταση και τις συνθήκες καταπίεσής τους, καταδεικνύοντας τον αφύσικο χαρακτήρα της υπεράσπισης της ύπαρξης μιας πατριαρχικής κοινωνικής δομής, με στόχο να μετασχηματιστούν οι κοινωνικές δομές. (Code, 1998, σ. 180· Harding, 1993, σ. 50)

Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι η καθιερωμένη γνώση των νεώτερων δυτικών κοινωνιών προέρχεται και συγκροτείται από ένα περιορισμένο είδος κοινωνικής εμπειρίας. Παράλληλα, οι φεμινιστικοί γνωσιακοί ισχυρισμοί προέρχονται από ένα είδος κοινωνικής εμπειρίας η οποία είναι λιγότερο παραποιητική (less distorted) και περισσότερο πλήρης σε σχέση με την εμπειρία της παραδεδεγμένης επιστημολογίας, η οποία προβάλλει την κυρίαρχη ανδροκεντρική σκοπιά. Πρόκειται για τις εμπειρίες οι

οποίες προέρχονται από τις δραστηριότητες των γυναικών, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν ως συστατικές για τη συγκρότηση πληρέστερων γνωσιακών ισχυρισμών. (Harding, 1990a, σ. 95· Harding, 1990b, σ. 92). Οι διαφορετικές δραστηριότητες που αναλαμβάνουν οι γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες διαφοροποιούν τις ζωές τους στην κοινωνία και δεν μπορεί παρά να αποτελέσουν πόρους για τη φεμινιστική έρευνα στην επιστημολογία. Συνεπώς, η θεώρηση της ζωής των γυναικών ως αφετηριακή πηγή αποφαντικού λόγου ασκεί κριτική στην κυρίαρχη γνωσιακή παραγωγή η οποία έχει στηριχτεί κατά βάση στις ζωές των ανδρών. (Harding, 1991, σ. 121, 126)

Με τον τρόπο αυτό, η γυναικεία κατανόηση της ζωής μπορεί να είναι σφαιρικότερη, ακριβώς επειδή γυναίκες ως κυριαρχούμενες είναι σε θέση να μειώνουν τις μεροληπτικές ανδροκεντρικές περιγραφές της επιστημονικής γνώσης, καθώς λαμβάνουν υπόψη την οπτική αυτών που αντιστέκονται στην καταπίεση. (Harding, 1991, σ. 121, 126)

Σύμφωνα με τη Harding, στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, η έναρξη της έρευνας από τις ζωές των γυναικών, όπως τις συλλαμβάνει η φεμινιστική θεωρία, οδηγεί στην παραγωγή κριτικών ερωτημάτων για την κοινωνία, καθώς και στη θεματοποίηση νέων προβληματικών για την κοινωνική ζωή. Το περιεχόμενο των προβλημάτων αυτών καθιστούν σαφή την παραμέληση της ζωής των γυναικών και την αναγκαιότητα ανάδειξής τους ως κεντρικών προβλημάτων της επιστημονικής έρευνας. Οι γυναίκες μπορούν να αντιλαμβάνονται καλύτερα τις σεξιστικές υποθέσεις στην κοινωνία, καθώς βιώνουν συνθήκες καταστολής αποκλεισμού. Επειδή οι συνθήκες της ζωής των γυναικών στην κοινωνία είναι δυσμενέστερες από τις αντίστοιχες των ανδρών, η μελέτη της ζωής των γυναικών μπορεί να επιτύχει να συνειδητοποιηθούν τα συγκεκριμένα ερωτήματα αναφορικά με την κοινωνία η οποία βρίσκεται υπό καταπίεση. Τα χαρακτηριστικά της καταπίεσης των γυναικών μπορούν να φωτίζουν αθέατες όψεις της κοινωνίας οι οποίες αποκρύπτονται ή αποσιωπούνται από την οπτική της κυρίαρχης επιστημονικής αλήθειας. Επομένως, με τον τρόπο αυτό, υποστηρίζεται ότι είναι πιθανόν να υιοθετηθούν λιγότερο παραποιημένοι γνωσιακοί ισχυρισμοί και λιγότερο παραποιημένες περιγραφές των κοινωνικών σχέσεων ακριβώς επειδή έχουν λάβει υπόψη τις εμπειρίες των γυναικών. Για τη Harding, ο αγώνας ενάντια στην ανδρική κυριαρχία προσδίδει στη σκοπιά των γυναικών μια πληρέστερη αντίληψη της κοινωνικής πραγματικότητας. (Harding,

1990b, σ. 92· Harding, 1991, σ. 69, 126· Harding, 1993, σσ. 56, 60, 62· Thayer-Bacon & Turner, 2007, σ. 300).

Ο τρόπος βίωσης των διαφόρων συναισθημάτων από τις γυναίκες ως το καταπιεσμένο φύλο εκφράζει τις κοινωνικές πρακτικές και τα κοινωνικά νοήματα τα οποία υπεισέρχονται στον τρόπο εκδήλωσης των συναισθημάτων αναφορικά με τον τρόπο που οι γυναίκες έχουν κατασκευαστεί κοινωνικά, δίνοντας τη δυνατότητα στη φεμινιστική επιστημολογία να εξετάσει και αυτή την πτυχή της ανθρώπινης ζωής στη γνωσιακή συγκρότηση. (Harding, 1991, σ. 122)

Οι γυναίκες ως καταπιεσμένη κοινωνική ομάδα, εν σχέσει με τους άνδρες, δεν σκοπεύουν στη διατήρηση της υπάρχουσας κοινωνικής κατάστασης αλλά στην ανατροπή του καταπιεστικού χαρακτήρα της. Στη βάση αυτή, η οπτική της ζωής των γυναικών στη γνωσιακή συγκρότηση οδηγεί στη διατύπωση νέων κριτικών αναλύσεων. Τα στοιχεία της καταπίεσης των γυναικών φωτίζουν πλευρές της κοινωνίας οι οποίες αποσιωπώνται από την οπτική των κυρίαρχων ομάδων. Μέσα από την οπτική των γυναικών, ορισμένες κοινωνικές καταστάσεις γίνονται αντιληπτές με διαφορετικό τρόπο, υπό μια οπτική που ελέγχει τα κριτήρια που τις κάνουν αποδεκτές ή απορριπτέες κοινωνικές σχέσεις. (Harding, 1991, σ. 126, 150).

Ποιοι είναι, λοιπόν, οι βαρύνοντες λόγοι για τους οποίους η ενασχόληση της φεμινιστικής επιστημολογίας με την οπτική των αντιστεκόμενων στην καταπίεση γυναικών επιτρέπει τη συγκρότηση λιγότερο μεροληπτικών γνωσιακών ισχυρισμών από τις συνήθεις κυρίαρχες περιγραφές; Ο αγώνας των κοινωνικά καταπιεσμένων ομάδων ενάντια στην καταπίεση και την ανδρική κυριαρχία αποτελεί μια διαδικασία ενεργητικής γνωσιακής συγκρότησης των γνωσιακών υποκειμένων και παράγει συνειδητά πληρέστερες περιγραφές της κοινωνικής πραγματικότητας. Υπό αυτή την έννοια, ο φεμινιστικός αγώνας ανοίγει τον δρόμο για τη μελέτη και την κατανόηση κρυμμένων πλευρών των έμφυλων σχέσεων στην κοινωνία και των σχέσεών τους με τους κυρίαρχους θεσμούς οι οποίοι τις εμπεδώνουν. Επομένως, η φεμινιστική πολιτική είναι αναγκαία για τη συγκρότηση λιγότερο μεροληπτικών περιγραφών, καθώς καταδεικνύει την ανάγκη για μια διερεύνηση πέραν των φανερών στοιχείων της κοινωνικής τάξης, εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο μια άδικη κοινωνική τάξη διατηρείται. (Harding, 1991, σ. 126-127, 150)

Ιδωμένες από μια παραδοσιακή οπτική, οι γυναίκες επιστήμονες, φιλόσοφοι ή και γενικά οι γυναίκες οι οποίες ασχολούνται με τον χώρο του διανοητού ως γνωσιακά υποκείμενα βρίσκονται ταυτόχρονα και στο περιθώριο και στο κέντρο ως προς τη γνώση. (Harding, 1991, σ. 275). Η Harding επικαλείται την Collins, η οποία, από μια κοινωνιολογική οπτική, υποστηρίζει ότι οι γυναίκες επιστήμονες λειτουργούν ως ξένοι εντός (outsiderswithin). Η Αφροαμερικανική φεμινιστική σκοπιά συνεισφέρει στην κατανόηση της κοινωνικής ζωής, διερευνώντας πτυχές της πραγματικότητας οι οποίες συνήθως συσκοτίζονται. Οι γυναίκες που ασχολούνται με την επιστήμη έχουν τη δυνατότητα να αντιλαμβάνονται και την γυναικεία οπτική και την οπτική της κυρίαρχης επιστήμης. Καλούνται να αντιλαμβάνονται την κυρίαρχη κοσμοεικόνα, βρίσκόμενες την ίδια στιγμή μέσα σε μια περιθωριοποιημένη θέση, η οποία τους προσφέρει μια εναλλακτική κατανόηση του κόσμου. Αυτή τη δυνατότητα των γυναικών επιστημόνων να βρίσκονται και στο περιθώριο και στο κέντρο της γνωσιακής συγκρότησης η Harding την θεωρεί ως πόρο για τη φεμινιστική επιστημολογική έρευνα. (Harding, 1991, σ. 121, 131)

Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται από τους θεωρητικούς της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς και, ιδιαίτερα από τη Harding, στο ζήτημα του γνωσιακού υποκειμένου, καθώς στην επιστημολογία αυτή απορρίπτεται ένα ενοποιημένο (unified) γνωσιακό υποκείμενο. Αντίθετα, το γνωσιακό υποκείμενο επανασυγκροτείται ως προς τους άλλους, στην προκειμένη περίπτωση ως προς τη σχέση του με τις γυναίκες ως άλλους. (Code, 1998, σ. 183· Harding, 1991, σ. 268, 277)

Ποια είναι ορισμένα χαρακτηριστικά του γνωσιακού υποκειμένου στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς; Καταρχάς, το γνωσιακό υποκείμενο είναι ενσώματο και ορατό στην επιστημονική γνώση και τοποθετείται μέσα στις έμφυλες σχέσεις. Η επιστημονική σκέψη ξεκινά από την πραγματική ζωή, η οποία αποτυπώνεται στην επιστημονική γνώση. Επομένως, η επιστημονική γνώση ανήκει κάθε φορά σε μια ορισμένη εποχή, είναι ιστορικά πλαισιοθετημένη και το γνωσιακό υποκείμενο έχει συγκεκριμένη έμφυλη, ταξική, πολιτιστική και ιστορική διαμόρφωση. Το ιδανικό γνωσιακό υποκείμενο στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς καθορίζεται από τις κοινωνικές εμπειρίες της καταπίεσης. Αυτό το ενσώματο χαρακτηριστικό του γνωσιακού υποκειμένου δίνει τη δυνατότητα στα συναισθήματα να μπορούν να λειτουργούν ως πηγή γνώσης για τα αντίστοιχα γνωσιακά

αντικείμενα. Το γνωσιακό υποκείμενο μπορεί να έχει συναισθηματική ενασχόληση με το γνωσιακό αντικείμενο. (Harding, 1993, σ. 63· Potter, 2006, σ. 136· Longino, 1993, σ. 106)

Δεύτερον, το γνωσιακό υποκείμενο στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν είναι ουσιαστικά διαφορετικό ως προς το είδος από το γνωσιακό αντικείμενο. Η απόρριψη των ουσιοκρατικών διαφορών μεταξύ του γνωσιακού υποκειμένου και του αντικειμένου της γνώσης θεωρείται συνέπεια του ενσώματου χαρακτηριστικού του γνωσιακού υποκειμένου. Τόσο το γνωσιακό υποκείμενο όσο και το γνωσιακό αντικείμενο διαμορφώνονται από το ίδιο είδος κοινωνικών δυνάμεων. Αυτές οι κοινωνικές δυνάμεις διαμορφώνουν όχι μόνο τα αντικείμενα των κοινωνικών επιστημών αλλά και τα αντικείμενα των φυσικών επιστημών. Αυτό συμβαίνει επειδή τα γνωσιακά αντικείμενα των φυσικών επιστημών μελετώνται επιστημονικά ως κοινωνικά συγκροτημένα από τις ανθρώπινες ανησυχίες και διερευνήσεις. Διαθέτουν σύγχρονη πολιτιστική σημασία για τον άνθρωπο και την επιστημονική κοινότητα αλλά έχουν και επιπρόσθετη σημασία λόγω της προγενέστερης επιστημονικής διερεύνησής τους. Οι επιστήμονες έρχονται σε επαφή και αντιμετωπίζουν με κάποιο τρόπο αυτά τα φυσικά αντικείμενα και αυτή η αλληλεπίδραση συμβάλλει στην κοινωνική συγκρότησή τους. (Harding, 1993, σ. 64)

Επιπλέον, στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, σύμφωνα με τη Harding, το γνωσιακό υποκείμενο ως άτομο εντάσσεται σε μια συγκεκριμένη κάθε φορά κοινωνική κατάσταση και, συνεπώς, ως γνωσιακό υποκείμενο μπορεί να εκληφθεί και όλη η κοινωνική ομάδα η οποία μοιράζεται αυτή την κοινωνική κατάσταση. (Harding, 1991, σ. 59). Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς αντιτίθεται στην εστίαση σε άτομα ως μια δυνατότητα εξήγησης της επιστημονικής κριτικής. Η κοινότητα νομιμοποιεί κοινωνικά τη γνώση, μεταβάλλοντάς τη από προσωπική πεποίθηση σε γνώση και θεωρώντας ως δεδομένες τις πεποιθήσεις οι οποίες δεν εξετάζονται κριτικά από τον κάθε επιστήμονα και εκφράζονται ως κομμάτι των γνωσιακών ισχυρισμών του. (Harding, 1993, σ. 65· Potter, 2006, σ. 138). Η Longino, όμως, ισχυρίζεται ότι, παρά το κοινωνικό πεδίο μέσα στο οποίο τίθεται και παρά τις κοινωνικές του αλληλεπιδράσεις, το γνωσιακό υποκείμενο στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς είναι ατομικό. (Longino, 1993, σσ. 106-109). Φαίνεται, λοιπόν, ότι το γνωσιακό υποκείμενο στη φεμινιστική επιστημολογία της

σκοπιάς παραμένει κατά βάση ατομικό, τίθεται, όμως, κάθε φορά μέσα στις κοινωνικές συνθήκες, στην κοινωνική κατάσταση.

Επιπλέον, τα υποκείμενα της γνώσης στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς είναι πολλαπλά, ετερογενή και αντιφατικά. Η φεμινιστική σκέψη στην επιστημολογία αυτή δεν ξεκινά από μια ουσιοκρατικά νοούμενη τυπική και ενιαία γυναικεία ζωή, αλλά από πολλές και αντιθετικές γυναικείες ζωές, παράγοντας έτσι πολλαπλές και αντιφατικές φεμινιστικές περιγραφές. Η αφετηρία για λιγότερο μεροληπτική γνώση μπορεί να είναι η ζωή των πλουσίων ή φτωχών γυναικών, των λευκών ή των έγχρωμων, ή των λεσβιών και ούτω καθεξής. Το γνωσιακό υποκείμενο δεν ουσιοποιείται. Ακόμη, αυτό το γνωσιακό υποκείμενο έχει διακλαδωμένη (bifurcated) συνείδηση και αυτό επαυξάνει την πολλαπλότητά του. Βρίσκεται, από τη μια μεριά, κοινωνικά περιθωριοποιημένο και, από την άλλη, βρίσκεται στο κέντρο ως προς την παραγωγή γνώσης. (Harding, 1991, σ. 284· Harding, 1993, σσ. 65-66)

Ο αποκλεισμός των ανδρών από τη γυναικεία οπτική θα υπονόμει τη φεμινιστική οπτική; Η Harding δεν υποστηρίζει ότι στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς η γνώση πρέπει να παράγεται μόνο από γυναίκες. Κάθε έμφυλο υποκείμενο μπορεί να έχει μια θέση στη φεμινιστική ανάλυση της επιστημολογίας της σκοπιάς. Κάλιστα, αν οι άνδρες συμπεριλάβουν στις διεργασίες της σκέψης τους τις ζωές των γυναικών, μπορούν, διατηρώντας την κοινωνική ταυτότητά τους ως ανδρικά υποκείμενα, να λαμβάνουν υπόψη τους τη φεμινιστική ανάλυση και, υπό το φως της γυναικείας οπτικής, να αναστοχάζονται, στη συνέχεια, τις δικές τους ζωές με τρόπο λιγότερο παραποιημένο από τις συνήθεις περιγραφές και ενδεχομένως περισσότερο αντιπροσωπευτικό της κοινωνικής ολότητας. Οι άνδρες μπορούν, να αναστοχάζονται κριτικά τις ζωές τους, σχηματίζοντας και δικαιολογώντας τις πεποιθήσεις τους, αντιπαλεύοντας τον αυτοματικό τρόπο σκέψης και υπερβαίνοντας την κεκτημένη αυθόρμητη συνείδηση (spontaneousconsciousness) την οποία έχουν εσωτερικεύσει, κάποτε και ανεπίγνωστα, λόγω της παραδοσιακά κυρίαρχης ανδροκεντρικής θέσης τους. (Harding, 1991, σ. 283, 286, 311)

Το ενσώματο και ιστορικά πλαίσιοθετημένο γνωσιακό υποκείμενο που δεν είναι ουσιαστικά διαφορετικό ως προς το είδος από το γνωσιακό αντικείμενο και εντάσσεται σε μια συγκεκριμένη κάθε φορά κοινωνική κατάσταση συγκροτείται ως προς τη σχέση του με τον «άλλον». Η παραδοχή αυτή συνδέεται άμεσα με το ζήτημα

της αντικειμενικότητας της γνώσης στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, το οποίο εξετάζεται στη συνέχεια.

Η Harding ξεκινά να πραγματεύεται το ζήτημα της αντικειμενικότητας της γνώσης, θέλοντας να τη διατηρήσει ως βασικό κριτήριο του τρόπου με τον οποίο γνωρίζουμε το φύλο. Η Harding υποστηρίζει ότι η παραδοσιακή σύλληψη της αντικειμενικότητας, ο αντικειμενισμός όπως την αποκαλεί, είναι στην πραγματικότητα μια ασθενής αντικειμενικότητα, καθώς είναι αξιακά ουδέτερη και αμερόληπτη και, με τον τρόπο αυτό, δεν μπορεί να αναγνωρίσει, παραδείγματος χάριν, αξίες και ζητήματα των γυναικών, εάν οι γυναίκες αποκλείονται από τη επιστημονική έρευνα και από την επιστημονική κοινότητα. Αυτή η παραδοσιακή σύλληψη της αντικειμενικότητας υποστηρίζει ότι οι επιστημονικοί ισχυρισμοί μπορούν να είναι αντικειμενικοί, χωρίς να εξετάζονται οι ιστορικές δεσμεύσεις των επιστημόνων, οι κοινωνικές αξίες και τα ενδιαφέροντά τους. (Harding, 1991, σσ. 138-147)

Η Harding υποστηρίζει ότι η φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς προϋποθέτει ισχυρότερους κανόνες για αντικειμενικότητα της γνώσης εν σχέσει με την παραδοσιακή αντικειμενικότητα της γνώσης που υπερασπίζεται ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός. Η αντικειμενικότητα αυτή που υπερασπίζεται ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός αποκλείει την κριτική αναγνώριση των αξιών και των ιστορικών και κοινωνικών δεσμεύσεων οι οποίες, εντούτοις, ενυπάρχουν στις επιστημονικές πρακτικές και στα επιστημονικά περιεχόμενα (Harding, 1993, σ. 50). Πώς μπορεί να γίνει συμβατή η κοινωνική πλαισιοθέτηση των γνωσιακών υποκειμένων στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς με μια νέα ισχυρή αντικειμενικότητα και μάλιστα να αποτελέσει πόρο για τη επίτευξη της αντικειμενικής φεμινιστικής γνώσης;

Στο *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking From Women's Lives* (1991), η Harding πραγματευόμενη το ζήτημα της αντικειμενικότητας της γνώσης απορρίπτει το δίλημμα μεταξύ είτε της αποδοχής του αντικειμενισμού (objectivism) είτε της εγκατάλειψης του αντικειμενισμού και της αποδοχής του σχετικισμού. Διότι, από τη μια, ο αντικειμενισμός ως μια παραδοσιακή εκδοχή της ουδετερότητας της γνώσης είναι απαλλαγμένος από αξίες, κοινωνικές και προσωπικές επιθυμίες και ενδιαφέροντα τα οποία, ωστόσο, επιδρούν στη γνωσιακή συγκρότηση και η Harding

δεν το αποδέχεται αυτό. Από την άλλη, η εγκατάλειψη του αντικειμενισμού επιφέρει ότι οδηγεί στον επιστημολογικό σχετικισμό ο οποίος συνεπάγεται έλλειψη κανόνων για κρίση μεταξύ ανταγωνιστικών γνωσιακών ισχυρισμών. Βέβαια, η Harding επισημαίνει τη διαφορετικότητα των κοινωνικών ομάδων ως προς τις πρακτικές, τις πεποιθήσεις αλλά και τις αξίες τους, η οποία θα μπορούσε να συνεπάγεται ιστορικό και πολιτισμικό σχετικισμό, αλλά υποστηρίζει ότι αυτή η έμφαση στη διαφορετικότητα συμβάλλει θετικά, καθώς διευρύνει την οπτική της φεμινιστικής γνώσης και, με αυτή τη έννοια, συγκροτεί *ισχυρή αντικειμενικότητα* (strong objectivity). Προκειμένου η αντικειμενικότητα της γνώσης να είναι ισχυρή, όπως επιδιώκει η Harding, θα πρέπει, αφενός, να μην προϋποθέτει αξιακή ουδετερότητα, αφετέρου, όμως, να διατηρεί την έλλογη κανονιστικότητά της, βάσει της οποίας να ελέγχονται και οι παραποιημένες σχετικιστικές πεποιθήσεις. (Harding, 1991, σ. 139-143, 152, 159)

Πώς, όμως, είναι δυνατόν η θεμελίωση της έρευνας στις ζωές των γυναικών αναφορικά με τη γνώση, όπως υποστηρίζεται από τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, να παράγει κανόνες οι οποίοι να μεγιστοποιούν την αντικειμενικότητα των επιστημονικών αποτελεσμάτων; Ποιοι όροι κάνουν την αντικειμενικότητα να μετασχηματίζεται σε ισχυρή αντικειμενικότητα; Σύμφωνα με τη Harding, οι επιστημονικές παρατηρήσεις συσχετίζονται με τις θεωρούμενες ως ασήμαντες από την ανδροκεντρική οπτική παραδοχές. Η Harding, λοιπόν, υποστηρίζει ότι δεν μπορούν να ανιχνευτούν όλες οι παραδοχές που ενυπάρχουν σε μια κουλτούρα και οι οποίες επέχουν θέση παραδοχών υποβάθρου. Γι' αυτό, προτείνει την εντατικοποίηση της κριτικής εξέτασης της τεκμηριακής διαδικασίας εντός των επιστημονικών πρακτικών, ώστε ο εν λόγω έλεγχος των τεκμηρίων να καθιστά τις εκάστοτε παραδοχές υποβάθρου στην επιστημονική έρευνα ισχυρά αντικειμενικές. (Harding, 1991, σσ. 149-150)

Κυρίως όμως, σύμφωνα με την Harding, η αναστοχαστική (reflective) ανάλυση των ίδιων των ερευνητών, αναφορικά με την επίδραση της δικής τους κοινωνικής θέσης στη γνωσιακή παραγωγή επιχειρεί να οδηγήσει στην ισχυρή αντικειμενικότητα. Ακόμη, η αναστοχαστική ανάλυση των ερευνητών με βάση την ενασχόλησή τους με την έρευνα μέσα από τις οπτικές των καταπιεσμένων και των κοινωνικά μη προνομιούχων, στοχεύει, επίσης, στην επίτευξη μιας ισχυρής αντικειμενικότητας. Η μεγαλύτερη δυνατή αναστοχαστικότητα, κατά τη διεργασία

της γνωσιακής παραγωγής στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, συνεπάγεται τη μεγιστοποίηση της αντικειμενικότητας της γνώσης. (Anderson, 2015, σ. 24· Grasswick, 2013, σ. 11· Harding, 1993, σ. 69)

Στο *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking From Women's Lives*, (1991) η Harding στηρίζεται στη δύσκολη διεργασία του αναστοχασμού, στην αναφορά στον εαυτό ως αυτογνωσία, μια διεργασία που κατέχει σημαντική θέση στον συλλογισμό της. Αυτή η αναστοχαστική σκέψη, η αυτοαναφορικότητα του ερευνητή, η στροφή στον εαυτό του και σε όλα εκείνα τα νοητικά περιεχόμενα, συναισθήματα, αξίες και κοινωνικές δεσμεύσεις που εμπλέκονται με κάποιο τρόπο στο υπό εξέταση ζήτημα, εκλαμβάνει τον ερευνητή ως δρων υποκείμενο και εμπλουτίζει την έρευνα και τη γνώση για το εκάστοτε γνωσιακό αντικείμενο. Με τον τρόπο αυτό, ο αναστοχασμός θεωρείται ως τρόπος παραγωγής γνώσης στη φεμινιστική επιστημολογική έρευνα. (Ιγγλέση, 2001, σσ. 18-22, 48, 70)

Μια ισχυρή αντικειμενικότητα χρειάζεται να τοποθετεί το γνωσιακό υποκείμενο στο ίδιο κριτικό επίπεδο με τα γνωσιακά αντικείμενα του, θεωρημένα και τα δύο με τους ίδιους δικαιολογητικούς κανόνες. Με τον τρόπο αυτό, μπορεί να ελέγχονται επιστημολογικά οι παραδοχές υποβάθρου, τα ενδιαφέροντα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γνωσιακού υποκειμένου τα οποία σχετίζονται με την παραγόμενη γνώση. Προκειμένου να μεγιστοποιηθεί η αντικειμενικότητα της γνώσης, σύμφωνα με τη Harding, είναι αναγκαία η εστίαση όχι μόνο στα παρατηρησιακά αντικείμενα, στα φαινόμενα τα οποία εξετάζονται, αλλά και στους επιστήμονες και στην ευρύτερη κοινότητα ως τους παρατηρητές και αναστοχαστές αυτών των γνωσιακών αντικειμένων, και μάλιστα είναι ανάγκη να γίνει εστίαση και κριτική μελέτη από την οπτική εκείνων οι οποίοι είναι περιθωριοποιημένοι από τη συγκεκριμένη κοινότητα. Ο ερευνητής ως γνωσιακό υποκείμενο, ο οποίος έχει μια συγκεκριμένη οπτική και συγκεκριμένα ενδιαφέροντα κάθε φορά, σχηματοποιεί τη γνωσιακή παραγωγή. Όταν εισάγονται νέες οπτικές στην επιστημονική έρευνα, η κατανόηση βελτιώνεται και συγκροτείται πληρέστερη γνώση. Η εισαγωγή των περιθωριοποιημένων ομάδων στην έρευνα αυξάνει την πιθανότητα εντοπισμού και απόρριψης των αναπαραστάσεων των κυρίαρχων οπτικών. (Anderson, 2015, σ. 24· Crasnow, 2008, σ. 1096· Harding, 1993, σ. 69)

Πρόκειται, λοιπόν, για μια διαφορετική σημασιολόγηση της αντικειμενικότητας, η οποία δέχεται και προϋποθέτει την καθοριστική συμβολή του υποκειμένου της έρευνας στο αντικείμενό του. Οι γυναίκες, ως κοινωνικά περιθωριοποιημένες, ως γνωσιακά υποκείμενα έχουν τη δική τους οπτική, η οποία πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά τη γνωσιακή συγκρότηση, καθώς το γνωσιακό υποκείμενο, στη θεωρία της Harding, είναι καθοριστικό για τη γνωσιακή παραγωγή και, άρα πρέπει να εξετάζεται, για την επίτευξη της ισχυρής αντικειμενικότητας. Ωστόσο, το υποκείμενο αυτό της γνωσιακής συγκρότησης, στη θεωρία της Harding, έχει έντονο αναστοχαστικό χαρακτήρα, καθώς καλείται κάθε φορά να αναστοχάζεται τόσο τη δική του ζωή όσο και τη ζωή από την οπτική του «άλλου». Η συμμετοχή του υποκειμένου στη γνωσιακή συγκρότηση συνοδεύεται από αξίες και κοινωνικές δεσμεύσεις οι οποίες διασφαλίζουν και επανασημασιολογούν την αντικειμενικότητα στην έμπρακτη συνθήκη διυποκειμενικής συμμετοχής.

Εξαιρώντας την αναγκαιότητα συμπερίληψης της ζωής των ίδιων των γυναικών για να συλλάβει τη γνώση ως κοινωνικά πλαίσιοθετημένη και μεροληπτικά διαμεσολαβημένη από τις γυναικείες οπτικές της πραγματικότητας, η Harding εισηγείται τους όρους μιας ιδιότυπης κοινωνικής κατασκευής του φύλου στο πλαίσιο της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς την οποία συγκροτεί, αναλύοντας τις έννοιες της γνώσης και της αντικειμενικότητας. Οι διαφορετικές ζωές των γυναικών μέσα σε διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες διεκδικούν τη θέση τους ως αφετηρία της γνωσιακής συγκρότησης η οποία γίνεται με φεμινιστικό τρόπο, δίνοντας σημασία στο φύλο εν σχέσει με τη γνώση.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι και η Alison Wylie έχει ασχοληθεί με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, υποστηρίζοντας ένα *ενδεχομενικό επιστημικό προνόμιο* (contingent epistemic privilege) για τη γνώση συγκεκριμένων ζητημάτων, το οποίο σχετίζεται με τη συγκεκριμένη κάθε φορά γνωσιακή παραγωγή. (Potter, 2007, σ. 243). Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Wylie, η επαναδιατυπωμένη (reformulated) φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς την οποία εισηγείται υποστηρίζει ότι οι έμφυλες συμβάσεις επιδρούν καθοριστικά στη συγκρότηση της σκοπιάς των γνωσιακών υποκειμένων και, έτσι, προσδίδουν μια ενδεχομενική (contingent) διαφορά στις δυνατότητες γνωσιακής συγκρότησης των συγκεκριμένων γνωσιακών υποκειμένων. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του γνωσιακού υποκειμένου επηρεάζουν τη γνωσιακή συγκρότηση και το φύλο αποτελεί μια πτυχή κοινωνικών

διαφοροποιήσεων που συγκροτεί την επιστημική διαφορά. Το φύλο μπορεί να επηρεάζει, παραδείγματος χάριν, την πρόσβαση του γνωσιακού υποκειμένου στην εμπειρική απόδειξη, καθώς και την ερμηνεία των τεκμηρίων. Τα γνωσιακά υποκείμενα τα οποία για διάφορους κοινωνικοοικονομικούς, πολιτικούς ή πολιτιστικούς λόγους είναι περιθωριοποιημένα σε σχέση με τις κυρίαρχες δομές προνομίου, για παράδειγμα λόγω του φύλου τους, αποκτούν επιστημικό προνόμιο ως προς ορισμένες πλευρές της γνωσιακής συγκρότησης. Μπορεί να έχουν λόγω της θέσης τους μια ευρύτερη κατανόηση – σε σχέση με τους κοινωνικά προνομιούχους – ενός δεδομένου ζητήματος και, με τον τρόπο αυτό να αντικρούουν την μεροληψία της κυρίαρχης γνώσης. Μπορεί, ακόμη, να αποκτούν γνώση διαφορετικών πραγμάτων βάσει των εμπειριών τους στη ζωή τους. Προκύπτει σύμφωνα με τη Wylie, ένα ενδεχομενικό επιστημικό προνόμιο, το οποίο σχετίζεται με το συγκεκριμένο κάθε φορά υπό εξέταση ζήτημα και με τον συγκεκριμένο σκοπό της έρευνας. (Wylie, 2000, σ. 178· Wylie, 2003, σσ. 26-28)

Σύμφωνα με τη Wylie, η υπεράσπιση της αντικειμενικότητας των γνωσιακών ισχυρισμών δεν προϋποθέτει ένα ουδέτερο γνωσιακό υποκείμενο, καθώς ορισμένες σκοπιές ορισμένες φορές μπορεί να διαθέτουν επιστημικό προνόμιο. Η Wylie συγκροτεί την αντικειμενικότητα των γνωσιακών ισχυρισμών ως τη συμμόρφωσή τους με ένα σύνολο επιστημικών αξιών. όπως είναι η εμπειρική επάρκεια, η συνέπεια και η εξηγητική δύναμη. Ισχυρίζεται ότι οι επιστημικές αξίες που συγκροτούν την αντικειμενικότητα δεν μπορούν ταυτόχρονα να βρίσκονται στον μέγιστο βαθμό. Η συγκριτική εκτίμηση κάθε επιστημικής αξίας εν σχέσει με τις άλλες είναι μια ανοιχτή διεργασία η οποία συγκροτείται κάθε φορά εν σχέσει με συγκεκριμένα επιστημικά προβλήματα. Ορισμένες σκοπιές προσφέρουν επιστημικό προνόμιο ενδεχομενικά και σε σχέση κάθε φορά με συγκεκριμένα επιστημικά προγράμματα. Η Wylie υποστηρίζει ότι η σκοπιά του γνωσιακού υποκειμένου μπορεί να αυξάνει την αντικειμενικότητα των γνωσιακών ισχυρισμών του, καθώς συμβάλλει στον καθορισμό του είδους των επιστημικών αξιών οι οποίες είναι πιο σημαντικές για τη συγκεκριμένη γνωσιακή συγκρότηση, η οποία επηρεάζεται από τα ενδιαφέροντα και τους στόχους των γνωσιακών υποκειμένων, όπως αυτά καθορίζονται από τη σκοπιά τους. Το γνωσιακό υποκείμενο που κατέχει ορισμένες σκοπιές, όπως η φεμινιστική, μπορεί να αντιλαμβάνεται ότι οι σχέσεις εξουσίας επιδρούν στη σκέψη του και στη σκέψη των άλλων αναφορικά με την κατανόηση του κόσμου. Μπορεί να έχει

πρόσβαση στα κατάλληλα τεκμήρια, να εντοπίζει ευκολότερα τα κίνητρα πράξεων και να συνδυάζει ευκολότερα και ορθότερα τα γεγονότα για την κατανόηση ζητημάτων (Crasnow, 2013, σ. 419· Wylie, 2003, σσ. 33-39)

Η Wylie, λοιπόν, εισάγοντας ένα ενδεχομενικό επιστημικό προνόμιο στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς διεκδικεί μεγιστοποίηση της αντικειμενικότητας των γνωσιακών ισχυρισμών και, παράλληλα, μετριάζει την τάση πρόκλησης επικρίσεων στη θεωρία αυτή, καθώς υποστηρίζει ότι προκύπτει επιστημικό προνόμιο ως προς ορισμένες πλευρές της γνωσιακής συγκρότησης στις συγκεκριμένες περιστάσεις. Από την άλλη, όμως, μετριάζει και την ίδια τη ριζοσπαστικότητα και το εύρος της θεωρίας σε σχέση με τις θέσεις της Harding, καθώς θεωρεί το επιστημικό προνόμιο εξ ορισμού ενδεχομενικό και αναφορικά με συγκεκριμένα κάθε φορά ζητήματα. Έρχεται, λοιπόν, στο προσκήνιο το ζήτημα της κριτικής η οποία μπορεί να ασκηθεί στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, το οποίο εξετάζεται στη συνέχεια.

3.4 Κριτική στη φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς

Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, σύμφωνα με τη Harding, δεν επιδιώκει μια αποπλαισιωμένη, αμερόληπτη οπτική, αποκομμένη από τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες αλλά συγκροτεί κάθε φορά μεροληπτικές οπτικές της πραγματικότητας. (Harding, 1991, σ. 59). Στη βάση αυτή, θα μπορούσε να επικριθεί στο σύνολό της ακριβώς για το ότι ως θεωρία δεν λύνει το πρόβλημα της μεροληπτικότητας της γνώσης και, άρα, για το ότι δεν είναι προτιμότερη από την παραδοσιακή επιστημολογία, καθώς και αυτή υιοθετεί μεροληπτικές, συγκεκριμένες οπτικές. Όμως, η συγκρότηση των μεροληπτικών οπτικών και η αξιοποίησή τους στη γνωσιακή συγκρότηση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς επιδιώκει μια πληρέστερη κατανόηση του κόσμου σε σχέση με την κυρίαρχη ανδροκεντρική οπτική, η οποία διακηρύσσει την ουδετερότητά της. Επομένως, η μεροληπτική οπτική της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς δεν θεωρείται από τη Harding μειονέκτημα αλλά πλεονέκτημα για τις γυναικών και αναγκαία πρακτική, εφόσον εν τέλει διεκδικεί μια σφαιρικότερη κατανόηση της ζωής.

Επιπλέον, η φεμινιστική σκοπιά ως επίτευγμα της έγερσης της αυτοσυνείδησης των γυναικών θα μπορούσε να επικριθεί ότι δεν συνάδει με τη διεργασία της γνωσιακής συγκρότησης, με μια επιστημολογική θεωρία για τη γνώση και, επομένως, μπορεί να επικριθεί ότι δεν μπορεί να στηρίζει τη θέση για τη σφαιρικότερη οπτική που διακηρύσσει η θεωρία, ακριβώς επειδή η έγερση της αυτοσυνείδησης των γυναικών ανήκει σε στο κοινωνικό πεδίο, στην κοινωνική πραγματικότητα, και όχι στην επιστημολογία. Όμως, η Harding εξηγεί ότι η συγκεκριμένη σκοπιά των γυναικών είναι η βάση για μια λιγότερο παραποιημένη γνωσιακή συγκρότηση, δίνοντας έμφαση στην ανάγκη κριτικής εξέτασης κατά το δυνατόν περισσότερων παραδοχών υποβάθρου που φέρουν τα γνωσιακά υποκείμενα, οι διαφορετικές σκοπιές, και κυρίως η σκοπιά των γυναικών ως κοινωνικά περιθωριοποιημένων. Όμως, ίσως εξακολουθεί να φαίνεται αρχικά τουλάχιστον δυσνόητο το πώς η έμπρακτη ενασχόλησή των γυναικών με την κοινωνική και πολιτική ζωή μπορεί να οδηγήσει σε μια πληρέστερη επιστημολογική θεωρία. Η απάντηση, όμως, στην κριτική αυτή είναι ότι η αντίληψη της Harding και γενικά της φεμινιστικής επιστημολογίας για το φύλο επηρεάζει τη συγκρότηση της γνώσης. Με τον τρόπο αυτό, η Harding καταδεικνύει ότι η επιστημολογία καλείται να επηρεαστεί από τον τρόπο που νοείται το φύλο και, επομένως, από κάθε κοινωνική διεργασία που περιλαμβάνει τις γυναίκες και τις σχέσεις τους μεταξύ τους αλλά και με τους άνδρες.

Πέρα από αυτές τις γενικής φύσης κριτικές που θα μπορούσαν να ασκηθούν στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς μέσα από τη μελέτη και ανάλυσή της, έχουν διατυπωθεί διάφορες επικριτικές αντιλήψεις για αυτή από διάφορες πλευρές. Η Longino επισημαίνει ότι, στην φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, η αναγνώριση της προνομιάς σκοπιάς η οποία θεωρείται ότι διαθέτει επιστημικό προνόμιο θα έπρεπε να γίνεται από μια θέση η οποία να μην περιέχει συμφέροντα (*noninterestedposition*), όμως δεν υπάρχει τέτοια θέση σύμφωνα με τη φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς. (Longino, 1999, σ. 338). Κάθε γνωσιακό υποκείμενο ανήκει σε μια συγκεκριμένη κάθε φορά θέση στο κοινωνικό πεδίο, η οποία συνοδεύεται από αξίες και κοινωνικοπολιτικές δεσμεύσεις και, επομένως, σύμφωνα με τον συλλογισμό της Longino, το κάθε γνωσιακό υποκείμενο δεν μπορεί να αναγνωρίσει ορθώς τη σκοπιά εκείνη που διαθέτει επιστημικό προνόμιο για τη γνώση. Όμως, το επιχείρημα της Harding είναι ότι οι γυναίκες ως κοινωνικά καταπιεσμένες αποκτούν ένα είδος επιστημικού προνομίου για την κοινωνική πραγματικότητα. Επομένως, η σκοπιά των

γυναικών ως επιστημικά προνομιούχα μπορεί να αναγνωριστεί ως τέτοια στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας από οποιαδήποτε αφετηριακή θέση κατέχει κάποιος στην κοινωνία.

Η Nelson επικρίνει την φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, επειδή έχει την πεποίθηση ότι η θεωρία αυτή προβάλλει ένα παράλογο αγεφύρωτο επιστημολογικό χάσμα μεταξύ των ενασχολούμενων και μη με τον φεμινισμό, καθώς τους εμφανίζει να διαφωνούν για κάθε ζήτημα και όχι μόνο αναφορικά με συγκεκριμένες πεποιθήσεις και θεωρίες που αφορούν τη γυναίκα. Για ποιο λόγο, αναρωτιέται, οι ενασχολούμενοι με τον φεμινισμό να γνωρίζουν κάτι το οποίο δεν μπορούν να γνωρίζουν, παραδείγματος χάριν, οι εμπειριστές ή γενικά οι μη ενασχολούμενοι με τον φεμινισμό; (Nelson, 1990, σσ. 8, 273). Η κριτική αυτή, λοιπόν, η οποία αποδίδεται στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς είναι ότι με την εδραίωσή της η θεωρία της σκοπιάς ορθώνει διαχωριστικά τείχη μεταξύ φεμινισμού και οποιασδήποτε άλλης διαφορετικής αντίληψης. Ενώ υποστηρίζεται σε όλη αυτή την παράδοση ότι οι απόλυτες ουσιολογικές διαφοροποιήσεις, οι δυϊσμοί, δεν βοηθούν, μπορεί και η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, σύμφωνα με αυτή την κριτική, να αναπαράγει έναν τέτοιου είδους διχασμό.

Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, βέβαια, αποδίδει επιστημικό προνόμιο για την κοινωνική πραγματικότητα στις γυναίκες ως κοινωνικά καταπιεσμένες, στη βάση της σκοπιάς των γυναικών οι οποίες έχουν συγκροτήσει την αυτοσυνείδησή τους μέσα από την έμπρακτη ενασχόληση με την κοινωνική ζωή. (Code, 1998, σ. 180). Δεν πρόκειται, λοιπόν, ακριβώς για μια περίπτωση διαφωνίας μεταξύ φεμινιστών και μη φεμινιστών, αλλά για μια εξ ορισμού διαφορετική οπτική στα κοινωνικά ζητήματα, η οποία καλείται να ληφθεί υπόψη καθώς συγκροτεί σφαιρικότερη κατανόηση. Η φεμινιστική σκοπιά ασφαλώς δεν περιορίζεται στην πραγμάτευση των καθαρά φεμινιστικών ζητημάτων αλλά επεκτείνει την οπτική της γνώσης, ανασημασιολογώντας και τη γνώση και την αναγκαία αξία της αντικειμενικότητας που υπεισέρχεται σε αυτή. Επομένως, και η φεμινιστική σκοπιά δεν περιορίζεται στην πραγμάτευση και διερεύνηση συγκεκριμένων πεποιθήσεων αλλά ενδιαφέρεται για ένα ευρύ πεδίο, για ό,τι εμπλέκεται με κάποιον τρόπο με κοινωνικά ζητήματα.

Η JaneFlax, προσφεύγοντας η ίδια στον μεταμοντερνισμό, ασκεί κριτική στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, ισχυριζόμενη ότι η επιστημολογία αυτή θεμελιώνεται σε δύο προβληματικές ανεξέταστες παραδοχές οι οποίες οικειοποιούνται από την επιστημολογία του Διαφωτισμού. Η Flax αναφέρεται στην πεποίθηση για έλλογη δράση των ατόμων με βάση τα ενδιαφέροντά τους, καθώς και για την ικανότητα του απόλυτου (perfect) λόγου να ανακαλύπτει τη δομή του κόσμου και της πραγματικότητας. (Flax, 1990, σ. 56).

Όμως, η Harding υποστηρίζει ότι η κοινωνική πραγματικότητα συγκροτείται από πολλές δομές, κάποιες από τις οποίες, όπως ο ανδροκεντρισμός, γίνονται ορατές για πρώτη φορά. (Harding, 1990a, σ. 98). Εξάλλου, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν επικαλείται το έλλογο χαρακτηριστικό των ατόμων ούτε αναφέρεται στον απόλυτο λόγο ως βάση, προκειμένου να θεμελιώσει τους ισχυρισμούς της. Ενδιαφέρεται για τη συγκρότηση πληρέστερων γνωσιακών ισχυρισμών στη βάση των δραστηριοτήτων των γυναικών, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν ως συστατικές για μια σφαιρικότερη οπτική. Επομένως, η κριτική αυτή αποδίδει στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς θεμελιώδεις προϋποθέσεις οι οποίες δεν υποστηρίζονται από την ίδια τη θεωρία. Ακόμη, η Flax δεν εξηγεί για ποιο λόγο η προϋπόθεση έλλογης δράσης θα αποτελούσε προβληματική παραδοχή για τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς.

Η Harding, εξάλλου, υποστηρίζει ότι και η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς ενσωματώνει αντιδιαφωτιστικές τάσεις. Ισχυρίζεται ότι αυτή η επιστημολογία απορρίπτει τη θέση ότι μη πλαισιοθετημένες και μη ιστορικές αρχές και κανόνες της επιστημονικής έρευνας μπορούν να προσφέρουν ορθές αναπαραστάσεις του κόσμου και τείνει να υποστηρίζει ότι η επιστήμη ως θεσμός διαποτίζεται από την πολιτική και ότι η γνωσιακή συγκρότηση προάγεται σημαντικά από κινήματα κοινωνικής απελευθέρωσης. (Harding, 1990a, σ. 97). Πρόκειται, στην ουσία, για τη θέση της Harding ότι η φεμινιστική πολιτική είναι αναγκαία για τη συγκρότηση λιγότερο μεροληπτικών περιγραφών, στη βάση της σκοπιάς των γυναικών. (Harding, 1991, σ. 126-127, 150)

Η Flax ασκεί κριτική στην αντίληψη περί μίας φεμινιστικής σκοπιάς, καθώς ισχυρίζεται ότι η αναζήτηση μίας φεμινιστικής οπτικής μπορεί να αποτελεί απειλή, καθώς μπορεί να παρουσιαστεί ως ανάγκη καταστολής των διαφορετικών φωνών οι

οποίες διαφέρουν από την κυρίαρχη, προκειμένου να συγκροτηθεί μια καθολικοποιητική οπτική. (Flax, 1990, σσ. 48-49)

Η Susan Hekman, επίσης, υποστηρίζει ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς ενισχύει τον καθολικό χαρακτήρα και τις καθολικοποιητικές τάσεις της επιστημολογίας του Διαφωτισμού, υποστηρίζοντας μια μοναδική και ενιαία γυναικεία σκοπιά, παραβλέποντας ιστορικά και πλαίσια κοινωνικά στοιχεία των γυναικών. (Hekman, 1990, σ. 128)

Γενικότερα, έχει ασκηθεί κριτική στη θέση περί ενός γενικού επιστημικού προνομίου των γυναικών. Η Elizabeth Potter μάλιστα υποστηρίζει ότι η θέση αυτή περιέχει ουσιοκρατία στον ισχυρισμό της για την ομοιότητα των γυναικών, παρά τις διαφορές τάξης, εθνικότητας, φυλής, προκειμένου να μπορεί να επιτευχθεί η μία γυναικεία σκοπιά. (Potter, 2007, σσ. 238-239). Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, λοιπόν, μπορεί να δεχτεί κριτική κάποιας αναπαραγωγής του ουσιολογισμού, να επικριθεί ότι αναπαράγει ουσιολογισμό, υπό την έννοια ότι η διαφοροποίηση γυναικών και ανδρών γίνεται μια άκαμπτη κατηγορία, ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό, επομένως άκαμπτο και μη σχεσιακό.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Potter, η μοναδική και ενιαία γυναικεία σκοπιά είναι προβληματική παραδοχή στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς. Από τη μια, η υπεράσπιση ενός γενικού επιστημικού προνομίου των γυναικών οδηγεί σε μετωνυμική πλάνη (metonymic fallacy), στη θεώρηση ότι όλες οι διαφορετικές γυναίκες εκπροσωπούνται από μία συγκεκριμένη σκοπιά, πράγμα το οποίο, όμως, δεν είναι δυνατόν να εκφράζει όλες τις γυναίκες. Παραδείγματος χάριν, μπορεί να θεωρηθεί ότι η σκοπιά των λευκών γυναικών της μεσαίας τάξης αντιπροσωπεύει όλες τις γυναίκες. Από την άλλη, η απόρριψη αυτού του γενικού επιστημικού προνομίου όλων των γυναικών μπορεί να οδηγήσει σε σχετικισμό, καθώς οι πολλές διαφορετικές γυναικείες σκοπιές θεωρούνται εξίσου επιστημικά προνομιούχες και, άρα, δεν φαίνεται να υπάρχει τρόπος επιλογής ανάμεσά τους. (Potter, 2007, σσ. 238-239). Σύμφωνα με αυτή την οπτική, λοιπόν, φαίνεται να υπάρχει ένα πρόβλημα με τη σκοπιά των γυναικών αναφορικά με την αντιπροσωπευτικότητά της και τα άτομα από τα οποία συγκροτείται. Φαίνεται να προκύπτει ένα δίλημμα μεταξύ της αυθαίρετης επιλογής μίας γυναικείας σκοπιάς ως αντιπροσωπευτικής, από τη μια, και του σχετικισμού στη βάση των εξίσου επιστημικά προνομιούχων διαφορετικών

γυναικείων σκοπιών, από την άλλη. Για ποιο λόγο, όμως αυτό το δίλημμα να είναι δεσμευτικό;

Η Harding απαντάει η ίδια στην κατηγορία περί ουσιοκρατίας των γυναικών, τονίζοντας ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν υποστηρίζει την ουσιοκρατία ανάμεσα στις γυναίκες. Αντίθετα, η θεωρία αυτή αναλύει με ποιον τρόπο ο ανδροκεντρισμός αποδίδει την ουσιοκρατία στις γυναίκες και, μέσα από αυτή την ανάλυση, στοχεύει στην άρση αυτής της αντίληψης. (Harding, 1990a, σ. 99). Στη θεωρία της Harding, δεν προκύπτει μια καθολική και φυσικοποιημένη γυναίκα, η οποία να αντιπροσωπεύει ένα συγκεκριμένο είδος κοινωνικής εμπειρίας στο οποίο μπορεί να στηριχτεί η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς. Αντίθετα, οι εμπειρίες και οι οπτικές των γυναικών διαφέρουν ανάμεσα σε γυναίκες διαφορετικών τάξεων, φυλών, πολιτισμών και σεξουαλικοτήτων. (Harding, 1986, σ. 192)

Η Harding υποστηρίζει ότι η έρευνα πρέπει να ξεκινά από τις ζωές των διαφορετικών μεταξύ τους γυναικών για τη συγκρότηση ερωτημάτων, τον ερευνητικό σχεδιασμό, καθώς και την ερμηνεία των δεδομένων. Καθεμία γυναικεία οπτική, της φτωχής γυναίκας, της λεσβίας, της γυναίκας του τρίτου κόσμου, εμπλουτίζει τη φεμινιστική σκέψη. Ακόμη, στην επιστημολογία της σκοπιάς, κάθε καταπιεσμένη κοινωνική ομάδα δεν αγνοεί τις διαφορές της με άλλες καταπιεσμένες ομάδες. Επιστημικοί περιορισμοί ή επιστημικά πλεονεκτήματα λόγω του φύλου τα οποία αποδίδονται στην κοινωνική ζωή εξετάζονται ως μέρος των παραδοχών υποβάθρου οι οποίες συμμετέχουν στην τεκμηριακή διαδικασία. Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, εξάλλου, υποστηρίζει ότι τα έμφυλα υποκείμενα συγκροτούνται εν σχέσει με συγκεκριμένες κάθε φορά κοινωνικές συνθήκες. (Harding, 1991, σσ. 174-180, 268). Επομένως, στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, οι διαφορές μεταξύ των γυναικών είναι απαραίτητες, καθώς αποτελούν πόρους για τη φεμινιστική επιστημολογική έρευνα, η οποία διεκδικεί μια σφαιρικότερη οπτική στη γνώση.

Η Harding, βέβαια, ισχυρίζεται ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς εγγενώς περιέχει αντιφάσεις, δεν είναι ούτε ουσιοκρατική αλλά ούτε απόλυτα μη ουσιοκρατική, παρόλο που ασφαλώς μάχεται τις ουσιοκρατικές της τάσεις και δεν δεσμεύεται στην ουσιοκρατία. (Harding, 1991, σ.180). Η θέση αυτή, όμως, δεν συνεπάγεται διάλυση της υπεράσπισης από τη Harding μιας μη ουσιοκρατικής

γυναικείας φύσης, δεν συνεπάγεται την αποδοχή στη θεωρία της της πολλαπλότητας των γυναικών.

Η Hekman ασκεί, επίσης, κριτική στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, υποστηρίζοντας ότι η επιστημολογία αυτή επικαλείται μια ιδιαίτερη σχέση των γυναικών με τη φύση, στο πλαίσιο της διατήρησης της διχοτομίας κουλτούρα και φύση, η οποία αποκλείει τις γυναίκες από την επιστημονική δραστηριότητα. Ταυτόχρονα, όμως, σύμφωνα με τη Harding, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς επιχειρεί να αντικρούσει την επιστημολογία του Διαφωτισμού, η οποία, όμως, βασίζεται στη σύνδεση της γυναίκας με τη φύση. Με τον τρόπο αυτό, σύμφωνα με τη Hekman, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς καταλήγει να ενισχύει την επιστημολογία του Διαφωτισμού. (Hekman, 1990, σσ. 127-128). Επομένως, φαίνεται να προκύπτει μια αντίφαση στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς αναφορικά με το εάν στοχεύει στη διατήρηση ή όχι της επιστημολογίας του Διαφωτισμού αναφορικά με τη σύνδεση της έννοιας γυναίκα με τη γυναικεία φύση. Σύμφωνα και με αυτή την κριτική, λοιπόν, στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δίνεται έμφαση στην φύση του φύλου ως φυσικό χαρακτηριστικό.

Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, όμως, συλλαμβάνει τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στις γυναίκες ως προϊόντα κοινωνικής παισίωσης, αποτέλεσμα σχέσεων μεταξύ της μερικής σκοπιάς την οποία διαθέτει ο κυρίαρχος και της ευρύτερης σκοπιάς του κυριαρχούμενου, ασκώντας κριτική στην κυρίαρχη γνωσιακή παραγωγή η οποία έχει στηριχτεί κατά βάση στις εμπειρίες και δραστηριότητες των ανδρών. Η φεμινιστική σκοπιά δεν αποδίδεται αυτομάτως στο υποκείμενο γυναίκα λόγω της θηλυκής φύσης του, δεν πρόκειται για μια ουσιοκρατική σκοπιά των γυναικών. Δεν υποστηρίζει η Harding ότι η θηλυκή φύση είναι επαρκής συνθήκη για τη φεμινιστική σκοπιά. (Code, 1998, σ. 180· Harding, 1991, σ. 47, 59). Ο τρόπος με τον οποίο η Harding διατυπώνει τα προβλήματα στο πεδίο της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς και επιχειρεί τις απαντήσεις της, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο σημασιολογεί τις έννοιες που χρησιμοποιεί συσχετίζεται με αυτό που εννοεί ως σκοπιά. Όταν η Harding χρησιμοποιεί την έννοια της σκοπιάς προκειμένου να σημασιολογήσει το φύλο, δεν συνεπάγεται ότι τη διαφορετικότητα της σκοπιάς την εδραιώνει σε χαρακτηριστικά φύσης.

Επιπλέον, σύμφωνα με τη Harding, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς έχει επικριθεί ως υπερβολικά θεμελιοκρατική και, με τον τρόπο αυτό, υπερβολικά γνωσιοκεντρική. Η φιλοσοφική κριτική στη θεώρηση περί σταθερών θεμελίων της γνώσης επιφέρει κριτική στην υπόθεση ότι μόνο οι μη αληθείς πεποιθήσεις έχουν κοινωνικές αιτίες. Όμως, η κοινωνιολογία της γνώσης που υιοθετεί το «ισχυρό πρόγραμμα» υπερασπίζεται τις κοινωνικές αιτίες που παράγουν τη γνώση ως αληθή πεποίθηση. Επικρίνει, λοιπόν, τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς ότι επαναφέρει στο προσκήνιο τα θεμέλια της γνώσης, τα οποία έχουν αμφισβητηθεί. (Harding, 1991, σσ. 166-167)

Η Harding απαντά σε αυτή την κριτική, υποστηρίζοντας ότι το είδος των θεωρούμενων θεμελίων της επιστημολογίας της σκοπιάς δεν είναι το ίδιο με τα θεμέλια της παραδοσιακής επιστημολογίας, όπως τα αισθητηριακά δεδομένα. Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς προβάλλει την οπτική της ζωής των γυναικών, τη σκοπιά των γυναικών, ως προτιμότερη αφετηρία για τη γνωσιακή συγκρότηση. Είναι σε αυτή τη βάση που η κοινωνιολογία της γνώσης του «ισχυρού προγράμματος» επικρίνει την επιστημολογία της σκοπιάς ότι επαναφέρει τη θεμελιοκρατία. Όμως, η επιστημολογία της σκοπιάς δεν αξιώνει την απόδοση επιστημικού θεμελίου βάσει της γυναικείας βιολογίας αλλά ούτε απλώς βάσει των γυναικείων εμπειριών. Η επιδραστικότητα της ζωής των γυναικών στη γνώση καλείται να λειτουργήσει ως αφετηριακή παραδοχή της φεμινιστικής έρευνας για τη γνωσιακή συγκρότηση. Δεν διεκδικείται η αξίωση συγκρότησης απόλυτα αληθών αποτελεσμάτων βάσει της φεμινιστικής έρευνας της επιστημολογίας της σκοπιάς. Συγκροτούνται γνωσιακοί ισχυρισμοί οι οποίοι είναι λιγότερο παραποιημένοι και λιγότερο μεροληπτικοί από τους αντίστοιχους ισχυρισμούς της παραδοσιακής επιστημολογίας. (Harding, 1991, σσ. 166-167, 185)

Από την άλλη, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς μπορεί να επικριθεί ότι δεν έχει επιστημολογικό περιεχόμενο αλλά αποτελεί μόνο μια κοινωνιολογία της γνώσης. Η Harding, όμως, απαντά ότι η θεωρία της σκοπιάς αποτελεί μια επιστημολογία η οποία έχει διαφορετικές ανησυχίες που στηρίζονται στις κοινωνικές συνθήκες. Η επιστημολογία αυτή εστιάζει σε μη συμβατικές ερευνητικές διαδικασίες, καθώς θεωρεί την επιδραστικότητα της ζωής των γυναικών στη γνώση ως αφετηριακή παραδοχή της φεμινιστικής έρευνας. Εστιάζει, ακόμη, σε διαφορετικές κατηγορίες γνωσιακών υποκειμένων, στηριζόμενη στις ζωές των γυναικών και

παράγοντας, με τον τρόπο αυτό, γνώση η οποία αμφισβητεί τις παραδοσιακές αντιλήψεις για τις γυναίκες. (Harding, 1991, σσ. 169-171)

Η Cassandra Pinnick υποστηρίζει ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς είναι ασυνεπής, αφού η επιτυχία της θα αναιρούσε τον βασικό ισχυρισμό της, το επιστημικό προνόμιο των γυναικών ως περιθωριοποιημένων. Σύμφωνα με τον συλλογισμό της Pinnick, εάν η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς γίνει η κυρίαρχη θεωρία της επιστήμης, οι γυναίκες δεν θα είναι πια περιθωριοποιημένες και, έτσι, θα χάσουν και την αξίωση μιας ευρύτερης επιστημικής σκοπιάς. Είναι προφανές ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν μπορεί να υποστηρίξει τη διατήρηση της περιθωριοποίησης των γυναικών, προκειμένου αυτές να έχουν ευρύτερη επιστημική οπτική. Συνεπώς, παραμένοντας στις διακηρύξεις της, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν μπορεί να εξασφαλίσει τη βελτίωση της θέσης των γυναικών στην επιστήμη. Σύμφωνα με την Pinnick, η Harding φαίνεται να επιλύει αυτό το πρόβλημα υποστηρίζοντας μια ποικιλία διαφορετικών περιθωριοποιημένων σκοπιών. Όμως, αυτή η κοινωνική ποικιλία διαφόρων σκοπιών δεν δίνει τη δυνατότητα διατύπωσης επιστημολογικής φύσης κρίσεων για την επιλογή ανάμεσα σε ανταγωνιστικές θεωρίες. (Pinnick, 2008a, σ. 1059)

Το επιχείρημα της Pinnick μπορεί να φαίνεται αρχικά εύλογο, όμως πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς διεκδικεί την αξίωση η επιδραστικότητα της ζωής των γυναικών στη γνώση να ιδωθεί ως αφετηριακή παραδοχή για νέα κριτικά ερωτήματα και εντέλει για μια νέα γνωσιακή συγκρότηση. Δεν αξιώνει οι γυναίκες να αποκτήσουν κυρίαρχη θέση στην επιστήμη και την κοινωνία, επειδή ακριβώς δεν είναι ζητούμενη μια αντιστροφή των ρόλων των φύλων προκειμένου οι γυναίκες να πάρουν τη θέση των ανδρών. Η Harding δεν ενδιαφέρεται να καταργήσει το επιστημικό προνόμιο ως προς τη γνώση, τη σκοπιά των γυναικών, ούτε αξιώνει οι γυναίκες να γίνουν κυρίαρχες. Το να βλέπει κανείς τα πράγματα από μια συγκεκριμένη σκοπιά το θεωρεί και αντικειμενικό χαρακτηριστικό αλλά και δέον. Λόγω της ενεργητικής γνωσιακής συγκρότησης των γνωσιακών υποκειμένων στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, τιθέμενης εντός των πραγματικών κοινωνικών συνθηκών, παράγονται συνειδητά πληρέστερες περιγραφές της κοινωνικής πραγματικότητας. Όταν η Harding αναλύει το επιστημικό προνόμιο των γυναικών, ότι η σκοπιά των γυναικών έχει εκείνα τα αναγκαία ιδιαίτερα χαρακτηριστικά για να γνωρίσει τις κοινωνικές σχέσεις, άρα και τα φύλα, με έναν

βαθύτερο και πληρέστερο τρόπο υποστηρίζει ότι αυτό οφείλεται ακριβώς στον ρόλο των γυναικών ως διεκδικητριών. Το μειονέκτημά τους ως προς τη μη ορατότητά τους στη γνώση στην κοινωνία είναι που τους δίνει και το προνόμιο να θέσουν παράγοντες και χαρακτηριστικά τα οποία αποσιωπώνται από τους άνδρες.

Η Pinnick υποστηρίζει, ακόμη, ότι οι ισχυρισμοί της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς ότι συγκεκριμένες κοινωνικοπολιτικές ομάδες, όπως οι γυναίκες, έχουν θετική μεθοδολογική επίδραση στη επιστήμη και την παραγόμενη επιστημονική γνώση δεν έχουν τεκμηριακή υποστήριξη, δεν έχουν αποδειχτεί εμπειρικά (Pinnick, 2008a, σ. 1060· Pinnick, 2008b, σ. 188). Όμως ποια επιστημολογική θεωρία αποδεικνύεται η ίδια εμπειρικά; Η Pinnick ίσως θέλει να δώσει έμφαση στην ιδιαιτερότητα της θεωρίας της σκοπιάς η οποία λειτουργεί ως πρόκληση και, στην προσπάθεια αυτή, επικαλείται την απουσία εμπειρικής υποστήριξης.

Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι η ίδια η Harding δείχνει αμφιθυμία ως προς την επιλογή ενός είδους φεμινιστικής επιστημολογίας, για την επιλογή μεταξύ Διαφωτιστικών ή μεταμοντέρνων θεωρήσεων εν σχέσει με τη φεμινιστική θεωρία. Ορισμένες φεμινιστικές επιστημολογίες μπορεί να αποφέρουν νέα προγράμματα για την επιστήμη. Η Harding επισημαίνει τη διφορούμενη στάση γενικά των φεμινιστριών θεωρητικών ως προς την επιλογή μεταξύ νεωτερικότητας ή μετανεωτερικότητας στη φεμινιστική θεωρία. Ισχυρίζεται, όμως, ότι αυτή η αμφιθυμία, η διφορούμενη στάση και ο προβληματισμός, είναι ανάγκη να χαρακτηρίζεται από αρχές (principles) και κανόνες και να είναι περισσότερο αυτοσυνείδητη και εύρωστη (robust) από αυτή που σημειώνουν οι περισσότερες φεμινίστριες, στα επιχειρήματα των οποίων διακρίνεται μια διστακτικότητα αναφορικά με την επιλογή σε αυτή τη διαμάχη μεταξύ νεωτερικότητας και μετανεωτερικότητας. Σύμφωνα με τη Harding, η ύπαρξη ορισμένων εντάσεων μεταξύ νεωτερικών και μετανεωτερικών επιχειρημάτων είναι επιθυμητή, καθώς οι εντάσεις αυτές επισημαίνουν τις διαφορετικές ανάγκες των γυναικών αλλά και τις ίδιες τις εντάσεις και αντιφάσεις μέσα στον κόσμο τον οποίο καλείται να μελετά η φεμινιστική θεωρία. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η Harding υποστηρίζει ότι η φεμινιστική επιστημολογία ασφαλώς πρέπει να διατηρήσει στοιχεία από την Διαφωτιστική επιστημολογία, αλλά έχει ανάγκη και από τις νεωτερικές αλλά και από τις μεταμοντέρνες θεωρήσεις ανάλογα κάθε φορά με τους στόχους της στο πλαίσιο

των διαφορετικών αναγκών των γυναικών. (Harding, 1986, σ. 29, 195· Harding, 1990a, σ. 86· Harding, 1991, σσ. 185-187)

Συμπερασματικά, λοιπόν, από την έρευνα στο κεφάλαιο αυτό προκύπτει ότι στην αρχική μορφή της φεμινιστικής θεωρίας της σκοπιάς, όπως προτείνεται από τη Hartsock, το φύλο κατασκευάζεται κοινωνικά μέσα από τις καθημερινές δραστηριότητες τις οποίες αναλαμβάνουν τα άτομα στη ζωή τους, συνδέοντας βαθιά τις γυναίκες με την ανατροφή παιδιών και με τη φροντίδα του νοικοκυριού. Στη συνέχεια, στηριζόμενη στα γυναικεία κοινωνικά χαρακτηριστικά και στον έμφυλο καταμερισμό δραστηριοτήτων, η Harding εισηγείται τους όρους μιας ιδιότυπης κοινωνικής κατασκευής του φύλου στο πλαίσιο της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς την οποία συγκροτεί, αναλύοντας τις έννοιες της γνώσης και της αντικειμενικότητας. Κρίθηκε θετικά, στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, ότι διατηρώντας τη θεώρηση της γνώσης ως μιας σύνθετης κοινωνικής δραστηριότητας που καθορίζεται εγγενώς από το φύλο, οι διαφορετικές ζωές των γυναικών διεκδικούν μια πληρέστερη κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας και μια αντίστοιχη σφαιρικότερη συγκρότηση της γνώσης σε σχέση με την υφιστάμενη θεωρούμενη ως ουδέτερη αλλά ανδροκεντρική οπτική. Η έμπρακτη ενασχόλησή των γυναικών με την κοινωνική και πολιτική ζωή, με σκοπό να καταδειχτεί ότι οι σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής οικοδομούνται πάνω σε λανθασμένες προϋποθέσεις, συστήνει το σχεσιακό πλαίσιο της γυναικείας συνειδητότητας. Με τον τρόπο αυτό, η γυναικεία κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας μπορεί να είναι σφαιρικότερη, ακριβώς επειδή οι γυναίκες ως κυριαρχούμενες είναι σε θέση να μειώνουν τις μεροληπτικές ανδροκεντρικές περιγραφές της επιστημονικής γνώσης, καθώς λαμβάνουν υπόψη την οπτική αυτών που αντιστέκονται στην καταπίεση.

Ακόμη, από την έρευνα έγινε σαφές ότι έχουν διατυπωθεί πολυεπίπεδες κριτικές στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς από διαφορετικές φεμινίστριες φιλοσόφους, τόσο της φεμινιστικής εμπειριστικής επιστημολογίας, όπως η Longino και η Nelson, όσο και της μεταμοντέρνας, όπως είναι η Flax και η Hekman. Προκύπτει, όμως, από την παραπάνω ανάλυση ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς μπορεί να απαντήσει και να υπερασπιστεί ικανοποιητικά το επιστημικό πλεονέκτημά της απέναντι στην κριτική αυτή και να διασφαλίσει τη θεωρία της, διατηρώντας και ισχυροποιώντας τη θέση της ως ένα από τα βασικά είδη φεμινιστικής επιστημολογίας. Από την άλλη, βέβαια, μέσα από τη μελέτη της

κριτικής στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, αρχίζει να φαίνεται η αναγκαιότητα διερεύνησης της θέσης που θα μπορούσε να έχει ο μεταμοντερνισμός στη συζήτηση για τη φεμινιστική επιστημολογία. Πιο συγκεκριμένα, στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, η σημασιολόγηση της αντικειμενικότητας η οποία διευρύνει την οπτική της φεμινιστικής γνώσης και προϋποθέτει την καθοριστική συμβολή του υποκειμένου της έρευνας στο αντικείμενό του, καθώς και η ανάδειξη της οπτικής των γυναικών ως προνομιάς χάρη στη δυνατότητα να αναγνωρίζει τη μεροληψία της κυρίαρχης ανδροκεντρικής κοσμοεικόνας δεν επιλύει εντελώς το πρόβλημα της μεροληπτικότητας της γνώσης, παρά την ανταπάντηση ότι η μεροληπτικότητα διεκδικεί μια σφαιρικότερη κατανόηση της ζωής, η οποία δεν είναι μειονέκτημα αλλά δέον. Το επόμενο κεφάλαιο, λοιπόν, στρέφεται στις μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρίες, προκειμένου να διερευνήσει τις παραδοχές του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού και να εξετάσει πώς η μεροληπτικότητα της οπτικής αλλά και η διαφορετικότητα των γυναικών ως χαρακτηριστικό της φεμινιστικής έρευνας μπορεί να καθορίζει με διαφορετικό τρόπο διάφορες μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρίες και τις έννοιες τις οποίες αναλύουν.

Κεφάλαιο Τέταρτο

4. ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΑ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ

Ο μεταμοντερνισμός είναι ένα διανοητικό κίνημα που δείχνει δυσπιστία και εναντιώνεται στην καθολικότητα ως χαρακτηριστικό του κόσμου αλλά και των εννοιών, στην επιστημική αξία της αντικειμενικότητας, στην ουσιολογική σύλληψη και την ενότητα ως σταθερές των φιλοσοφικών προσεγγίσεων. Αντίθετα, προκρίνει την τοπικότητα και την ενδεχομενικότητα ως χωροχρονικά και προσδιοριστικά χαρακτηριστικά της έρευνας, τις μεροληπτικές περιγραφές του κόσμου και της οπτικής στη γνώση, καθώς και μια διάχυτη αμφισβήτηση κάθε περιγραφής του ατόμου και του κόσμου. (Anderson, 2015, σ. 10· Di Stefano, 1990, σ. 63)

Η μεταμοντέρνα φιλοσοφία αμφισβητεί τις πεποιθήσεις που αντλούνται από τον Διαφωτισμό. Βάλλει εναντίον του καθολικού και υπερβατολογικού λόγου ως καθολικού θεμελίου της γνώσης, και απορρίπτει την αληθή ουδέτερη γνώση η οποία παράγεται μέσω αυτού. Αμφισβητεί την επιστήμη ως το υπόδειγμα για κάθε αληθή γνώση, καθώς και τον διδυμή χαρακτήρα της γλώσσας η οποία συνιστά παθητικό και ουδέτερο μέσο αναπαράστασης του πραγματικού κόσμου. (Flax, 1990, σσ. 41-42). Αλλά ακόμη δεν επενδύει σε έναν σταθερό ενιαίο πραγματικό κόσμο που μπορεί να γίνει το κριτήριο ελέγχου όλων των σκέψεων. Δεν εκλαμβάνει τη νεωτερική αναπαράσταση του πραγματικού ως μια υποβόσκουσα τάση κυριαρχίας των νεωτερικών φιλοσόφων η οποία βασίζεται σε ένα απόλυτο σύστημα αναπαράστασης μιας ενιαίας οντότητας πέρα από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. (Flax, 1992, σσ. 451-453)

Ο μεταμοντερνισμός, εφόσον απορρίπτει τις ολοποιητικές μετααφηγήσεις, αντιτίθεται στη δυνατότητα ύπαρξης μιας πλήρους και ενοποιημένης θεωρίας για τον κόσμο που οδηγεί στην αλήθεια. Στη βάση αυτή, η επιλογή μιας θεωρίας θεωρείται για τον μεταμοντερνισμό άσκηση εξουσίας, επιλογή συγκεκριμένων δυνατοτήτων σε βάρος άλλων. (Anderson, 2015, σ. 10). Υποστηρίζει μάλιστα ότι η επιδίωξη μιας θεωρίας της γνώσης που στηρίζεται στον υπερβατικό λόγο της νεωτερικότητας και

στα καθολικά ιδανικά της, δεν μπορεί παρά να ενέχει πολιτικές διαστάσεις. (Nicholson, 1990, σ. 4)

Ο μεταμοντερνισμός εντάσσει και περιορίζει τα υπάρχοντα κριτήρια αλήθειας και νομιμοποίησης των γνωσιακών ισχυρισμών εντός της φιλοσοφίας της νεωτερικότητας και τα συνδέει με την ανάπτυξη συγκεκριμένων «καθεστώτων εξουσίας» (regimes of power). Ισχυρίζεται ότι αυτό που θεωρείται ως πραγματικότητα κατασκευάζεται λογοθετικά (discursively). Ο λογοθετικός σχηματισμός είναι ένας τρόπος σκέψης, μέσα στον οποίο συγκεκριμένες σχέσεις συγκροτούνται ως αναμφισβήτητα αληθείς με αυταπόδεικτο τρόπο ή έστω ως ανακαλύψεις της επιστημονικής έρευνας, ορίζοντας, έτσι, τη φυσιολογική συμπεριφορά υπεράνω κάθε διαφωνίας. Οι λογοθετικοί σχηματισμοί επηρεάζουν και τη συμπεριφορά του ατόμου και τον τρόπο που βιώνει το σώμα του. Για παράδειγμα, ο τρόπος που το κορίτσι βιώνει και χρησιμοποιεί το σώμα του εντάσσεται στον λογοθετικό σχηματισμό του «καλού και ήσυχου κοριτσιού». (Anderson, 2015, σ. 10· Nicholson, 1990, σ. 4· Paechter, 2001, σσ. 41-42· Scott, 2006, σ. 145)

Επιπλέον, ο μεταμοντερνισμός στρέφει την προσοχή του στη γλώσσα και υποστηρίζει ότι η σημασία των γλωσσικών συμβόλων συγκροτείται από τις σχέσεις τους με άλλα σύμβολα μέσα σε ένα σύστημα λόγου στο οποίο ανήκουν, καθώς τα σύμβολα δεν έχουν παραπεμπτικές ικανότητες στην εξωτερική πραγματικότητα. (Anderson, 2015, σ. 10). Τονίζει ότι ο άνθρωπος γεννιέται μέσα σε ένα σύνολο γλωσσικών παιγνίων και συγκροτείται ως άτομο, τουλάχιστον εν μέρει, στο πλαίσιο της γλώσσας: συγκροτείται από σύμβολα μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον. Ο μεταμοντερνισμός υποστηρίζει ότι τα αισθητηριακά δεδομένα, οι αντιλήψεις και οι προθέσεις ως χαρακτηριστικά της νοητικής ζωής δεν είναι άμεσα αλλά αντανακλούν λογοθετικά και κοινωνικά καθορισμένες πρακτικές. Ο μεταμοντερνισμός, επομένως, στηρίζει την αλήθεια σε ετερογενείς και μη συγκρινόμενους λογοθετικούς σχηματισμούς, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ο καθένας από το δικό του σύνολο κανόνων αληθών ισχυρισμών. (Flax, 1992, σσ. 451-453)

Εκλαμβάνοντας τις κοινωνικές πρακτικές ως γλωσσικά σύμβολα τα οποία μπορούν να εκφράζουν και άλλα πράγματα πέρα από τον εαυτό τους χάρη στη μεταφορική χρήση της γλώσσας, ο μεταμοντερνισμός αναλύει τις κοινωνικές πρακτικές σύμφωνα με την ανάλυση της γλώσσας, υποστηρίζοντας ότι η απόδοση

σημασιών στις πρακτικές γίνεται στη βάση της σχέσης τους με άλλες πρακτικές και όχι σύμφωνα με κάποιο φυσικό νόμο που υπάρχει πριν από τη γλώσσα. (Anderson, 2015, σσ. 10-11)

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, επόμενο είναι ότι ο μεταμοντερνισμός δεν θεμελιώνει το υποκείμενο οντολογικά και δεν αναζητά μια οντολογία για το γυναικείο φύλο. Αντίθετα, τίθεται υπέρ πολλαπλών υποκειμένων τα οποία δρουν με πολλαπλούς τρόπους και επηρεάζονται καθοριστικά από τη θέση τους σε δίκτυα εξουσίας. Συγκροτούνται μέσω αλληλεπίδρασης μεταξύ ενός κοινωνικά πλαισιοθετημένου εαυτού και της κοινωνίας στην οποία αυτό δρα. (Chanter, 1998, σσ. 263, 264, 269)

Με ποιον τρόπο η μεταμοντέρνα αμφισβήτηση του Διαφωτισμού αφορά στη φεμινιστική επιστημολογία; Πώς θα μπορούσε να νοηθεί η φεμινιστική επιστημολογία παίρνοντας αποστάσεις από τη νεωτερικότητα για να αποκτήσει μεταμοντέρνο χαρακτήρα; Πώς είναι δυνατόν η φεμινιστική θεωρία να απορρίψει τις διαφωτιστικές παραδοχές και, όμως, να διατηρήσει τον φεμινιστικό χαρακτήρα της; (Code, 1998, σ. 182· Harding, 1990a, σ. 99). Με ποιον τρόπο θα μπορούσε να συνδεθεί η φεμινιστική θεωρία με τον μεταμοντερνισμό, προκειμένου να συγκροτηθεί ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός;

4.1 Φεμινιστική θεωρία και μεταμοντερνισμός: Μια αμφίβολη σχέση

Μέσα από την κριτική στην ουσιοκρατία της φεμινιστικής θεωρίας, έρχεται στο προσκήνιο η διερεύνηση της δυνατότητας σύγκλισης της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού. Φαίνεται να προκύπτει μια τάση απόρριψης των παραδοχών του Διαφωτισμού και μια συνακόλουθη ανάγκη αξιοποίησης και σύνδεσης των παραδοχών της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού. Όμως, για πολλές φεμινίστριες, η σχέση του φεμινισμού με τον μεταμοντερνισμό, όπως θα υποστηριχθεί, είναι αντιφατική και διφορούμενη. (Flax, 1990, σ. 42· Strickland, 1994, σ. 266). Θα μπορούσε μια φεμινιστική θεωρία η οποία στηλιτεύει τη γυναικεία καταπίεση και υποστηρίζει την απελευθέρωση των γυναικών να εναρμονιστεί με τον μεταμοντερνισμό;

Από τη μια μεριά, υπάρχουν ορισμένα σημεία σύγκλισης μεταξύ της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού και, έτσι, ο μεταμοντερνισμός θα ήθελε να σταθεί σύμμαχος της φεμινιστικής θεωρίας. Οι φεμινίστριες που τείνουν προς τον μεταμοντερνισμό τίθενται ενάντια στη θεωρούμενη ουδετερότητα και αντικειμενικότητα, υποστηρίζοντας ότι οι καθολικοί γνωσιακοί ισχυρισμοί ενέχουν ανδροκεντρισμό. (Nicholson, 1990, σ. 5). Στη σύγκλιση της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού οποια σκοπεύει στη θεμελίωση μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας είναι δυνατό να εξουδετερώνονται οι γενικεύσεις από τις επιμέρους εμπειρίες ενός συγκεκριμένου είδους γυναικών, των λευκών ετεροφυλόφιλων γυναικών της μεσαίας τάξης στη Δύση. (Weedon, 1998, σ. 81).

Η φεμινιστική θεωρία η οποία τείνει προς τον μεταμοντερνισμό αντιτίθεται στην υποβίβαση των γυναικών που απορρέει από την επιστημολογία του Διαφωτισμού. Αμφισβητεί τη διαφωτιστική κληρονομιά της δυτικής σκέψης της νεωτερικότητας και θεωρεί ότι τα επιστημολογικά θεμέλια αυτής της κληρονομιάς είναι εσφαλμέν ακαι πρέπει να αντικατασταθούν από μια διαφορετική γνωσιακή θεώρηση. (Hekman, 1990, σσ. 1, 6). Σύμφωνα με τις Nancy Fraser & Linda Nicholson, τόσο η φεμινιστική θεωρία όσο και ο μεταμοντερνισμός ασκούν κριτική στην παραδοσιακή φιλοσοφία και επιδιώκουν νέες συλλήψεις κοινωνικής κριτικής. Εμφανίζεται και στη φεμινιστική θεωρία και στον μεταμοντερνισμό μια τάση επανεξέτασης της σχέσης μεταξύ της φιλοσοφίας και της κοινωνικής κριτικής, προκειμένου να καταστεί δυνατή η συγκρότηση κοινωνικής κριτικής χωρίς φιλοσοφία. (Fraser & Nicholson, 1990, σ. 19). Βέβαια, είναι σαφές ότι δεν ασκεί ολόκληρη η φεμινιστική θεωρία κατά τον ίδιο τρόπο κριτική σε κάθε φιλοσοφία, καθώς υπάρχουν διάφορα είδη φεμινιστικής επιστημολογίας, τα οποία διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς την οικειοποίηση φιλοσοφικών θέσεων. Εδώ, οι Fraser & Nicholson, όπως και άλλες φεμινίστριες φιλόσοφοι με παρόμοιες θέσεις, καθιστούν σαφές ότι αναφέρονται στη φεμινιστική θεωρία που διάκειται ευμενώς προς τον μεταμοντερνισμό.

Η Jane Flax υπερασπίζεται μια τάση σύγκλισης της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού και υποστηρίζει ότι η φεμινιστική θεωρία της επιστημολογίας μπορεί να ενταχθεί στο πεδίο του μεταμοντερνισμού. Επισημαίνει την αντίθεση της αντίληψης περί γνώσης στη φεμινιστική θεωρία με τις αντιλήψεις του Διαφωτισμού. Ακόμη, υποστηρίζει ότι, εάν η φεμινιστική θεωρία δεν υιοθετήσει μεταμοντέρνο

χαρακτήρα, θα αντιμετωπίσει το πρόβλημα της καταστολής της διαφορετικότητας των γυναικών. Η Flax διαχωρίζει την ανάγκη δικαιολόγησης από την ανάγκη για εξουσία και τις σχέσεις κυριαρχίας. Ισχυρίζεται ότι η αληθής γνώση δεν συνεπάγεται ότι μειώνει την κυριαρχία μόνο και μόνο επειδή η ψευδής γνώση την υποστηρίζει. Η φεμινιστική θεωρία εκφράζει την αβεβαιότητα του μεταμοντερνισμού για κάθε πτυχή της ανθρώπινης εμπειρίας, καθώς ο φεμινιστικός λόγος δεν είναι ενιαίος αλλά περιέχει αντιφατικές εννοιολογήσεις της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας. Υπάρχουν πολλά διαφορετικά είδη γυναικείας καταπίεσης σε διαφορετικές κοινωνίες και διαφορετικές φεμινιστικές οπτικές. (Flax, 1990, σ. 41-42, 52-55· Flax, 1992, σσ. 458-459· Nicholson, 1990, σ. 6).

Η Seyla Benhabib, παρά τον σκεπτικισμό και τη φανερή αντίθεσή της σε μια πιθανή συμμαχία φεμινισμού και μεταμοντερνισμού η οποία εξετάζεται στη συνέχεια, διερευνά τον τρόπο με το οποίο η φεμινιστική θεωρία θα μπορούσε να γίνει συμβατή με τον μεταμοντερνισμό στην επιστημολογία και, για τον λόγο αυτό, στον συλλογισμό της προβάλλει μια φεμινιστική εκδοχή του μεταμοντερνισμού η οποία θα μπορούσε να εκφραστεί ως σχέση μεταξύ των δύο ρευμάτων. Η Benhabib σημειώνει ότι η φεμινιστική θεωρία επιχειρεί να απομυθοποιήσει το ανδρικό υποκείμενο, όπως ο μεταμοντερνισμός απορρίπτει την ουσιοκρατική θεώρηση του υποκειμένου. Η φεμινιστική θεωρία υποστηρίζει ότι το υποκείμενο καλείται να ενταχθεί στο πλαίσιο κατασκευής του φύλου και να ανατρέψει, με τον τρόπο αυτό, την εξάλειψη των έμφυλων διαφορών του υποκειμένου της δυτικής φιλοσοφίας. (Benhabib, 1995a, σσ. 18-19). Ωστόσο, σε αυτή τη θεωρούμενη ως φεμινιστική εκδοχή μεταμοντερνισμού, το υποκείμενο δεν διαλύεται, αλλά απλώς διερευνάται και πλαισιοθετείται, προκειμένου να αρθεί ο ανδροκεντρικός χαρακτήρας του.

Επιπλέον, η φεμινιστική θεωρία καλείται να απομακρυνθεί από την ιστορία αποκλειστικά και μόνο ενός λευκού ανδρικού υποκειμένου, καθώς και από την ομοιογένεια της ιστορικής αφήγησης του Διαφωτισμού. Η φεμινιστική θεωρία καλείται να αντιμετωπίσει σκεπτικιστικά τον υπερβατικό λόγο, όπως ο μεταμοντερνισμός προβάλλει την απόρριψη της μεταφυσικής. Συγκεκριμένα, στη φεμινιστική θεωρία, το υποκείμενο διαπλέκεται σε έμφυλες σχέσεις και σε τις έμφυλες διαφορές των ατόμων. (Benhabib, 1995a, σσ. 18-19). Φαίνεται, λοιπόν, ότι η Benhabib εντοπίζει ορισμένα εύλογα σημεία στα οποία θα μπορούσαν να συγκλίνουν κατά κάποιο τρόπο η φεμινιστική θεωρία και ο μεταμοντερνισμός με πιθανότητα

σύγκλισης μεταξύ τους. Εντούτοις, η ίδια παραμένει επιφυλακτική, όπως θα γίνει φανερό στη συνέχεια της εργασίας.

Η Anna Yeatman εντοπίζει αντίφαση στην ίδια τη νεωτερική προοπτική. Η πολλαπλότητα ατομικών υπεύθυνων υποκειμένων συνδέεται με έναν μοναδικό κανόνα δικαιοδοσίας ο οποίος καθίσταται αναγκαίος για την πολλαπλότητα τους και αντιπροσωπεύει μια κοσμική μορφή της θείκης μονολογικής δικαιοδοσίας η οποία θεωρείται ότι έχει διαλυθεί κατά την εξατομίκευση της κοινωνικής ζωής στη νεωτερικότητα. Ο μεταμοντερνισμός απορρίπτει τη νεωτερική συγκρότηση της πολλαπλότητας ατομικών υποκειμένων πάνω στη βάση ενός μοναδικού κανόνα δικαιοδοσίας. Η φεμινιστική θεωρία, σύμφωνα με τη Yeatman λειτουργεί και αυτή ως εναντίωση στον νεωτερικό ατομικισμό και έχει ως σκοπό τη διάλυση της διχοτομίας υποκειμένου και γυναίκας συγκροτούμενης ως άλλος, διά της αποσταθεροποίησης του όρου άλλος. (Yeatman, 1990, σ. 289). Επομένως, υποστηρίζεται ότι η φεμινιστική θεωρία ομοφωνεί με τον μεταμοντερνισμό ως προς την απόρριψη του νεωτερικού ατομικισμού.

Η Janice McLaughlin διατείνεται ότι η φεμινιστική θεωρία είναι σε θέση να αντέξει μια μεταμοντέρνα αποδόμηση βασικών εννοιών, όπως η γυναίκα και η πατριαρχία. Επισημαίνει ότι η απόδοση εφήμερου και πλαισιακού χαρακτήρα στην υποκειμενικότητα του μεταμοντερνισμού δεν την υποβαθμίζει αλλά την καθιστά ζωτικής σημασίας στοιχείο. Η McLaughlin διατείνεται ότι η σύνδεση της φεμινιστικής θεωρίας με τον μεταμοντερνισμό καλείται να περιλαμβάνει όλα εκείνα τα στοιχεία του μεταμοντερνισμού τα οποία είναι χρήσιμα στην έμφυλη ανάλυση, όπως είναι η διεργασία της αποδόμησης, προκειμένου να διερευνηθεί ο πολύπλευρος σχηματισμός του φύλου σε διαφορετικά ιστορικά και πολιτιστικά περιβάλλοντα. (McLaughlin, 1997, σσ. 11-13). Φαίνεται, λοιπόν, από τα παραπάνω επιχειρήματα ότι η φεμινιστική θεωρία μπορεί αποκτήσει μεταμοντέρνο χαρακτήρα. Είναι, όμως, αυτή η ορθότερη και η πιο κατάλληλη επιλογή για τη φεμινιστική θεωρία;

Από την άλλη μεριά, αναδεικνύεται η αμφισβήτηση της δυνατότητας σύγκλισης της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού για τη συνακόλουθη ανάδυση μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, καθώς έτσι παράγεται μια προβληματική σχέση μεταξύ φεμινιστικής θεωρίας και μεταμοντερνισμού. Η μεταμοντέρνα φεμινιστική θεωρία μπορεί να θέσει τις αξιακές της δεσμεύσεις εν

σχέσει με τον σχετικισμό μιας μεταμοντέρνας φιλοσοφίας; (Yeatman, 1990, σ. 283). Μπορεί όμως η φεμινιτική κατηγορία του φύλου να αντέξει μέσα σε ένα μεταμοντέρνο πλαίσιο; Η Hartsock και η Bordo ισχυρίζονται ότι η κατηγορία του φύλου είναι αναγκαία στη φεμινιστική θεωρία ως ένα θεωρητικό σταμάτημα. (Nicholson, 1990, σ. 8). Η Flax, παρόλο που τίθεται υπέρ του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού, υποστηρίζει ότι φαίνεται εύλογο οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα να ζητούν να περιλαμβάνονται στα άτομα που τους χαρακτηρίζει η αυτονομία λόγου η οποία δεν παραπέμπει στον μεταμοντερνισμό. (Flax, 1990, σ. 42). Ορισμένες φεμινίστριες, λοιπόν, θα εκφράσουν καχυποψία προς τον μεταμοντερνισμό υπαινισσόμενες ότι η φεμινιστική θεωρία αποτελεί μάλλον προέκταση των διαφωτιστικών αντιλήψεων. (McLennan, 1995, σ. 393)

Ενώ ελάχιστες φεμινίστριες αυτοαποκαλούνται μεταμοντέρνες, η φεμινιστική θεωρία απορρίπτεται από ορισμένους μεταμοντέρνους διανοητές. Αναγνωρίζεται ότι ο φεμινισμός έχει νεωτερικές ρίζες, αποτελεί ένα νεωτερικό κίνημα, ριζωμένο στη νεωτερική παράδοση του φιλελευθερισμού αλλά και του μαρξισμού. Έτσι, αναγνωρίζεται, ακόμη και από τις μεταμοντέρνες φεμινίστριες, όπως η Hekman, ότι είναι δύσκολη η απόρριψη απόλυτων αξιών μέσα στη φεμινιστική θεωρία, καθώς μια τέτοια απόρριψη παρουσιάζεται να δυσχεραίνει τη συνέχεια του φεμινισμού ως πολιτικού κινήματος. Έτσι ο μεταμοντερνισμός εμφανίζεται πολιτικά ανεπαρκής, ένα κίνημα το οποίο δεν επιτρέπει την απελευθερωτική πολιτική δράση. (Hekman, 1990, σσ. 2, 6, 152). Υπό ποίους όρους διατυπώνεται αυτός ο σκεπτικισμός και η συνακόλουθη αμφισβήτηση αναφορικά με μια πιθανή σύγκλιση της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού:

Η Susan Bordo πραγματευόμενη τη σχέση του μεταμοντερνισμού με τη φεμινιστική θεωρία, επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο η φεμινιστική θεωρία διατυπώνει σκεπτικισμό για το φύλο ως αναλυτική κατηγορία. Αυτός ο πολυδιάστατος σκεπτικισμός για το φύλο συγκροτείται από διάφορα στοιχεία και τροφοδοτείται από διάφορα ρεύματα. Στη συζήτηση αυτή, εισέρχεται ο μεταμοντερνισμός και η συνακόλουθη προοπτική ενός μεταμοντέρνου φεμινισμού, για την οποία η Bordo ισχυρίζεται ότι χρειάζεται προσοχή. (Bordo, 1990, σσ. 135-136). Η εξέταση του φεμινιστικού σκεπτικισμού για το φύλο συναντά την πραγμάτευση της δυνατότητας σύγκλισης της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Η Bordo εξετάζει ορισμένα ρεύματα τα οποία τροφοδοτούν τον σκεπτικισμό για το φύλο, όπως αυτό που προέρχεται από τη σύνδεση των φεμινιστικών ανησυχιών για τις φυλετικές προκαταλήψεις και τον εθνοκεντρισμό της έμφυλης θεωρίας με τον μεταμοντερνισμό. Αυτή η ένωση οδηγεί σε μια νέα φεμινιστική μεθοδολογία (methodologism) η οποία τείνει να αμφισβητεί και να απορρίπτει ορισμένες φεμινιστικές κριτικές. (Bordo, 1990, σ. 135)

Πώς συγκροτείται η στάση της Bordo απέναντι σε αυτή την αναδυόμενη δυνατότητα σύνδεσης της φεμινιστικής θεωρίας με τον μεταμοντερνισμό, απέναντι στην ανάδυση μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας; Ορισμένες γυναίκες οι οποίες έχουν περιθωριοποιηθεί ασκούν κριτική στην επικρατούσα συζήτηση για το φύλο και στην έμφυλη θεωρία, με την κατηγορία ότι αυτή διαιωνίζει προνόμια και αποκλεισμούς στην κοινωνία. Η Bordo δέχεται ότι ο τοπικός και ιστορικά πλαίσιοθετημένος χαρακτήρας της φεμινιστικής θεωρίας, όπως προκύπτει από τη μεταμοντέρνα εκδοχή της, είναι σημαντικός και χρήσιμος. Επισημαίνει, όμως, ότι το φύλο διασταυρώνεται, πέρα από τη φυλή και την τάξη, και με άλλους παράγοντες, όπως είναι η ηλικία και ο σεξουαλικός προσανατολισμός. Συνάγει ότι οι τομές αυτές δεν εξετάζονται πάντα στα φεμινιστικά προγράμματα και ότι είναι δύσκολο να λαμβάνονται υπόψη όλοι αυτοί οι άξονες ταυτότητας στα φεμινιστικά προγράμματα τα οποία καλούνται να διερευνούν το φύλο. Η Bordo, έτσι, εκφράζει τον σκεπτικισμό της για την προοπτική ενός μεταμοντέρνου φεμινισμού. Σημειώνει, ακόμη, ότι το να δίνει κανείς προσοχή στη διαφορά δεν σημαίνει ότι η διαφορά αναπαρίσταται επαρκώς και ότι το διαφορετικό γίνεται κατανοητό. (Bordo, 1990, σσ. 138-140). Αναδύεται, λοιπόν, μια σκεπτικιστική στάση προς έναν μεταμοντέρνο φεμινισμό, εξαιτίας της πιθανής παράλειψης από μέρους του να εξετάσει όλους τους παράγοντες οι οποίοι αλληλοδιαπλέκονται με το φύλο με ταυτόχρονη κάθε φορά επικέντρωση στο φύλο. Φαίνεται, έτσι, ότι η έννοια διαφορά αποκτά κρίσιμο χαρακτήρα και καλείται να διερευνηθεί.

Η συλλογιστική της Bordo αντιτίθεται στην υιοθέτηση μιας φεμινιστικής μεταμοντέρνας θεωρίας η οποία διακηρύσσει ότι ασχολείται με το ζήτημα της διαφοράς συγκροτώντας αντιολοποιοητικές θεωρίες, αλλά ταυτόχρονα αποκλείει από τη συζήτηση ορισμένα άτομα. Τονίζει ότι είναι ανάγκη να αναπτυχθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορούν να εισακούονται πολλές διαφορετικές φωνές. Στην περίπτωση αυτή, δεν χρειάζεται να απορριφθούν οι γενικές

παραδοχές (Bordo, 1990, σ. 140). Πώς, όμως, θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν οι κάθε είδους διαφορετικές φωνές στο πλαίσιο ενός λόγου ο οποίος εξετάζει το ζήτημα της έμφυλης διαφοράς; Φαίνεται ότι, κατά τη Bordo, δεν αρκεί η ύπαρξη αντιολοποιοτικών θεωριών, καθώς είναι αναγκαία και μια πρακτική αποδοχή της διαφοράς όλων των διαφορετικών φωνών στη συζήτηση.

Η Bordo εγείρει αντιστάσεις στην προοπτική ενός μεταμοντέρνου φεμινισμού και συνεχίζει τον συλλογισμό της για την ανάδυση του φεμινιστικού σκεπτικισμού για το φύλο ως αναλυτική κατηγορία. Ένα δεύτερο ρεύμα το οποίο τροφοδοτεί τον φεμινιστικό σκεπτικισμό για το φύλο παράγεται από τη φεμινιστική οικειοποίηση της αποδόμησης, κατά την οποία αναδύεται το μεταμοντέρνο «όνειρο από παντού», ένα πλάσμα φαντασίας το οποίο αξιώνει μια μεταμοντέρνα μη πλαισιοθετημένη και μη ενσώματη οπτική. (Bordo, 1990, σσ. 135-136). Η Bordo ξεκινά αυτό το τμήμα του συλλογισμού της δηλώνοντας ότι δεν διαφωνεί αξιωματικά με τον αποδομητικό μεταμοντερνισμό, ο οποίος αντιμετωπίζει την ιστορία και την κουλτούρα ως κείμενα που επιδέχονται ασταθείς αναγνώσεις. Υποστηρίζει, όμως, ότι στον μεταμοντερνισμό δεν εγκαταλείπεται το υπερβατικό στοιχείο και το ασώματο χαρακτηριστικό, καθώς εμφανίζεται ως «όνειρο από παντού». (Bordo, 1990, σσ. 142-143). Επομένως, η αποδόμηση και το συνακόλουθο «όνειρο από παντού» ως μια μη ενσώματη οπτική αποτελεί για τη Bordo πρόβλημα και βασικό λόγο του φεμινιστικού σκεπτικισμού για το φύλο.

Ποια η σχέση της μεταμοντέρνας αποδόμησης με το φύλο και τη φεμινιστική επιστημολογία; Η Bordo εξετάζει τον ρόλο του σώματος στη μεταμοντέρνα επιστημολογία του ονείρου από παντού. Σύμφωνα με τον μεταμοντερνισμό, μέσω ενός μεταβαλλόμενου και μετακινούμενου σώματος, συγκροτείται ο κόσμος και αποκαλύπτονται κάθε φορά νέες οπτικές. Η Bordo υποστηρίζει ότι, προκειμένου να μπορεί να αναγνωριστεί η διαφορά των φύλων, χρειάζεται να τίθεται ένα όριο στην ατέρμονη κίνηση του μεταμοντερνισμού. Αναφέρεται στον παράδοξο χαρακτήρα του μεταμοντέρνου σώματος να αλλάζει σχήμα και θέση κατά βούληση και να μετακινείται οπουδήποτε και ισχυρίζεται ότι ένα τέτοιο μεταμοντέρνο σώμα δεν είναι σώμα, καθώς δεν εκπροσωπεί πια τον πεπερασμένο χαρακτήρα της ανθρώπινης γνώσης. (Bordo, 1990, σσ. 143-145). Η Bordo υποστηρίζει ότι ο μεταμοντερνισμός εξαλείφει το σώμα και, συνεπώς, την ένταξη του γνωσιακού υποκειμένου στον χώρο και τον χρόνο, απεικονίζοντάς το ως συνεχώς κινούμενο και αποσπασματικό, ενώ

στην πραγματικότητα το ανθρώπινο σώμα δεν έχει τόσο μεγάλη κινητικότητα και ευελιξία όση του προσδίδει ο μεταμοντερνισμός. (Nicholson, 1990, σ. 8)

Στη συνέχεια, το επιχείρημα της Bordo εξετάζει την περίπτωση αναπαραγωγής της ανδρικής γνώσης και εξουσίας ως αποτέλεσμα του φεμινιστικού σκεπτικισμού για το φύλο, ο οποίος είναι ευρύτερος από τη μεταμοντέρνα εκδοχή του. Μια τέτοια εγκατάλειψη των θεωρούμενων θηλυκών τρόπων γνώσης μπορεί να συμβεί μέσω της υιοθέτησης των ουδέτερων κανόνων τους οποίους απαιτεί ο επαγγελματισμός, τον οποίο η Bordo προσλαμβάνει ως συνέχεια της θέας από πουθενά. Η Bordo, όμως, επιμένει ότι ο έμφυλος χαρακτήρας αποδίδεται αναγκαία και αναπόφευκτα στο άτομο που ζει σε μια δυαδικά έμφυλη κοινωνία, η οποία χαρακτηρίζει τις δραστηριότητες των ατόμων ως ανδρικές ή γυναικείες και η ίδια δεν αποποιείται τον έμφυλο χαρακτήρα υπέρ της ουδετερότητας. (Bordo, 1990, σσ. 151-152)

Πώς τοποθετείται εν τέλει η Bordo απέναντι στη δυνατότητα σύνδεσης μεταξύ φεμινιστικής θεωρίας και μεταμοντερνισμού; Ολοκληρώνοντας τον συλλογισμό της, η Bordo δηλώνει emphatically ότι δεν απορρίπτει αξιωματικά τις γενικεύσεις για το φύλο και τις κατηγορίες κοινωνικής ταυτότητας, μέσω των οποίων μπορεί να απομυθοποιηθεί η ουδέτερη προοπτική του γνωσιακού υποκειμένου. Επισημαίνει ότι διαφορετικές γυναίκες μπορούν να εντοπίζουν κοινά σημεία στις εμπειρίες τους. Αντιθέτως, ο μεταμοντερνισμός, ενώ ασκεί κριτική στο αφηρημένο άτομο, έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την αξίωση αποσταθεροποίησης του φύλου και των άλλων γενικών κατηγοριών της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου. Η Bordo συνεχίζει να διατυπώνει τις αμφιβολίες της ως προς την ανάδυση μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, καταδεικνύοντας τη συνακόλουθη αστάθεια και ετερογένεια που θα τη συνόδευαν. Ισχυρίζεται ότι είναι ανάγκη να συνδυαστεί η διερεύνηση των λεπτών διαφορών και της συνθετότητας με τη γενική κοινωνική κριτική, ενώ καταλήγει να φαίνεται αρνητική στην αποδόμηση του φύλου, θεωρώντας ότι η πολυσυζητημένη φεμινιστική διαμάχη μπορεί να επιφέρει απόκρυψη των υπαρχόντων ιεραρχικών σχέσεων εξουσίας στην κοινωνία. (Bordo, 1990, σσ. 150-153). Φαίνεται, λοιπόν, ότι η Bordo εμφανίζει μια ασαφώς αρνητική, διφορούμενη στάση απέναντι στη δυνατότητα μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, καθώς, παρά τον έντονο σκεπτικισμό και τις αντιρρήσεις τις οποίες διατυπώνει προς τη σύνδεση αυτή, δεν δηλώνει ξεκάθαρα ότι την απορρίπτει εξ ολοκλήρου.

Συναφώς, η Christine DiStefano, όταν εξετάζει τη σχέση μεταμοντερνισμού και φεμινιστικής θεωρίας, αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας τάσης προσχώρησης της φεμινιστικής θεωρίας στη μεταμοντέρνα κατάδειξη των πολλαπλών διαφορών, αλλά η ίδια διατυπώνει σκεπτικισμό και δείχνει να αμφισβητεί μια δικαιολογημένη σχέση και σύγκλιση μεταξύ της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού. Ισχυρίζεται ότι οι γυναίκες δεν έχουν περάσει από τον Διαφωτισμό όπως οι άνδρες και, επομένως, η υιοθέτηση του μεταμοντερνισμού δεν είναι ακόμη κατάλληλη για αυτές. Η DiStefano υποστηρίζει ότι ο μεταμοντερνισμός συνάδει με όσους έχουν την εμπειρία του Διαφωτισμού και χαρακτηρίζονται πια από την ανάγκη να υποβάλλουν τα στοιχεία αυτά σε κριτικό έλεγχο. (Di Stefano, 1990, σσ. 75-76· Nicholson, 1990, σ. 6). Η DiStefano ισχυρίζεται, μάλιστα, ότι ο μεταμοντερνισμός καθιστά αδύνατη την άσκηση φεμινιστικής πολιτικής και δεν παρακινεί επαρκώς τους ακτιβιστές, καθώς δεν επιτρέπει τη θεώρηση των γυναικών ως υποκειμένου της φεμινιστικής πολιτικής. (Di Stefano, 1990, σ. 76). Συνδέει, με τον τρόπο αυτό, τη στάση της αναφορικά με τη δυνατότητα σύγκλισης των δύο ρευμάτων με την πολιτική πλευρά του φεμινισμού και τον ιστορικό χαρακτήρα των θέσεών του, χαρακτηριστικό που φαίνεται εύλογο.

Η Susan Strickland, επίσης, αναγνωρίζει ότι ο μεταμοντερνισμός φαίνεται ελκυστικός στη φεμινιστική θεωρία, αλλά τίθεται κατά μιας τέτοιας σύγκλισης μεταξύ τους. Επισημαίνει ότι η φεμινιστική θεωρία και ο μεταμοντερνισμός ασκούν κριτική στη διαφωτιστική σκέψη αλλά από διαφορετικές οπτικές και για διαφορετικούς λόγους. Η Strickland επικεντρώνεται στον όρο διαφορά και υποστηρίζει ότι η μεταμοντέρνα σύλληψη της διαφοράς οδηγεί στην αποφυγή της διαφοράς αλλά και της συνακόλουθης απειλής η οποία τίθεται στις κυρίαρχες οπτικές. (Strickland, 1994, σσ. 266-267) Επισημαίνει ότι οι φεμινίστριες του μεταμοντερνισμού προβάλλουν την ύπαρξη διαφορετικών εμπειριών εν σχέσει με τις θεωρούμενες καθολικές κατηγορίες του Διαφωτισμού. Τονίζει, όμως, ότι το θέμα δεν πρέπει να είναι μια απλή διεκδίκηση της διαφοράς. Η φεμινιστική θεωρία καταδεικνύει τον παραποιημένο χαρακτήρα των κυρίαρχων θεωριών και τονίζει ότι το επίδικο δεν είναι η προσθήκη των γυναικών και των διαφορετικά πλαίσιοθετημένων οπτικών των διαφορετικών γυναικών, αλλά μια αναθεώρηση των ίδιων των θεωριών. Επομένως, η φεμινιστική διαφορά λειτουργεί ως πρόκληση. (Strickland, 1994, σσ. 267-268). Και μέχρι αυτό το σημείο, φαίνεται ότι ο

συλλογισμός της Strickland θα μπορούσε κατά κάποιο τρόπο να ενταχθεί στον μεταμοντερνισμό.

Υπό ποίους όρους πρέπει να εκλαμβάνονται από τη φεμινιστική θεωρία οι ισχυρισμοί περί διαφοράς μεταξύ των γυναικών; Με ποιο τρόπο η φεμινιστική διαφορά λειτουργεί ως πρόκληση; Η Strickland συνεχίζει το επιχείρημα της, υποστηρίζοντας ότι δεν πρόκειται απλά για μια ανάγκη ορισμένων γυναικών να καταδεικνύουν τη διαφορά τους προς τις λευκές γυναίκες της Δύσης, ούτε απλά για μια ανάγκη να εισακούονται οι διαφορετικές εμπειρίες των διαφορετικών γυναικών, χωρίς να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη. Το σημαντικό είναι ότι οι διαφορετικές γυναικείες εμπειρίες αποτελούν πρόκληση για μια φεμινιστική θεωρία. Η Strickland υποστηρίζει ότι η πραγματική αναγνώριση της φεμινιστικής διαφοράς προϋποθέτει σύνδεση και συσχέτιση των διαφορετικών εμπειριών, με άλλα λόγια εξέταση του τρόπου με τον οποίο οι εμπειρίες των άλλων επηρεάζουν την οπτική και την κατανόηση του καθενός. Μέσα από τη μελέτη των διαφορετικών εμπειριών των άλλων, μπορεί να προκύψει ανάγκη αναθεώρησης των αρχικών θεωριών του κάθε γνωσιακού υποκειμένου. Αυτό είναι που, κατά τη Strickland, αποφεύγεται στη μεταμοντέρνα αποδοχή της διαφοράς. (Strickland, 1994, p. 268). Η Strickland ξεκινά από τη μεταμοντέρνα κατάδειξη των πολλαπλών διαφορών των γυναικών αλλά, στη συνέχεια, προβάλλει μια ερμηνεία της φεμινιστικής διαφοράς με βάση την οποία η ίδια αντιτίθεται στον μεταμοντέρνο φεμινισμό.

Πώς αντιστέκεται η Strickland σε μια φεμινιστική οικειοποίηση της μεταμοντέρνας ιδέας της διαφοράς; Η Strickland υποστηρίζει καταρχήν ότι, για να ληφθεί σοβαρά υπόψη η διαφορά, απαιτούνται έννοιες και γενικές κατηγορίες οι οποίες σχετίζονται με το φύλο. Χρειάζεται να μελετηθεί κάθε φορά το συγκεκριμένο και τοπικό επίπεδο των γνωσιακών ισχυρισμών μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο τίθενται. Υποστηρίζει επιπλέον ότι, εάν η αναγνώριση της διαφοράς των περιθωριοποιημένων δεν λαμβάνεται υπόψη από τις κυρίαρχες ομάδες και εάν δεν υπάρχει δυνατότητα αμφισβήτησης της κυρίαρχης γνώσης, όπως υποστηρίζει ότι συμβαίνει στην μεταμοντέρνα ιδέα της διαφοράς, αποκρύπτονται οι συνέπειες της πλασιοθέτησης του ίδιου του μεταμοντερνισμού και αποφεύγονται οι κριτικές στις κυρίαρχες οπτικές. Επισημαίνεται ότι η απόρριψη μιας αδιαμεσολάβητης πραγματικότητας δεν συνεπάγεται την υπεράσπιση πολλαπλών προοπτικών οι οποίες επιτρέπουν μόνο μια εσωτερική κατανόηση των γνωσιακών ισχυρισμών τους. Η

Strickland προβάλλει την ανάγκη ελέγχου και αμφισβήτησης των αυτοκατανοήσεων κάθε γνωσιακού υποκειμένου το οποίο επιχειρεί να συλλάβει άλλες διαφορετικές οπτικές. Επομένως, η Strickland καταλήγει, χρειάζεται μια μη μεταμοντέρνα φεμινιστική θέση προκειμένου η διαφορά να μπορεί να ληφθεί σοβαρά υπόψη. Ο μεταμοντέρνος φεμινισμός δεν εκφράζει αυτή την πρόκληση της διαφοράς να αποκαλύπτει σχέσεις οι οποίες δεν αναγνωρίζονται εύκολα από τους προνομιούχους. (Strickland, 1994, σσ. 268-271). Η ανάγκη αναγνώρισης της φεμινιστικής διαφοράς, λοιπόν, ως δυνατότητα αμφισβήτησης και αναθεώρησης της κυρίαρχης γνώσης μέσω της συσχέτισης των διαφορετικών εμπειριών, οδηγεί τη Strickland στην απόρριψη της ανάδυσης ενός μεταμοντέρνου φεμινισμού.

Σχετικά με τα παραπάνω, η McLaughlin, παρόλο που η ίδια είναι θετικά διακείμενη σε αυτή την πολυσυζητημένη αναδυόμενη σύγκλιση της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού, εκφράζει τις ανησυχίες της για μια τέτοια σύνδεση, οι οποίες καλούνται να ληφθούν υπόψη. Επισημαίνει ότι η υιοθέτηση του μεταμοντερνισμού μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν επιτρέπει στη φεμινιστική θεωρία να χρησιμοποιεί τα εργαλεία ανάλυσης τα οποία διαθέτει. Ο μεταμοντερνισμός φαίνεται να απορρίπτει την καθολική σημασία φεμινιστικών όρων και θεωρητικών κατηγοριών, όπως το φύλο. (McLaughlin, 1997, p. 6). Ακόμη, η McLaughlin καταδεικνύει την ύπαρξη μιας θέσης σύμφωνα με την οποία ο μεταμοντερνισμός μπορεί να γίνει αντιληπτός ως μια ανδρική επιχείρηση η οποία στοχεύει υπόρρητα στη διατήρηση της ηγεμονίας του κυρίαρχου δυτικού άντρα μέσω της αποδόμησης της έννοιας υποκειμενικότητας. Η συγγραφέας καταδεικνύει τη μεταμοντέρνα αποδόμηση των αυτόνομων υποκειμένων και την αντίστοιχη απάντηση της φεμινιστικής θεωρίας ότι το υποκείμενο είναι αναγκαίο ως πολιτική κατηγορία, καθώς η ύπαρξη και η παραδοχή ενός θηλυκού υποκειμένου το φέρει στην επιφάνεια σε κάθε τομέα. Ωστόσο, η συγγραφέας απορρίπτει αυτή τη μορφή του μεταμοντερνισμού η οποία, μέσω της αποδόμησης του υποκειμένου, εκλαμβάνεται ως διατήρηση μιας ανδρικής κυρίαρχης κατηγορίας. Επισημαίνει, όμως, ότι υπάρχει δυνατότητα να ακολουθηθεί ο μεταμοντερνισμός χωρίς να εμπλέκεται σε τέτοια μονοπάτια αλλά να επικεντρώνεται στη διαφορετικότητα των γυναικών. (McLaughlin, 1997, σσ. 7-8)

Η Flax είναι, επίσης, θετικά διακείμενη σε μια σύγκλιση της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού, αλλά, παρόλα αυτά, επισημαίνει και η ίδια μια

διαδεδομένη πλέον αμφισβήτηση η οποία έχει εκφραστεί στη φεμινιστική θεωρία για μια τέτοια σύνδεση. Η μεταμοντέρνα απόρριψη της αλήθειας δυσχεραίνει την κρίση μεταξύ ανταγωνιστικών ιδεών και μπορεί να διαλύει τέτοιες διαμάχες μέσω άσκησης εξουσίας και κυριαρχίας. Η μεταμοντέρνα αποδόμηση του υποκειμένου φαίνεται να μην επιτρέπει την ενεργητική δράση κατά την άσκηση φεμινιστικής πολιτικής. Οι φεμινιστικές συζητήσεις για τον μεταμοντερνισμό θέτουν ερωτήματα για τη σχέση γνώσης και εξουσίας και για την αναγκαιότητα και το είδος της υποκειμενικότητας εν σχέσει με τη φεμινιστική πολιτική. (Flax, 1992, p. 446)

Η Flax αναφέρεται την αποσταθεροποίηση των βάσεων της φεμινιστικής θεωρίας από τον μεταμοντερνισμό και επικεντρώνεται σε μια σχετική, όπως ισχυρίζεται, σημαντική απειλή. Υπό αυτή την έννοια, ο μεταμοντερνισμός αμφισβητεί την ύπαρξη ή τη δυνατότητα απόκτησης μιας «αθώας» (innocent) γνώσης και δυσπιστεί ως προς την εύρεση κάποιου είδους αλήθειας στη διαφωτιστική σκέψη η οποία να είναι σε θέση να υποδείξει τρόπους δράσης για το καθολικό όφελος. Επικεντρώνεται στις σχέσεις γνώσης και εξουσίας και όχι στις σχέσεις γνώσης και αλήθειας. (Flax, 1992, σσ. 447, 457)

Ακόμη, φεμινιστικές κριτικές στον μεταμοντερνισμό τον συνδέουν με την υπονόμηση της δυνατότητας για γνώση στη βάση της αμφισβήτησης των μετααφηγήσεων και, έτσι, ανθίστανται στη σύνδεσή του με τη φεμινιστική θεωρία. Ωστόσο, ο μεταμοντερνισμός προσφέρει γνώση, η οποία, όμως, είναι διαφοροποιημένη και τοποθετημένη ανάλογα με τη θέση του γνωσιακού υποκειμένου. (Weedon, 1998, σσ. 82-83) Οι υπέρμαχοι της αναδυόμενης μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας ανταπαντούν ότι, προκειμένου να αποφευχθούν σε μεγάλο βαθμό οι λανθασμένες γενικεύσεις και η ουσιοκρατία στη μεταμοντέρνα θεωρία, δεν είναι ανάγκη η εξάλειψη κάθε μεγάλης θεωρίας, αλλά μπορεί η ανάλυση να τοποθετείται μέσα σε ιστορικά πλαίσια. Με τον τρόπο αυτό, η φεμινιστική θεωρία μπορεί να υιοθετήσει έναν προσεχτικά συγκροτημένο μεταμοντερνισμό. (Nicholson, 1990, σ. 9)

Ακόμη, η φεμινιστική θεωρία επικρίνει τον σχετικισμό τον οποίο συνδέει με τον μεταμοντερνισμό, αποδίδοντας στον σχετικισμό αυτό πατριαρχικό χαρακτήρα. Μια τέτοια κίνηση καθιστά αναγκαία την απόρριψη κάθε ουσιοκρατικής φεμινιστικής τάσης και κατηγορίας η οποία συνδέεται με την πατριαρχία. (Yeatman, 1990, σ. 294).

Όμως, σύμφωνα με τη Hekman, ο μεταμοντερνισμός δεν υιοθετεί ακριβώς τον σχετικισμό τον οποίο απορρίπτει η νεωτερική επιστημολογία. Αντίθετα, ο μεταμοντερνισμός απορρίπτει στο σύνολό της την επιστημολογία η οποία στηρίζεται στον δυϊσμό, απόλυτο ή σχετικό, ως προς τη γνώση, υποστηρίζοντας ότι η γνώση είναι ιστορική και πλαίσιακή και ότι δεν είναι αναγκαίο ένα απόλυτο θεμέλιο για τη γνώση. (Hekman, 1990, σσ. 152-153)

Επομένως, φαίνεται ότι προβάλλει μια αμφίβολη σχέση μεταξύ της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού. Από τη μια, η φεμινιστική θεωρία τείνει προς τη μεταμοντέρνα κριτική στη φιλοσοφική ουδετερότητα και στην καθολική γενικευτική σκέψη για τη γυναίκα, προβάλλοντας έντονα το ζήτημα της διαφορετικότητας των γυναικών. Το φύλο ως χαρακτηριστικό αποκτά σημασία για τη γνωσιακή συγκρότηση, παρόλο που το γυναικείο και το ανδρικό υποκείμενο απομυθοποιούνται. Μέχρις εδώ, αναδείχθηκε η δυνατότητα σύγκλισης της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού, χωρίς να συνάγεται απαραίτητα ότι η δυνατότητα αυτή υιοθετείται στην εν λόγω φάση της ανάλυσης. Από την άλλη, όμως, εντοπίστηκε έντονος σκεπτικισμός αναφερόμενος στη σύνδεση φεμινισμού και μεταμοντερνισμού για την ανάδυση μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, στη βάση της δυσκολίας εστίασης στο ίδιο το φύλο, στη βάση της ανάλυσης άλλων κρίσιμων εννοιών, όπως το σώμα και η διαφορά, αλλά και ευρύτερα στη βάση της καταλληλότητας ενός μεταμοντέρνου χαρακτήρα για τη φεμινιστική θεωρία.

Τα ζητήματα που ανέκυψαν στη ενότητα αυτή, όπως η διαφορετικότητα των γυναικών, οι γενικεύσεις από συγκεκριμένες εμπειρίες, η θεωρούμενη ουδετερότητα της γνώσης, το ζήτημα του γνωσιακού υποκειμένου, η δυνατότητα αποδόμησης εννοιών και η έννοια διαφορά εν σχέσει με την κυρίαρχη γνώση άπτονται της φεμινιστικής επιστημολογίας και, επομένως, η αμφίβολη και αντιφατική σχέση μεταξύ μεταμοντερνισμού και φεμινιστικής θεωρίας αφορά και την επιστημολογία. Και τούτο επειδή τα περισσότερα κείμενα που αναλύθηκαν στην ενότητα αυτή αναφέρονται στη φεμινιστική θεωρία, οποία τείνει προς τον μεταμοντερνισμό και αντιτίθεται, παραδείγματος χάριν, στην υποβίβαση των γυναικών στην επιστημολογία του Διαφωτισμού.

4.2 Η δυνατότητα συγκρότησης μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας

Σύμφωνα με τις Fraser&Nicholson, η φεμινιστική θεωρία χρειάζεται τον μεταμοντερνισμό για να απαλλαγεί από τις ουσιολογικές γενικεύσεις, ενώ ο μεταμοντερνισμός με τη βοήθεια του φεμινισμού καλείται να αποβάλει τον ανδροκεντρισμό του. Στη βάση αυτή, προβάλλεται η δυνατότητα συγκρότησης, έστω ως προοπτική, μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, η οποία καλείται να συγκεντρώσει τα δυνατά σημεία του μεταμοντερνισμού και της φεμινιστικής θεωρίας και να επιχειρήσει να άρει τα αντίστοιχα αδύναμα σημεία τους. (Fraser & Nicholson, 1990, σ. 20)

Όμως, διερευνώντας αυτή τη δυνατότητα ανάδυσης ενός μεταμοντέρνου φεμινισμού, επανέρχεται το ερώτημα: Κατά πόσο ο μεταμοντερνισμός εναρμονίζεται με τις ανάγκες της φεμινιστικής κριτικής; Οι συλλήψεις κοινωνικής κριτικής της μεταμοντέρνας φιλοσοφίας εγκαταλείπουν τα παραδοσιακά φιλοσοφικά θεμέλια και ισχυρίζονται ότι η φιλοσοφία δεν είναι δυνατόν να αποτελεί θεμέλιο της κοινωνικής κριτικής. Η μεταμοντέρνα κοινωνική κριτική εμφανίζεται ως τοπική και πλαισιακή. Οι Fraser&Nicholson επισημαίνουν ότι η μεταμοντέρνα εικόνα της κοινωνικής κριτικής καθορίζεται από την εξέταση και ανασυγκρότηση της ίδιας της φιλοσοφίας. (Fraser & Nicholson, 1990, σ. 21). Καθίσταται ανάγκη, λοιπόν, να ληφθεί υπόψη ο χαρακτήρας του ίδιου του μεταμοντερνισμού, προκειμένου να μπορεί να εξεταστεί η συσχέτισή του με τη φεμινιστική θεωρία.

Ο όρος μεταμοντερνισμός χαρακτηρίζεται από ασάφεια και από μια δυσκολία ορισμού. Η συγκρότηση όλων των πραγμάτων από λογοθετικούς σχηματισμούς και η απόρριψη του υποκειμένου και της πραγματικότητας αποδίδονται στον μεταμοντερνισμό και τον έχουν συνδέσει με επικίνδυνες συνέπειες μηδενισμού. Ο μεταμοντερνισμός δεν είναι ενοποιητικός και δεν υποτάσσει σε παραδείγματα όσα επιχειρεί να εξηγήσει. (Butler, 1992, σσ. 3-6). Επιπλέον, ένας ισχυρός μεταμοντερνισμός δεν υποστηρίζεται από πολλούς φιλοσόφους. Ο ισχυρός μεταμοντερνισμός γίνεται αντιληπτός ως αντικατάσταση του καθολικού από το συγκεκριμένο, της βεβαιότητας από την αμφιθυμία και του συνόλου από την αποσπασματικότητα. Παρά την ευρεία επίθεση στις νεωτερικές θέσεις της αντικειμενικότητας, της βεβαιότητας και της ολοποιητικής σύλληψης του

πραγματικού, δεν επιδοκιμάζουν όλοι οι μεταμοντέρνοι φιλόσοφοι τον σχετικισμό, την αμφιθυμία και την αποσπασματικότητα. (McLennan, 1995, σ. 399)

Η Benhabib, εξετάζοντας ορισμένες εκδοχές βασικών μεταμοντέρνων θέσεων εν σχέσει με τη φεμινιστική θεωρία, διατυπώνει μια σκεπτικιστική άποψη προς τη δυνατότητα συγκρότησης μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας. Αρχικά, επισημαίνει ότι, κατά την αδύναμη εκδοχή της μεταμοντέρνας θέσης για την απόρριψη της ουσιοκρατικής θεώρησης του υποκειμένου, το υποκείμενο πλαισιοθετείται σε διάφορες κοινωνικές και λογοθετικές πρακτικές, ένα γεγονός το οποίο δεν αποκλείει εξ ορισμού την ανάγκη να εκφραστεί μια πιο επαρκής συγκρότηση της υποκειμενικότητας ούτε απορρίπτει εξολοκλήρου τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά του φιλοσοφικού υποκειμένου, όπως η αυτονομία και η ορθολογικότητα, αλλά τα αναδιαμορφώνει βάσει της εκάστοτε πλαισιοθέτησης. (Benhabib, 1995a, σ. 20). Σε αυτή την αδύναμη εκδοχή αυτής της μεταμοντέρνας θέσης για την απόρριψη της ουσιοκρατικής θεώρησης του υποκειμένου, δεν φαίνεται να προκύπτει πρόβλημα με τη φεμινιστική θεωρία, η οποία χρειάζεται μια έννοια υποκειμενικότητας για την αυτοσυγκρότησή της και την αγωνιστική κοινωνική πλευρά της. Πόσο πειστική και συνεπής είναι, όμως, η επιδίωξη και αναζήτηση μιας επαρκούς συγκρότησης της υποκειμενικότητας μέσα στον μεταμοντερνισμό;

Ωστόσο, η Benhabib τονίζει ότι, σύμφωνα με την ισχυρή εκδοχή του μεταμοντερνισμού ο οποίος απορρίπτει την ουσιοκρατική θεώρηση του υποκειμένου, το υποκείμενο διαλύεται σε ένα σύνολο σημασιών στη γλώσσα και, με τον τρόπο αυτό, χάνει την αυτονομία και την προθετικότητά του. Όμως, σύμφωνα με την Benhabib, αυτή η ισχυρή εκδοχή της μεταμοντέρνας υποκειμενικότητας χωρίς αυτονομία και προθετικότητα δεν προωθεί τα αιτήματα μιας φεμινιστικής θεωρίας, όταν αυτή επιδιώκει την εννόηση των γυναικών ως αυτόνομων υποκειμένων καθώς και ως υποκειμένων γνώσης, προκειμένου να είναι εφικτός ο στόχος της γυναικείας απελευθέρωσης. Η Benhabib σημειώνει ως παράδειγμα την κατάργηση από τη Butler του υποκειμένου και της προϋπάρχουσας έμφυλης ταυτότητας κατά την προσπάθεια υπέρβασης του δυϊσμού του φύλου. Στην περίπτωση αυτή, πώς μπορούν να αλλάξουν αυτές οι εκφράσεις του φύλου οι οποίες συγκροτούν την έμφυλη ταυτότητα; (Benhabib, 1995a, σσ. 20-21). Η Benhabib, λοιπόν, αντιτίθεται σε έναν τέτοιο ισχυρό μεταμοντερνισμό όσον αφορά τη φεμινιστική του διάσταση.

Στη συνέχεια, η Benhabib εξετάζει τη μεταμοντέρνα θέση για την απόρριψη της ιστορίας, την οποία θεωρεί ως λιγότερο προβληματική θέση σε σύγκριση με την απόρριψη του υποκειμένου και της μεταφυσικής, λόγω της γενικής απογοήτευσης με τα ιδανικά της προόδου στην ιστορία και όλων των αρνητικών στοιχείων τα οποία συνδέονται με αυτή. Ως αδύναμη εκδοχή της μεταμοντέρνας θέσης, η απόρριψη της ιστορίας είναι ελκυστική στη φεμινιστική θεωρία, καθώς ερμηνεύεται ως η απόρριψη των μεγάλων ουσιοκρατικών αφηγήσεων και ως απόρριψη της αναπαράστασης της ιστορίας από μια συγκεκριμένη κυρίαρχη ομάδα. Όμως, η ισχυρή εκδοχή της μεταμοντέρνας θέσης για την απόρριψη της ιστορίας απορρίπτει την ιστορική αφήγηση η οποία εστιάζει στο μακροπρόθεσμο και προβάλλει, αντίθετα, τοπικές ιστορίες. Με τον τρόπο αυτό, όμως, απορρίπτεται το επιστημικό ενδιαφέρον στην ιστορία των γυναικών ως μιας αγωνιζόμενης ομάδας και υπονομεύεται ο φεμινιστικός στόχος της απελευθέρωσης. (Benhabib, 1995a, σσ. 22-23, 29)

Κατόπιν, η Benhabib εξετάζει τη μεταμοντέρνα θέση της απόρριψης της μεταφυσικής. Ως ισχυρή θέση στον μεταμοντερνισμό, η απόρριψη της μεταφυσικής καθιστά μη αναγνωρίσιμη τη νεότερη φιλοσοφική παράδοση, καθιστώντας τη μονόπλευρη και ουσιοκρατική, και εξαλείφει την ίδια την πρακτική νομιμοποίησης. (Benhabib, 1995a, σσ. 24,28)

Αφού η άσκηση κοινωνικής κριτικής είναι αναγκαία για τη φεμινιστική θεωρία, η Benhabib εξετάζει με ποιον τρόπο αυτή θα μπορούσε να διασφαλιστεί στον μεταμοντερνισμό αντί του πολυσυζητημένου φιλοσοφικού τρόπου. Οι μεταμοντέρνοι φιλόσοφοι οι οποίοι απορρίπτουν τη φιλοσοφία ως νομιμοποιητική μετααφήγηση αλλά επιζητούν κοινωνική κριτική μπορεί να προβάλλουν τις τοπικές αφηγήσεις ως ικανές να συγκροτούν κρίσεις με τα δικά τους εσωτερικά κριτήρια νομιμοποίησης, ώστε να είναι δυνατή η κοινωνική κριτική χωρίς φιλοσοφία. Η φεμινιστική κοινωνική κριτική, όμως, είναι δυνατόν να ασκείται από μια πλαισιοθετημένη οπτική μιας κοινωνίας ή μιας κουλτούρας; (Benhabib, 1995a, σσ. 25-26). Η Benhabib επιχειρεί να διερευνήσει αυτή την πιθανότητα.

Πώς μπορεί να υπάρξει μια πλαισιοθετημένη κοινωνική κριτική αφού οι κοινωνίες δεν είναι ομοιογενείς και είναι απαραίτητη μια συνεχής συγκρότηση και ανασυγκρότηση κανόνων και αξιών κατά την άσκηση κοινωνικής κριτικής; Η Benhabib αναγνωρίζει ότι η επιλογή μιας τέτοιας πλαισιοθετημένης εσωτερικής

κριτικής, αντί για τη φιλοσοφική δικαιολόγηση, έχει ως ελάττωμα τη θεώρηση των αφηγήσεων μιας κουλτούρας ως μονοσήμαντων και την προϋπόθεση ύπαρξης ενός μόνο συνόλου τέτοιων εσωτερικών κριτηρίων νομιμοποίησης. Ένα ακόμη ελάττωμα μιας τέτοιας εσωτερικής κοινωνικής κριτικής είναι η υπόθεση ότι αποκλειστικά με βάση τους ενυπάρχοντες κανόνες μιας συγκεκριμένης κοινωνίας είναι δυνατόν να ασκηθεί κοινωνική κριτική για το επιθυμητό μέλλον. Όμως, η Benhabib επισημαίνει ότι ο ασκών κοινωνική κριτική μερικές φορές μπορεί να ιδωθεί ως κοινωνικός εξόριστος, καθώς αποστασιοποιείται από τις δεδομένες βεβαιότητες των κανόνων και αξιών μιας συγκεκριμένης κουλτούρας. (Benhabib, 1995a, σσ. 26-28). Επομένως, η επιλογή μιας τέτοιας πλαισιοθετημένης εσωτερικής κριτικής δεν συνάδει με την ύπαρξη μιας σύνθετης πραγματικότητας, καθώς δεν λαμβάνει υπόψη την πολυπλοκότητα της ίδιας της κοινωνίας και ολόκληρου του κοινωνικού κόσμου κατά τον οποίο αλληλοδιαπλέκονται διαφορετικές κοινωνίες.

Επομένως, η Benhabib συμπεραίνει ότι δεν μπορεί να συλληφθεί μια εκδοχή κοινωνικής κριτικής χωρίς φιλοσοφία και, στη βάση αυτή, αμφισβητεί την ορθότητα και καταλληλότητα της προοπτικής ανάδυσης μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας. Καταλήγει ότι η ισχυρή εκδοχή του μεταμοντερνισμού είναι αρκετά δυνατή και θα υπονόμει τον απελευθερωτικό χαρακτήρα της φεμινιστικής θεωρίας κατά την προσπάθεια συμμαχίας φεμινιστικής θεωρίας και μεταμοντερνισμού. (Benhabib, 1995a, σσ. 25, 29)

Αξίζει να επισημανθεί ότι η Benhabib διαφωνεί με τον πολυθεϊσμό αξιών της μεταμοντέρνας φιλοσοφίας του Lyotard, παρόλο που αναγνωρίζει τη στροφή της φιλοσοφίας προς την επιτέλεση και τη γλώσσα. Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι είναι δυνατόν να εξεταστούν άλλες εναλλακτικές στην εξασθένιση του νεωτερικού επιστημικού της αναπαράστασης, πέραν από τη θέση του Lyotard, με άλλα λόγια πέρα από την υπεράσπιση τοπικών κριτηρίων εγκυρότητας. Ισχυρίζεται ότι, στην περίπτωση που δεν εφαρμόζονται μέτρα επανόρθωσης των ανισοτήτων και των σχέσεων υποταγής των γυναικών, δεν έχει πραγματική σημασία η πλουραλιστική οπτική του Lyotard. (Benhabib, 1990, σσ. 112-113,123)

Οι Fraser&Nicholson προβάλλουν τον μεταμοντερνισμό του Lyotard ως παράδειγμα στη συλλογιστική τους, προκειμένου να εξετάσουν την προοπτική, τη δυνατότητα συγκρότησης, μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας. Επισημαίνουν

ότι, ασκώντας κριτική στη φιλοσοφία, ο Lyotard συγκροτεί νέες συλλήψεις κοινωνικής κριτικής. Ο Lyotard απορρίπτει τις μεγάλες αφηγήσεις, τις μετααφηγήσεις του Διαφωτισμού, ως ένα είδος νεωτερικής νομιμοποίησης, το οποίο επιχειρεί να νομιμοποιήσει τις διάφορες πρώτης τάξης (first-order) λογοθετικές πρακτικές εντάσσοντάς τες μέσα σε έναν ευρύτερο προνομιούχο μεταλόγο. Επομένως, οι Fraser&Nicholson στη συλλογιστική τους κρατούν και τονίζουν το συμπέρασμα του Lyotard σύμφωνα με το οποίο οι φιλοσοφικές μετααφηγήσεις δεν προσφέρουν νομιμοποίηση. (Fraser & Nicholson, 1990, σσ. 20, 22)

Πώς συγκροτείται η νομιμοποίηση και η κοινωνική κριτική στον μεταμοντερνισμό του Lyotard; Σύμφωνα με τις Fraser&Nicholson, στον μεταμοντερνισμό του Lyotard εμφανίζεται μια τοπική και πληθυντική νομιμοποίηση. Εμφανίζονται νέα είδη κοινωνικής κριτικής, όπως οι τοπικές ξεχωριστές ιστορίες για διάφορες λογοθετικές πρακτικές ως συγκρότηση τοπικής κοινωνικής κριτικής. Όμως, οι Fraser&Nicholson σημειώνουν ότι ο Lyotard επισημαίνει ότι στην κοινωνία υπάρχει η τάση υποβολής των λογοθετικών πρακτικών στο κριτήριο της επιτελεστικότητας. Επομένως, φαίνεται να προκύπτει μια ανάγκη ύπαρξης κοινωνικής κριτικής η οποία να υπερβαίνει τον τοπικό χαρακτήρα της. (Fraser & Nicholson, 1990, σσ. 23-25)

Με ποιον τρόπο συνδέεται η επίκληση του μεταμοντερνισμού του Lyotard με τη δυνατότητα συγκρότησης μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, η οποία είναι το αντικείμενο διερεύνησης στην ενότητα αυτή; Οι Fraser&Nicholson υποστηρίζουν ότι μια τέτοια σύλληψη κοινωνικής κριτικής όπως αυτή του Lyotard δεν είναι επαρκής προκειμένου να μπορεί να κατανοηθεί το ζήτημα της έμφυλης κυριαρχίας στην κοινωνία και, επομένως, είναι ανάγκη να συγκροτηθούν πιο δυνατές κοινωνικές κριτικές στη φεμινιστική φιλοσοφία. Ακόμη, επισημαίνουν ότι η μελέτη και η φεμινιστική κριτική της ανδρικής κυριαρχίας απαιτεί διάφορα είδη κοινωνικής κριτικής τα οποία δεν έχουν όλα τοπικό χαρακτήρα, όπως είναι, παραδείγματος χάριν, οι αφηγήσεις αναφορικά με τη μεταβαλλόμενη κοινωνική οργάνωση. (Fraser & Nicholson, 1990, σσ. 20, 26). Επομένως, με βάση αυτό το επιχείρημα, η φεμινιστική κοινωνική κριτική δεν μπορεί να ομοφωνεί με τον μεταμοντερνισμό του Lyotard. Πώς είναι δυνατή, παρόλα αυτά, η προοπτική ανάδυσης ενός μεταμοντέρνου φεμινισμού στον συλλογισμό των Fraser&Nicholson;

Οι Fraser&Nicholson τίθενται υπέρ μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας η οποία παρουσιάζεται ως μια μεταμοντέρνα φεμινιστική σύλληψη κοινωνικής κριτικής. Η συγκεκριμένη μεταμοντέρνα φεμινιστική θέση των Fraser&Nicholson δεν έχει καθολικοποιητικό χαρακτήρα και αντιτίθεται στην ύπαξη ενός υποκειμένου της ιστορίας. Όμως, δεν απορρίπτει τις μεγάλες ιστορικές αφηγήσεις ούτε τον θεωρητικό χαρακτήρα της φεμινιστικής θεωρίας. Αξίζει να επισημανθεί, βέβαια, ότι η θεωρία σε αυτόν τον μεταμοντέρνο φεμινισμό αποκτά ιστορικό χαρακτήρα και λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες των διαφορετικών κοινωνιών και κοινωνικών ομάδων. (Fraser & Nicholson, 1990, σσ. 34-35). Χάρη στη απόδοση ιστορικού και πολιτιστικά πλασιοθετημένου χαρακτήρα στις κατηγορίες της, αυτή η μεταμοντέρνα φεμινιστική θεωρία επιχειρεί να διατηρήσει και να νομιμοποιήσει τον μεταμοντέρνο χαρακτήρα της, χωρίς να επικαλείται την ισχυρή εκδοχή του.

Οι Fraser&Nicholson υποστηρίζουν ότι μια τέτοια μεταμοντέρνα φεμινιστική θεωρία μπορεί να συμβάλει στον φεμινιστικό πολιτικό αγώνα, καθώς θέτει το ζήτημα των συμμαχιών οι οποίες καλούνται να συγκροτούν αυτή τη φεμινιστική πολιτική πρακτική και, με τον τρόπο, αυτό, ανταπαντά στην απόρριψη μιας ενιαίας γυναικείας ταυτότητας. Διευκρινίζουν ότι δεν είναι δυνατή μία μοναδική λύση στα ζητήματα τα οποία προκύπτουν από τις εμπειρίες ποικίλων και διαφορετικών γυναικών. Τα κοινά σημεία τα οποία μπορεί να υπάρξουν μεταξύ διαφορετικών γυναικών αλληλοδιαπλέκονται με τις διαφορές ανάμεσά τους μέσα στην ποικιλία των εμπειριών των γυναικών. (Fraser & Nicholson, 1990, σ. 35). Αυτή η προτροπή των Fraser&Nicholson για την αξιοποίηση του μεταμοντέρνου φεμινισμού στην πολιτική πρακτική του φεμινισμού έρχεται σε αντίθεση με τις αντιρρήσεις διαφόρων φεμινιστριών θεωρητικών αναφορικά με τη συνεισφορά του μεταμοντερνισμού στον φεμινιστικό αγώνα.

Με βάση τη μελέτη του συλλογισμού των Fraser&Nicholson, υποστηρίζεται ότι στη φεμινιστική σκέψη, πέρα από την επισήμανση ορισμένων σημείων ομοφωνίας της με τον μεταμοντερνισμού, η δυνατότητα συγκρότησης, ως προοπτικής, μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας είναι δυναμικά παρούσα, εν μέσω, όμως, έντονου σκεπτικισμού και επιφυλάξεων προς μια τέτοια κίνηση. Η φεμινιστική θεωρία στην ενότητα αυτή αφορά κυρίως ζητήματα ανδρικής κυριαρχίας στην κοινωνία και αντίστοιχης φεμινιστικής κοινωνικής κριτικής αλλά και το ζήτημα της υποκειμενικότητας στη σκεπτικιστική θέση της Benhabib για μια μεταμοντέρνα

φεμινιστική θεωρία. Αυτή η δυνατότητα σύνδεσης της φεμινιστικής θεωρίας με τον μεταμοντερνισμό, παρά τις δυσκολίες της, καταφέρνει να συγκροτηθεί περαιτέρω ως φεμινιστικός μεταμοντερνισμός, όπως αναλύεται στη συνέχεια της εργασίας.

4.3 Η αναγκαιότητα συγκρότησης μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας

Η διερεύνηση της αναγκαιότητας για τη συγκρότηση ενός μεταμοντέρνου χαρακτήρα της φεμινιστικής θεωρίας συνδέεται καταρχήν με τη συζήτηση για την έμφυλη διαφορά. Σύμφωνα με τη DiStefano, η πεποίθηση στον θεμελιώδη χαρακτήρα των έμφυλων διαφορών ως συμβάσεων για τη διαφοροποιημένη συγκρότηση του άνδρα και της γυναίκας την περίοδο της νεωτερικότητας φαίνεται να οδηγεί σε μια πολιτική της διαφοράς και στην υπεράσπιση μιας μη ανδρικής κοινωνικής τάξης, αποξενωμένης από την κυρίαρχη κουλτούρα. Αντίθετα, η πεποίθηση της νεωτερικότητας στον μη θεμελιώδη χαρακτήρα του φύλου είχε ήδη οδηγήσει στην επιδίωξη μιας πολιτικής της ισότητας και της υπέρβασης των έμφυλων διαφορών. Όμως, στη φεμινιστική θεωρία καθίσταται πλέον σαφές ότι αυτές δεν είναι οι μοναδικές επιλογές. (Di Stefano, 1990, σσ. 65, 72)

Αυτή η αντίληψη περί έμφυλης διαφοράς συνδέεται στενά με τη σχέση μεταξύ της φεμινιστικής θεωρίας και της νεωτερικότητας. Από τη μια, εμφανίζεται μια ορθολογιστική θέση που εντάσσεται στη νεωτερικότητα, η οποία υποστηρίζει ότι η ορθολογικότητα αποτελεί χαρακτηριστικό όλων των ανθρώπων το οποίο τους διακρίνει από τη φύση. Η ορθολογιστική θέση προβάλλει την αναγκαιότητα αποκήρυξης και εξάλειψης της έμφυλης διαφοράς και την αντιμετώπιση των γυναικών ως ίσων με τους άνδρες στην κοινωνία. (Di Stefano, 1990, σσ. 65,67,73). Η φιλελεύθερη φεμινιστική θεωρία εκπροσωπεί μια νεωτερική επιστημολογία η οποία αποδέχεται τον ανδροκεντρικό ορισμό της ορθολογικότητας αφού, όμως, αποβάλλει τον σεξισμό της και συμπεριλάβει τις γυναίκες. Στη φιλελεύθερη φεμινιστική θεωρία, όπως εκφράζεται στην επιστημολογία του φεμινιστικού εμπειρισμού, το γυναικείο φύλο καλείται να εισέλθει σε μια καθορισμένη από τους άνδρες ορθολογικότητα. (Hekman, 1990, σσ. 39-41). Η μαρξιστική φεμινιστική θεωρία, σύμφωνα με τη Hekman, εντάσσεται και αυτή στην ορθολογιστική νεωτερική θέση, καθώς αποδέχεται τη διχοτομία έλλογο-μη έλλογο της νεωτερικής επιστημολογίας και τη νεωτερική σύλληψη της ορθολογικότητας, η οποία, βέβαια, καλείται να διορθώσει

τον σεξιστικό χαρακτήρα της και να συμπεριλάβει το γυναικείο φύλο. Η θεωρία αυτή δέχεται τη νεωτερική έρευνα για αλήθεια και απελευθέρωση, προκειμένου να συμπληρώσει με έναν διαφορετικό αυτή τη φορά τρόπο το απελευθερωτικό πρόγραμμα το οποίο δεν κατόρθωσε να πετύχει ο φιλελευθερισμός. (Di Stefano, 1990, σ. 67· Hekman, 1990, σσ. 39-40)

Η ριζοσπαστική φεμινιστική θεωρία, όμως, δέχεται, επίσης, τη διχοτομία έλλογο-μη έλλογο, αλλά την αντιστρέφει και επανεκτιμά τη θηλυκή πλευρά της διχοτομίας, εξυμνώντας το γυναικείο στοιχείο και τις γυναικείες αξίες, όπως η φροντίδα και, ταυτόχρονα, αποποιούμενη τα κακά του νεωτερικού κόσμου που έχουν συνδεθεί με τους άνδρες και την ορθολογικότητα. Η θεωρία αυτή αντιτίθεται κατά κάποιο τρόπο στην ορθολογιστική θέση, καθώς επικαλείται τη διαφορά των γυναικών από τους άνδρες και απορρίπτει τις έμφυλα ουδέτερες αξιώσεις. Ταυτόχρονα, όμως, ορίζει τη γυναίκα ως λιγότερο έλλογη από τον άνδρα. (Di Stefano, 1990, σ. 67· Hekman, 1990, σσ. 40-41). Στο ριζοσπαστικό φεμινισμό, η γυναικεία ετερότητα είναι ριζική και δεν ανάγεται στο καθολικό υποκείμενο, ενώ η ένταξη των γυναικών στον ανδροκεντρικό κόσμο τις ανδροποιεί, τις καθιστά άνδρες, αλλοιώνει τον εαυτό τους και, άρα, δεν είναι το ζητούμενο. (Ρεθυμιωτάκη, Μαροπούλου, & Τσακιστράκη, 2015, σ. 46)

Από την άλλη, όμως, στο πλαίσιο αυτό, πέρα από την ορθολογιστική θέση, στη φεμινιστική θεωρία εμφανίζεται και μια μεταορθολογιστική θέση, ο μεταμοντερνισμός, ως η οδός διαφυγής από το αδιέξοδο της νεωτερικότητας αναφορικά με τις έμφυλες διαφορές. (Di Stefano, 1990, σσ. 65,67,73). Αυτή η οδός διαφυγής εμφανίζεται ως η αποδόμηση του διλήμματος ισότητα ή διαφορά. Η αποδόμηση αφορά την αντιστροφή και, στη συνέχεια, τον εκτοπισμό των κατασκευασμένων, εν τέλει, διπολικών αντιθέσεων. Στη διαδικασία αυτή, οι φαινομενικά διχοτομικοί όροι αποκαλύπτονται αλληλεξαρτώμενοι. Ο εκτοπισμός του όρου που έχει αποκλειστεί αναδεικνύει τη λειτουργία του ανεξάρτητα από τον αντιθετικό του όρο και, παράλληλα, συμβάλλει στη συνειδητοποίηση πως αποτελεί προϋπόθεση ύπαρξης του κυρίαρχου όρου. Η αποδομιστική στρατηγική αποτελεί ασφαλώς δύσκολο εγχείρημα, καθώς η πραγματικότητα έχει ήδη κατασκευαστεί με διπολικές αντιθέσεις. (Scott, 2006, σσ. 148-149)

Επιστρέφοντας στην αποδόμηση του διλήμματος ισότητα ή διαφορά, η Joan Scott υποστηρίζει ότι η φεμινιστική θεωρία καλείται να έχει τη δυνατότητα να αναγνωρίζει την έμφυλη διαφορά και ταυτόχρονα να μην εγκαταλείπει το αίτημα για ισότητα σε όλους τους τομείς. Επισημαίνει ότι το να τίθεται η διαφορά σε σχέση αντίθεσης με την ισότητα αποκρύπτει το γεγονός ότι η ίδια η έννοια της ισότητας θεμελιώνεται στην ύπαρξη της διαφοράς. Τελικά, οι δύο όροι του υποτιθέμενου διλήμματος καταλήγουν αλληλεξαρτώμενοι. Διότι, ισότητα δεν σημαίνει εξάλειψη της διαφοράς και η διαφορά δεν αποκλείει εξ ορισμού την ισότητα. Για την αποδόμηση του διλήμματος ισότητα ή διαφορά προϋποτίθεται ασφαλώς η συνειδητοποίηση ότι οι έμφυλες κατηγορίες αποτελούν κανονιστικές επιταγές μέσα στα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια, καθώς και η πεποίθηση ότι η διαφορά καθορίζεται κατά την κατασκευή της μέσα στα πολιτισμικά συμφραζόμενα. (Scott, 2006, σσ. 157-161)

Ο μεταμοντερνισμός αντιτίθεται σε ουσιοποιημένες ταυτότητες, αναπτύσσει διαφορετικές εννοιολογήσεις της αντίθεσης και υποστηρίζει ότι η διαφορά δεν βασίζεται κατά κύριο λόγο στο φύλο αλλά πολλαπλασιάζεται και συγκροτεί μια πολλαπλότητα διαφορών. (Di Stefano, 1990, σσ. 65,67,73) Η Hekman υποστηρίζει ότι η εξέταση της σχέσης μεταξύ της φεμινιστικής θεωρίας και φιλελευθερισμού συνεισφέρει εν τέλει στην εξέταση της μεταμοντέρνας φεμινιστικής κριτικής της ορθολογικότητας. Επισημαίνει ότι ο φιλελεύθερος φεμινισμός θεωρεί τον φιλελευθερισμό ως βάση της φεμινιστικής θεωρίας. Ο φιλελευθερισμός ως κίνημα υποστηρίζει την ισότητα των ατόμων στην ορθολογικότητα, η οποία συνεπάγεται ίση συμμετοχή στην πολιτική ζωή. Ακόμη, η πρόοδος του φιλελευθερισμού εισάγει στην πολιτική ζωή εκείνους οι οποίοι στερούνται μέχρι εκείνη τη στιγμή τα πολιτικά δικαιώματα. Η φιλελεύθερη φεμινιστική θεωρία διεκδικεί την ένταξη των γυναικών σε αυτή την κατηγορία και υποστηρίζει ότι οι γυναίκες πρέπει να θεωρούνται ως έλλογα όντα και ως ίσες με τους άνδρες. (Hekman, 1990, σσ. 47-48)

Η Hekman, παρόλο που αναγνωρίζει ότι ο φεμινισμός στηρίχτηκε αρχικά στην απελευθερωτική δύναμη του φιλελευθερισμού, προτείνοντας μια μεταμοντέρνα φεμινιστική επιστημολογία, τονίζει ότι ο βαθιά σεξιστικός χαρακτήρας της νεωτερικής επιστημολογίας, ο οποίος γίνεται ξεκάθαρος στην έμφυλη διάσταση που παίρνουν οι διχοτομίες, όπως το έλλογο-μη έλλογο, αλλά και ο φιλελευθερισμός ο οποίος θεμελιώνεται στην επιστημολογία αυτή, υποβιβάζει τις γυναίκες στη σφαίρα

του μη έλλογου και, έτσι, τις αποκλείει και από την πολιτική ζωή, στη βάση της σύνδεσης των δύο εννοιών, της ορθολογικότητας και της ανδρικότητας. Η Hekman τονίζει ότι οι διχοτομίες της νεωτερικής επιστημολογίας δεν μπορούν να εξαλειφθούν ή να αντιστραφούν, εάν η επιστημολογία αυτή διατηρηθεί ως έχει. Η εξέταση της σύνδεσης του φιλελευθερισμού με τη διαφωτιστική επιστημολογία καταδεικνύει, σύμφωνα με τη Hekman, την ανάγκη απόρριψής της και, άρα, την ανάγκη στροφής της φεμινιστικής θεωρίας και επιστημολογίας στον μεταμοντερνισμό. (Hekman, 1990, σσ. 48, 57-59)

Ένα άλλο επιχείρημα για την αναγκαιότητα στροφής στον μεταμοντερνισμό είναι ότι η ίδια η φεμινιστική θεωρία, ασκώντας φεμινιστική κοινωνική κριτική, καθίσταται ανάγκη να απορρίψει ορισμένες φιλοσοφικές βάσεις της. Οι Fraser & Nicholson υποστηρίζουν ότι ένα μέρος της φεμινιστικής θεωρίας, παρακινούμενο από τις ανάγκες της πολιτικής πρακτικής, συγκροτεί οιονεί μετααφηγήσεις (quasi-metanarratives), θεωρίες οι οποίες μοιάζουν με τις φιλοσοφικές μετααφηγήσεις στις οποίες αντιτίθεται ο μεταμοντερνισμός, καθώς αποτελούν μεγάλες κοινωνικές θεωρίες οι οποίες συγκροτούν τα γενικά χαρακτηριστικά του σεξισμού και προϋποθέτουν ουσιοκρατικές αντιλήψεις για τον άνθρωπο, καθώς και μη ιστορικά πλαίσιοθετημένες έννοιες. Τέτοιες θεωρίες δεν μπορούν να λαμβάνουν υπόψη τις διάφορες ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες αλλά, αντίθετα, καθολικοποιούν τα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων ερευνητών. (Fraser & Nicholson, 1990, σσ. 20, 26-27)

Το εύρος των φεμινιστικών θεωριών οι οποίες αντιμετωπίζονται από τις Fraser & Nicholson πως οιονεί-μετααφηγήσεις ξεκινά από την ουσιοκρατική επίκληση των βιολογικών διαφορών μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας για την υπεράσπιση της σημαντικότητας των έμφυλων έναντι άλλων διαφορών από τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες της δεκαετίας του 1970. Χαρακτηριστικά των γυναικών που αναπτύσσονται κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες προβάλλονται σε όλες τις γυναίκες. (Fraser & Nicholson, 1990, σσ. 27-28)

Οι φεμινιστικές θεωρίες ως οιονεί-μετααφηγήσεις συνεχίζουν με τον διαχωρισμό της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας εν σχέσει με το ανδρικό και το γυναικείο φύλο αντίστοιχα, ο οποίος χαρακτηρίζεται, επίσης, ως ουσιοκρατική εξήγηση των έμφυλων διαφορών, καθώς οι γυναικείες δραστηριότητες δεν φαίνεται

να επηρεάζονται από την ύπαρξη διαφορετικής κουλτούρας και κοινωνικών συνθηκών. Αυτός ο οιονεί-μετααφηγηματικός τόνος συνεχίζεται στη φεμινιστική υπεράσπιση μιας υποτιθέμενα ενιαίας και πολιτισμικά καθολικής γυναικείας δραστηριότητας, όπως είναι, παραδείγματος χάριν, η ανάλυση της μητρότητας κατά την Chodorow. Η Chodorow υποστηρίζει ότι η μητρότητα συγκροτεί μια σχεσιακή έννοια του εαυτού στις γυναίκες, ενώ στους άνδρες μια μη σχεσιακή έννοια του εαυτού. (Fraser & Nicholson, 1990, σσ. 27-30)

Μετά το 1980, παρότι η ευρύτερη φεμινιστική έρευνα δεν αναζητά τις αιτίες του σεξισμού αλλά διεξάγεται περισσότερο εστιασμένη και συγκεκριμένη, η εξέταση της έμφυλης ταυτότητας ως ουσιοκρατικής κατηγορίας αποτελεί, επίσης, ένδειξη ενός οιονεί-μετααφηγηματικού χαρακτήρα της φεμινιστικής θεωρίας. Οι Fraser&Nicholson παρουσιάζουν ως παράδειγμα τη συγκρότηση από τη Gilligan ενός θηλυκού, γυναικοκεντρικού υποδείγματος για την ηθική ανάπτυξη, κατά την οποία εμφανίζεται ξανά μια τάση γενίκευσης και απόδοσης ουσιολογισμού στις γυναίκες, κατά το υπόδειγμα των οιονεί-μετααφηγήσεων. (Fraser & Nicholson, 1990, σσ. 30-32)

Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ότι η απόδοση από τις Fraser&Nicholson ενός οιονεί μετααφηγηματικού χαρακτήρα στη φεμινιστική θεωρία αναφέρεται σε θεωρίες που δεν ανήκουν στη φεμινιστική επιστημολογία και μάλιστα θεωρίες που έχουν διατυπωθεί πριν από την ουσιαστική ανάπτυξη της φεμινιστικής επιστημολογίας. Τα ζητήματα που πραγματεύονται, όμως, υπεισέρχονται κατά κάποιο τρόπο και στη φεμινιστική επιστημολογία και, άρα, η συλλογιστική των Fraser&Nicholson δεν είναι άσχετη με τη διερεύνηση της αναγκαιότητα συγκρότησης και μιας φεμινιστικής θεωρίας.

Πού οδηγεί αυτός ο αναβρασμός στη φεμινιστική θεωρία; Η σύνδεση φεμινιστικής θεωρίας και νεωτερικότητας αρχίζει να κάμπτεται και να αναφαίνεται μια αναγκαιότητα υπέρβασης της νεωτερικότητας στη φεμινιστική θεωρία. Με τον τρόπο αυτό, αποσταθεροποιείται η ενοποίηση της φεμινιστικής θεωρίας με τις βεβαιότητες της διαφωτιστικής παράδοσης στην οποία έχει στηριχτεί η αξίωση της γυναικείας χειραφέτησης. Πώς η θεμελιώδης φεμινιστική σκέψη για τη γυναικεία χειραφέτηση, ως ένα είδος μεγάλης αφήγησης, είναι δυνατόν να αποτελέσει σημείο κριτικής από τον μεταμοντερνισμό; (Βαρίκα, 2005, σσ. 378, 410)

Η φεμινιστική θεωρία αρχίζει να αντιτίθεται στις μετααφηγήσεις, τις οποίες αντιμετωπίζει πλέον ως λανθασμένες προεκτάσεις από τις εμπειρίες συγκεκριμένων γυναικών. (Fraser & Nicholson, 1990, σ. 33). Ασκείται φεμινιστική κριτική στον απόλυτο εξορθολογισμό της νεωτερικότητας, η οποία βασίζεται στην εναντίωση της φεμινιστικής θεωρίας στις πρακτικές της φιλοσοφίας που είναι αναπόσπαστη με την ορθολογικότητα. Αυτή η φεμινιστική κριτική στον λόγο δεν συνεπάγεται απαραίτητα μια γενική απόρριψη της φιλοσοφίας αλλά μπορεί να οδηγήσει στον εμπλουτισμό και στην ανασυγκρότησή της. Η φεμινιστική θεωρία διατυπώνει σκεπτικισμό προς έναν καθολικό λόγο και επιχειρεί να διαλύσει τις διχοτομίες οι οποίες αντιδιαστέλλουν τον λόγο από το γυναικείο στοιχείο. (Lloyd, 1998, σ. 165)

Πιο συγκεκριμένα, η φεμινιστική θεωρία αντιτίθεται στην ουσιοκρατία και στις καθολικές παραδοχές για τη γυναίκα και για την εξήγηση της γυναικείας καταπίεσης. Καταδεικνύει ότι οι υπάρχουσες αναλύσεις της δεν συμπεριλαμβάνουν όλο το εύρος των γυναικών, αλλά εκφράζουν κυρίως συγκεκριμένες κατηγορίες γυναικών, τις λευκές γυναίκες της μεσαίας τάξης. Ασκείται εσωτερική κριτική στη φεμινιστική θεωρία για την αδυναμία της να εκφράζει τις διαφορετικές εμπειρίες όλων των γυναικών, καθώς και τις διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες. (Αθανασίου, 2006, σ. 36· Strickland, 1994, σ. 265). Η ενότητα της γυναίκας φαίνεται να αποκρύπτει το στοιχείο της διαφοράς και συλλαμβάνεται πλέον από τη φεμινιστική θεωρία ως ανήκουσα στο φιλοσοφικό φανταστικό. Η φεμινιστική θεωρία θεωρεί ότι η ενότητα της γυναίκας είναι ανάγκη να απομυθοποιηθεί. (Lloyd, 1998, σσ. 168-169). Επομένως, ξεκινά στη φεμινιστική σκέψη μια προσπάθεια ανάδειξης των εσωτερικών διαφορών της αναλυτικής κατηγορίας γυναίκα. Υπό ποίους όρους, όμως, η φεμινιστική θεωρία μπορεί να υπερασπιστεί τα δικαιώματα των γυναικών και να διεκδικήσει κοινωνική αλλαγή, εφόσον απορρίπτεται η γυναικεία φύση ως βάση της γυναικείας ταυτότητας; (Αθανασίου, 2006, σ. 20, 36)

Η φεμινιστική θεωρία έχει ανάγκη από έναν τρόπο σκέψης που υπερβαίνει τις οικουμενικές κατηγορίες και τις συνεπαγόμενες ιεραρχικά δομημένες αντιλήψεις για τον κόσμο και λαμβάνει υπόψη την πολλαπλότητα και διαφορετικότητα. (Scott, 2006, σ. 141). Επισημαίνεται ότι η ίδια η φεμινιστική θεωρία χαρακτηρίζεται από περιορισμένες προοπτικές. Ακόμη, καταδεικνύεται η διαφοροποίηση των γυναικών με βάση την κοινωνική τάξη και τη φυλή και επισημαίνεται η αποσιώπηση όχι μόνο των γυναικών αλλά και πολλών κοινωνικών ομάδων. Υποστηρίζεται ότι η

φεμινιστική θεωρία συνεχίζει τις καθολικοποιητικές τάσεις των σχολών σκέψης στις οποίες ανήκει. Αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα στη φεμινιστική θεωρία ότι αυτή δεν αναγνωρίζει το συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο των παραδοχών της. (Nicholson, 1990, σ. 1)

Ο φεμινιστικός στόχος υπέρβασης της πατριαρχίας στην κοινωνία και της ανισότητας η οποία στηρίζεται στον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας την περίοδο της νεωτερικότητας διατηρεί την αναγκαιότητα ύπαρξης του και αξιώνει την κατάδειξη του παραδοσιακού χαρακτήρα του έμφυλου καταμερισμού της εργασίας, προκειμένου, στη συνέχεια, να διερευνηθούν οι όροι της αναδόμησης των σχέσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών στον μεταμοντερνισμό. Σε μια μετα-πατριαρχική τάξη, θα αποσυγκροτούνταν οι αποκλειστικές κατηγορίες του άνδρα και της γυναίκας και τα υποκείμενα θα επανατοποθετούνταν ως κοινωνικοί δρώντες. (Yeatman, 1990, p. 281)

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η αναγκαιότητα σύγκλισης της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού, η τάση προς μια μεταμοντέρνα φεμινιστική θεωρία, αποκτά επιτακτικό και πολυεπίπεδο χαρακτήρα. Λαμβάνει το χαρακτήρα μιας οδού διαφυγής από το αδιέξοδο της νεωτερικότητας αναφορικά με τις έμφυλες διαφορές. Ενσωματώνει το φιλοσοφικό αίτημα απόρριψης προγενέστερων μετααφηγήσεων και οιονεί μετααφηγήσεων της φεμινιστικής θεωρίας οι οποίες βασίζονται σε μια ουσιοκρατική γυναικεία κατηγορία. Η φεμινιστική κριτική στον λόγο ανήκει, επίσης, σε αυτή την τάση ανασυγκρότησης της φεμινιστικής θεωρίας μέσω του μεταμοντερνισμού. Τίθενται ζητήματα αντιπροσώπευσης των διαφορετικών γυναικών στη φεμινιστική θεωρία και, με τον τρόπο αυτό, τίθεται υπό διερεύνηση η ίδια η ενότητα των γυναικών. Η αναγκαιότητα σύνδεσης και σύγκλισης της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού, λοιπόν, παράγεται από μια συνεχή και εξελισσόμενη φιλοσοφική πραγμάτευση σημαντικών ζητημάτων της φεμινιστικής θεωρίας, όπως το ζήτημα των έμφυλων διαφορών, ως συνέπεια της ίδιας πορείας της φιλοσοφικής σκέψης σε συνδυασμό με τη φεμινιστική διάστασή της ως προς το ζήτημα της γυναίκας.

Όλη αυτή η προβληματική αναφορικά με την αναγκαιότητα συγκρότησης μιας μεταμοντέρνα φεμινιστικής θεωρίας, όπως αναλύθηκε παραπάνω, αφορά και τη φεμινιστική επιστημολογία. Διότι, η εξέταση ζητημάτων όπως ο λόγος και οι

νεωτερικές διχοτομίες, αλλά και το δίλημμα ισότητα ή διαφορά, αφορούν την επιστημολογία και συνδέουν, με τον τρόπο αυτό, την αναγκαιότητα συγκρότησης μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας διά της φεμινιστικής επιστημολογίας.

4.4 Φεμινιστικός μεταμοντερνισμός

Οι φεμινίστριες του *φεμινιστικού μεταμοντερνισμού* (feminist postmodernism), ως εκπρόσωποι αυτής της αντιδιαφωτιστικής φεμινιστικής τάσης, όπως και οι μεταμοντέρνοι φιλόσοφοι γενικότερα, αποδομούν τη νεωτερική έννοια της υποκειμενικότητας και αναπτύσσουν διαφορετικές συλλήψεις υποκειμενικότητας. Πιο συγκεκριμένα, το κυρίαρχο νεωτερικό γνωσιακό υποκείμενο, το οποίο θεωρείται αυτόνομο και έλλογο, υφίσταται μια κριτική ως προς τη δικαιοδοσία και νομιμότητα του από τον μεταμοντερνισμό, καθώς διαφορετικές φωνές, οι οποίες είχαν συλληφθεί ως «άλλοι», έρχονται στην επιφάνεια. Ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός απορρίπτει ως ανδροκεντρική κατασκευή την έννοια του συνεκτικού και ενοποιημένου υποκειμένου όπως αυτό συλλαμβάνεται από τη νεωτερική δυτική φιλοσοφία. Η κυρίαρχη ανδρική ταυτότητα αποδομείται και το ενδιαφέρον της φεμινιστικής έρευνας στρέφεται στις επιμέρους ταυτότητες και στην ανάδυση μιας πολλαπλότητας διαφορών. Η υποκειμενικότητα εμφανίζεται ως ενσώματα και συλλαμβάνεται ως αμφίβολη και εφήμερη, συσχετιζόμενη με το αντίστοιχο πλαίσιο στο οποίο τίθεται κάθε φορά. (Code, 2007, σ. 218· Mclaughlin, 1997, σ. 10· Weedon, 1998, σσ. 75-77· Yeatman, 1994, σ. 187-188)

Ακόμη, οι μεταμοντέρνες φεμινίστριες επιχειρούν να καταδείξουν τη σύνδεση της γνώσης με την εξουσία η οποία διατηρεί την κυριαρχία και περιθωριοποιεί το γυναικείο φύλο. (Yeatman, 1994, σ. 188). Αμφισβητούν την πραγματικότητα ως μια σταθερή δομή η οποία μπορεί να συλληφθεί μέσω του ορθού λόγου και της επιστημονικής έρευνας. Ακόμη, ασκούν κριτική στη γραμμική αντίληψη του χρόνου και στην αντίστοιχη γραμμική πρόοδο η οποία θεωρείται ότι οδηγεί σε διάφορα είδη χειραφέτησης. (Βαρίκα, 2005, σσ. 379, 385)

Οι μεταμοντέρνες φεμινίστριες, αντλώντας από την ηπειρωτική φιλοσοφία και την ψυχαναλυτική σκέψη, χαρακτηρίζονται από περισσότερη ριζοσπαστικότητα σε σχέση με τα άλλα δύο είδη της φεμινιστικής επιστημολογίας, του εμπειρισμού και της

σκοπιάς. Ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός στην επιστημολογία αμφισβητεί τη δικαιοδοσία της θεμελιοκρατικής επιστήμης και ασκεί κριτική στις θεμελιοκρατικές θεωρίες για τη γνώση. Απορρίπτει ασφαλώς τις θεωρίες εκείνες οι οποίες δικαιολογούν τις σεξιστικές πρακτικές στη βάση των φυσικών και ουσιωδών χαρακτηριστικών μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας, οι οποίες οδηγούν στη γυναικεία υποταγή. (Anderson, 2015, σ. 11· Code, 1998, σ. 183· Yeatman, 1994, σ. 190). Ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει μία μετααφήγηση η οποία να μπορεί να περιλαμβάνει όλες τις γνωσιακές πρακτικές, ούτε ένα ενοποιημένο και ασώματο γνωσιακό υποκείμενο. Ασκεί κριτική στις μεγάλες καθολικοποιητικές θεωρίες, υποστηρίζοντας ότι αυτές δεν λαμβάνουν υπόψη τον τρόπο με τον οποίο το φύλο ως κατηγορία συγκροτεί το άτομο. Υποστηρίζει ότι τα θεωρούμενα ως καθολικά κριτήρια αλήθειας ανήκουν στον νεωτερικό δυτικό λόγο ο οποίος είναι ανδροκεντρικός. (Code, 1998, σ. 183· Weedon, 1998, σσ. 75-76)

Επιπλέον, ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός ασκεί κριτική και στη βασική αναλυτική κατηγορία γυναίκα της φεμινιστικής θεωρίας, ιδίως στην ενότητα και ομοιογένεια της κατηγορίας αυτής. Υποστηρίζει ότι η κατηγορία γυναίκα διασταυρώνεται με άλλους σχηματισμούς ταυτότητας, όπως είναι η φυλή και η τάξη. Ασκεί κριτική στις θεωρίες της υποτιθέμενης καθολικής έμφυλης ταυτότητας, υποστηρίζοντας ότι σε αυτές αναπαρίσταται η λευκή ετεροφυλόφιλη γυναίκα της μεσαίας κοινωνικής τάξης. (Anderson, 2015, σ. 11)

Ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός σε μια πιο ριζοσπαστική μορφή του προκρίνει μια κατάσταση συνεχούς μεταβολής οπτικών στην επιστημική κατάσταση του ατόμου για τη διαχείριση των πολλαπλών φεμινιστικών θεωριών. Υποστηρίζεται ότι επιστημική κατάσταση του ατόμου διαθέτει μια μόνιμη πολλαπλότητα οπτικών, καθώς κάθε άτομο έχει τη δυνατότητα να επιλέγει μια οπτική και να την υιοθετεί, ενώ δεν είναι υποχρεωμένο να παραμένει μέσα σε μια ορισμένη ταυτότητα, όπως είναι η έμφυλη ταυτότητα. (Anderson, 2015, σ. 12)

Διερευνάται, λοιπόν, στην ενότητα αυτή, ο τρόπος με τον οποίον τα χαρακτηριστικά του μεταμοντέρνου φεμινισμού, όπως πρωτοπαρουσιάστηκαν παραπάνω στη βάση γενικών παραδοχών, εμφανίζονται και καθορίζουν κάθε φορά τον χαρακτήρα των προσεγγίσεων των διαφορετικών μεταμοντέρνων φεμινιστριών, και πιο συγκεκριμένα της Hekman, της Irigaray, της Kristeva και της Haraway.

Η Susan Hekman υπερασπίζεται μια μεταμοντέρνα προσέγγιση στη φεμινιστική θεωρία, έναν μεταμοντέρνο φεμινισμό. Εξετάζει πώς η υιοθέτηση του μεταμοντερνισμού μπορεί να λύσει ορισμένα ζητήματα της φεμινιστικής θεωρίας και, παράλληλα, υποστηρίζει ότι η φεμινιστική θεωρία συνεισφέρει στον μεταμοντερνισμό κατά την αμοιβαία σύνδεσή τους, καθώς αναδεικνύει το φύλο ως μια νέα διάσταση της μεταμοντέρνας προσέγγισης. (Hekman, 1990, σσ. 3, 64)

Η βασική θέση της Hekman είναι ότι η προσκόλληση της φεμινιστικής θεωρίας στη νεωτερικότητα διατηρεί τη νεωτερική επιστημολογία και τη συνεπαγόμενη ένταξη των γυναικών σε υποδεέστερη θέση έναντι των ανδρών. Επομένως, υποστηρίζει ότι η επίθεση στους δυϊσμούς της νεωτερικότητας είναι απαραίτητη για την άρση της υποδεέστερης θέσης των γυναικών, καθώς είναι ανάγκη να αποσυνδεθεί ο ορθός λόγος αλλά και η έννοια του υποκειμένου από τον ανδρικό χαρακτήρα ο οποίος τους έχει αποδοθεί στο πλαίσιο των αντίστοιχων διχοτομιών της νεωτερικότητας και ο οποίος ανδρικός χαρακτήρας λειτουργεί, έτσι, ως κανόνας για την εκτίμηση των ζητημάτων των γυναικών. (Hekman, 1990, σσ. 2-8, 11, 30, 47)

Πιο συγκεκριμένα, η φεμινιστική επιστημολογία, σύμφωνα με τη Hekman, υιοθετώντας μεταμοντέρνο χαρακτήρα, αμφισβητεί τη νεωτερική διχοτομία ανδρικού και γυναικείου, η οποία λειτουργεί ως βάση και άλλων απορροπτέων διχοτομιών του Διαφωτισμού, όπως η διχοτομία έλλογο-μη έλλογο ή η διχοτομία υποκείμενο-αντικείμενο. Η Hekman απορρίπτει, ακόμη, και τον ορθολογικό χαρακτήρα της επιστημολογίας του Διαφωτισμού. Ο μεταμοντέρνος φεμινισμός της ξεκινά από την κατάδειξη και απόρριψη του ορισμού του ορθού λόγου ως ανδρικού τρόπου σκέψης, ασκώντας κριτική σε αυτή και δίνοντας, έτσι, έμφυλο χαρακτήρα σε βασικά χαρακτηριστικά της διαφωτιστικής σκέψης. Η σύνδεση της φεμινιστικής επιστημολογίας με τον μεταμοντερνισμό συνεισφέρει στη μεταμοντέρνα κριτική του Διαφωτισμού, υποστηρίζοντας ότι οι υπάρχοντες επικρινόμενοι δυϊσμοί έχουν έμφυλο χαρακτήρα, άρα απορρίπτει την ίδια την επιστημολογία η οποία δημιουργεί τις κατηγορίες ανδρικό-γυναικείο. Υποστηρίζει ότι η μεταμοντέρνα φεμινιστική επιστημολογία δεν στοχεύει στην ένταξη των γυναικών μέσα στον ανδροκεντρικό ορισμό του ορθού λόγου ούτε σε μια απλή αντιστροφή του προνομίου στη διχοτομία έλλογο-μη έλλογο. Αντίθετα, η μεταμοντέρνα φεμινιστική επιστημολογία, σύμφωνα με τη Hekman, προβάλλει την αναγκαιότητα αποδόμησης της διαφωτιστικής επιστημολογίας και των δυϊσμών που αυτή παράγει (Hekman, 1990, σσ. 2-8, 11, 30,

47) συνδέοντας την άρση της γυναικείας υποτίμησης με την αναγκαιότητα απόρριψης της νεωτερικής επιστημολογίας.

Στη βάση αυτή, η Hekman ξεκινά τον συλλογισμό της από τη σκέψη της Beauvoir, η οποία εξετάζει τις επιπτώσεις του δυϊσμού μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου της γνώσης στην κατάσταση των γυναικών, στοχεύοντας να εισαγάγει τις γυναίκες ως υποκείμενα της γνώσης μαζί με τους άνδρες. Η Beauvoir καταδεικνύει τη γυναίκα ως άλλον, ως αυτή που δεν είναι άνδρας. Οι γυναίκες εμφανίζονται, έτσι, παθητικές και τείνουν προς τη φύση και τις φυσικές λειτουργίες. Με τον τρόπο αυτό, οι γυναίκες εμφανίζονται να είναι αναγκαίες για την πορεία των ανδρών προς την υπέρβαση. Παράλληλα, όμως, στη σκέψη της Beauvoir, οι γυναίκες καλούνται να υπερβούν την ετερότητά τους και να αναζητήσουν την υπέρβαση της φύσης ώστε για να γίνουν πλήρη ανθρώπινα όντα. Με τον τρόπο αυτό, όμως, σύμφωνα με τη Hekman, η Beauvoir διαιωνίζει την υπεροχή των ανδρών στη βάση της διατήρησης του δυϊσμού υποκειμένου-αντικειμένου. Συναφώς, η Hekman διατείνεται ότι δεν είναι δυνατόν να διατηρηθούν ορισμένα στοιχεία του καρτεσιανού υποκειμένου και ταυτόχρονα να απορριφθούν άλλα, καθώς τα στοιχεία αυτά είναι στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους. Ισχυρίζεται ότι μια τέτοια ανασυγκρότηση του υποκειμένου δεν απαλλάσσεται από τον βαθιά φαλλοκεντρικό χαρακτήρα του για να συμπεράνει, στη βάση αυτή, ότι στη φεμινιστική επιστημολογία προκύπτει η αναγκαιότητα αμφισβήτησης των διχοτομιών του Διαφωτισμού. (Hekman, 1990, σσ. 74-81)

Για να στηρίξει αυτή τη θέση της αναφορικά με την ανάγκη απόρριψης των διχοτομιών, η Hekman επικαλείται την επίθεση του Gadamer στην ορθολογικότητα του Διαφωτισμού. Ο Gadamer τίθεται υπέρ μιας πλαίσιακής και ιστορικής κατανόησης η οποία συγκροτείται μέσω προκαταλήψεων της κοινωνίας. Η κατανόηση και η συνεπαγόμενη κριτική εκείνων των προκαταλήψεων της δυτικής κοινωνίας οι οποίες σχετίζονται με τον υποδεέστερο ρόλο των γυναικών αποτελεί για τη Hekman έργο της φεμινιστικής επιστημολογίας. Η κυρίαρχη ανδροκεντρική επιστημολογία συνδέει το έλλογο με το ανδρικό, καθώς και την πλαισιοθέτηση με το γυναικείο. Για τη Hekman η διατήρηση της διαφωτιστικής διχοτομίας έλλογου-μη έλλογου αλλά και ανδρικού-γυναικείου δεν μπορεί να εναρμονίζεται με την απόδοση προνομιακής θέσης στις γυναικείες αξίες, καθώς η ίδια η διχοτομία ορίζει και διατηρεί την κατωτερότητα των γυναικών και τον μη έλλογο χαρακτήρα τους ως

αναπόσπαστο κομμάτι της διχοτομίας. Αφού ο Gadamer επιτίθεται στις διχοτομίες του Διαφωτισμού, η Hekman υποστηρίζει ότι με τον τρόπο αυτό μπορούν να εκτοπιστούν και τα έμφυλα χαρακτηριστικά αυτών των διχοτομιών, τα οποία συνδέονται με τις αντίστοιχες διχοτομίες. (Hekman, 1990, σσ. 15-17 Στη βάση της φουκωικής ανάλυσης, ισχυρίζεται ότι η απόδοση μη έλλογου χαρακτήρα στις γυναίκες είναι συνυφασμένη με την υποδεέστερη θέση των γυναικών βάσει κοινωνικών θεσμών, συνδέοντας, έτσι, γνώση και εξουσία. Υποστηρίζει ότι, απορρίπτοντας την ουσιοκρατία της νεωτερικότητας, ο Foucault απορρίπτει την ουσιοκρατική θεώρηση της γυναίκας και την ουσιοκρατική γυναικεία σεξουαλικότητα. (Hekman, 1990, σσ. 21, 72)

Η Hekman υποστηρίζει, ακόμη, ότι και η σκέψη του Derrida μπορεί να συνδυαστεί με αυτές τις φεμινιστικές ανησυχίες του μεταμοντερνισμού, καθώς ο εκείνος συνδέει τον λογοκεντρισμό με τις δυαδικές αντιθέσεις. Ο Derrida συνδέει, ακόμη, την κυριαρχία του λόγου με τον φαλλοκεντρισμό, στη βάση των κυρίαρχων δυϊσμών που αποκτούν έμφυλο χαρακτήρα. Η Hekman υποστηρίζει ότι δεν έχει νόημα οι γυναίκες να επιδιώκουν απλώς τη συγκρότησή τους ως υποκείμενα, επειδή με τον τρόπο αυτό θα παγιδευόταν στον κυρίαρχο φαλλοκεντρισμό και θα ενδυναμώνονταν η εξουσία των ανδρών, καθώς οι δυαδικές αντιθέσεις διαποτίζουν την ιεραρχική διχοτομία ανδρικό-γυναικείο. Με τον τρόπο αυτό, η κυριαρχία του λόγου καταλήγει να υφίσταται ως φαλλογοκεντρισμός. Επομένως, η εναντίωση και ο εκτοπισμός αυτών των αντιθέσεων, σύμφωνα με τη Hekman, μπορεί να ιδωθεί ως η πιο κατάλληλη φεμινιστική κίνηση και ο εκτοπισμός των αντιθέσεων των δυτικών διχοτομιών να επιτευχθεί στη βάση της αποδόμησης. (Hekman, 1990, σσ. 21-26, 68)

Με αυτή τη στήριξη στη σκέψη των τριών αυτών μεταμοντέρνων φιλοσόφων, η Hekman διαμορφώνει τη θέση της για την αναγκαιότητα απόρριψης του δυϊσμού έλλογο και μη έλλογο, αλλά και του δυϊσμού υποκείμενο-αντικείμενο, οι οποίοι συνδέονται άμεσα με τον δυϊσμό ανδρικό-γυναικείο και, επομένως, ενέχουν φεμινιστικό χαρακτήρα.

Επιπλέον, η Hekman, για την ενίσχυση του συλλογισμού της, επικαλείται εν τάχει την Irigaray η οποία ισχυρίζεται ότι η επιστημολογία που στηρίζεται στο υποκείμενο της δυτικής φιλοσοφίας είναι φαλλοκρατική και καταπιεστική για τις γυναίκες. Η Irigaray, σύμφωνα με τη Hekman, απορρίπτει τη νεωτερική διχοτομία

υποκείμενο-αντικείμενο που συνεπάγεται συγκρότηση ιεραρχιών, όπως κάθε διχοτομία, και, έτσι, απορρίπτει και την ευρύτερη νεωτερική επιστημολογία στην οποία τίθενται αυτές οι διχοτομίες. (Hekman, 1990, σσ. 82-83)

Η Hekman επικαλείται και την Kristeva, η οποία επιχειρεί να αποδομήσει το καρτεσιανό υποκείμενο και να μετασχηματίσει τον φαλλοκεντρικό λόγο εκ των έσω. Η Kristeva ξεκινά από την ψυχαναλυτική θεωρία του Lacan, ο οποίος έχει ταυτιστεί από ορισμένες φεμινίστριες με τον φαλλοκεντρισμό εξαιτίας της θεώρησής του φαλλού ως βάσης κάθε σημασίας στη γλώσσα και της θεώρησης των γυναικών ως αυτό που δεν έχει νόημα από μόνο του, πέραν του φαλλού. Η Kristeva, στη θέση του καρτεσιανού υποκειμένου, προβάλλει, αντί για αυτό, ένα λογοθετικά συγκροτημένο υποκείμενο, ένα υποκείμενο ως γλωσσική κατασκευή. (Hekman, 1990, σσ. 84-88) Η Hekman υποστηρίζει ότι η φεμινιστική κριτική του υποκειμένου επεκτείνει την αντίστοιχη μεταμοντέρνα κριτική, καταδεικνύοντας τον έμφυλο χαρακτήρα του κυρίαρχου ανδρικού υποκειμένου, το οποίο αποκλείει τις γυναίκες από τη θέση του υποκειμένου στη νεωτερική επιστημολογία. (Hekman, 1990, σσ. 92-93). Για τη στήριξη της θέσης της περί απόρριψης των νεωτερικών διχοτομιών, βρίσκει συμμάχους μέσα από τα κείμενα μεταμοντέρνων φιλοσόφων οι οποίοι δεν ανήκουν στο φεμινιστικό πεδίο, αλλά και ορισμένων μεταμοντέρνων φεμινιστριών, όπως η Irigaray και η Kristeva, στις οποίες, επίσης, η Hekman αποδίδει την απόρριψη των νεωτερικών διχοτομιών.

Η Hekman συνεχίζει την επιχειρηματολογία υπέρ της μεταμοντέρνας φεμινιστικής επιστημολογίας, στρεφόμενη αυτή τη φορά σε μια επιπλέον διχοτομία, στη διχοτομία φύση-κουλτούρα, η οποία, επίσης, είναι χαρακτηριστική θέση του Διαφωτισμού. Υποστηρίζει ότι, στην παραδοσιακή δυτική φιλοσοφική σκέψη, η γυναίκα έχει συνδεθεί με τη φύση και ο άνδρας με την κουλτούρα, στο πλαίσιο της διχοτομίας φύσης-κουλτούρας, η οποία αποτελεί ασφαλώς ιστορικό και κοινωνικό φαινόμενο. Η κουλτούρα, μάλιστα, έχει ως βασικό χαρακτηριστικό τον ορθό λόγο, από τη σφαίρα της οποίας η γυναίκα, επίσης, αποκλείεται. Επομένως, η απόρριψη της ύπαρξης μιας διακριτής καθολικής ουσιοκρατικής φύσης της γυναίκας είναι σημαντική και αναγκαία για την αποδόμηση της διχοτομίας φύσης-κουλτούρας, η οποία είναι το ζητούμενο, καθώς κρατά τη γυναίκα σε υποδεέστερη θέση έναντι του άνδρα. (Hekman, 1990, σσ. 105-107)

Πιο συγκεκριμένα, η Hekman ανατρέχει στη σκέψη του Gadamer, όταν στο *Truth and Method* αναλύει τον χαρακτήρα της γνώσης στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Στη βάση αυτή, η Hekman επισημαίνει emphatically τον αποκλεισμό των γυναικών από την ορθολογικότητα στη βάση των υποτιθέμενων συναισθηματικών και άρα μη έλλογων χαρακτηριστικών τους, διαπίστωση που οδηγεί στον αποκλεισμό τους και από τη γνώση και την επιστήμη, η οποία έχει ταυτιστεί με την ορθολογικότητα του άνδρα. Η Hekman υποστηρίζει, μάλιστα, ότι ο Gadamer αναφέρεται στον αποκλεισμό των γυναικών από την επιστήμη, χωρίς βέβαια ίδιος να παρουσιάζει φεμινιστικό επιχείρημα και χωρίς να θεματοποιεί το ζήτημα του φύλου. Εντούτοις, για την Hekman, η επίθεση του Gadamer στον διαχωρισμό φύσης-κουλτούρας και στην παραδεδεγμένη έννοια της αντικειμενικότητας, η οποία θεμελιώνει την επιστήμη του Διαφωτισμού με την προϋπόθεση του αμερόληπτου παρατηρητή, συντείνει στο να συλλάβει την ανθρώπινη κατανόηση και την επιστήμη ως ερμηνευτικό εγχείρημα, άρα ως πλαισιακή γνώση και ως έχουσα κάθε φορά συγκεκριμένη οπτική. (Hekman, 1990, σσ. 106-107)

Ο Gadamer, θέτοντας το ερώτημα πώς είναι δυνατή η κατανόηση, αναλύει το φαινόμενο της κατανόησης και της σωστής ερμηνείας. Η κατανόηση διαποτίζει τις ανθρωπιστικές επιστήμες και τις εκάστοτε σχέσεις των ανθρώπων με τον κόσμο, επομένως, το «ερμηνευτικό σύμπαν» (hermeneutic universe) συγκροτείται από τον τρόπο που ο ένας βιώνει τον άλλον αλλά και από τον τρόπο που ο καθένας βιώνει τις ιστορικές παραδόσεις αλλά και το φυσικό δεδομένο της ύπαρξής του και του κόσμου. Η ιστορία επηρεάζει την κατανόηση της παράδοσης, ενώ το μέσο με το οποίο επιτυγχάνεται η κατανόηση ενός ζητήματος είναι η γλώσσα, ενταγμένη στο εκάστοτε πλαίσιο, δίνοντας στην κατανόηση ερμηνευτικό χαρακτήρα. (Gadamer, 1975/2004, σσ. xx, xxiii, xxvii, 385-386, 390) Επομένως, σύμφωνα με τη σκέψη του Gadamer όπως την ανασυγκροτεί η Hekman, μέσα σε μια τέτοια πλαισιακή γνωσιακή σύλληψη της σκέψης και της επιστήμης, όπως αυτή του Gadamer, οι γυναίκες δεν χρειάζεται να αποκλείονται από την επιστήμη στη βάση μιας υποτιθέμενης αδυναμίας αφαίρεσης από τη συγκεκριμένη τους κάθε φορά θέση και οπτική. (Hekman, 1990, σσ. 106-107)

Η Hekman, στη συνέχεια της συλλογιστικής της, επικαλείται τον Foucault, ο οποίος, επίσης, δεν ασχολείται ρητά με τον αποκλεισμό των γυναικών από την επιστήμη. Ο Foucault, όμως, σύμφωνα με τη Hekman, αμφισβητεί εμμέσως αυτόν τον αποκλεισμό ασκώντας κριτική στη διαφωτιστική σύλληψη της επιστήμης και στην

επιστημολογία του Διαφωτισμού, την οποία επικρίνει ως ριζωμένη σε ιστορικά συγκεκριμένες αλλά υποτιθέμενα καθολικές παραδοχές για τον κόσμο. (Hekman, 1990, σσ. 108-109). Ο Foucault πραγματεύεται τη σεξουαλικότητα ως μια ελυσόμενη έννοια μέσα στις σχέσεις εξουσίας, συνδέει τα συστήματα εξουσίας με το σώμα, συνδέοντας μεταξύ τους το ιστορικό και το βιολογικό στοιχείο με μια πολυπλοκότητα (Foucault, 1976/1978, σσ. 128, 186). Δίνοντας έμφαση στην ιστορικότητα καταδεικνύει εμμέσως την εσφαλμένη προσπάθεια ουσιολογικού ορισμού της γυναικείας φύσης. Απορρίπτει μια ουσιοκρατική καθολική σεξουαλικότητα και υπερασπίζεται την ιστορική συγκρότηση της έννοιας σεξουαλικότητα ως προϊόν ιστορικά συγκεκριμένων λογοθετικών σχηματισμών (discourses) μέσα στις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες. (Hekman, 1990, σσ. 108-109)

Τέλος, η Hekman διαπιστώνει ότι και ο Derrida επιτίθεται στη νεωτερική επιστήμη και, άρα, τοποθετείται εναντίον του γυναικείου αποκλεισμού από την επιστήμη, αλλά και αμφισβητεί τις ρίζες της νεωτερικής σκέψης και επιχειρεί να αποδομήσει τη διχοτομία φύση - κουλτούρα, η οποία αποτελεί βασικό βήμα για την αποδόμηση της «μεταφυσικής της παρουσίας» (metaphysics of presence) η οποία οργανώνεται στη βάση ιεραρχικών δυϊσμών. Με τον τρόπο αυτό, ο Derrida ενισχύει έμμεσα τη φεμινιστική προσπάθεια αποδόμησης της στενής σύνδεσης της γυναίκας με μια ουσιοκρατική φύση. (Hekman, 1990, σσ. 109-110)

Επομένως, κατά την Hekman, η μεταμοντέρνα σκέψη του Gadamer, του Foucault και του Derrida υπονομεύει τη νεωτερική επιστήμη (episteme), που στηρίζει τη διχοτομία φύση - κουλτούρα και που αποκλείει τις γυναίκες από την επιστήμη, ενώ συνδέει τη γυναικεία φύση με τον φυσικό κόσμο. (Hekman, 1990, σσ. 109-110). Η υπεράσπιση της αποδόμησης των εν λόγω εννοιών και θέσεων προσδίδει στη φεμινιστική πραγμάτευση της Hekman μεταμοντέρνο προσανατολισμό. Μέσα από όλη αυτή τη μακρά συλλογιστική της, αναζητά στοιχεία του μεταμοντέρνου φεμινισμού, στηριζόμενη στις παραδοχές μεταμοντέρνων διανοητών της μη φεμινιστικής προσέγγισης, της επιστημολογίας του κυρίου ρεύματος. Επιπλέον, βασική θέση της είναι ότι ο τρόπος με τον οποίο ο μεταμοντερνισμός συλλαμβάνει την αλήθεια και την πολιτική δράση δεν είναι επιβλαβής για τις πολιτικές ανάγκες του φεμινισμού και, επομένως, η ίδια συντάσσεται με την εκτίμηση ότι ο μεταμοντερνισμός μπορεί να υιοθετηθεί από τη φεμινιστική θεωρία. Για τη στήριξη

της θέσης αυτής, η Hekman καταφεύγει εκ νέου στη θεωρία του Derrida, σημειώνοντας ότι έχει ασκηθεί κριτική στη θεωρία του Derrida ότι η αποδόμηση συνεπάγεται άρνηση της ύπαρξης της αλήθειας. Εξηγεί, όμως, ότι ο Derrida, όντας στο μεταμοντέρνο πλαίσιο, αμφισβητεί τον ορισμό της αλήθειας ως μίας μοναδικής αλήθειας η οποία βασίζεται σε απόλυτα θεμέλια. Αντιθετα, υπερασπίζεται πολλαπλές αλήθειες και πολλαπλές ερμηνείες οι οποίες είναι συμβατές με τη διαδικασία της αποδόμησης του μεταμοντερνισμού. Η Hekman θα αναγνωρίσει ότι έχει ασκηθεί κριτική στον Derrida ότι η αποδόμηση δεν μπορεί να συμβάλει στην ανατροπή της ανδρικής κυριαρχίας. Όμως, εκείνη σπεύδει να τονίσει ότι, στη θεωρία του Derrida, η αποδόμηση υπονομεύει τις διχοτομίες της επιστημολογίας του Διαφωτισμού, οι οποίες συνδέονται με την υποτίμηση της θέσης των γυναικών έναντι των ανδρών, και συμβάλλει στην ανατροπή της ανδρικής κυριαρχίας. (Hekman, 1990, σσ. 163-164, 190)

Εξάλλου, όπως παρατηρεί η Hekman, και στον Foucault έχει ασκηθεί κριτική ότι η θεωρία του εμποδίζει την πολιτική δράση του φεμινισμού στη βάση της υπεράσπισης μιας σχετικιστικής αλήθειας, η οποία δεν μπορεί να αποτελέσει θεμέλιο πολιτικής δράσης. Όμως, η Hekman τονίζει ότι, και σε αυτή την περίπτωση, ο Foucault αμφισβητεί απλώς την ανάγκη θεμελίωσης της πολιτικής δράσης στην απόλυτη αλήθεια. Επομένως, μια μεταμοντέρνα φεμινιστική προσέγγιση που σχετίζεται με το πνεύμα της φουκωικής θεωρίας δεν στηρίζεται σε καθολικές έννοιες, όπως η γυναικεία φύση ως βάση των φεμινιστικών κριτικών, αλλά εξετάζει την κοινωνική κατασκευή της γυναίκας σε συγκεκριμένες κάθε φορά συνθήκες. Η αντίσταση στην ανδρική κυριαρχία, σύμφωνα με τη Hekman, δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα καθολικό φαινόμενο αλλά να είναι συγκεκριμένη κάθε φορά, να τίθεται μέσα σε συγκεκριμένη κοινωνική και ιστορική συγκυρία. (Hekman, 1990, σσ. 175-185)

Επομένως, η έρευνα της Hekman άπτεται κρίσιμων επιστημολογικών προβλημάτων που συνιστούν συμβολή στη φεμινιστική επιστημολογία, καθώς ελέγχει τις νεωτερικές διχοτομίες αναφερόμενη στον αποκλεισμό των γυναικών από την επιστήμη, το κριτήριο της ορθολογικότητας και το ζήτημα του υποκειμένου. Στο *Gender and Knowledge. Elements of a Postmodern Feminism* (1990), κατά την πραγμάτευση ορισμένων μεταμοντέρνων φιλοσόφων, θέτει τους γενικούς όρους και το περίγραμμα ενός μεταμοντέρνου φεμινισμού στην επιστημολογία, εκκινώντας από

την απόρριψη και αποδόμηση των διχοτομιών της επιστημολογίας του Διαφωτισμού, καθώς αυτές θέτουν τη γυναίκα σε υποδεέστερη θέση έναντι των ανδρών. Η Hekman δηλώνει ξεκάθαρα ότι αντιτίθεται στη νεωτερική επιστημολογία εν σχέσει με φεμινιστικά ζητήματα. Υπερασπίζεται τις μεταμοντέρνες συλλήψεις της αλήθειας και του τρόπου ανατροπής της ανδρικής κυριαρχίας, όμως, δεν αναλύει περαιτέρω τον μεταμοντέρνο φεμινισμό τον οποίο υπερασπίζεται. Δεν προβαίνει σε μια ανάλυση της έννοιας γυναίκα, ούτε σε μια ανάλυση της έννοιας φύλο, πέρα από την υπονόηση της κοινωνικής κατασκευής του μέσω της απόρριψης μιας διακριτής ουσιοκρατικής φύσης της γυναίκας και πέρα από τη διεκδίκηση της αποδόμησης της διχοτομίας μεταξύ ανδρικού και γυναικείου. Ασκεί φεμινιστική κριτική στο νεωτερικό υποκείμενο και αποδομεί τη διχοτομία μέσα στην οποία αυτό νοήθηκε, για να θέσει το ζήτημα της ένταξης των γυναικών στις εκάστοτε συγκεκριμένες συνθήκες της κοινωνίας. Η Hekman, λοιπόν, αναλύει την αναγκαιότητα να αρθεί η υποδεέστερη θέση των γυναικών στην επιστήμη, την κοινωνία και τη φιλοσοφία και γύρω από αυτή την αναγκαιότητα αναπτύσσει ολόκληρο τον συλλογισμό της στο πλαίσιο του μεταμοντερνισμού.

Η Hekman επικαλείται δυο σημαντικές γαλλίδες φεμινίστριες φιλοσόφους και ψυχαναλύτριες, την Kristeva και την Irigaray, οι οποίες εντάσσονται στον μεταμοντέρνο φεμινισμό και ασκούν κριτική στην ορθολογικότητα, ισχυριζόμενες ότι η καταπίεση των γυναικών είναι ριζωμένη στη γλώσσα, καθώς η φαλλοκρατική γλώσσα αφήνει τις γυναίκες με δύο μόνο επιλογές: Από τη μία, εάν οι γυναίκες μιλούν ως γυναίκες, να είναι μη έλλογες. Από την άλλη, η είσοδος των γυναικών στη σφαίρα της του ορθού λόγου, ο οποίος θεωρείται ανδρικός, να συνεπάγεται αποποίηση του γυναικείου τους χαρακτήρα και χρήση της γλώσσας των ανδρών. Οι εν λόγω μεταμοντέρνες φεμινίστριες απορρίπτουν και τις δύο αυτές εναλλακτικές, επιχειρώντας να αποδομήσουν και τη φαλλοκρατική γλώσσα. (Hekman, 1990, σ. 42).

Πώς αναλύεται η έννοια γυναίκα στη φεμινιστική σκέψη της Irigaray; Πριν από την ανάλυση αυτή, πρέπει να σημειωθεί ότι η γλώσσα στον μεταμοντερνισμό δεν αναφέρεται στη συνήθη γλωσσολογική της σημασία, δεν αντιστοιχεί απλώς σε ένα συγκεκριμένο λεξιλόγιο. Αντίθετα, γλώσσα σημαίνει ένα σύστημα συγκρότησης νοήματος και νοηματικών κατηγοριών, οργάνωσης πολιτισμικών πρακτικών και αναπαράστασης του κόσμου. Μέσω της ανάλυσης της γλώσσας κατανοούνται οι τρόποι με τους οποίους γίνονται αντιληπτές οι σχέσεις των ατόμων στην κοινωνία

αλλά και οι τρόποι με τους οποίους εγκαθιδρύονται οι συλλογικές ταυτότητες. Επιπλέον, στο μεταμοντερνισμό, οι λέξεις που χρησιμοποιούνται δεν έχουν ένα σταθερό και εγγενές νόημα. (Scott, 2006, σσ. 143-144)

Η φιλοσοφική και ψυχαναλυτική σκέψη της Luce Irigaray για τη γυναίκα εκλαμβάνει τη δυτική κουλτούρα ως μια πατριαρχική κουλτούρα η οποία εξιδανικεύει την ανδρική ιδιαιτερότητα στον τρόπο πραγματοποίησης των σκοπών της. Η Irigaray, λοιπόν, επιχειρεί να υποστηρίξει μια κουλτούρα της διαφοράς. (Martin, 2003, σσ. 1-2). Στη σκέψη της Irigaray, κυριαρχεί η αντίληψη ότι, εάν η γυναίκα δεν διεκδικήσει την κοινωνική αποδοχή της διαφοροποίησης των έμφυλων ταυτοτήτων, τότε αυτή η στάση της ενισχύει ακόμη περισσότερο την ανδρική κυριαρχία, καθώς επιβάλλει μια μονοδιάστατη οπτική στη σκέψη αλλά και στην έμπρακτη θεώρηση. (Martin, 2003, σ. 3). Η αντίληψη αυτή φέρνει στο προσκήνιο της σκέψης της Irigaray την έννοια του άλλου στην φιλοσοφική της ανάλυση αναφορικά με τη συγκρότηση της ταυτότητας των φύλων.

Η Irigaray υποστηρίζει ότι, στη δυτική φιλοσοφία, η γυναικεία διαφορά ως προς τον άνδρα ορίζεται ως κατωτερότητα και ως ελάττωμα των γυναικών, πάνω σε μια κατά τα άλλα συμμετρική σχέση, σε μια σχέση αντιστοιχίας, της γυναίκας με τον άνδρα. Αυτή η υποτιθέμενη συμμετρία κρύβει τη γυναίκα και συγκροτεί εσφαλμένη αντίληψη για τη γυναίκα, την οποία η Irigaray προσπαθεί να ανατρέψει. Σύμφωνα με αυτόν τον συλλογισμό, εάν η γυναίκα ορίζεται ως «ο άλλος του άνδρα», δεν είναι δυνατόν να αναγνωριστεί πραγματικά η θηλυκότητα. Αντίθετα, αυτή η αξίωση συμμετρίας δεν αναγνωρίζει την ετερότητα της θηλυκότητας και συγκροτεί τη γυναίκα ως έλλειψη (lack) και απουσία (absence). (Irigaray, 1985, σ. 49· VanBuren, 1995, σσ. 234-235). Με άλλα λόγια, η γυναίκα έχει θεωρηθεί ως ατελές αντίγραφο του άνδρα, το οποίο χαρακτηρίζεται από ανεπάρκειες σε σχέση με τον άνδρα, ο οποίος αποτελεί το μοναδικό υποκείμενο στη δυτική φιλοσοφία. (Irigaray, 1995, σ. 7). Αυτή η εσφαλμένη αναπαράσταση της γυναίκας ως έλλειψη οδηγεί στην ανάγκη να διερευνηθεί περαιτέρω το γυναικείο στοιχείο, η γυναικεία υποκειμενικότητα. (Van Buren, 1995, σ. 235). Η Irigaray, λοιπόν, τονίζει ότι η ανάλυση της έννοιας γυναίκα είναι αναγκαία για την απελευθέρωση των γυναικών από την υποταγή τους στην ανδρική ταυτότητα. (Irigaray, 1996, σ. 65)

Η συλλογιστική της Irigaray, λοιπόν, πραγματεύεται το ερώτημα του «άλλου», υποστηρίζοντας ότι πρέπει να δοθεί σημασία στους ποικίλους άλλους. Ισχυρίζεται ότι η νεωτερική επιστημολογία η οποία είναι ριζωμένη στο υποκείμενο είναι φαλλοκρατική, καθώς το ανδρικό υπερνικά το γυναικείο ως το άλλο, ως το αντίθετό του. (Irigaray, σσ. 133, 275). Η Irigaray αναφέρεται σε αυτό το σημείο του συλλογισμού της στη Beauvoir η οποία αρνείται να ταυτίσει τη γυναίκα με τον άλλον, καθώς και στη θέση της Beauvoir ότι η γυναίκα πρέπει να είναι το ίδιο όπως ο άνδρας (thesameasman), να είναι ίδια με τον άνδρα, να ταυτίζεται με τον άνδρα, ακριβώς για να μην είναι δεύτερη σε σχέση με αυτόν. (Irigaray, 1995, σ. 8)

Αντιστρέφοντας τη θέση της Beauvoir, η Irigaray υπερασπίζεται την ανάγκη να θεωρητικοποιηθεί η γυναίκα ως ένας πραγματικός και ανεξάρτητος άλλος, όχι ως άλλος ταυτός, όχι ως αντιγραφή του ταυτού, αλλά ως ένας διαφορετικός άλλος, στη βάση της αντίληψης ότι η φεμινιστική θεωρία δεν πρέπει να αρνείται τη διαφορά ανδρών και γυναικών αλλά να την λαμβάνει υπόψη. Η Irigaray προκρίνει την ύπαρξη μιας «άλλης υποκειμενικότητας», γυναικείας, ενός άλλου υποκειμένου για τη γυναίκα, το οποίο δεν είναι άνδρας, δεν ανάγεται κατά κανένα τρόπο στο ανδρικό υποκείμενο ούτε αποτελεί συμπλήρωμά του ούτε χαρακτηρίζεται ως δεύτερο εν σχέσει με το ανδρικό υποκείμενο. Η γυναίκα ως άλλος στη σκέψη της Irigaray σημαίνει ότι ανήκει στο γυναικείο φύλο. Ο στόχος της Irigaray είναι να δείξει ότι η γυναίκα προκειμένου να ανακτήσει την υποκειμενικότητά της δεν χρειάζεται να προσπαθήσει να μοιάσει στο ανδρικό υποκείμενο, αλλά να υπερασπιστεί τη διαφορετικότητά της και να ελευθερωθεί από την κουλτούρα του μοναδικού υποκειμένου σε έναν κόσμο προσανατολισμένο στον άνδρα. Οι δύο πλευρές, τα δύο φύλα, είναι διαφορετικά, αλλά δεν είναι ιεραρχικά τοποθετημένα. Η γυναίκα, λοιπόν, ως άλλος, καλείται να διακριθεί από τον υποτιθέμενο ίδιο (same), και με αυτόν τον τρόπο να γίνει διαφορετική. (Irigaray, 1995, σσ. 8-12)

Η Irigaray καταδεικνύει ότι ο Freud εκλαμβάνει την σεξουαλικότητα και κατ' επέκταση την ταυτότητα της γυναίκας με όρους της ανδρικής σεξουαλικότητας και της ταυτότητας του άνδρα. Επομένως, ο Freud δεν αναγνωρίζει τον άλλον ως πραγματικό άλλο, δεν αναγνωρίζει τη γυναίκα ως διαφορετική από τον άνδρα. Το μικρό κορίτσι στη φροϋδική σκέψη, ανακαλύπτοντας κάποια στιγμή ότι δεν έχει το ίδιο σεξουαλικό όργανο με το μικρό αγόρι, με τον άνδρα, στρέφεται προς τον πατέρα, ως έναν τρόπο να αποκτήσει έστω δια πλερεξούσιου (precuration) το ανδρικό

σεξουαλικό όργανο, ενώ παράλληλα υποτιμά την αξία της γυναικείας της ταυτότητας. (Irigaray, 1995, σσ. 10, 11). Σύμφωνα με τη VanBuren, η Irigaray ασκεί κριτική στη φροϋδική κατασκευή του οιδιπόδειου συμπλέγματος, η οποία περιλαμβάνει τον ευνουχισμό και τον φαλλοκεντρισμό που αρνούνται τη σεξουαλική διαφορά (sexual difference), τη διαφορά στη βάση της σεξουαλικότητας, και καταπνίγουν την «κανονική θηλυκότητα» (normal femininity). Η εν λόγω κατασκευή, υποστηρίζει η Irigaray, ορίζει τη θηλυκότητα απλώς ως έλλειψη του πέους, επομένως την νοεί εντάσσοντας την περιοριστικά σε ανδροκεντρικά πλαίσια. Ακόμη, η Irigaray αντιλαμβάνεται τον «ευνουχισμό» (castration) της γυναίκας ως τη συμβολική άρνησή της να εκφράσει την επιθυμία για τη μητέρα της. Η VanBuren θα υποστηρίξει ότι, γι' αυτούς τους λόγους η Irigaray στοχεύει στην αποδόμηση του φαλλοκεντρισμού, επιβεβαιώνοντας ένα διαφορετικό συμβολικό σύστημα το οποίο βασίζεται στη γυναικεία σκέψη. Υπερασπίζεται μια γυναικεία υποκειμενικότητα η οποία δεν ταυτοποιείται ως ο «άλλος» της ανδρικής υποκειμενικότητας. (Gross, 1986, σ. 68, 72· VanBuren, 1995, σσ. 235-236)

Η Irigaray ασκεί κριτική στο ανδροκρατικό υποκείμενο, όμως δεν εγκαταλείπει την έννοια της υποκειμενικότητας. Ισχυρίζεται ότι δεν μπορεί να συγκροτηθεί η γυναικεία υποκειμενικότητα, εάν οι γυναίκες δεν προσπαθούν να συγκροτούν μια μη-υποταγμένη σχέση με τη μητέρα τους. Επιχειρεί να συγκροτήσει τη γυναικεία υποκειμενικότητα προβάλλοντας την ανάγκη δημιουργίας της γυναίκας ως έναν τρόπο αναδιοργάνωσης των πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών. (Martin, 2003, σσ. 3-6). Η Irigaray δίνει σημασία στις σχέσεις μητέρας και κόρης και ισχυρίζεται ότι πρέπει να προβάλλεται η σχέση μητέρας - κόρης και όχι μόνο η σχέση μητέρας - γιου. (Irigaray, 1993, σ. 47)

Η συλλογιστική της Irigaray, επιχειρώντας να αναλύσει το γυναικείο υποκείμενο, υποστηρίζει ότι η ζωή των γυναικών μπορεί να διαφέρει από τη ζωή των ανδρών σε διάφορα χαρακτηριστικά, όπως, παραδείγματος χάριν, σε σχέση με τη γλώσσα και το σώμα. Πιο συγκεκριμένα, στη σκέψη της Irigaray, η γυναίκα ως αυτόνομο υποκείμενο, αφού έχει διαχωριστεί από το κυρίαρχο ανδρικό υποκείμενο και έχει συγκροτηθεί ως διαφορετικό υποκείμενο, έχει και η ίδια τη δυνατότητα να θέτει τον εαυτό της στον κόσμο και να ορίζει τη σχέση του με τον άλλον, ιδίως όταν αυτός είναι ο άνδρας. Δίνει περισσότερη προσοχή στον άλλον ως ετερότητα από ό,τι ο άνδρας αντίστοιχα, επιδιώκει να αναπτύξει σχέσεις μαζί του, και γνωρίζει καλύτερα

τον άλλον μέσα από τη σχέση που αποκτά μαζί του βιωματικά, ακόμη και μέσω φυσικών διαδικασιών, όπως η γέννα και ο θηλασμός. Προτιμά να προβάλλει στη γλώσσα της περισσότερο τη σχέση της με τον άλλον, με το υποκείμενο με το οποίο μιλάει ή στο οποίο αναφέρεται, παρά τη σχέση της με αντικείμενα. Αντίθετα, ο άνδρας προβάλλει περισσότερο στη γλώσσα και χρησιμοποιεί τη σχέση του με αντικείμενα. Προτιμά τα πράγματα ως αντικείμενα στον λόγο και στην πράξη, μπορεί να αντιμετωπίζει τον άλλον ως αντικείμενο και, συνεπώς, δεν καθορίζεται βάσει αυτού. Ακόμη, η Irigaray υποστηρίζει ότι, στον λόγο του μικρού κοριτσιού προς τη μητέρα του, αυτά τα δύο άτομα μιλούν το ένα στο άλλο ως μία από κοινού δραστηριότητα. Όμως, όταν η μητέρα μιλάει στο μικρό κορίτσι, αναπτύσσει προστακτικό λόγο στον οποίο το κορίτσι πρέπει να υπακούσει, όπως υπακούει και η γυναίκα στην κυρίαρχη ανδρική κουλτούρα. (Irigaray, 1995, σσ. 12-18· Irigaray, 1996, σ. 130)

Η γυναίκα ως υποκείμενο καλείται, λοιπόν, να αναγνωρίζει το ανδρικό υποκείμενο ως ένα άλλο υποκείμενο με δικές του επιθυμίες. Η Irigaray εκλαμβάνει τον άνδρα και τη γυναίκα ως δύο διαφορετικά υποκείμενα ίσης αξίας. Με άλλο λόγια, η γυναίκα είναι ένα άλλο υποκείμενο, διαφορετικό από τον άνδρα, ένα υποκείμενο που δεν είναι δεύτερο αλλά ίσης αξίας με το άλλο. (Irigaray, 1995, σσ. 12-18). Η Irigaray, λοιπόν, στο μεταμοντέρνο της πεδίο σκέψης, αντιτίθεται στην ενοποίηση ανδρών και γυναικών σε ένα ενιαίο μοντέλο. (Gross, 1986, σ. 75)

Συμπερασματικά, το επιχείρημα της Irigaray, παρά τη φεμινιστική της κριτική στο νεωτερικό υποκείμενο, δεν φαίνεται να αποδομεί την έννοια υποκειμενικότητα, όπως θα ήταν αναμενόμενο μέσα στο μεταμοντέρνο πλαίσιο στο οποίο τίθεται. Αντίθετα, δέχεται και χρησιμοποιεί σαφώς την έννοια της υποκειμενικότητας στον συλλογισμό της, καθώς υπερασπίζεται τη γυναίκα ως ένα άλλο υποκείμενο, διαφορετικό από τον άνδρα, ένα υποκείμενο που δεν ταυτίζεται με το νεωτερικό υποκείμενο το οποίο καταπιέζει τις γυναίκες. Παρόλα αυτά, δίνει μεγάλη σημασία και ασχολείται με την αποδόμηση. Αποδομεί, λοιπόν, τον φαλλοκεντρισμό και τη δυτική φιλοσοφική παράδοση ενός μοναδικού ανδρικού υποκειμένου. Φαίνεται πως η Irigaray αναγνωρίζει ξεκάθαρα δύο φύλα, τον άνδρα και τη γυναίκα και, μάλιστα τα εκλαμβάνει ως δύο διαφορετικά υποκείμενα, στοιχείο που φαίνεται παράξενο μέσα στο μεταμοντέρνο πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η Irigaray. Απορρίπτει τη δυτική κουλτούρα ως πατριαρχική, στα πρότυπα του μεταμοντέρνου φεμινισμού. Ασκεί

κριτική στον τρόπο που σχηματίζεται η ταυτότητα της γυναίκας σε σχέση με την ηγεμονική κυριαρχία της σχέσης της με μια ιδεώδη ανδρική ταυτότητα. Η Irigaray, λοιπόν, δεν δίνει έμφαση ακριβώς στη γυναίκα αλλά στη γυναικεία διαφορά ως προς τον άνδρα, την οποία διεκδικεί, οριοθετώντας, έτσι, το γυναικείο φύλο ως διακριτό από το ανδρικό και ως ολοκληρωμένη γυναικεία υποκειμενικότητα, χωρίς, όμως, να αναλύει ιδιαίτερα αυτή την υποκειμενικότητα, πέρα από ορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά της, όπως η προβολή μέσω της γλώσσας της σχέσης της με τον άλλον ως υποκείμενο παρά τη σχέση της με αντικείμενα. Η Irigaray, λοιπόν, επικεντρώνεται στην ανάγκη διαχωρισμού της γυναικείας υποκειμενικότητας από τον άνδρα.

Η AbigailBray χαρακτηρίζει προβληματική την κουλτούρα της διαφοράς όπως την εννοεί η Irigaray, υποστηρίζοντας ότι η κουλτούρα αυτή στηρίζεται στην υποτιθέμενη επικράτηση μιας πλασματικής φαλλοκεντρικής ομοιότητας των δύο φύλων, η οποία αναφέρεται στη νεωτερική κουλτούρα. Η ομοιότητα αυτή, ως έκφραση του ανδρικού φαντασιακού (*masculineimaginary*), δεν δίνει σημασία στο μητρικό σώμα και στις προσωπικές επιθυμίες των γυναικών αλλά αναπαριστά τις καταπιεστικές πρακτικές των λευκών ετεροφυλόφιλων ανδρών. Η θεώρηση της διαφοράς που κομίζει η μεταμοντέρνα σκέψη στην Irigaray συνιστά πηγή λυτρωτικής και απελευθερωτικής πολιτικής για τις γυναίκες, ενώ η ομοιότητα εκλαμβάνεται ξεκάθαρα ως εμπόδιο. Η περιγραφή μιας κουλτούρας φαλλοκεντρικής ομοιότητας που καταπιέζει και αποξενώνει τις γυναίκες από τις δικές τους επιθυμίες οδηγεί την Irigaray, σύμφωνα με τη Bray, να συλλάβει ένα «αντιδραστικό» (*reactive*) πρόγραμμα, που διεκδικεί το μητρικό φαντασιακό (*maternalimaginary*) και τη συγκρότηση μιας κουλτούρας διαφοράς. Η Irigaray, όμως, σύμφωνα με τη Bray, στον συλλογισμό της, υπερπροβάλλει τη σεξουαλική διαφορά ως φυσικό δεδομένο, και την ανάγει σε σημαντικότερη διαφορά σε σχέση με ένα πλήθος άλλων διαφορών, όπως είναι οι διαφορές τάξης και φυλής, η ιδιαιτερότητα των οποίων ανάγεται στην νεωτερική φαλλοκεντρική ομοιότητα. Η Irigaray, σύμφωνα με τη Bray, συνδέει τις φεμινιστικές πολιτικές απαιτήσεις για ίσα δικαιώματα των γυναικών με μια υποτιθέμενη οντολογική ομοιότητα των ατόμων η οποία παραγκωνίζει την ιδιαιτερότητα της σεξουαλικής διαφοράς, χωρίς η Irigaray να λαμβάνει υπόψη τη θέση ότι η διεκδίκηση κοινωνικής ισότητας δεν συνεπάγεται ταύτιση των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων με τα άτομα εκείνα τα οποία κατείχαν θέσεις προνομίου. Η

Bray, λοιπόν, αποδίδει στη σκέψη της Irigaray την επίκληση μιας φυσικής γυναικείας ταυτότητας που δεν υπερασπίζεται την κοινωνική κατασκευή του ίδιου του φυσικού ως κατηγορία. (Bray, 2001, σσ. 311-321).

Αυτή η έμφαση στη σεξουαλική διαφορά που αποδίδει η Bray στην Irigaray είναι αξιοσημείωτη και φαίνεται εκ πρώτης όψεως σαν να αντιφάσκει με τον μεταμοντέρνο φεμινισμό μέσα στον οποίο εντάσσεται η προσέγγιση της Irigaray, σε αντιδιαστολή ακόμη και με την εννοιολόγηση του γυναικείου φύλου ως ολοκληρωμένης γυναικείας υποκειμενικότητας.

Παραδόξως, η Irigaray, ενώ αντιλαμβάνεται τη γυναίκα ως κατασκευή κοινωνικών δυνάμεων, μοιάζει να δίνει την εντύπωση ότι αποδίδει στο γυναικείο σώμα ουσιοκρατικό χαρακτήρα. Έχει επικριθεί ότι συγκροτεί μια ενιαία γυναικεία σεξουαλικότητα στη βάση του γυναικείου σώματος και της βιολογίας. (Hekman, 1990, σσ. 145-148). Φαίνεται, λοιπόν, ότι η διεκδίκηση από την Irigaray της διαφοράς της γυναίκας μπορεί να συγχέεται με μια ουσιοκρατική, μη κοινωνική διαφορά των γυναικών από τους άνδρες. (Gross, 1986, p. 75).

Στο “The Question of the Other” (1995) η Irigaray όντως δηλώνει ότι συστήνει τη θεωρία της για τα δύο φύλα με βάση τη σεξουαλική διαφορά τους, ισχυριζόμενη βέβαια ότι κοινός στόχος των δύο φύλων είναι η διαιώνιση του ανθρώπινου είδους αλλά και η ανάπτυξη της κουλτούρας της ανθρωπότητας, πέραν της διαδικασίας αναπαραγωγής. (Irigaray, 1995, σσ. 11-12). Στο *Je, tu, nous (I, you, we). Toward a culture of difference (1993/1990)*, συνδέοντας τη σεξουαλική διαφορά με την κουλτούρα και τους κοινωνικούς κανόνες, δίδοντάς της πολιτιστική και, άρα, κοινωνική διάσταση, η Irigaray υποστηρίζει ότι η έννοια αυτή αποτελεί τη βάση της γυναικείας εκμετάλλευσης και, συνεπώς, το να μην λαμβάνεται υπόψη είναι καταστροφικό, καθώς αυτός ο παραγκωνισμός της σεξουαλικής διαφοράς επιτρέπει την κυριαρχία των ανδρών στο γυναικείο φύλο. (Irigaray, 1993, σσ. 12-16, 33, 36)

Μάλιστα, στο βιβλίο της *I Love to You. Sketch for a Felicity Within History* (1996), διεκδικώντας τη συγκρότηση μιας κουλτούρας της γυναίκας, η Irigaray διευκρινίζει ότι διεκδικεί μια κουλτούρα η οποία δίνει σημασία στη σεξουαλική διαφορά, την οποία εκλαμβάνει ως μια διαφορά που εγγράφεται στη φύση αλλά και στην υποκειμενικότητα. Η Irigaray, όμως, αναγνωρίζει τη βιολογική ετερότητα άνδρα και γυναίκας και δηλώνει ότι κατανοεί τη σεξουαλική διαφορά ως ένα φυσικό

δεδομένο που συνιστά το πιο καθολικό ζήτημα. (Irigaray, 1996, σσ. 47, 61). Παράλληλα, όμως, στο ίδιο κείμενο, η Irigaray υποστηρίζει ότι η γυναίκα δεν είναι μόνο φυσική οντότητα κατά τη συγκρότηση της ταυτότητας της. Η γυναίκα καλλιεργεί τη γυναικεία κουλτούρα χωρίς να απαρνιέται τη φυσική της ταυτότητα. (Irigaray, 1996, σσ. 27, 65)

Ακόμη, πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τη Hekman, η επίκληση του σώματος ασφαλώς και δεν συνεπάγεται απαραίτητα ουσιοκρατία, εάν και το ίδιο το σώμα και η σεξουαλικότητα εννοιολογηθούν ως κοινωνική κατασκευή. Η Hekman, λοιπόν, επισημαίνει ότι η σκέψη της Irigaray μπορεί ασφαλώς να ερμηνευτεί και με μη ουσιοκρατικούς όρους. Πιο συγκεκριμένα, η Hekman ισχυρίζεται ότι η Irigaray δεν αντιστρέφει τις αξίες του φαλλογοκεντρισμού, δεν επιχειρεί απλώς να τοποθετήσει το γυναικείο φύλο στην κυριαρχική θέση των ανδρών. Επιπλέον, η επίκληση από την Irigaray της γυναικείας σεξουαλικότητας δεν συνεπάγεται ότι ορίζει μια ουσία αυτής της σεξουαλικότητας. Αντίθετα, συγκροτεί μια πληθυντική γυναικεία σεξουαλικότητα, μια μη αντιθετική διαφορά, ασχολείται με τη σεξουαλική διαφορά με έναν νέο τρόπο, συγκροτώντας έναν λογοθετικό σχηματισμό για τις γυναίκες, ο οποίος εκποτίζει τον ανδρικό λογοθετικό σχηματισμό. (Hekman, 1990, σσ. 145-148). Η ίδια η Irigaray, εξάλλου, διευκρινίζει ότι, ακριβώς μέσα από τη σχέση με τον άλλον και μέσα από την αναγνώριση του άλλου ως διαφορετικού, η γυναίκα δεν συγκροτείται ως μια φυσική έμφυλη ταυτότητα, αλλά ως ένα πολιτιστικά και κοινωνικά κατασκευασμένο φύλο, διαφορετικό από το ανδρικό. (Irigaray, 1995, σ. 18)

Συμπερασματικά, λοιπόν, υποστηρίζεται εδώ ότι στο άρθρο της Irigaray “TheQuestionoftheOther”, παρά την ύπαρξη ορισμένων αναφορών της στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα και στο σώμα, και μολονότι η Irigaray δηλώνει ότι συστήνει τη θεωρία της για τα δύο φύλα εν σχέσει με τη σεξουαλική διαφορά, εντούτοις δεν προκύπτει η ταύτιση της γυναικείας διαφοράς από τον άνδρα με την σεξουαλική διαφορά ούτε μια υπερπροβολή της σεξουαλικής διαφοράς της γυναίκας από τον άνδρα. Αντίθετα, η Irigaray αναφέρεται στη διεκδίκηση της ανάγκης συγκρότησης ως ενός άλλου υποκειμένου για τη γυναίκα, το οποίο δεν ανάγεται κατά κανένα στο ανδρικό υποκείμενο. Με τον τρόπο αυτό, επικεντρώνεται στην έννοια μιας κοινωνικά κατασκευασμένης γυναικείας υποκειμενικότητας και όχι στην έννοια της σεξουαλικότητας. Όμως, στο βιβλίο της *ILovetoYou. SketchforaFelicityWithinHistory*

(1996), η Irigaray προβάλλει η ίδια τη σεξουαλική διαφορά ως φυσικό δεδομένο που πρέπει να διερευνηθεί ως πρωταρχικό ζήτημα, δημιουργώντας, έτσι, μια ψευδοαντίφαση σε σχέση με την υπεράσπιση από την ίδια μιας γυναικείας υποκειμενικότητας η οποία αναπτύσσεται ως ένα κοινωνικά κατασκευασμένο φύλο στο άρθρο της “TheQuestionoftheOther”.

Η θέση, λοιπόν, που υποστηρίζεται εδώ, στη βάση της παραπάνω ανάλυσης, είναι ότι η Irigaray δέχεται τη γυναικεία ταυτότητα ως ένα κοινωνικά κατασκευασμένο φύλο, το οποίο, όμως, ασφαλώς δεν απορρίπτει τη φύση του. Ασχολείται πολύ με τη σεξουαλική διαφορά και την αναγνωρίζει και ως φυσικό δεδομένο αλλά και ως άμεσα συνδεδεμένο χαρακτηριστικό με την κουλτούρα, θέση που παράγει μια ψευδοαντίφαση και μια συνεπαγόμενη δυσκολία στην κατανόηση της σκέψης της. Όμως, υποστηρίζεται ότι στη σκέψη της συνολικά υπερισχύει η υπεράσπιση ενός κοινωνικά κατασκευασμένου γυναικείου φύλου, λαμβάνοντας ασφαλώς υπόψη την πεποίθηση ότι τα άτομα ως φυσικά και πολιτισμικά όντα χαρακτηρίζονται από μια σύμφυση αυτών των δύο πλευρών τους και δεν εγκαταλείπουν το φυσικό στοιχείο της ύπαρξής τους. Ο τρόπος της ανθρώπινης βίωσης της σεξουαλικής διαφοράς δεν είναι καθόλου φυσικός αλλά κοινωνικά κατασκευασμένος. Αυτό, όμως, δεν απορρίπτει τη δυνατότητα αποδοχής του απλού γεγονότος της φυσικής διαφοράς, το οποίο βιώνεται κάθε φορά μέσα στις εκάστοτε συνθήκες. Η σκέψη της Irigaray, λοιπόν, εκφράζει την πεποίθηση ότι, παρότι η φυσική παρουσία του ατόμου δεν εξαφανίζεται, το άτομο βιώνει συνεχώς τον εαυτό του ως κοινωνικά κατασκευασμένο φύλο εντός της εκάστοτε πραγματικότητας.

Επιπλέον, προκύπτει ότι η Irigaray δεν ασχολείται με το ζήτημα της γνώσης εν σχέσει με το φύλο, αλλά με το ίδιο το φύλο, ιδιαίτερα με το γυναικείο φύλο, αναπτύσσοντας έναν φιλοσοφικό στοχασμό περί του ερωτήματος της ταυτότητας των φυλών. Η φεμινιστική σκέψη της, όμως, και ο συλλογισμός που ακολουθεί συνδέεται εμμέσως με το ζήτημα του γνωσιακού υποκειμένου, καθώς η Irigaray υπερασπίζεται έντονα τη γυναικεία διαφορά και την ανάγκη μιας γυναικείας υποκειμενικότητας, η οποία ασφαλώς μπορεί να είναι πολυποίκιλη, διαχωρίζεται, όμως, από μια ανδρική υποκειμενικότητα.

Η Irigaray, λοιπόν, αναφορικά με το ζήτημα του φύλου στη μεταμοντέρνα φεμινιστική θεωρία της, εξετάζει την έννοια γυναίκα ως ένα διαφορετικό και διακριτό

υποκείμενο σε σχέση με τον άνδρα, διατηρώντας το εννοιακό πλαίσιο της δυαδικότητας του φύλου την οποία και υποστηρίζει. Η Hekman, από την άλλη, δεν αναλύει την έννοια της γυναίκας ή του φύλου, αλλά επικεντρώνεται στο γενικότερο ζήτημα της αποδόμησης των διχοτομιών, το οποίο συνδέει με το ζήτημα του φύλου μέσω της διχοτομίας ανδρικού - γυναικείου. Η Irigaray, λοιπόν, δεν προβάλλει την αποδόμηση του φύλου, παρόλο που ως έννοια η αποδόμηση γενικά εμφανίζεται στο έργο της, το οποίο εντάσσεται στον μεταμοντέρνο φεμινισμό. Η Hekman, από την άλλη, θεωρεί την αποδόμηση των νεωτερικών διχοτομιών ως το βασικότερο στοιχείο του μεταμοντέρνου φεμινισμού αναφορικά με τη γυναίκα.

Μια άλλη εκδοχή του μεταμοντέρνου φεμινισμού αφορά τη θεωρία της Julia Kristeva. Η Kristeva ενώ δεν προτείνει μια καθαρά φεμινιστική προσέγγιση, εντούτοις, αντιλαμβανόμενη τον φεμινισμό ως κίνημα για τη διάλυση της πατριαρχικής εξουσίας, μπορεί να θεωρηθεί ότι δίνει στη θεωρία της ένα είδος φεμινιστικού χαρακτήρα, καθώς ασχολείται με την ανατροπή των κάθε είδους μονολιθικών δομών εξουσίας. Επιχειρεί, λοιπόν, να αποφύγει να εκλάβει τον φεμινισμό ως έναν ακόμη κυρίαρχο λογοθετικό σχηματισμό. (Μοί, 1986, σ. 9)

Η Kristeva στρέφεται στη λακανική θεωρία, υιοθετώντας η ίδια μια μεταλακανική προσέγγιση για τη γυναικεία υποκειμενικότητα. Επισημαίνει με έμφαση ότι ο Lacan έχει επικριθεί από φεμινίστριες ότι αντιπροσωπεύει τον φαλλογοκεντρισμό, καθώς υποστηρίζει ότι το συμβολικό γενικά, καθώς και το νόημα στη γλώσσα, πηγάζουν από τον φαλλό. Ο Lacan επικρίνεται ότι υπερασπίζεται μια γλωσσική και κοινωνική συγκρότησης της σεξουαλικότητας μέσω της συμβολικής τάξης του φαλλού. Σε αυτό το φαλλοκεντρικό σύστημα στη λακανική θεωρία, η γυναίκα δεν έχει νόημα από μόνη της, αλλά είναι απλώς ο «άλλος» μέσα στο συμβολικό σύστημα, αποτελώντας μια έλλειψη. Στη θεωρία του Lacan, η γυναίκα ως άλλος κατέχει την απόλαυση (jouissance), μια μορφή ηδονής πέραν του λόγου, η οποία τοποθετείται έξω από το φαλλικό συμβολικό και διαρρηγνύει τους κανόνες που ορίζει το φαλλικό σύστημα. Η Kristeva οικειοποιείται την λακανική έννοια απόλαυση, με σκοπό να δώσει στη συνέχεια στη γυναίκα μια δυνατότητα να μετασχηματίσει το συμβολικό –το πεδίο του νοήματος που συνδέεται με τη γλώσσα– ακριβώς χάρη στη θέση της ως «άλλος» και χάρη στην απόλαυση που κατέχει, η οποία βρίσκεται πέρα από το συμβολικό. (Αθανασίου, 2006, σ. 71, 77· Hekman, 1990, σσ. 84-86· Van Buren, 1995, σ. 237). Η Kristeva επιχειρεί, λοιπόν, να συνδέσει

τις γλωσσικές αλλαγές με τις αλλαγές στην κατάσταση του υποκειμένου, στη σχέση του με άλλα υποκείμενα και με αντικείμενα. (Kristeva, 1984, σ. 15)

Πιο συγκεκριμένα, η Kristeva αντιτίθεται στη λακανική θεώρηση, ασκώντας κριτική στην ψυχαναλυτική θεωρία του Λακάν, στη βάση του ότι η θεωρία αυτή χαρακτηρίζεται από ένα προβληματικό άλμα από την προ-συμβολική στη συμβολική νοητική λειτουργία. Η Kristeva συνδέει αυτή την κριτική της με την απουσία των γυναικών από τη συμβολική τάξη (symbolicorder), από τη δυτική πολιτισμική παράδοση. Υποστηρίζει ότι η θηλυκότητα έχει συγκροτηθεί ως μια θέση έξω από το συμβολικό. (Σηφάκη, 2015, σσ. 80, 93· Van Buren, 1995, σ. 237). Η Kristeva απορρίπτει το ουσιοκρατικό γυναικείο υποκείμενο, αλλά δεν εγκαταλείπει την έννοια υποκειμενικότητα, υπερασπιζόμενη μια υποκειμενικότητα ως γλωσσική κατασκευή η οποία συγκροτείται από λογοθετικούς σχηματισμούς που κυριαρχούν. (Hekman, 1990, σσ. 86-87, 148). Υποστηρίζει ότι η υποκειμενικότητα συγκροτείται στη συμβολική τάξη η οποία είναι ανάγκη να μετασχηματιστεί για να αποβάλει τον ανδροκεντρικό χαρακτήρα της. (Weedon, 1998, σ. 77)

Η Kristeva υποστηρίζει ότι η μη ύπαρξη και το τίποτα, καθώς και το χάος και ο τρόμος που φέρουν μαζί τους, ενώ τις περισσότερες φορές δεν βρίσκονται στην αντίληψη του ατόμου, επηρεάζουν τις συμβολικές εμπειρίες του ατόμου και, εν τέλει, τη συμβολική τάξη, καθώς περιέχονται στην ανάπτυξη του νου του ατόμου, η οποία οδηγεί στον σχηματισμό των σημασιών στη συμβολική τάξη. Σύμφωνα με την Kristeva, ο νους της μητέρας συνδέεται με τον σχηματισμό του νου του βρέφους, και αυτό φαίνεται μέσα από τα τελετουργικά τα οποία χρησιμοποιούνται για την είσοδο του νεαρού ατόμου στην επικράτεια των σημαινόντων, στη βάση των μητρικών εκφραστικών σημαινουσών ικανοτήτων, χάρη στη χρήση της σημειωτικής του προ-συμβολικού λογοθετικού σχηματισμού. (Van Buren, 1995, σσ. 237-238)

Το «σημειωτικό» (semiotics) ή η «σημειωτική χώρα» (semioticchora) στη θεωρία της Kristeva νοείται ως η επικοινωνία στα όρια μεταξύ των δυνατών εμπειριών και των συμβολικών δομών του νοήματος. Το σημειωτικό στη θεωρία της Kristeva είναι ήχοι και κινήσεις του σώματος το οποίο θυμάται τις βρεφικές εμπειρίες ηδονής. Χάρη στο σημειωτικό υπάρχουν οι ιδιαιτερότητες του ποιητικού λόγου και η μουσικότητά του, καθώς οι συμβατικοί νόμοι παραγωγής νοήματος αποδιαρθρώνονται. Το σημειωτικό είναι ένα πρωτογενές νοηματικό πεδίο το οποίο

συνιστά τη μητρική διάσταση της γλώσσας και εκφράζει με τη θηλυκότητα χωρίς, όμως, να ταυτίζεται μαζί της, καθώς προϋπάρχει της έμφυλης διαφοράς. (Αθανασίου, 2006, σ. 76-77· Hekman, 1990, σ. 88· Σηφάκη, 2015, σ. 94· Van Buren, 1995, σσ. 237-238). Το σημειωτικό προηγείται χρονικά από τη συγκρότηση του συμβολικού. Το σημειωτικό καθορίζει το πώς λειτουργούν οι πρακτικές του σημαίνει (signifyingpractices) όπως η τέχνη και η ποίηση οι οποίες δεν ανάγονται στο αντικείμενο «γλώσσα». (Kristeva, 1984, σσ. 21-22, 41)

Σύμφωνα με την Kristeva, το συμβολικό και το σημειωτικό διαχωρίζονται αλλά έχουν μεταξύ τους μια διαλεκτική σχέση η οποία συγκροτεί με διαφορετικούς τρόπους το υποκείμενο, στη βάση των διαφορετικών λογοθετικών σχηματισμών που προκύπτουν, οι οποίοι μπορεί να αποτελούν αφήγηση, ποίηση, θεωρία και άλλα είδη λόγου. Το σημειωτικό και το συμβολικό στοιχείο σε κάθε υποκείμενο συνδυάζονται μεταξύ τους διαφορετικά και, με τον τρόπο αυτό, προκύπτουν διαφορετικά υποκείμενα. Η διαλεκτική σχέση μεταξύ του σημειωτικού και του συμβολικού είναι καθοριστική για τη συγκρότηση του υποκειμένου, το οποίο, με τον τρόπο αυτό είναι και σημειωτικό και συμβολικό. (Kristeva, 1984, σ. 24)

Η διχοτομία σημειωτικού και συμβολικού συνδέεται με τις άλλες νεωτερικές διχοτομίες. Το σημειωτικό αντιστοιχίζεται με το ασυνείδητο, με τη φύση αλλά και με την επικράτεια της πρωτογενούς απόλαυσης (jouissance), ενώ το συμβολικό με το υπερεγώ, την κουλτούρα και την πατριαρχική τάξη. (Hekman, 1990, σσ. 88, 89). Το σημειωτικό στη σκέψη της Kristeva, όμως, μπορεί να θεωρηθεί ότι προσφέρει ένα είδος επαναστατικής δυνατότητας στη γλώσσα. Αφού το σημειωτικό συνδέεται με το γυναικείο, οι γυναίκες είναι αυτές που καταρρίπτουν το καρτεσιανό υποκείμενο, υπονομεύοντας την ανδρική συμβολική τάξη εκ των έσω. (Hekman, 1990, σ. 90)

Σύμφωνα με την Kristeva, η εκμάθηση της γλώσσας και η ανακάλυψη του ευνουχισμού διαχωρίζει το παιδί από τη «μητρική χώρα» (maternalchora), καθώς το αποκόπτει από την εξάρτησή του από τη μητέρα, συνδέοντας τη φαλλική λειτουργία με τη συμβολική λειτουργία, με το συμβολικό, στη βάση αυτής της έλλειψης που νιώθει το παιδί από την αποκοπή του από τη μητρική εξάρτηση και από τη συγχώνευσή του (fusion) με τη μητέρα. Η μητέρα κατέχει τη θέση της ετερότητας ως προς το παιδί. (Kristeva, 1984, σσ. 46-47)

Η Kristeva ισχυρίζεται ότι η διχοτομία άνδρας – γυναίκα ως δύο αντίπαλες οντότητες ανήκει στη μεταφυσική. Ακόμη, υποστηρίζει ότι η φαινομενική συνοχή του όρου «γυναίκα» εξαλείφει την ποικιλοτήτά του και την πολλαπλότητα των γυναικείων ενασχολήσεων. Η σεξουαλική διαφορά ερμηνεύεται από μια διαφορά στη σχέση των υποκειμένων με την εξουσία και το νόημα. Με τον τρόπο αυτό, το σεξουαλικό στοιχείο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το συμβολικό. (Kristeva, 1986, σσ. 193, 196, 209)

Η Kristeva αντιτίθεται στην ένταξη του ανδρικού και του γυναικείου σε μια ιεραρχική διχοτομία με το δυνάμενο να γίνει γνωστό (knowable) και το δυνάμενο να γίνει ορατό (visible) αντίστοιχα. Σύμφωνα με τη VanBuren, η Kristeva υποστηρίζει ότι η γυναικεία υποκειμενικότητα είναι κάτι περισσότερο από την ετερότητα από τον άνδρα και καλείται να ελευθερωθεί από τη συμβολική τάξη η οποία ταυτίζει τον λόγο με τον νόμο του Πατέρα. Έτσι, η Kristeva διαλύει τη συγκρότηση της σεξουαλικής διαφοράς που υποστηρίζει η συμβολική τάξη. Επιχειρεί να ελευθερώσει τη γυναίκα από την καταπίεση της συμβολικής τάξης η οποία συνδέει τη γλώσσα με τον άνδρα. (Van Buren, 1995, σσ. 239-241)

Η Hekman, όμως, επισημαίνει ότι η Kristeva, παρόλο που αποδίδει τον έμφυλο χαρακτήρα του σημειωτικού και του συμβολικού στη βάση των συγκροτητικών τους λογοθετικών σχηματισμών, εντούτοις η ίδια δεν απορρίπτει αλλά βασίζεται στη διχοτομία συμβολικό – σημειωτικό. Με τον τρόπο αυτό, δεν επιτίθεται και στη διχοτομία ανδρικό – γυναικείο η οποία κυριαρχεί στη νεωτερική επιστημολογία. Όμως, επισημαίνει ότι το σημειωτικό μπορεί να υπερβεί το συμβολικό εκ των έσω μέσω της διάλυσης των λογοθετικών σχηματισμών που συγκροτούν τη πατριαρχική τάξη. (Hekman, 1990, σσ. 91-92)

Η Kristeva, λοιπόν, επικεντρώνεται στην απουσία των γυναικών από τη συμβολική τάξη, από την οποία καλούνται να ελευθερωθούν, προκειμένου να διαφύγουν από τον ανδροκεντρικό χαρακτήρα της. Η Kristeva έχει ψυχαναλυτική οπτική στη φεμινιστική της σκέψη και πραγματεύεται το ζήτημα των συμβολικών εμπειριών του ατόμου, στο πλαίσιο της γενικότερης ενασχόλησής της με το ζήτημα της γλώσσας. Δεν εγκαταλείπει την έννοια υποκειμενικότητα, παρά τον μεταμοντέρνο χαρακτήρα προσέγγισής της, αλλά πραγματεύεται την έννοια γυναίκα και τη γυναικεία υποκειμενικότητα. Υποστηρίζει την ποικιλοτήτα του όρου γυναίκα,

χωρίς να την αναλύει περαιτέρω. Παρόλα αυτά, η Kristeva δεν συγκροτεί επιστημολογικό επιχείρημα, καθώς, ενώ ασχολείται με τη γυναίκα και τη γυναικεία υποκειμενικότητα, εντούτοις δεν αναλύει το ζήτημα της γνώσης.

Εξετάζοντας τη θεωρία της Kristeva εν σχέσει με τις θεωρίες της Irigaray και της Hekman, οι οποίες εντάσσονται, επίσης, στον μεταμοντέρνο φεμινισμό, αξίζει να σημειωθούν τα ακόλουθα: Η Kristeva, όπως και η Irigaray, δέχεται τη θέση της γυναίκας ως «άλλος» εν σχέσει με τον άνδρα. Η Kristeva, όμως, πραγματεύεται τη γυναίκα ως άλλον εν σχέσει με τη θέση της στο συμβολικό, το οποίο καλείται να μετασχηματίσει. Είναι φανερό η επικέντρωση της Kristeva στη γλώσσα, μια πτυχή που καθορίζει ολόκληρο τον φεμινιστικό συλλογισμό της. Ακόμη, η Kristeva, όπως και η Irigaray, δεν αποδομεί τη γυναικεία υποκειμενικότητα, ούτε την έννοια φύλο. Καθώς δεν αποδομεί ούτε τη διχοτομία ανδρικού-γυναικείου, αντιτίθεται, με τον τρόπο αυτό, στη Hekman η οποία υπερασπίζεται την αποδόμηση των νεωτερικών διχοτομιών ως το κύριο χαρακτηριστικό του μεταμοντέρνου φεμινισμού.

Το “Manifesto for Cyborgs” της Donna Haraway φαίνεται να εντάσσεται στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό, καθώς η ίδια η Haraway επισημαίνει ότι με τον «μύθο του κυβερνοοργανισμού» (cyborgmyth), τον οποίο συγκροτεί, σκοπεύει να συνεισφέρει στον φεμινισμό με έναν μεταμοντέρνο τρόπο. Η Haraway κατασκευάζει έναν ειρωνικό πολιτικό μύθο, ο οποίος να είναι πιστός στον φεμινισμό με το χαρακτηριστικό της βλασφημίας. Αυτή η ειρωνεία ως χαρακτηριστικό αφορά μια τάση συνδυασμού ασυμβίβαστων και αντιφατικών πραγμάτων, εξαιτίας της αναγκαιότητας η οποία τα συνοδεύει. Μέσα σε αυτόν τον συγκροτούμενο μύθο της μεταμοντέρνας στρατηγικής της Haraway, τοποθετείται το «cyborg», ένας κυβερνοοργανισμός, ο οποίος αποτελεί ένα υβρίδιο που προκύπτει από τη σύζευξη του ζωντανού οργανισμού με τη μηχανή. Πρόκειται για ένα πλασματικό ον, ένα πλάσμα της φαντασίας (creature of fiction), το οποίο ανήκει και στην κοινωνική πραγματικότητα και στη φαντασία. (Haraway, 1990, σσ. 190-194)

Με ποιον τρόπο η συγκρότηση του κυβερνοοργανισμού μπορεί να συνάδει με τον μεταμοντέρνο φεμινισμό; Η Haraway αντιμετωπίζει τη σύνολη «γυναικεία εμπειρία» η οποία έχει συγκροτηθεί από τα διάφορα γυναικεία κινήματα ως πλάσμα της φαντασίας και ως πολιτική πράξη. Έτσι, ο κυβερνοοργανισμός, ένα κατεξοχήν φαντασιακό πλάσμα, έρχεται να μεταβάλει τη θεώρηση περί γυναικείας εμπειρίας στα

τέλη του 20^{ου} αιώνα. Με τον τρόπο αυτό, η Haraway εκλαμβάνει τον άνθρωπο ως κυβερνοοργανισμό που υπάρχει σε «έναν κόσμο μετά το φύλο» (postgenderworld), «έναν κόσμο χωρίς φύλο» (aworldwithoutgender). Φαίνεται, λοιπόν, ότι υπερασπίζεται μια αντίληψη η οποία υπερβαίνει τις στερεότυπες αντιλήψεις του Διαφωτισμού, καθώς στη θεώρησή της το φύλο δεν μπορεί να ιδωθεί χωρίς προϋποθέσεις. Ο κυβερνοοργανισμός κατά τη Haraway, είναι δεσμευμένος στην μεροληψία και την ειρωνεία και αντιτίθεται σε μια αθώα και αγνή γνώση, καθώς υπάρχει άσκηση κυριαρχίας ως πρότερη εμπειρία και, με τον τρόπο αυτό, η γνώση εμφανίζεται ως μεροληπτική. Ο κυβερνοοργανισμός αφορά την υπέρβαση συνόρων μεταξύ ανθρώπου και ζώου, καθώς και μεταξύ οργανισμού και μηχανής, και συνεπάγεται νέες συγχωνεύσεις και επικίνδυνες δυνατότητες που θα μπορούσαν να εξερευνηθούν στη βάση αυτού, σε σύνδεση με την υψηλή τεχνολογία της επιστήμης. Οι εντεινόμενοι δυϊσμοί νου-σώματος και ανθρώπου-μηχανής φαίνεται να συνδέονται και να επηρεάζονται από την υψηλή τεχνολογία της επιστήμης. Ο κυβερνοοργανισμός», λοιπόν, ενυπάρχει μέσα σε μια κοινωνική πραγματικότητα στην οποία οι άνθρωποι δέχονται τη συγγένειά τους με ζώα και μηχανές και στην οποία αναδύονται μεροληπτικές ταυτότητες. (Haraway, 1990, σσ. 191-197)

Ο κυβερνοοργανισμός καταδεικνύει την εξέλιξη των τεχνοεπιστημών και την επίδρασή της στην κοινωνική και οικονομική οργάνωση και φαίνεται να επιφέρει ένα νέο είδος μύθου τον οποίο προβάλλει η τεχνοεπιστήμη, την κατάργηση των συνόρων μεταξύ μηχανής και ζωντανών οργανισμών αλλά και μεταξύ άνδρα και γυναίκας. (Βαρίκα, 2005, σσ. 393-395)

Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία της Haraway αντιτίθεται στις καθολικές θεωρίες και υποστηρίζει ότι, μέσα σε κοινωνικές σχέσεις αλληλένδετες με την επιστήμη και την τεχνολογία, το φύλο δεν μπορεί να στηρίξει την ουσιοκρατική ενότητα της γυναίκας, καθώς η έμφυλη συνείδηση συγκροτείται μέσα σε αντιφατικές κοινωνικές πραγματικότητες. (Haraway, 1990, σσ. 197, 203)

Στη συνέχεια του συλλογισμού της, η Haraway τοποθετεί τις γυναίκες μέσα σε ένα δίκτυο πληροφορικής της κυριαρχίας (informatics of domination), το οποίο αποτελεί ένα σύστημα παραγωγής και επικοινωνίας. Υποστηρίζει ότι οι τεχνολογίες πληροφοριών ανασυγκροτούν το σώμα και επιβάλλουν νέες κοινωνικές σχέσεις για τις γυναίκες. (Haraway, 1990, σ. 205). Ο κυβερνοοργανισμός ως ένας μεταμοντέρνος

εαυτός που αντιτίθεται στην ολότητα, διαλύεται και επανασυναρμολογείται, αντιπροσωπεύει τη δύναμη της επιβίωσης και ανατρέπει μύθους της δυτικής κουλτούρας. Μια τέτοια κουλτούρα υψηλής τεχνολογίας προβαίνει σε μια αμφισβήτηση των κυρίαρχων δυϊσμών της δυτικής παράδοσης, όπως είναι ο δυϊσμός κουλτούρας και φύσης αλλά και ο δυϊσμός μεταξύ άνδρα και γυναίκας. Η συμπερίληψη των κοινωνικών σχέσεων της επιστήμης συνεπάγεται ανασυγκρότηση ορίων και σύνδεση με τους άλλους. Το cyborg δείχνει τον δρόμο έξω από τους δυϊσμούς. Ο άνθρωπος λειτουργεί ως «cyborg» και, έτσι, μπορεί να εξεταστεί πέραν των δυϊσμών που επικρατούν. (Haraway, 1990, σσ. 215-223)

Επομένως, το επιχείρημα της Haraway συνδέει τη συγκρότηση του φύλου με τις κοινωνικές σχέσεις οι οποίες επικρατούν στις σύγχρονες τεχνολογικές συνθήκες του κόσμου, οι οποίες συντελούν στην απόδοση μεταμοντέρνου χαρακτήρα στο φύλο, καθώς αλλάζουν τους τρόπους παραγωγής και μετάδοσης της γνώσης. Κατασκευάζει και παρουσιάζει ένα φαντασιακό (creature of fiction) κυβερνοοργανισμό ως μια θεωρητική οντότητα, σύμφωνη με τη λογική ενός νοητικού πειράματος στην κοινωνική πράξη μέσα από τις παραδοχές της θεωρίας της, προκειμένου να υπερασπιστεί τον μεταμοντέρνο χαρακτήρα της έμφυλης ταυτότητας, η οποία δεν είναι μονοδιάστατη αλλά πολυπαραγοντική και πολυεπίπεδη. Ο κυβερνοοργανισμός οδηγεί σε μεταμοντέρνες αντιλήψεις για το φύλο, αφού υπάρχει σε «έναν κόσμο μετά το φύλο» (postgenderworld), στον οποίο η γνώση είναι μεροληπτική και ο ίδιος ο άνθρωπος λειτουργεί ως κυβερνοοργανισμός. Η Haraway δίνει στο φύλο μεταμοντέρνο χαρακτήρα μέσα από μια εκτενή πραγμάτευση ενός φαντασιακού πλάσματος το οποίο επινοεί για την επίτευξη του σκοπού της μέσω της ανάδειξης νέων δυνατοτήτων τις οποίες ανοίγει ο μεταμοντερνισμός για τη μελέτη του φύλου, στη βάση της υπέρβασης ορίων και συγκρότησης υβριδίων. Αναδεικνύει έναν φαντασιακό κόσμο των κυβερνοοργανισμών ο οποίος αποτελεί έναν κόσμο πιο πέρα από το φύλο μέσα στις νέες επιστημονικές συνθήκες.

Η Haraway, λοιπόν, προσφέρει μια ιδιόμορφη διασάφηση του φύλου ως κοινωνική κατασκευή στη μεταμοντέρνα φεμινιστική επιστημολογία, καθώς υποστηρίζει ότι η κοινωνική πραγματικότητα του κυβερνοοργανισμού καθορίζει και τον τρόπο με τον οποίο εκλαμβάνεται το φύλο, το οποίο αποτελεί μέρος των διαρηγμένων ορίων και των μεροληπτικών και επανασυναρμολογούμενων ταυτοτήτων. Τα όρια του φύλου διαλύονται και επανασυγκροτούνται συνεχώς στη βάση της

γενικότερης διεργασίας διάλυσης και επανασυναρμολόγησης. Στη θεωρία της Haraway κυριαρχεί το φαντασιακό στοιχείο, το οποίο φαίνεται να υπάρχει και στην κοινωνική πραγματικότητα, αναφορικά με την θεωρούμενη «γυναικεία εμπειρία», η οποία, όπως έχει διαμορφωθεί μέσα από τα γυναικεία κινήματα, είναι και αυτή πλασματική σύμφωνα με την Haraway. Όλη αυτή η θεωρία της εν σχέσει με το ζήτημα του φύλου βασίζεται στη θεώρηση του ατόμου ως «cyborg», στοιχείο που είναι ριψοκίνδυνο για την αποδοχή της θεωρίας της.

Η Haraway, λοιπόν, αναφέρεται ξεκάθαρα σε «έναν κόσμο μετά το φύλο», αναπτύσσοντας μια έντονα μεταμοντέρνα θεωρία στον φεμινισμό, δίνοντας μεταμοντέρνο χαρακτήρα στο φύλο και αμφισβητώντας την ενότητα της κατηγορίας γυναίκα αλλά και τα απόλυτα εννοιολογικά όρια μεταξύ άνδρα και γυναίκας μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα. Στη βάση αυτή, προκύπτει ότι η Haraway συμφωνεί με τη Hekman ως προς την ανάγκη αμφισβήτησης των νεωτερικών διχοτομιών, στις οποίες ανήκει και η διχοτομία άνδρας-γυναίκα. Η Haraway επικεντρώνεται περισσότερο, όμως, στο ζήτημα του φύλου, η εννόηση του οποίου είναι άμεσα συνυφασμένη με τις αντιφατικές κοινωνικές πραγματικότητες μέσα στις οποίες συγκροτείται. Από την άλλη, η Haraway υπερασπιζόμενη μια ανασυγκρότηση ορίων έξω από τον δυισμό άνδρα και γυναίκας φαίνεται να διαφωνεί με την Irigaray, η οποία δεν αποδομεί το φύλο αλλά προκρίνει την ύπαρξη της διάκρισης των δύο φύλων, του άνδρα και της γυναίκας. Αναφορικά με την Kristeva, η Haraway συμφωνεί ότι ο όρος «γυναίκα» δεν μπορεί να έχει συνοχή και φαίνεται να υπερασπίζεται και η ίδια την πολλαπλότητα των γυναικών και των γυναικείων ενασχολήσεων. Προκύπτει, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι η Haraway αναπτύσσει την πιο ριζοσπαστική προσέγγιση στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό σε σχέση με τις άλλες τρεις φεμινίστριες που εξετάστηκαν στην ενότητα αυτή, καθώς η Haraway προτείνει την ανασυγκρότηση των ορίων του φύλου έξω και πέρα από τους κυρίαρχους δυισμούς και, άρα, έξω από τον δυισμό άνδρας-γυναίκα.

Ολοκληρώνοντας την πραγμάτευση αυτής της ενότητας, πρέπει να επισημανθεί ότι η υπεράσπιση μιας αμφίβολης σχέσης μεταξύ φεμινιστικής θεωρίας και μεταμοντερνισμού, η οποία εξετάστηκε σε προηγούμενη ενότητα, συνεχίζει να υπεισέρχεται στη συζήτηση, συγκροτούμενη πια ως γενική κριτική του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού, αν και αυτό το είδος κριτικής δεν είναι σύνηθες αλλά δυσεύρετο. Η Miranda Fricker, παραδείγματος χάριν, υποστηρίζει ότι ο φεμινιστικός

μεταμοντερνισμός τίθεται υπέρ μιας διασπασμένης κοινωνικής ταυτότητας, το οποίο, όμως, είναι ένα χαρακτηριστικό που δεν συνδέεται άρρηκτα και μονοπωλιακά με τον μεταμοντερνισμό. Η Fricker ισχυρίζεται μάλιστα ότι η υπεράσπιση μιας διασπασμένης ταυτότητας στον φεμινισμό, κατά παράδοξο τρόπο, στηρίζεται στην ανάγκη αληθούς και ακριβούς αναπαράστασης του κόσμου, μια ανάγκη η οποία, όμως, έρχεται σε αντίθεση με τον μεταμοντερνισμό. (Fricker, 2000, σ. 148). Με τον τρόπο αυτό, δημιουργείται ήδη μια αντιφατική κατάσταση που φέρνει δυσφορία, καθώς ένα χαρακτηριστικό του μεταμοντέρνου φεμινισμού, η διασπασμένη ταυτότητα, ενώ εναρμονίζεται με τον μεταμοντέρνο φεμινισμό, ταυτόχρονα αντιτίθεται σε αυτόν ως προς τον λόγο υιοθέτησής του στη φεμινιστική θεωρία. Φαίνεται, λοιπόν, από την αρχή ότι η Fricker είναι αρνητικά διακείμενη στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό.

Επιπλέον, αμφισβητείται η πολιτική επάρκεια της φεμινιστικής μεταμοντέρνας έκκλησης για ευαισθησία (sensitivity) στη διαφορά, η οποία συγκροτείται με όρους αποκλεισμού. Πιο συγκεκριμένα, η Fricker ισχυρίζεται ότι η έννοια του αποκλεισμού δεν είναι επαρκής για την έκφραση όλων των προβλημάτων των γενικεύσεων οι οποίες υπάρχουν στην κατηγορία φύλο. Τονίζει, λοιπόν, ότι η φεμινιστική πολιτική πρέπει να στοχεύει στην αλλαγή και όχι απλά στην συμπερίληψη των αποκλεισμένων. (Fricker, 2000, σ. 148)

Στη συνέχεια της κριτικής της στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό, η Fricker στρέφεται στον μεταμοντερνισμό του Lyotard με τους τοπικούς κανόνες των εκάστοτε γλωσσικών παιχνιδιών, τον οποίο χρησιμοποιεί ως υπόδειγμα για έναν οξύ αντι-επιστημολογικό μεταμοντερνισμό. Ισχυρίζεται ότι αυτή η τοπικότητα όλων των κανόνων στη βάση της συμφωνίας των εκάστοτε συνομιλητών δεν επιτρέπει τη συγκρότηση κανονικών κρισιακών ισχυρισμών. Ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός ο οποίος επικροτεί τον αντι-επιστημολογικό χαρακτήρα μπορεί να υποστηρίξει τον τοπικό χαρακτήρα της κριτικής σκέψης, η οποία, όμως, δεν θα αποτελεί γνήσιο κρισιακό ισχυρισμό, καθώς ο μεταμοντερνισμός δεν μπορεί να χαρακτηρίσει μια θεωρούμενη κρίση ως μη έλλογη απάντηση. (Fricker, 2000, σσ. 149-150). Επομένως, σύμφωνα με τη Fricker, η αδυναμία συγκρότησης γνήσιων κρισιακών ισχυρισμών ως μεταμοντέρνο χαρακτηριστικό καθίσταται μειονέκτημα ενός φεμινιστικού μεταμοντερνισμού ο οποίος βασίζεται στο αντι-επιστημολογικό ρεύμα του μεταμοντερνισμού.

Ωστόσο, η Fricker υποστηρίζει ότι ο μεταμοντερνισμός φαίνεται κατά κάποιο τρόπο να αποφεύγει την κατηγορία αυτοαντίκρουσης χάρη στην ιδέα της ειρωνείας. Το μεταμοντέρνο υποκείμενο αποκτά μια ειρωνική στάση απόσπασης από τις πεποιθήσεις του. Με βάση αυτή την ειρωνική στάση του μεταμοντερνισμού, η ίδια η μεταμοντέρνα θέση χαρακτηρίζεται από προσωρινό χαρακτήρα και δεν διεκδικεί ότι ισχύει πέραν της συγκεκριμένης τοπικότητας κάθε γλωσσικού παιχνιδιού, αποφεύγοντας, έτσι, την κατηγορία αυτοαντίκρουσης του μεταμοντερνισμού. Η Fricker, όμως, επισημαίνει ότι, με τον τρόπο αυτό, ο μεταμοντερνισμός αποκτά πρόβλημα με την ψυχολογική βιωσιμότητά του, καθώς δεν μπορεί να υπάρξει ψυχολογική υγεία όταν καμία πεποίθηση του γνωσιακού υποκειμένου δεν λαμβάνεται σοβαρά υπόψη από αυτό. (Fricker, 2000, σσ. 151-152). Επομένως, σύμφωνα με τη Fricker, δεν διασώζεται ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός ως θεωρία μόνο και μόνο επειδή δεν αυτοαντικρούεται ως θέση χάρη στην ειρωνεία.

Πώς εισέρχεται το ζήτημα του πλουραλισμού στην επικριτική στάση της Fricker απέναντι στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό; Η Fricker παρατηρεί ότι οι μεταμοντέρνοι φιλόσοφοι επιζητούν πλουραλισμό στην επιστημολογία, και αυτό φαίνεται ελκτικό για τις φεμινίστριες. Όμως, η Fricker ισχυρίζεται ότι ο μεταμοντερνισμός υπερασπίζεται τον πλουραλισμό με λάθος τρόπους αναφορικά με τη φεμινιστική μεταμοντέρνα θεωρητικοποίηση της επιστημικής διαφοράς. Πιο συγκεκριμένα, η Fricker τίθεται υπέρ ενός πρώτης τάξης (first-order) επιστημικού πλουραλισμού για την επιστημολογία. Πρόκειται για έναν πλουραλισμό σύμφωνα με τον οποίο υπάρχει ένας από κοινού (shared) κόσμος ο οποίος χαρακτηρίζεται από διαφορετικές οπτικές. Η Fricker ισχυρίζεται ότι ο πλουραλισμός τον οποίο επιβάλλει ο μεταμοντερνισμός δεν βρίσκεται στο σωστό επίπεδο, καθώς προβάλλει πολλαπλές πραγματικότητες στο οντολογικό επίπεδο και πολλαπλές αλήθειες στο μεταφυσικό επίπεδο, ενώ δεν εμφανίζεται καθόλου ένας πρώτης τάξης επιστημικός πλουραλισμός. Αντίθετα, η Fricker προβάλλει έναν πλουραλισμό σύμφωνα με τον οποίο οι διαφορές στην οπτική παράγονται από κοινωνικές διαφορές και από την ικανότητα της εξουσίας να επηρεάζει την κρίση περί ορθολογικότητας των διαφορετικών οπτικών. Αυτός ο πλουραλισμός της Fricker είναι σε θέση να προωθεί τη συμβολή των διαφορετικών οπτικών σε μια συνεχή λογοθετική πρακτική. (Fricker, 2000, σσ. 159-160)

Με τον τρόπο αυτό, η Fricker εμβαθύνει επιστημολογικά στο ζήτημα του πλουραλισμού και αντιτίθεται στον μεταμοντέρνο φεμινισμό στη βάση ενός διαφορετικού είδους πλουραλισμού τον οποίο θεωρεί ορθότερο για τη φεμινιστική θεωρία. Τονίζει την ανάγκη θεωρητικοποίησης ενός από κοινού κόσμου ως βάση για κάθε πλουραλιστική πλευρά της φεμινιστικής θεωρίας. Με τον τρόπο αυτό, απορρίπτει κάθε μεταμοντέρνο πλουραλισμό, και, συνεπώς, κάθε μεταμοντέρνο φεμινισμό, ο οποίος δεν διασώζει αυτό το χαρακτηριστικό του από κοινού κόσμου. Με άλλο λόγο, ενώ γενικά ο πλουραλισμός είναι απαραίτητος στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό, η Fricker επισημαίνει ότι είναι ακόμη πιο αναγκαίο ένα συγκεκριμένο είδος πλουραλισμού. Τίθεται, όμως, το ερώτημα: Δεν μπορεί να προκύψει ένας μεταμοντέρνος φεμινισμός ο οποίος χαρακτηρίζεται και από έναν πλουραλισμό πρώτης τάξης; Η απάντηση καθίσταται αρνητική στο δεδομένο πλαίσιο, καθώς η Fricker εστιάζει στο οξύ αντι-επιστημολογικό ρεύμα του μεταμοντερνισμού εν σχέσει με τη φεμινιστική θεωρία.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η Fraser δηλώνει ότι εκλαμβάνει τον μεταμοντερνισμό στη φιλοσοφία και την κοινωνική θεωρία ως μια καίρια μετατόπιση από μια επιστημολογική προβληματική σε μια λογοθετική προβληματική. Με άλλα λόγια, αντιλαμβάνεται τον μεταμοντερνισμό ως μια μετάβαση από ένα είδος αντανάκλασης του κόσμου στον νου προς την απόδοση σημασίας και βαρύτητας σε πολιτισμικά συγκροτημένα κοινωνικά νοήματα. (Fraser, 1995a, σ. 157)

Η Fricker, λοιπόν, ξεκινά από το γενικό ζήτημα της πολιτικής επάρκειας της ανάδειξης της διαφοράς στον μεταμοντερνισμό και από την αδυναμία συγκρότησης γνήσιων κρισιακών ισχυρισμών αλλά, στη συνέχεια, στρέφεται στο επιμέρους ζήτημα του πλουραλισμού στο οποίο επικεντρώνεται, δίνοντας, με τον τρόπο αυτό, στην κριτική της τεχνικό χαρακτήρα και χάνοντας, παράλληλα, τη σφαιρικότητα της κριτικής της αναφορικά με τον μεταμοντέρνο φεμινισμό.

Στην επόμενη ενότητα, εξετάζεται η επιτελεστική θεωρία της Judith Butler, με βάση κυρίως το βιβλίο της *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (1990), το οποίο εντάσσεται στις μεταμοντέρνες φεμινιστικές συμβολές αλλά ξεχωρίζει για την ιδιαίτερη εννοιολόγηση του φύλου στην οποία προβαίνει.

4.5 Η επιτελεστική θεωρία για το φύλο

Από τη τέλη της δεκαετίας του 1980, αρχίζει να ασκείται κριτική στη διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου και να αμφισβητείται το απόλυτα βιολογικό φυσικό φύλο ως ανεξάρητο από κάθε κοινωνική σημασιοδότηση. Η Butler, στο πλαίσιο αυτό, εκλαμβάνει το βιολογικό φύλο ως πολιτισμική κατασκευή, ανατρέποντας, έτσι, τη διαφορά μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου και επιφέροντας την αποδιάρθρωση του φεμινιστικού υποκειμένου. Με τον τρόπο αυτό, αλλάζει ριζικά η σημασιολόγηση της έμφυλης ταυτότητας και η φεμινιστική θεωρία στρέφει τα ενδιαφέροντά της σε άλλες κατευθύνσεις, και πάντως μακριά από την ενότητα του φεμινιστικού υποκειμένου. (Καντσά, 2009, σσ. ix-xviii)

Η διερεύνηση της επιτελεστικής θεωρίας για το φύλο της Butler καθίσταται αναγκαία και ως συνέχεια της ανάλυσης των θεωριών του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού που εξετάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα. Η Butler είναι μια μεταμοντέρνα φεμινίστρια η οποία ασχολείται ιδιαίτερα με την έννοια του φύλου, προτείνοντας μια ιδιαίτερα πρωτότυπη θεωρία που απαντά κυρίως στο βιβλίο της *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (1990).

Πώς τοποθετείται η Butler ως μεταμοντέρνα φεμινίστρια αναφορικά με το ζήτημα του φεμινιστικού υποκειμένου και ποια η θέση των γυναικών στη θεωρία της; Η Butler υποστηρίζει ότι οι πολλαπλοί αποκλεισμοί επηρεάζουν τη συγκρότηση του φεμινιστικού υποκειμένου και απειλούν την ενότητα του φεμινιστικού εμείς. (Butler, 1992, σ. 14). Αναγνωρίζει ότι η κατηγορία των γυναικών έχει υποστηριχτεί ως υπαρκτή ταυτότητα στη φεμινιστική θεωρία, καθώς αποτελεί το υποκείμενο το οποίο αναζητά πολιτική αντιπροσώπευση και έχει ανάγκη από μια γλωσσική παραγωγή λόγου η οποία θα αντιπροσωπεύει τις γυναίκες και θα τις καθιστά πολιτικά ορατές. (Butler, 2009, σ. 25). Όμως, αυτή η ύπαρξη μιας αναγνωρισμένης πολιτικής για τη συγκρότηση φεμινιστικών ισχυρισμών στο όνομα των γυναικών οδηγεί στην ανάγκη επαναδιερεύνησης του περιεχομένου της έννοιας γυναίκα. Η έννοια γυναίκα έχει ιδωθεί, παραδείγματος χάριν, ως η οντολογική ιδιαιτερότητα της τεκνοποιίας η οποία αποτελεί τη βάση μιας κύριας αναπαράστασης των γυναικών. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η τρέχουσα φεμινιστική θεωρία έχει ασκήσει κριτική σε ένα υποτιθέμενο σταθερό γυναικείο υποκείμενο, ενώ, μάλιστα, δεν είναι ξεκάθαρο πώς συγκροτεί αυτή η περιβόητη κατηγορία των γυναικών. (Butler, 2006, σσ. 390-391· Butler, 2009, σ. 26)

Η Butler επισημαίνει ότι η συνήθης αναπαράσταση των γυναικών περιλαμβάνει μόνο ό,τι μπορεί να αναγνωριστεί ως υποκείμενο, καθώς το κριτήριο συγκρότησής του έχει οριστεί εκ των προτέρων από το πεδίο της πολιτικής και γλωσσικής αναπαράστασης του. Άρα, αυτή η συγκρότηση των γυναικών ως φεμινιστικού υποκειμένου στη διαμόρφωση της γλώσσας και της πολιτικής αποτελεί για την Butler μια πειθαρχική κανονικοποιητική κατηγορία, καθώς και έναν λογοθετικό σχηματισμό του πολιτικού συστήματος, μέσα στο οποίο τίθεται και το οποίο θεωρείται ότι συμβάλλει ταυτόχρονα στη χειραφέτηση του φεμινιστικού υποκειμένου. (Αθανασίου, 2009, σ. 219· Butler, 2009, σ. 26) Όμως, εάν οι γυναίκες ως φεμινιστικό υποκείμενο υπόκεινται στις σχέσεις εξουσίας, πώς είναι δυνατή η χειραφέτηση και η εξελικτική κοινωνική πορεία τους;

Η Butler θα επισημάνει ότι η επιδίωξη μιας κοινής οικουμενικής ταυτότητας ως φεμινιστικού υποκειμένου μπορεί να συνδεθεί με την καταπίεση των γυναικών στο πλαίσιο μιας οικουμενικής πατριαρχίας, η οποία υποβιβάζει τις γυναίκες στη βάση των κοινών εμπειριών τους. Η Butler επισημαίνει ότι, παρά την κριτική η οποία έχει ασκηθεί στην οικουμενική πατριαρχία για την αγνόηση των συγκεκριμένων πολιτισμικών πλαισίων έμφυλης καταπίεσης, η φεμινιστική θεωρία συνεχίζει να επικεντρώνεται σε μεγάλο βαθμό στην έννοια γυναίκα. (Butler, 2009, σ. 28) Αντίθετα, η ίδια αντιμετωπίζει το φεμινιστικό «εμείς» ως φαντασιακή κατασκευή η οποία δεν ασχολείται με την εσωτερική πολυπλοκότητα του όρου. Καταδεικνύει την υπονόμηση της θεωρούμενης ενότητας του φεμινιστικού υποκειμένου από τον ίδιο τον αντιπροσωπευτικό λόγο στον οποίο τίθεται. Τονίζει ότι η οικουμενική κατηγορία γυναίκα ως το φεμινιστικό υποκείμενο δεν γίνεται καθολικά αποδεκτή. Έτσι, παρόλο που η κατηγορία γυναίκα ως φεμινιστικό υποκείμενο σκοπεύει στη χειραφέτηση των γυναικών, εντούτοις επιφέρει διάσπαση των γυναικών στο εσωτερικό του φεμινισμού.

Η Butler καταδεικνύει την αναγκαιότητα επανεξέτασης των οντολογικών κατασκευών της ταυτότητας στη φεμινιστική θεωρία και πρακτική, η οποία επηρεάζει την αντιπροσωπευτική πολιτική στον φεμινισμό. Θέτει το ζήτημα της υπονόμησης των φεμινιστικών στόχων από την ίδια την αναγκαιότητα θεμελίωσης του φεμινισμού στις γυναίκες ως υποκείμενο, αποφέροντας την αντιπροσωπευτικότητα του φεμινισμού.

Μολονότι, όμως, αυτή η κατασκευή των γυναικών ως σταθερού υποκειμένου μπορεί να πραγματοποιεί τις έμφυλες σχέσεις, μήπως η απουσία επίκλησης της κατηγορίας των γυναικών ως φεμινιστικού υποκειμένου αποκλείει εκ των προτέρων την αντιπροσωπευτική πολιτική του φεμινισμού; Η Butler ασκεί κριτική σε μια θεωρούμενη αντιπροσωπευτική δύναμη του φεμινισμού η οποία αφορά υποκείμενα κατασκευαζόμενα μέσω του αποκλεισμού των μη συμμορφωμένων στα κανονιστικά πρότυπα υποκειμένων. Τονίζει ότι η φεμινιστική πολιτική δεν μπορεί να βασίζεται στην ταυτότητα του φεμινιστικού υποκειμένου, αφού το υποκείμενο συγκροτείται σε ένα πεδίο εξουσίας το οποίο δεν εξετάζεται. (Butler, 2009, σσ. 29-30, 185). Άπαξ και η ενότητα του φεμινιστικού υποκειμένου υπονομευτεί, ποια η συνέπεια που αυτή επιφέρει στην κατηγορία γυναίκα στη φεμινιστική θεωρία;

Η Butler απορρίπτει το καθολικό περιεχόμενο (universal content) της κατηγορίας γυναίκα και την κανονιστική γυναικεία ταυτότητα ως το σταθεροποιητικό έδαφος του φεμινισμού. Απορρίπτει την ύπαρξη μιας ενιαίας κατηγορίας η οποία μπορεί να συμπεριλαμβάνει κάθε γυναικεία ιδιαιτερότητα και αντιτίθεται στην οικουμενική κατηγορία γυναίκα στη βάση μιας ψευδαισθητικής πολιτικής αλληλεγγύης του μέλλοντος. Θεωρεί ότι δεν αρκεί μόνο να γίνει ορατή η γυναικεία οπτική και η γυναικεία ιδιαιτερότητα στην κοινωνική και πολιτισμική ζωή μέσω της αναγνώρισης της κατηγορίας γυναίκα. Χρειάζεται, επιπλέον, να διερευνηθεί και η πραγματική ζωή των γυναικών. Η κατηγορία γυναίκα είναι ανάγκη να εξεταστεί κριτικά. (Butler, 2006, σσ. 390-391)

Η Butler τονίζει ότι η φεμινιστική ανάδειξη των διαφορετικών επιμέρους ιδιοτήτων που ορίζουν την κατηγορία γυναίκα θα την καθιστούσε έναν όρο ανοιχτότητας. Αντιμετωπίζει, λοιπόν, τις ρήξεις μεταξύ γυναικών για το περιεχόμενο του όρου γυναίκα ως βάση του φεμινισμού. Επομένως, με την απόρριψη της γυναίκας ως σταθερής αναφοράς, η Butler επισημαίνει τη δυνατότητα για νέες διαμορφώσεις του όρου γυναίκα, καθώς η παραδεδομένη αναφορά της κατηγορίας γυναίκα έχει συνδεθεί με θέσεις υποταγής, ενώ το αίτημα είναι η επέκταση των σημασιών της έννοιας γυναίκα. Η Butler αντιμετωπίζει την αποδόμηση του φεμινιστικού υποκειμένου ως απελευθέρωση από τις διάφορες οντολογίες στις οποίες περιορίζεται και ως απόδοση πολλαπλών σημασιών. (Butler, 1992, σσ. 14-16)

Ο συλλογισμός της Butler εξετάζει την πιθανότητα συγκρότησης πολιτικών συμμαχιών οι οποίες δεν προκαθορίζουν το περιεχόμενο των γυναικών. Πρόκειται για συναντήσεις διαφορετικών γυναικών με στόχο τη συμμαχία τους, παρά τις ξεχωριστές τους ταυτότητες και χωρίς να προϋποτίθεται η ανάγκη ύπαρξης ενότητας στην ίδια την κατηγορία γυναίκα. Η Butler τονίζει ότι στόχος δεν είναι η συμπλήρωση μιας προϋπάρχουσας κατηγορίας των γυναικών με χαρακτηριστικά φυλής, τάξης και ηλικίας, με σκοπό την επίτευξη πληρότητας της κατηγορίας. Αντίθετα, είναι ανάγκη να συνειδητοποιηθεί ότι η κατηγορία των γυναικών δεν μπορεί να είναι ποτέ πλήρης. Σε μια πολιτική συμμαχιών μπορεί να συγκροτηθεί μια προσωρινή ενότητα σε κάθε δράση, η οποία δεν στοχεύει σε μια ενιαία ταυτότητα. (Butler, 2009, σσ. 40-41). Η Butler, λοιπόν, ξεκινά τον συλλογισμό της για την έμφυλη ταυτότητα με μια μεταμοντέρνα απόρριψη του καθολικού περιεχομένου της κατηγορίας γυναίκα, προβάλλοντας την αποδόμηση του φεμινιστικού υποκειμένου. Η θεωρία της εκφράζει ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού που είναι η κριτική στην ενότητα της κατηγορίας γυναίκα.

Η θεωρία της Butler μεταβαίνει από τη διερεύνηση της κατηγορίας γυναίκα στην ανάλυση του φύλου. Πιστεύει ότι η φαινομενολογία λειτουργεί ως αφετηρία για τη φεμινιστική περιγραφή της για το φύλο και, όπως και η φεμινιστική θεωρία, στοχεύει στη θεμελίωση των θεωριών της στην εμπειρία που βιώνουν τα άτομα αλλά και στην ανάδειξη του ρόλου των συγκροτητικών πράξεων των ατόμων στη συγκρότηση του κόσμου. Υποστηρίζει ότι το φεμινιστικό πρόταγμα «το προσωπικό είναι πολιτικό» δεν σημαίνει μόνο ότι η εμπειρία των υποκειμένων επηρεάζεται από τις πολιτικές ρυθμίσεις αλλά και ότι αυτή επηρεάζει τις πολιτικές διευθετήσεις. Η φεμινιστική θεωρία διερευνά τον τρόπο που οι πολιτισμικές δομές πραγματώνονται και αναπαράγονται από τις πράξεις των υποκειμένων και εντάσσει τα υποτιθέμενα προσωπικά ζητήματα και προβλήματα μέσα σε ένα κοινό πολιτισμικό πλαίσιο. Το προσωπικό βασίζεται στις εκάστοτε κοινωνικές δομές και, έτσι, καθίσταται πολιτικό. Η διεύρυνση της κατηγορίας του προσωπικού στη φεμινιστική θεωρία για τη συμπερίληψη πολιτικών και κοινωνικών δομών συνεπάγεται συγκρότηση και αναπαραγωγή των έμφυλων καταστάσεων και σχέσεων μέσω των πράξεων των υποκειμένων. (Butler, 2006, σσ. 387-388). Η Butler, λοιπόν, τονίζει ότι οι εμπειρίες και πράξεις έχουν σημασία για τη συγκρότηση του φύλου στη φεμινιστική θεωρία και αυτή η θέση της θα αποτελέσει τη βάση της επιτελεστικής της θεωρίας για το φύλο.

Η Butler αναδεικνύει την αναγκαιότητα κριτικής στη διεργασία συγκρότησης του φύλου, προκειμένου να γίνει δυνατή η φεμινιστική ανάλυση της έμφυλης καταπίεσης εν σχέσει με τη συγκρότηση του φύλου στη βάση οντολογικών κατηγοριών. Θέτει το ερώτημα πώς συγκροτείται το φύλο, για να αναπτύξει, στη συνέχεια, έναν φιλοσοφικό λόγο πάνω στη διεργασία των πράξεων ο οποίος συνδέεται με την παραστασιακή επιτέλεση. Όπως συγκροτείται η κοινωνική πραγματικότητα και η πολιτισμική ταυτότητα από τις καθημερινές πράξεις των υποκειμένων της κοινωνικής δράσης στη φαινομενολογική θεωρία για τις πράξεις, ομοίως η Butler επιχειρεί να αναλύσει την εμφυλοποίηση των σωμάτων και τη συγκρότηση του φύλου τους. (Butler, 2006, σσ. 381,393, 400)

Πώς ξεδιπλώνεται σταδιακά η συλλογιστική της Butler για τη συγκρότηση του φύλου στο *Αναταραχή φύλου, Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (1990); Σε ποιους θεωρητικούς στηρίζεται, κατά κύριο λόγο στην επιχειρηματολογία της, προκειμένου να προτείνει την επιτελεστική θεωρία για την έμφυλη ταυτότητα; Πώς αυτή η πολυμορφία οπτικών και θεωριών οδηγεί τη Butler στη συγκρότηση της θεωρίας της για το φύλο;

Η συλλογιστική της Butler στρέφεται στη φράση της Beauvoir «δεν γεννιέται κανείς γυναίκα, γίνεται» και επισημαίνει την ύπαρξη ενός δρώντος υποκειμένου στην κοινωνική κατασκευή του φύλου σύμφωνα με τη Beauvoir, παράλληλα, όμως, με την ύπαρξη ενός είδους πολιτισμικού καταναγκασμού για αυτή την κατασκευή, ο οποίος όμως δεν συγκροτείται από το βιολογικό φύλο. Η Butler τονίζει, όμως, ότι κάθε πολιτισμικός λόγος οριοθετεί τις δυνατές έμφυλες διευθετήσεις οι οποίες λειτουργούν ως ένα είδος καταναγκασμού για το πεδίο του διανοητού φύλου. (Butler, 2009, σ. 33-34)

Η συλλογιστική της Butler στρέφεται, ακόμη, στον ισχυρισμό του Foucault για τη λογοθετική παραγωγή της υποκειμενικότητας και υποστηρίζει ότι ο Foucault προβαίνει στη σύνδεση μεταξύ του θεωρούμενου βιολογικού φύλου και της σεξουαλικότητας, σύμφωνα με την οποία το βιολογικό φύλο κατασκευάζεται από την ιστορικά καθορισμένη σεξουαλικότητα ως δυαδικό, εντούτοις θεωρείται ως αιτία της σεξουαλικής συμπεριφοράς των ατόμων. (Butler, 2009, σ. 50· Καντσά, 2009, σ. x). Σε αυτή την κοινωνική κατασκευή του βιολογικού φύλου θα επανέλθει η Butler στη

συνέχεια της επιχειρηματολογίας της, όταν θα προτείνει τη δική της θεωρία για τη συγκρότηση του φύλου.

Στη συνέχεια, η συλλογιστική της Butler καταδεικνύει τη σύνδεση του δυαδικού βιολογικού φύλου με την υποχρεωτική ετεροφυλοφιλία και την αναπαραγωγή στο έργο της Wittig. Επισημαίνει τη θέση της Wittig ότι το θεωρούμενο βιολογικό φύλο, το οποίο δεν διακρίνεται στην ουσία από το κοινωνικό, δεν είναι φυσικό αλλά συνιστά μια κατηγορία, ένα σημάδι, της υποχρεωτικής ετεροφυλοφιλίας και της αναπαραγωγικής σεξουαλικότητας, το οποίο όμως μπορεί να εξαλειφθεί ακριβώς μέσω της αμφισβήτησης της θεσμοποιημένης ετεροφυλοφιλίας. Όταν οι γυναίκες, σύμφωνα με τη Wittig, ταυτίζονται με το φύλο, ταυτίζονται με το θεωρούμενο σεξουαλικοποιημένο γυναικείο σώμα και, έτσι, εξαιρούνται από την επικράτεια της αυτονομίας η οποία χαρακτηρίζει τους άνδρες ως υποκείμενα. Αντιθέτως, η Wittig αρνείται ότι η λεσβία είναι γυναίκα, καθώς δεν πρέπει να ορίζεται από μια αντιθετική σχέση με τους άνδρες, όπως συμβαίνει στο ετεροφυλοφιλικό πλαίσιο, αλλά την υπερβαίνει. Αντίθετα, η Wittig ισχυρίζεται ότι η λεσβία δεν έχει φύλο. Επομένως, σύμφωνα με τη Wittig, οι γυναίκες μπορούν να γίνουν υποκείμενα μόνο μέσω της καταστροφής της κατηγορίας του φύλου και της απόρριψης κάθε λόγου περί φύλου, καθώς αυτό καταπιέζει τις γυναίκες. Η Wittig προβάλλει την ανάγκη να απορριφθεί και η κατηγορία του φύλου και το αντίστοιχο ετεροφυλοφιλικό σύστημα, θέτοντας τις γυναίκες ως ομιλούντα υποκείμενα στη γλώσσα. Τονίζει, βέβαια, ότι αυτή η ασύμμετρη γλώσσα ενός καθολικού ανδρικού υποκειμένου και μιας γυναικείας ιδιαίτερης ομιλήτριας δεν είναι εγγενής στην ίδια τη γλώσσα. (Butler, 2009, σσ. 46, 53-54, 150-164)

Η Butler αντιτίθεται στη θεώρηση της Wittig περί μιας ομοφυλοφιλίας εντελώς ανεξάρτητης από τους κανόνες της ετεροφυλοφιλίας καθώς και σε μια κατά βούληση ετεροφυλοφιλία θεωρούμενη ως αδύνατη. Εκλαμβάνει την ομοφυλοφιλία ως εμπλεκόμενη στην ετεροφυλοφιλία, μέσω της δυνατότητας μιας παρωδιακής αμφισβήτησης των υπαρχόντων ετεροφυλοφιλικών κανόνων και κατασκευών. (Butler, 2009, σσ. 150-164). Η Butler, λοιπόν, στη βάση της ανάλυσής της, αντλεί από τη Wittig κυρίως την καθοριστική θεσμοποιημένη σύνδεση φύλου και ετεροφυλοφιλίας, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι η ίδια θα υπερασπιστεί την ακραία θέση της Wittig για την ανάγκη καταστροφής και απόρριψης της κατηγορίας του φύλου.

Η Butler, στη συνέχεια, διαμορφώνοντας τη συλλογιστική της, μεταβαίνει στο ζήτημα της «πρωταρχικής απαγόρευσης» στη λακανική θεωρία, στην οποία στηρίζεται και η μεταλακανική θεωρία της Irigaray. Σε θεωρίες, όπως η λακανική, το ανδρικό υποκείμενο δομείται από τον νόμο απαγόρευσης της αιμομιξίας στη βάση της ετεροφυλοφιλίας, ενώ, από την άλλη, το γυναικείο δεν θεωρείται υποκείμενο αλλά η έλλειψη του. (Butler, 2009, σ. 55). Πιο συγκεκριμένα, η Butler σημειώνει τον ισχυρισμό της Irigaray ότι οι γυναίκες παρουσιάζονται ως μη αναπαραστάσιμο στοιχείο, μη νοητό φύλο μέσα στην ανδροκρατική γλώσσα. Οι γυναίκες, σύμφωνα με την Irigaray, δεν μπορούν να αναπαρασταθούν ως υποκείμενα, θεωρούνται ως γλωσσική απουσία, ως αποκλεισμός από μια φαλλογοκεντρική γλώσσα, ως μη σημασιοδοτούμενες. Για την Irigaray, το κοινωνικό φύλο ως σημάδι ανήκει σε μια ηγεμονική ανδρική σημασιοδότηση και, για τον λόγο αυτό, είναι αναγκαία η συγκρότηση μιας άλλης διαφορετικής σημασιοδοτικής οικονομίας, προκειμένου να ανασταλεί η διαγραφή του γυναικείου φύλου ως αποκλεισμού. (Butler, 2009, σσ. 33-38, 45, 53-54)

Η συλλογιστική της Butler προσδίδει καθολικευτικές βλέψεις και αντιτίθεται στη θεωρία της Irigaray για την ύπαρξη μιας μονολογικής ανδροκρατικής οικονομίας σε κάθε ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο έμφυλης διαφοράς μέσα σε έναν παγκόσμιο φαλλογοκεντρισμό, καθώς, με τον τρόπο αυτό, ο φαλλογοκεντρισμός μπορεί να αυτοενισχύεται αντί να τίθεται υπό αμφισβήτηση, συμπεριλαμβάνοντας διάφορα αναπτύγματα ενός παγκόσμιου φαλλογοκεντρισμού. (Butler, 2009, σ. 39). Πραγματεύεται, όμως, τη θεωρία της Irigaray ως έναν τρόπο συγκρότησης του φύλου στη βάση της ετεροφυλοφιλίας, ο οποίος τίθεται στο μεταμοντέρνο πλαίσιο.

Στη συνέχεια, η Butler προβάλλει στη συλλογιστική της το ζήτημα της πατριαρχίας ως ένα ιστορικό φαινόμενο το οποίο έχει φυσικοποιηθεί. Επισημαίνει ότι η πατριαρχία τείνει να παραβλέπει τα διακριτά στοιχεία της έμφυλης ασυμμετρίας σε κάθε διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Butler, εάν μια δυνατότητα μελλοντικής ανατροπής και καταστροφής της πατριαρχίας τοποθετηθεί μέσα στην προ της πατριαρχίας κατάσταση, αυτή η δυνητική ανατροπή διαποτίζεται από μια εξιδανικευμένη παρελθοντική ιδέα μιας πρωταρχικής θηλυκότητας, πράγμα που ασφαλώς δεν αποτελεί το ζητούμενο. (Butler, 2009, σσ. 63-64)

Στη συνέχεια αυτής της μακράς συλλογιστικής της, η Butler αναφέρεται σε μια τάση εύρεσης δομών οι οποίες εγκαθιδρύουν την έμφυλη ιεραρχία, με σκοπό την απόρριψη των θεωριών καθολικοποίησης της γυναικείας υποτέλειας. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζει τον δομισμό του Levi Strauss, εστιάζοντας σε μια οικουμενική δομή ρύθμισης της ανταλλαγής στα συστήματα συγγένειας, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή. Επισημαίνει τη θεώρηση των γυναικών ως αντικείμενο ανταλλαγής μέσω του γάμου και τονίζει ότι, με τον τρόπο αυτό, οι γυναίκες αντανάκλουν την ανδρική ταυτότητα και λειτουργούν ως η απουσία της. Η Butler επισημαίνει με έμφαση ότι ο μεταδομισμός ασφαλώς αντιδιαστέλλεται με τη θεωρία του Levi Strauss, καθώς αντιτίθεται στην αξίωση οικουμενικότητας και δυαδικών δομικών αντιθέσεων. (Butler, 2009, σσ. 65-69)

Η Butler ασφαλώς φαίνεται εξ αρχής αρνητική σε μια φεμινιστική οικειοποίηση της δομιστικής θεωρίας του Levi-Strauss για την υπεράσπιση της διάκρισης βιολογικό-κοινωνικό φύλο. Αντιτίθεται στη θεώρηση ενός μετασχηματισμού του βιολογικού φύλου σε κοινωνικό με βάση τους κανόνες ανταλλαγής της συγγένειας ως πολιτισμικού μηχανισμού. Αντίθετα, εκλαμβάνει τη θεώρηση του υλικού βιολογικού φύλου ως λογοθετικό σχηματισμό ο οποίος φυσικοποιείται. (Butler, 2009, σ. 65)

Πώς εξηγεί η Butler τη στάση της απέναντι στη δομιστική θεωρία; Η Butler καταδεικνύει την τάση του Levi-Strauss να υπερασπίζεται υποτιθέμενες αναγκαιότητες οι οποίες φαίνεται να προέρχονται από οικουμενικές πολιτισμικές δομές, όμως στην πραγματικότητα αυτές μοιάζει να προβάλλουν απλώς μια υποτιθέμενη επιτελεστική ανάγκη. Η Butler αμφισβητεί την υποτιθέμενη καθολικότητα του νόμου του δομισμού, με το αιτιολογικό ότι ο νόμος αυτός αυτοαναιρείται. Θέτει το ερώτημα εάν είναι δυνατή η παραγωγή μορφοποιήσεων σεξουαλικότητας οι οποίες αμφισβητούν τον νόμο. Επισημαίνει, στη συνέχεια, την εμφατική και υπερβολική άρνηση του Levi-Strauss για την πιθανότητα πράξεων αιμομιξίας και τονίζει ότι η απαγόρευση της αιμομιξίας δεν συνεπάγεται ότι αυτό συμβαίνει πάντα, ότι η απαγόρευση είναι όντως σε καθολική λειτουργία. Επομένως, η Butler αντιτίθεται στη θεώρηση περί οικουμενικών αληθειών του πολιτισμού και υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει αιτιολόγηση της φυσικοποιημένης ετεροφυλοφιλίας, καθώς αυτή αποτελεί λογοθετική κατασκευή η οποία καθίσταται δεδομένη στη θεωρία του δομισμού. (Butler, 2009, σσ. 70-71)

Η απόρριψη της δομιστικής θεωρίας από τη Butler θα μπορούσε, κατά κάποιο τρόπο, να θεωρηθεί εκ των προτέρων εύλογη, αν λάβει κανείς υπόψη ότι η Butler προβαίνει στην παραπάνω κριτική διαφωνία, προκειμένου να συγκροτήσει ένα όσο το δυνατόν πληρέστερο αλλά και πολύπλευρο επιχείρημα για τη θεωρία της περί της επιτελεστικής συγκρότησης του φύλου, αμφισβητώντας τη φυσικοποιημένη ετεροφυλοφιλία.

Στη συνέχεια της συλλογιστικής της, η Butler διερευνά πώς μπορούν να συγκροτούνται οι έμφυλες ταυτίσεις και επιχειρεί να τις προσεγγίσει κριτικά. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζει τη λακανική θεώρηση περί του «Είναι» του Φαλλού στη γλώσσα ως εξουσιοδοτικό νόμο. Στη θεωρία αυτή, το «Είναι» ο Φαλλός σημαίνει τις γυναίκες ως το αντικείμενο της ανδρικής επιθυμίας, ενώ το «Έχειν» τον Φαλλό σημαίνει τη θέση των ανδρών. Η Butler σημειώνει ότι, σύμφωνα με τον Lacan, το ανδρικό υποκείμενο φαίνεται να συγκροτεί νοήματα με την προϋπόθεση οι γυναίκες να αντανakλούν την ανδρική εξουσία και να είναι όργανο του πατρικού νόμου. Με άλλα λόγια, στη λακανική θεωρία, η έμφυλη ταύτιση τίθεται μέσα στη δυαδική σύζευξη μεταξύ του «Έχειν» τον φαλλό και του «Είναι» ο Φαλλός. (Butler, 2009, σσ. 73-76, 86, 97, 98)

Επιπλέον, η Butler καταδεικνύει τη θεώρηση του Λακάν ότι μέσω της μασκαράτας η γυναίκα εμφανίζεται να είναι ο Φαλλός. Ο Φαλλός στην περίπτωση των γυναικών ως «Είναι ο Φαλλός» είναι μια μασκαράτα. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι η οντολογία του φύλου ανάγεται στο φαίνεσθαι. Μπορεί, όμως, να σημαίνει και ότι η οντολογική θηλυκότητα είναι πρότερη της μασκαράτας. Η Butler ερμηνεύει τη μασκαράτα του Lacan ως ένα φαίνεσθαι τού είναι, αλλά, ταυτόχρονα, και ως άρνηση μιας πρότερης οντολογικής θηλυκότητας ως γυναικείας επιθυμίας. Διερωτάται για τη λακανική θεώρηση η οποία εκλαμβάνει το συμβολικό ως συμμόρφωση στον νόμο και στην πολιτισμική διανοητότητα χωρίς την ύπαρξη μιας ευελιξίας του νόμου. Η Butler, λοιπόν, επιχειρεί να εξετάσει τις έμφυλες ταυτίσεις χωρίς την προϋποτιθέμενη ύπαρξη ενός μονοσήμαντου ιδρυτικού νόμου της λακανικής θεωρίας. Τονίζει ότι εμφανίζονται πολλαπλές ταυτίσεις και έμφυλες μορφοποιήσεις οι οποίες περιλαμβάνουν συγκρούσεις. (Butler, 2009, σσ. 86, 97, 98)

Η Butler εξετάζει συμπληρωματικά στο σημείο αυτό και την ιδέα της θηλυκότητας ως μασκαράτας. Σύμφωνα με τη Riviere, η γυναικεία φαντασίωση ότι

τίθεται στη θέση του άνδρα με μια μασκαράτα θηλυκότητας προκαλεί τον φόβο της τιμωρίας. Αυτή η ανδρική ταύτιση μιας γυναίκας, η επιθυμία αναγνώρισης του ανδρισμού της μέσω μασκαράτας, την καθιστά ομοφυλόφιλη, χωρίς, όμως, αυτό να συνεπάγεται απαραίτητα και την αντίστοιχη σεξουαλική επιθυμία. Η Riviere, λοιπόν, σύμφωνα με τη Butler, συνδέει τη μασκαράτα με τη γυναικεία ιδιότητα και υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει θηλυκότητα πριν τη μάσκα. (Butler, 2009, σσ. 80-83)

Προχωρώντας ακόμη αυτή τη μεγάλη επιχειρηματολογία, η Butler στρέφεται τώρα στον ρόλο των εσωτερικευμένων ταυτίσεων στον σχηματισμό του φύλου σύμφωνα με τον Freud. Επισημαίνει ότι, σύμφωνα με τον Freud, το ιδεώδες τού εγώ καθορίζει την ανδρική και τη γυναικεία ταύτιση και εμπεδώνει την έμφυλη ταυτότητα, επιβάλλοντας ταμπού και μετουσιώνοντας την επιθυμία. Το ιδεώδες τού εγώ απαγορεύει τον γονιό ως αντικείμενο αγάπης και επιθυμίας και, έτσι, το παιδί είτε ταυτίζεται με το φύλο αυτού του γονέα είτε αρνείται αυτή την ταύτιση και εγκαταλείπει την ετεροφυλοφιλία. Η Butler ισχυρίζεται, όμως, ότι στη βάση αυτή, η έμφυλη ταύτιση λειτουργεί ως μελαγχολία, κατά την οποία εσωτερικεύεται ως απαγόρευση στη βάση του ταμπού κατά της ομοφυλοφιλίας. Έτσι, η Butler παρατηρεί ότι η έμφυλη ταυτότητα παρουσιάζεται ως εσωτερικευμένη απαγόρευση. Εμφανίζεται ως υποτιθέμενη προδιάθεση σεξουαλικής επιθυμίας στη βάση του ταμπού κατά της ομοφυλοφιλίας και της αντίστοιχης απαγόρευσης. Αυτές οι θεωρούμενες προδιαθέσεις στον Freud προκύπτουν, σύμφωνα με τη Butler, από τους νόμους του πολιτισμικού πλαισίου, οι οποίοι εσωτερικεύονται ως επιβεβλημένες σεξουαλικές απαγορεύσεις και παράγουν την αντίστοιχη έμφυλη ταυτότητα στην ετεροφυλοφιλία. (Butler, 2009, σσ. 92-95). Η Butler προχωρά ένα βήμα παραπέρα, ασκώντας κριτική στον τρόπο που ο Freud ορίζει την ανδρική και θηλυκή προδιάθεση επιθυμίας εν σχέσει με την εσωτερίκευση της ταύτισης και αναφορικά με το φύλο, στοχεύοντας να στηρίξει όλο και περισσότερο, σε διάφορες βάσεις, την επιχειρηματολογία της για τη συγκρότηση της έμφυλης ταυτότητας.

Ακολούθως, η Butler σημειώνει την επιμονή της Rubin σε μια διάκριση βιολογικού και κοινωνικού φύλου, σύμφωνα με την οποία ένα πρότερο οντολογικά βιολογικό φύλο μετασχηματίζεται βάσει νόμου σε κοινωνικό. Η Butler αντιτίθεται σε αυτόν τον τρόπο απόκτησης φύλου που προτείνει η Rubin, υποστηρίζοντας ότι κάθε τέτοια αφήγηση απόκτησης φύλου στην πραγματικότητα τίθεται μέσα σε ένα καθεστώς μετά τον νόμο, μέσα σε μια γλώσσα. Με τον τρόπο αυτό, η Butler

απορρίπτει την ύπαρξη μιας σεξουαλικότητας πριν από το ταμπού της αιμομιξίας. (Butler, 2009, σσ. 106-108)

Επιπροσθέτως, η Butler εξετάζει τη θεωρία της Kristeva για τη σημειωτική διάσταση της γλώσσας ως έναν τρόπο ανατροπής του πατρικού νόμου εντός της γλώσσας. Σημειώνει ότι η Kristeva δεν δέχεται την απώθηση της πρωταρχικής σχέσης με το μητρικό σώμα ως προϋπόθεση πολιτισμικού νοήματος, όμως προβάλλει το σημειωτικό ως μια γλωσσική διάσταση πολλαπλών νοημάτων σε μια ποιητική γλώσσα η οποία φαίνεται να λειτουργεί ως ανάκτηση του μητρικού σώματος στη γλώσσα. Η Butler ασκεί κριτική στη θεωρία της Kristeva, ισχυριζόμενη ότι η Kristeva βασίζει τη θεωρία της σε μια πεποίηση σταθερότητας του πατρικού νόμου, καθώς υπάρχει το σημειωτικό στο ηγεμονικό Συμβολικό, έναν πατρικό νόμο βέβαια τον οποίο ταυτόχρονα θεωρεί ότι επιχειρεί να απομακρύνει. Ισχυρίζεται ότι η Kristeva παρουσιάζει το μητρικό σώμα ως προπολιτισμικό, σε αντιδιαστολή με τον πολιτισμό ως πατρική δομή. Το μητρικό σώμα αναπαρίσταται από το σημειωτικό, το οποίο θεωρείται ότι βρίσκεται πριν από το νόημα ή μετά από αυτό. Η Butler εντοπίζει, έτσι, στη θεωρία της Kristeva μια απόδοση ηγεμονικού ρόλου στο συμβολικό μέσα στο γλωσσικό σύστημα. (Butler, 2009, σσ. 113-117). Σύμφωνα με την Kristeva, βέβαια, το συμβολικό και το σημειωτικό διαχωρίζονται αλλά έχουν μεταξύ τους μια διαλεκτική σχέση η οποία συγκροτεί με διαφορετικούς τρόπους το υποκείμενο. (Kristeva, 1984, σ. 24). Πώς συνδέεται το μητρικό σώμα με τη συγκρότηση έμφυλης ταυτότητας; Η ανατροπή του πατρικού νόμου στη γλώσσα είναι αναγκαία για τη συγκρότηση μιας ανατρεπτικής θεωρίας για την έμφυλη ταυτότητα;

Μένοντας στη θεωρία της Kristeva, η Butler στρέφεται, ακόμη, στη σύνδεση την οποία κάνει η Kristeva ανάμεσα στην ποιητική γλώσσα, την ομοφυλοφιλία και την ψύχωση. Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνει ότι η Kristeva θεωρεί την ομοφυλοφιλία ως πολιτισμικά μη βιώσιμη, καθώς παραβαίνει το ταμπού της αιμομιξίας. Η Butler υποστηρίζει ότι, στη θεωρία της Kristeva, η ένταξη της ετερογένειας των ενορμήσεων και των ποιητικών μητρικών πρακτικών μέσα στον πατρικό νόμο συνεπάγεται παραμονή στο Συμβολικό, παρά τη φαινομενική τους παρουσία ως στρατηγική αποκλεισμού του. Με τον τρόπο αυτό, όμως, φαίνεται ότι η θεμελιώδης παρουσία του πατρικού νόμου για τον πολιτισμό δεν αμφισβητείται από την Kristeva. Η Butler δείχνει την αντίθεσή της στη θεωρία μιας θηλυκής ομοφυλοφιλίας ως ψυχωτικής, η οποία αποδίδεται στην Kristeva. Για ποιο λόγο η ετεροφυλοφιλία να είναι

προϋπόθεση του πολιτισμού και ο λεσβιασμός να αποτελεί ψύχωση; Η Butler υποστηρίζει ότι αυτή η θεώρηση της λεσβιακής εμπειρίας συνεπάγεται μια απόδοση προνομίου από την Kristeva στην ετεροφυλοφιλία και τον πατρικό νόμο. Το σημειωτικό στη θεωρία της Kristeva παραμένει στην επικράτεια του πατρικού νόμου, καθώς εμφανίζονται μόνο προσωρινές ανατροπές και τοπικοί εκτοπισμοί του πατρικού νόμου, η ποιητική γλώσσα και οι ηδονές της μητρότητας. (Butler, 2009, σσ. 118-122). Η Butler, λοιπόν, διαφωνεί με την Kristeva ως προς τον τρόπο προσέγγισης και τον χαρακτηρισμό της ομοφυλοφιλίας εν σχέσει με την έμφυλη ταυτότητα και τον εκτοπισμό ενός κυρίαρχου πατρικού νόμου.

Τέλος, επιστρέφοντας στο έργο του Foucault, η Butler στηρίζεται στη θέση του Foucault ότι το σώμα αποκτά νόημα μέσα σε σχέσεις εξουσίας, προκειμένου να θέσει σε άλλη βάση τη θεώρηση της Kristeva την οποία εξετάζει. Η Butler υποστηρίζει ότι η θεώρηση της Kristeva μπορεί κατά κάποιο τρόπο να αντιστραφεί. Αντί για ένα μητρικό σώμα πριν από τον λόγο, μπορεί να υποστηριχτεί, σύμφωνα με τη Butler, ότι το μητρικό σώμα παράγεται λογοθετικά ως προλογοθετικό, προκειμένου να ενισχύονται οι σχέσεις εξουσίας οι οποίες παράγουν αυτό το μητρικό σώμα ως συνέπεια ενός συστήματος σεξουαλικότητας. Η μητρική λιβιδινική οικονομία εκλαμβάνεται από τη Butler ως πραγματοποίηση, η οποία επιβάλλει στις γυναίκες την υποχρεωτικότητα του θεσμού της μητρότητας. Η θεώρηση αυτού του θεσμού της μητρότητας και των αντίστοιχων επιθυμιών ως προπατρικών συνεπάγεται την απόδοση χαρακτήρα φυσικής αναγκαιότητας στον πατρικό νόμο, ο οποίος επιβάλλει μια βιολογική μητρότητα ως φυσική ενόρμηση, ενισχύοντας, έτσι, τον πατρικό νόμο. Η Butler απορρίπτει την ύπαρξη ενός σώματος πέραν του νόμου και ισχυρίζεται ότι η ανατροπή πρέπει να συμβεί μέσα από τον νόμο. (Butler, 2009, σσ. 127-129)

Η Butler, λοιπόν, θέτοντας τη θεωρία της Kristeva σε μια φουκωική βάση, φαίνεται να μεταβαίνει σιγά σιγά από την εξέταση της θεωρίας της Kristeva στη δική της θεώρηση για τη συγκρότηση της έμφυλης ταυτότητας την οποία αναλύει στη συνέχεια της επιχειρηματολογίας της. Πραγματευόμενη το έργο όλων αυτών των διανοητών, είτε πρόκειται για φεμινίστριες είτε όχι, και αναλύοντας τα ποικίλα ζητήματα που συνδέονται με το φύλο, όπως η γυναικεία υποκειμενικότητα, η ετεροφυλοφιλία και η ομοφυλοφιλοφιλία αλλά και το φύλο εν σχέσει με τη γλώσσα, οι διάφορων ειδών καταναγκασμοί αναφορικά με το φύλο και η σημασία του

πολιτισμικού πλαισίου, η Butler συστήνει το υπόβαθρό της αλλά ταυτόχρονα ασκεί κριτική στις διάφορες θεωρήσεις. Με τον τρόπο αυτό, έχει ήδη ανοίξει κατά πολύ το πεδίο έρευνας και στοχασμού της, επιτυγχάνοντας κατά την πραγμάτευση του φύλου μια πολύπλευρη ανάλυση αλλά και μεσύνθετες και πολύπλοκες προεκτάσεις. Επομένως, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον το ζήτημα της εννοιολόγησης του φύλου στη θεωρία της Butler.

Στη βάση της θέσης της Beauvoir ότι δεν γεννιέται κανείς γυναίκα αλλά γίνεται, η Butler ερμηνεύει το φύλο ως γίνεσθαι, ως μια επαναλαμβανόμενη δράση η οποία έχει τη δυνατότητα να ξεπερνά τα δυαδικά όρια ενός θεωρούμενου βιολογικού φύλου. (Butler, 2009, σ. 150). Η Butler διερευνά τη συγκρότηση της έμφυλης ταυτότητας στη βάση ρυθμιστικών πρακτικών διαμόρφωσης του φύλου και κοινωνικά θεσπισμένων κανόνων διανοητότητας. Θέτει το ζήτημα της έμφυλης επιτελεστικής πράξης, συγκροτώντας τη φεμινιστική θεωρία της επιτελεστικότητας. Πιο συγκεκριμένα, αναλύει την έννοια φύλο ως ταυτότητα η οποία συγκροτείται με προσπάθεια από τα υποκείμενα μέσα στον χρόνο. Υποστηρίζει ότι η έμφυλη ταυτότητα εγκαθιδρύεται από την επανάληψη πράξεων η οποία χαρακτηρίζεται από υφολογική τυποποίηση. (Αθανασίου, 2009, σσ. 219-224· Butler, 2006, σσ. 382)

Με τον τρόπο αυτό, η Butler υποστηρίζει ότι το φύλο αποτελεί έναν τρόπο κατασκευής και καθιέρωσης ενός ψευδαισθητικού μόνιμου έμφυλου εαυτού από τις παραστασιακές εκδηλώσεις του υποκειμένου αυτού, όπως τις κινήσεις του σώματός του και τις χειρονομίες του. Πιο συγκεκριμένα, μέσα στη κυρίαρχη ετεροφυλοφιλία και τη συνεπαγόμενη επικράτηση του ταμπού της αιμομιξίας και του ταμπού κατά της ετεροφυλοφιλίας υλοποιείται μια ψευδής σταθεροποίηση του φύλου η οποία εναρμονίζεται με τις αξιώσεις μιας ετεροφυλοφιλικής σεξουαλικότητας. Στην επιφάνεια του σώματος παράγεται η εντύπωση και η ψευδαίσθηση μιας εσωτερικής ουσίας από επιτελεστικές πράξεις, οι οποίες υποτίθεται ότι εκφράζουν μια ουσία, η οποία, όμως, αποτελεί λογοθετική κατασκευή που συντηρείται από το ετεροφυλοφιλικό πλαίσιο. Οι πράξεις συγκροτούν την έμφυλη ταυτότητα ως τελετουργική ψευδαίσθηση. Το φύλο συγκροτείται ως επιτελεστική πράξη που εκφράζει μια κατασκευασμένη επινόηση ως μια θεωρούμενη ουσία. Από την επιτελεστικότητα ως ένα συγκεκριμένο είδος γλωσσικής έκφρασης σύμφωνα με το οποίο οι λέξεις επιτελούν κάτι, η Butler μεταβαίνει στην έμφυλη επιτελεστικότητα. Η επιτελεστικότητα του φύλου εκλαμβάνεται από τη Butler ως τελετουργικό πάνω σε

ένα πολιτισμικό σώμα. Η επιτελεστικότητα του φύλου σημαίνει ότι η θεωρούμενη εσωτερική ουσία του κατασκευάζεται μέσω πράξεων και μέσω ενός στιλιζαρίσματος του σώματος του ατόμου. Το φύλο, λοιπόν, σύμφωνα με τη Butler, αποτελεί επιτελεστική ταυτότητα η οποία επιβάλλεται από την κοινωνία ως κανονιστικό πρόταγμα. (Butler, 2006, σσ. 382-383· Butler, 2009, σσ. 8, 43, 177-178· Καντσά, 2009, σ. xvi· Lloyd, 2011, σ. 6). Η υπάρχουσα συνοχή βιολογικού και κοινωνικού φύλου στηρίζεται στην επαναλαμβανόμενη επιτέλεση πράξεων οι οποίες νοηματοδοτούνται στην ετεροκανονικότητα. (Καντσά, 2009, σ. x)

Πώς οικοδομείται το επιχείρημα της Butler ότι η έμφυλη ταυτότητα εγκαθιδρύεται από μια επανάληψη πράξεων η οποία χαρακτηρίζεται από υφολογική τυποποίηση, το οποίο αποτελεί τη βάση του συλλογισμού της; Η Butler υποστηρίζει ότι η συγκρότηση της σεξουαλικότητας συντελείται μέσα σε καθεστώτα εξουσίας και ετεροφυλοφιλικών συμβάσεων. Επομένως, δεν μπορεί να θεσπιστεί μια κανονιστική σεξουαλικότητα έξω από αυτές τις σχέσεις εξουσίας και αυτό συνεπάγεται, σύμφωνα με τη Butler, ότι δεν επανεξετάζονται ανατρεπτικές δυνατότητες σεξουαλικότητας. Η Butler τονίζει ότι αυτό το καθήκον επανεξέτασης ανατρεπτικών δυνατοτήτων σεξουαλικότητας συνεπάγεται ένα είδος επανάληψης του νόμου, χωρίς, όμως, να τον αναπαράγει και χωρίς να τον εμπεδώνει. Με τον τρόπο αυτό, δεν επαναλαμβάνονται άκριτα σχέσεις κυριαρχίας αλλά εκτοπίζονται. Έτσι, μπορεί να αναπτυχθεί μια σεξουαλικότητα η οποία τίθεται μέσα στις σχέσεις εξουσίας αλλά ανακατανέμει τις δυνατότητες της εξουσίας αυτής μέσω ανατρεπτικών ταυτίσεων. (Butler, 2009, σσ. 58-59). Η Butler, λοιπόν, συνδέει τη σεξουαλικότητα με τις σχέσεις εξουσίας, καταδεικνύοντας τη δυνατότητα ενός είδους ανατρεπτικής επανάληψης του νόμου στο πλαίσιο των σχέσεων εξουσίας.

Η Butler προσδίδει στη διχοτομία ανδρικό-γυναικείο έναν πραγματοποιημένο χαρακτήρα ο οποίος καταστέλλει τις ασυνέπειες ανάμεσα στις έμφυλες καταστάσεις. Υποστηρίζει ότι το φύλο αποκτά ενότητα από μια ρυθμιστική πρακτική η οποία ομοιομορφοποιεί την έμφυλη ταυτότητα στη βάση της ετεροφυλοφιλίας. Όμως, η Butler τονίζει ότι η επανάληψη ως μηχανισμός πολιτισμικής αναπαραγωγής του φύλου δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη αύξηση των καθεστώτων ετεροφυλοφιλίας αλλά μπορεί να σημαίνει μια ανατρεπτική επανάληψη η οποία αμφισβητεί την υπάρχουσα ρυθμιστική πρακτική. Με άλλα λόγια, το φύλο ως ρυθμιστική μυθοπλασία είναι δυνατόν να αποβάλει το μονοσήμαντο παρουσιαστικό του. Η Butler ισχυρίζεται ότι

ορισμένες μορφοποιήσεις του φύλου στο πολιτισμικά διανοητό εκλαμβάνονται ως πραγματικές και αυτό-φυσικοποιούνται ως μια δυαδική σχέση. Ακόμη, το φύλο εννοιολογείται από τη Butler ως επαναλαμβανόμενο σωματικό στιλιζάρισμα. Εννοιολογείται ως πράξεις επαναλαμβανόμενου χαρακτήρα οι οποίες τίθενται στο ρυθμιστικό πλαίσιο της κοινωνίας και εμπεδώνονται σιγά σιγά με το πέρασμα του χρόνου, έτσι ώστε να παρουσιάζονται και να φαίνονται ως κάτι φυσικό. (Butler, 2009, σσ. 60-61)

Η Mary Evans αναγνωρίζει στη θεωρία της Butler έναν κοινωνικά κατασκευασμένο μέσω της επιτελεστικότητας έμφυλο εαυτό. Ο έμφυλος εαυτός κατασκευάζεται μέσα από την επιτέλεση συμβάσεων εν σχέσει με το ανδρικό και το γυναικείο. Η Evans τονίζει ότι, με τον τρόπο αυτό, η Butler δίνει στο φύλο επίκτητο χαρακτήρα και σημασία στις διαμορφωνόμενες κοινωνικές προσδοκίες για τη θηλυκότητα και αρρενωπότητα. Σύμφωνα με την Evans, η Butler υποστηρίζει την ικανότητα των ατόμων να επιλέγουν το φύλο τους μέσω της αναπαραγωγής έμφυλων πρακτικών και χαρακτηριστικών. Στη βάση αυτή, η Evans επισημαίνει ότι στον δυτικό κόσμο η επίδραση της βιολογικής διαφοράς στο σώμα του ατόμου μπορεί πια να αγνοηθεί. (Evans, 2004, σσ. 103-104, 117)

Παρ' όλα αυτά, η Evans καταδεικνύει μια αναπόφευκτη σύνδεση της έμφυλης ταυτότητας με τη βιολογική φύση των ατόμων στη συνθήκη της μητρότητας. Υποστηρίζει ότι, με οποιονδήποτε τρόπο και αν πραγματωθεί η κατάσταση της μητρότητας, βιώνεται από τις γυναίκες και όχι από τους άντρες. Εντούτοις, η μητρότητα βιώνεται και ως κοινωνική συνθήκη και επηρεάζει τη συμμετοχή των γυναικών στην κοινωνική ζωή. (Evans, 2004, σ. 118)

Επιστρέφοντας στη θεωρία της Butler, τίθεται το ερώτημα πώς συνδέεται το σώμα με την εννοιολόγηση του φύλου. Το φύλο στη θεωρία της Butler συγκροτείται μέσα από σωματικά παραστασιακά δρώμενα. Το σώμα φέρει νόημα με δραματουργικό τρόπο και, έτσι, εκλαμβάνεται από τη Butler ως συνεχής εμπρόθετη υλοποίηση δυνατοτήτων, ως πραγμάτωση του ίδιου του σώματος του υποκειμένου. Η Butler αντιτίθεται σε ένα προϋπάρχον ασώματο υποκείμενο το οποίο προβαίνει στην πραγμάτωση του σώματός του. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι το σώμα αποτελεί μια σωματοποίηση συγκεκριμένων κάθε φορά δυνατοτήτων εν σχέσει με την εκάστοτε ιστορική κατάσταση και, μέσα από αυτή τη διεργασία, σημασιοδοτείται ως έμφυλο.

Η Butler, λοιπόν, εκλαμβάνει το φύλο ως την πολιτισμική σημασία την οποία αποκτά το σώμα, η οποία συγκροτείται μέσω πράξεων και μέσω της πολιτισμικής σημασιοδότησης των πράξεων των ατόμων. (Butler, 2006, σσ. 384-391· Καντσά, 2009, σ. xii)

Στη βάση αυτή, η Butler προβαίνει στην αποδόμηση της διάκρισης μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, υποστηρίζοντας ότι στο πολιτισμικό πλαίσιο βιολογικό και κοινωνικό φύλο δεν διακρίνονται. Οι βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις και προσδοκίες για τα έμφυλα υποκείμενα επηρεάζουν την επιτέλεση των σωμάτων και αναπαράγουν την έμφυλη ταυτότητα ως κοινωνική μυθοπλασία. Με τον τρόπο αυτό, υποστασιοποιούνται οι έμφυλες ταυτότητες του άνδρα και της γυναίκας και εμφανίζονται ως μια φυσική μορφή έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο ενός διπολικού έμφυλου συστήματος. (Butler, 2006, σσ. 384-391· Αθανασίου, 2006, σ. 23, 97· Καντσά, 2009, σ. xii). Η Butler διευκρινίζει, ακόμη, ότι η αποδόμηση αυτή δεν συνεπάγεται άρνηση ή κατάργηση του σώματος. Αντίθετα, συνεπάγεται την ανατρεπτική επανάληψη και χρήση του και την αποποίηση των πλευρών καταπιεστικής δύναμης. (Butler, 1992, σ. 17). Η συγκρότηση του φύλου, λοιπόν, είναι αλληλένδετη με την επιτέλεση του σώματος, καθώς το σώμα αποκτά πολιτισμική σημασία εν σχέσει με το φύλο που συγκροτεί. Η επιτελεστική έμφυλη ταυτότητα αναπαράγεται ως φυσική αλλά ταυτόχρονα αυτή η φυσικότητά της είναι μυθοπλασία, καθώς επηρεάζεται από τις κοινωνικές προσδοκίες.

Πώς διαμορφώνεται, λοιπόν, η σχέση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου; Σύμφωνα με τη Butler, το κοινωνικό φύλο δεν προέρχεται από το αντίστοιχο βιολογικό και μάλιστα με μονοσήμαντο τρόπο. Αντίθετα, μπορεί να υπάρξει ασυνέχεια μεταξύ έμφυλου σώματος και πολιτισμικά κατασκευασμένου φύλου. Η συγκρότηση του άνδρα δεν προέρχεται μόνο από το αρσενικό σώμα, καθώς το φύλο δεν εντάσσεται κατ' ανάγκη σε έναν έμφυλο δυϊσμό σύμφωνα με τον οποίο το κοινωνικό φύλο προέρχεται από το βιολογικό. Συνεπώς, το κατασκευασμένο κοινωνικό φύλο μπορεί να θεωρηθεί ως ανεξάρτητο από το βιολογικό, αφού και το βιολογικό φύλο θεωρείται από τη Butler ως μια δυναμικά πολιτισμική κατασκευή. Συνεπώς, το κοινωνικό φύλο δεν μπορεί να είναι κοινωνική νοηματοδότηση ενός προϋπάρχοντος δεδομένου βιολογικού φύλου, αλλά θεσπίζει το βιολογικό φύλο ως προλογοθετικό, ως ένα φυσικό φύλο το οποίο προϋπάρχει του πολιτισμού. Ο έμφυλος

δύισμός θεωρείται και ο ίδιος προλογοθετικός, όπως και το βιολογικό φύλο. (Butler, 2009, σσ. 31-32)

Το φύλο, λοιπόν, σύμφωνα με τη Butler, σωματοποιείται και πραγματώνεται ενεργητικά. Αναπαράγεται μέσω της επιτέλεσης των σωμάτων σύμφωνα με τις έμφυλες αντιλήψεις. Αποτελεί μια πράξη, ένα εμπρόθετο σωματικό στυλ, μια επιτέλεση ενός σωματικού εγχειρήματος. Με τον τρόπο αυτό, το φύλο είναι επιτελεστικό, συγκροτεί τη θεωρούμενη ταυτότητά του. Η επιτέλεση του φύλου συνάδει με την επιβίωση των ατόμων στην κοινωνική και πολιτισμική ζωή και προσδίδει στην επιτέλεση αυτή ένα χαρακτηριστικό αναγκαιότητας. Υπόκειται σε κυρώσεις οι οποίες τιμωρούν εκείνους που δεν επιτελούν το φύλο τους σύμφωνα με τον ενδεδειγμένο από την κοινωνία τρόπο. Το φύλο, λοιπόν, σύμφωνα με τη Butler, δεν εκφράζει μια ουσία αλλά επιτελεστικές πράξεις. Αποτελεί μια κατασκευή η οποία επισκιάζει την ίδια τη διεργασία συγκρότησής του. Με άλλα λόγια, η θεωρούμενη έμφυλη υπόσταση συγκροτείται από ρυθμιστικές πρακτικές οι οποίες στοχεύουν στην έμφυλη συνοχή. Κυρίαρχη θέση στη διεργασία αυτή έχουν οι εκφράσεις του φύλου, αφού πίσω από αυτές δεν προϋπάρχει έμφυλη ταυτότητα. Οι εκφράσεις του φύλου συγκροτούν την έμφυλη ταυτότητα με επιτελεστικό τρόπο (Butler, 2006, σσ. 386-391· Butler, 2009, σ. 52) Η Butler, λοιπόν, παρά την αποδόμηση της διάκρισης μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, δέχεται και προβάλλει το φύλο ως κατασκευή αλλά ταυτόχρονα υπερασπίζεται το φύλο ως πράξη. Πρόκειται για μια κοινωνική κατασκευή που χαρακτηρίζεται από τον έντονα πραξιακό χαρακτήρα.

Σύμφωνα με τη Butler, μόνο σε μια υποθετική περίπτωση κατά την οποία θεωρηθεί ότι το βιολογικό φύλο επιβάλλει το κοινωνικό φύλο και την ετεροφυλοφιλική επιθυμία, είναι δυνατή η ύπαρξη ενότητας βιολογικού φύλου, κοινωνικού φύλου, επιθυμίας και εμπειρίας. Με τον τρόπο αυτό, η Butler προχωρά στη σύνδεση της συνοχής και ενότητας του φύλου με την ανάγκη ετεροφυλοφιλίας. Υποστηρίζει ότι το φύλο στην κοινωνία οριοθετείται και ρυθμίζεται ως ένα δυαδικό σύστημα το οποίο παράγεται με μονοσήμαντο τρόπο από την υποχρεωτική ετεροφυλοφιλία, αλληλοδιαπλέκοντας έντονα το φύλο με την επιθυμία. (Butler, 2009, σσ. 49-50)

Πώς οδηγείται η Butler στον συλλογικό χαρακτήρα του επιτελεστικού φύλου; Το ετεροφυλοφιλικό σύστημα γάμου και η αντίστοιχη σεξουαλική αναπαραγωγή

συμβάλλουν στην αναπαραγωγή του πολιτισμικού συστήματος. Τα σώματα εκπαιδεύονται στο ετεροφυλοφιλικό σύστημα και, με τον τρόπο αυτό, το έμφυλο σύστημα αναπαράγεται. Η Butler τονίζει ότι για τον μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων της γυναικείας καταπίεσης απαιτείται μετασχηματισμός των ηγεμονικών κοινωνικών συνθηκών και όχι των μεμονωμένων ατομικών πράξεων οι οποίες προκύπτουν από αυτές τις συνθήκες. (Butler, 2006, σσ. 391-394)

Η Butler βασίζεται στη θεατρική σημασία της πράξης, την οποία αντιμετωπίζει ως συλλογική δράση, υποβαθμίζοντας τον ατομικό προσανατολισμό της. Στηρίζεται στην κοινωνική και συλλογική επιτελεστική πράξη. Τονίζει ότι το φύλο αποτελεί μια επιτελεστική πράξη η οποία αποκτά συλλογικό χαρακτήρα. Η πραγμάτωση του φύλου στο πλαίσιο των κανόνων και απαγορεύσεων μιας κοινωνίας δεν μπορεί να είναι καθαρά ατομικό ζήτημα αλλά, παρά τις ατομικές ιδιαιτερότητες που υφίστανται, εντάσσεται στις πολιτισμικές σχέσεις της κοινωνίας. Το φύλο ως επιτελεστική πράξη δεν εστιάζει μόνο στο συγκεκριμένο άτομο αλλά έχει επιτελεστεί ξανά και σε άλλα άτομα. Επομένως, η έμφυλη υφολογική τυποποίηση των σωμάτων ως επιτελεστική πράξη είναι ταυτόχρονα και δημόσια, στοχεύοντας στη διατήρηση της διπολικότητας του φύλου στην κοινωνία. (Butler, 2006, σσ. 394-395, 402). Ο συλλογικός χαρακτήρας της επιτέλεσης του φύλου αποκτά καθοριστική σημασία στη θεωρία της Butler, καθώς εντάσσει το έμφυλο υποκείμενο εν τη γενέσει του μέσα στην κοινωνία, συνδέοντας το σώμα με την ετεροφυλοφιλία.

Προκύπτει, λοιπόν, σύμφωνα με τη Butler, ότι το φύλο ως επιτελεστική πράξη δεν αποτελεί απλώς και μόνο ατομική επιλογή ούτε παθητική επιβολή στο άτομο. Το έμφυλο σώμα συγκροτείται μέσα σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον το οποίο διαθέτει, βέβαια, κατευθυντήριες γραμμές. Συνεπώς, η επιτέλεση του φύλου υπόκειται σε κανονιστικές συμβάσεις και τιμωρητικές πρακτικές. Μια κοινωνικά λανθασμένη επιτέλεση του φύλου συνεπάγεται κυρώσεις. Αντίθετα, μια κοινωνικά ορθή και αναγνωρισμένη έμφυλη επιτέλεση δίνει την ψευδαίσθηση της ύπαρξης ενός ουσιακού χαρακτηριστικού στο φύλο. (Butler, 2006, σ. 395-400)

Στη βάση όλης αυτής της ανάλυσης, προκύπτει ότι η Butler στοχεύει στη διάνοιξη του πεδίου δυνατότητας του φύλου. Διερευνά την ανατροπή των φυσικοποιημένων ιδεώδων του φύλου που έχουν συγκροτηθεί στη βάση της ετεροφυλοφιλίας και τονίζει ότι το οριζόμενο ως πραγματικό φύλο μπορεί να

αναθεωρηθεί. Επιπλέον, επισημαίνει ότι τα διανοητά φύλα εμφανίζουν συνέχεια και σύνδεση ανάμεσα στο θεωρούμενο βιολογικό φύλο, το κοινωνικό φύλο, την επιθυμία και τη σεξουαλική πρακτική. Συνεπώς, οι αντιθέσεις μεταξύ ανδρικού και γυναικείου θεσπίζονται από την ετεροφυλοφιλική επιθυμία. Αντίθετα, οι έμφυλες ταυτότητες, στις οποίες το κοινωνικό φύλο δεν συνάδει με το θεωρούμενο βιολογικό και με τις αντίστοιχες πρακτικές επιθυμίας, αποκλείονται από την πολιτισμική μήτρα η οποία θεσπίζει τη διανοητά έμφυλη ταυτότητα και σεξουαλικότητα, και, με τον τρόπο αυτό, αντιμετωπίζονται ως αδυνατότητες ή ως ανεπάρκειες. Ο καθορισμός του διανοητά ανθρώπινου από τους έμφυλους κανόνες του διμορφισμού συγκροτεί το νόμιμο οντολογικό πεδίο των σωμάτων. Όμως, η Butler επισημαίνει ότι η νομιμότητα αυτή μπορεί να επεκταθεί και σε άλλα σώματα. Αυτός ο περιορισμένος εντέλει χαρακτήρας της θεωρούμενης πραγματικότητας καταδεικνύεται από το drag (ρευστότητα του φύλου). (Butler, 2009, σσ. 2, 15, 43-44, 62)

Ο επιτελεστικός χαρακτήρας του φύλου εκλαμβάνεται από τη Butler ως μίμηση χωρίς πρωτότυπο, ως παρωδία. Σύμφωνα με τη Butler, μια θεωρούμενη αυθεντική έμφυλη ταυτότητα μπορεί να διακωμωδείται στις εναλλακτικές πρακτικές έμφυλης επιτέλεσης, όπως είναι οι πρακτικές του drag (παρενδυσίας) που μιμούνται την έμφυλη ταυτότητα. Αυτή η παρωδιακή επιτέλεση του φύλου έχει ανατρεπτικό χαρακτήρα στο πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγεται η δυνατότητα αποσταθεροποίησης των κανονιστικών έμφυλων ταυτοτήτων. Η Butler, λοιπόν, προτείνει πρακτικές βάσει της παρωδίας, προκειμένου να υποστηρίξει τη δυνατότητα ανασηματοδότησης του φύλου πέρα από τον δυαδικό χαρακτήρα. (Butler, 2009, σ. 23· Αθανασίου, 2006, σ. 99· Καντσά, 2009, σσ. x, xvii)

Με ποιον τρόπο μπορούν οι πολιτισμικές πρακτικές του drag να διακωμωδούν μια θεωρούμενη αυθεντική έμφυλη ταυτότητα στη θεωρία της Butler; Η επιτέλεση του drag διακρίνει το βιολογικό φύλο του σώματος, την ανατομία, από το φύλο το οποίο επιτελείται στο drag, αλλά και από το κοινωνικό φύλο, από την έμφυλη ταυτότητα του ατόμου, προβάλλοντας ασυμφωνία ανάμεσά τους, καθώς το άτομο παρουσιάζεται ως μια υπερβολική εκδοχή ενός άλλου φύλου χρησιμοποιώντας το κατάλληλο μακιγιάζ, περούκες και ανάλογη ένδυση. Επιπλέον, η Butler διατείνεται ότι το drag μιμούμενο το φύλο καταδεικνύει ότι και το ίδιο το φύλο χαρακτηρίζεται από μιμητική δομή. Απορρίπτει, επομένως, ένα πρωτότυπο το οποίο αποτελεί τη βάση για τη μίμηση την οποία διενεργούν διάφορες παρωδιακές ταυτότητες.

Αντίθετα, υπερασπίζεται την παρωδία του φύλου ως μια παρωδία της ιδέας ενός πρωτοτύπου. Με τον τρόπο αυτό, η θεωρούμενη πρωτότυπη έμφυλη ταυτότητα αποτελεί μια μίμηση η οποία δεν έχει πρωτότυπο. Με βάση έναν τέτοιο παρωδιακό πολλαπλασιασμό έμφυλων ταυτοτήτων και νοημάτων, αυτά δεν διαθέτουν πια ουσιοκρατικό χαρακτήρα. Ακόμη, επισημαίνεται ότι σε μια τέτοια περιγραφή του φύλου, μια πιθανότητα αποτυχίας της επανάληψης ή μια παρωδιακή επανάληψη λειτουργεί ως δυνατότητα μετασχηματισμού του φύλου. Υπάρχουν επιτελεστικές δυνατότητες πολλαπλασιασμού των μορφοποιήσεων του φύλου οι οποίες συγκαλύπτονται. (Butler, 2009, σσ. 178-180, 183)

Πώς υπερασπίζεται η Butler τη δυνατότητα ανατροπής του φύλου; Η Butler αναλύει αυτή ακριβώς τη δυνατή μετατροπή των παραμερισμένων και αποκομμένων από την κανονιστική έμφυλη διανοητότητα στοιχείων σε μια γόνιμη αναταραχή φύλου. (Αθανασίου, 2009, σ. 218). Ισχυρίζεται ότι, μέσα στις επαναληπτικές πρακτικές έμφυλης επιτέλεσης, είναι δυνατόν να συμβεί μια ανατροπή της ταυτότητας ως παραλλαγή της επανάληψης και να προκύψουν νέες έμφυλες δυνατότητες ως πολιτισμικά διανοητές με έναν εναλλακτικό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, οι λογοθετικές εντολές μιας έμφυλης συγκρότησης καθιστούν δυνατή μια αναδιαμόρφωση και μια παραγωγή πολλαπλών και μη συνεκτικών έμφυλων μορφοποιήσεων. Με άλλο λόγια, μέσω της επανάληψης σωματικών επιτελέσεων δεν επανεδραιώνονται πάντα οι φυσικοποιημένες ταυτότητες αλλά είναι δυνατόν να γίνουν παρεμβάσεις ως αποφυσικοποιημένες επιτελέσεις. Τα σώματα υποχρεώνονται καθημερινά να προσεγγίσουν το θεωρούμενο φυσικό φύλο, το οποίο αποτελεί για τη Butler μια φαντασιακή κατασκευή. Μια τέτοια αποτυχημένη ενσάρκωση του θεωρούμενου φυσικού φύλου συνιστά αποτυχία όλων των έμφυλων μορφοποιήσεων. Αντίθετα, κατά τις παρωδιακές πρακτικές, οι έμφυλες μορφοποιήσεις πολλαπλασιάζονται, αφού το θεωρούμενο πραγματικό φύλο είναι και αυτό φαντασιακό. (Butler, 2009, σσ. 188-193)

Σύμφωνα με τη Butler, οι πολιτισμικές δυνατότητες του φεμινισμού περιστέλλονται από την ύπαρξη θεμελιακών ταυτοτικών κατηγοριών στη φεμινιστική θεωρία. Εάν, όμως, η έμφυλη ταυτότητα θεωρηθεί ως παράγωγο αποτέλεσμα, ανοίγονται δυνατότητες εμπρόθετης δράσης, υπερβαίνοντας τόσο τη θεώρηση ενός μοιραίου καθορισμού της όσο και τον θεωρούμενο τεχνητό χαρακτήρα της. Συνεπώς, η κατασκευή της έμφυλης ταυτότητας στη θεωρία τη Butler δεν αντιτίθεται στην

εμπρόθετη δράση αλλά την αρθρώνει και την καθιστά πολιτισμικά διανοητή. Με τον τρόπο αυτό, η Butler οραματίζεται να ενταχθεί στη διανοητή πολιτισμική ζωή ο υπάρχων πολλαπλασιασμός των έμφυλων πολιτισμικών μορφοποιήσεων. (Butler, 2009, σσ. 188-193). Επομένως, το μέσο της δυνατότητας ανατροπής της έμφυλης ταυτότητας φαίνεται να είναι ο ίδιος ο επαναληπτικός χαρακτήρας της έμφυλης επιτέλεσης, ο οποίος μπορεί να την παραλλάσσει και να παρεμβαίνει στην έμφυλη συγκρότηση.

Η επιτέλεση του φύλου σύμφωνα με τις κοινωνικές έμφυλες συμβάσεις συμβάλλει στην κοινωνική συνοχή. Η Evans εντοπίζει την έμφαση της Butler στον κοινωνικό καταναγκασμό κατά τη συμμόρφωση των υποκειμένων με τις κοινωνικές συμβάσεις. Σύμφωνα με την Evans, η θεωρία της Butler απηχεί και στον τρόπο που διαμορφώνονται ακόμη και οι χαρακτήρες ενός λογοτεχνικού έργου για τη διασφάλιση μιας έμφυλης συμπεριφοράς σύμφωνα με τις κοινωνικές συμβάσεις, ενώ η διπολικότητα θηλυκότητα-αρρενωπότητα ως κοινωνική κατασκευή διασφαλίζει την κοινωνική συνοχή. Η κατανομή της εξουσίας στην κοινωνία συνδέεται με την ριζικό διαχωρισμό των δύο φύλων, και μάλιστα η κατασκευή της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας συντηρεί ένα τμήμα των υλικών κοινωνικών ανισοτήτων. (Evans, 2004, σσ. 103-106, 112)

Συνοψίζοντας τη θεωρία της, η Butler υποστηρίζει ότι το φύλο συγκροτείται από την επιτέλεσή του παραστασιακά. Το φύλο εκλαμβάνεται ως σωματική παράσταση, ως σωματικό ύφος το οποίο συγκροτείται πάνω στην επιφάνεια ενός σώματος ως μεταβλητού ορίου. Η επιτέλεση του φύλου εκλαμβάνεται ως επαναλαμβανόμενη σωματική στρατηγική η οποία στοχεύει στην πολιτισμική επιβίωση. Το φύλο είναι μια κατασκευή που πραγματοποιείται από έμφυλες πρακτικές οι οποίες αποκρύπτονται. Αυτή η ιζηματοποίηση των έμφυλων κανόνων συγκροτεί σωματικές υφές οι οποίες θεωρούνται φυσικές, παράγει το θεωρούμενο φυσικό φύλο ως κοινωνική μυθοπλασία. (Butler, 2009, σσ. 181-182)

Επομένως, σύμφωνα με τη Butler, δεν υπάρχει ουσιακό φύλο το οποίο εκφράζεται στις διάφορες επιτελέσεις του. Αντίθετα, το φύλο καθίσταται πραγματικό κατά την επιτέλεσή του. Τα έμφυλα χαρακτηριστικά είναι επιτελεστικά και συγκροτούν την έμφυλη ταυτότητα, η οποία δεν είναι προϋπάρχουσα αλλά συγκροτείται από τις παραστασιακές επιτελέσεις. Το φύλο ως δρώμενο, ως

αποτέλεσμα κοινωνικών και πολιτισμικών επιτελέσεων, συγκροτεί και διατηρεί μια μυθοπλασία εσωτερικής προϋπαρξής και τίθεται σε ένα πλαίσιο κανονιστικής μυθοπλασίας στην κοινωνική ζωή. (Αθανασίου, 2006, σ. 97· Butler, 2006, σ. 398-399). Επιπλέον, η Butler αντιμετωπίζει την υπάρχουσα έμφυλη ταυτότητα ως προϊόν της ετεροφυλοφιλίας και εκλαμβάνει την ετεροφυλοφιλία ως μυθοπλασία. (Καντσά, 2009, σσ. x, xv). Οι υπάρχουσες υποστασιοποιημένες έμφυλες ταυτότητες βασίζονται σε μια αποκήρυξη η οποία συγκροτεί το φύλο και συσκοτίζουν την περιπλοκότητα του φύλου. Το πολιτισμικό πεδίο του φύλου είναι δυνατόν να διευρυνθεί μέσα από διαφορετικές παραστασιακές επιτελέσεις. (Butler, 2006, σ. 403-405)

Μέσα από την παραπάνω ανάλυση προκύπτει ότι η Butler, επιχειρώντας να διερευνήσει την έννοια φύλο, στρέφεται κυρίως στην ανάλυση της διεργασίας συγκρότησης του φύλου ως επιτελεστικής πράξης στο κοινωνικό πλαίσιο. Ο τρόπος συγκρότησης του φύλου από τα υποκείμενα μέσα στον χρόνο είναι αυτό ακριβώς που καθορίζει την έννοια φύλο ως επιτέλεση στη θεωρία της Butler. Το φύλο εννοιολογείται ως μια επαναλαμβανόμενη δράση, ως μια ταυτότητα η οποία συγκροτείται με προσπάθεια από τα υποκείμενα μέσα στον χρόνο, μέσα από μια επανάληψη πράξεων η οποία χαρακτηρίζεται από υφολογική τυποποίηση. Η Butler αναγνωρίζει τη δυνατότητα ανατρεπτικής επανάληψης του φύλου η οποία αμφισβητεί την υπάρχουσα ρυθμιστική πρακτική.

Επιπλέον, δείχτηκε ότι η Butler αποδομεί τη διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου υποστηρίζοντας ότι στο πολιτισμικό πλαίσιο το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο δεν διακρίνονται και ότι το κοινωνικό φύλο δεν ανάγεται στο αντίστοιχο βιολογικό, αφού το βιολογικό φύλο θεωρείται μιαπολιτισμική κατασκευή. Ωστόσο, στη θεωρία της Butler διατηρείται η σημασία της έμφυλης ταυτότητας ως κοινωνικού χαρακτηριστικού του ατόμου, παρόλο που δεν εντάσσεται ως πόλος στον έμφυλο δυϊσμό, γι' αυτό και εξετάζεται η δυνατότητα ανασημασιοδότησης του φύλου πέρα από τον δυαδικό του χαρακτήρα. Ακόμη, η Butler, υποστηρίζοντας ότι το υποκείμενο συγκροτείται σε ένα πεδίο εξουσίας, απορρίπτει το καθολικό περιεχόμενο της κατηγορίας γυναίκα, προβάλλοντας την αποδόμηση του φεμινιστικού υποκειμένου και εκφράζοντας, έτσι, ένα κύριο χαρακτηριστικό του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού που είναι η κριτική στην ουσιολογική ενότητα της κατηγορίας γυναίκα. Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεί ότι η Butler επικεντρώνεται και αναλύει την έννοια φύλο και τον τρόπο συγκρότησής του και όχι τη γνώση του φύλου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κριτική που ασκείται στην επιτελεστική θεωρία για το φύλο, καθώς μέσα από αυτή αναδεικνύεται εναργέστερα η θεωρία της. Η MoyaLloyd ισχυρίζεται ότι το ευρύ πεδίο και η μεγάλη εμβέλεια που χαρακτηρίζει τη θεωρία της Butler για το φύλο συνιστά δυσκολία για την κριτική εξέταση και εκτίμηση της. Πιο συγκεκριμένα, το *Αναταραχή φύλου* αφορά όχι μόνο τη φιλοσοφία και την πολιτική, αλλά και άλλα πεδία. Πραγματεύεται τη σχέση φεμινισμού και μεταμοντερνισμού ως προς την έμφυλη ταυτότητα και οι ανατρεπτικές θέσεις που διατυπώνει επιδρούν σε διάφορα άλλα πεδία όπως είναι, παραδείγματος χάριν, οι διεθνείς σχέσεις. Ακόμη, σύμφωνα με τη Lloyd, πρόβλημα κατά την κριτική εκτίμηση της θεωρίας της Butler αποτελεί το γεγονός ότι η Butler είναι εν ενεργεία συγγραφέας και, άρα, συνεχίζει να γράφει διαρκώς και να επαναδιατυπώνει τις θέσεις της. Επιπλέον, η Butler μπορεί να επικριθεί ότι μερικές φορές μπορεί να παρακάπτει την κύρια θεματική ενός κειμένου που επικαλείται, προκειμένου να στραφεί στα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα της. Πέραν αυτών των χαρακτηριστικών της γραφής της Butler, η Lloyd της αποδίδει ότι δεν έχει μια επαρκή θεώρηση για την πολιτική, καθώς αμφισβητεί την ορθότητα συγκρότησης συγκεκριμένων πολιτικών προγραμμάτων, υποστηρίζοντας ότι η πολιτική είναι αμφίβολη και απρόβλεπτη. (Lloyd, 2011, σσ. 554-555). Στη συνέχεια, εξετάζεται η κριτική που ασκήθηκε στη θεωρία της Butler από την Benhabib και τη Fraser.

Η επιτελεστική θεωρία της Butler για το φύλο έχει χαρακτηριστεί από την Seyla Benhabib ως μια καινοτόμος και προκλητική θεωρία. Όμως, η Benhabib αμφιβάλλει ως προς το εάν η θεωρία της Butler μπορεί να είναι ορθή και δίκαιη ως προς τη συνθετότητα της οντογενετικής προέλευσης του φύλου, από την αρχή έως την πλήρη διάπλαση του ατόμου. Υπονοείται ότι η θεωρία της Butler δεν εξηγεί επαρκώς τις οντογενετικές διεργασίες ανάπτυξης. Στη βάση αυτή, η Benhabib επικρίνει τη Butler ότι δίνει προνομιακή βαρύτητα στις γλωσσικές μεταφορές για την εξήγηση της έμφυλης συγκρότησης. Με άλλα λόγια, την επικρίνει ότι θεωρεί τις γλωσσικές πρακτικές ως κύριες για την εξήγηση της συγκρότησης του φύλου, ενώ δεν προβαίνει σε μια εξελικτική εξήγηση του φύλου, στη βάση της εξέλιξης ενός ατόμου από τη γέννηση στη διαμόρφωσή του ως ένα διακριτό άτομο μέσα στον κοινωνικό κόσμο. (Benhabib, 1995b, σσ. 108-111)

Η Benhabib σημειώνει μάλιστα ότι η Butler δεν διευκρινίζει τη διάκριση μεταξύ μιας θεατρικής και μια γλωσσικής έννοιας της επιτελεστικότητας. (Benhabib,

1995b, σσ. 120). Η Butler θα απαντήσει στην τελευταία παρατήρηση, σημειώνοντας ότι η θεωρία της επιτελεστικότητας παρερμηνεύεται όταν νοείται ως να ανάγει την έννοια επιτελεστικότητας στην θεατρική παράσταση. Αντιθέτως, η Butler διευκρινίζει, ότι η δράση στην έμφυλη επιτελεστικότητα αντλείται από τα καθεστώτα εξουσίας και τους λογοθετικούς σχηματισμούς που καθορίζουν το άτομο, στα οποία ταυτόχρονα το άτομο αντιτίθεται. (Butler, 1995, σσ. 135-136)

Επιπλέον, η Benhabib αμφιβάλλει εάν η θεωρία της Butler μπορεί να οδηγήσει στην εξέταση μιας νέας διαμόρφωσης της υποκειμενικότητας, στο βαθμό που δεν εξηγεί τη δυνατότητα αντίστασης του ατόμου στους κυρίαρχους λογοθετικούς σχηματισμούς και δεν αναλύει τη δυνατότητα του ατόμου για αυτοκαθορισμό. Δεν εξηγεί πώς μπορεί το άτομο να αντισταθεί στους ηγεμονικούς λογοθετικούς σχηματισμούς επιφέροντας αλλαγές στο φύλο. Επιπρόσθετα, η θεωρία της Butler επικρίνεται ότι προβάλλει μια ντετερμινιστική θέση για τις διεργασίες της κοινωνικοποίησης και της εξατομίκευσης. (Benhabib, 1995b, σσ. 108-111). Όμως, η Butler στην επιχειρηματολογία της για τη συγκρότηση του φύλου επιτρέπει τη δυνατότητα εξέτασης ανατρεπτικών έμφυλων επαναλήψεων οι οποίες μπορεί να οδηγούν σε μια ανατρεπτική έμφυλη συγκρότηση.

Η Butler, απαντώντας στη παραπάνω κριτική, ισχυρίζεται ότι η Benhabib της προσδίδει μια «θεωρία του εαυτού» η οποία βασίζεται στην παραδοχή της θεωρίας της Butler ότι δεν υπάρχει έμφυλη ταυτότητα πίσω από τις εκφράσεις του φύλου. Η Butler αντιτείνει ότι εάν στόχευε σε μια «θεωρία του εαυτού», δεν θα την ανήγαγε σε μια θεωρία για το φύλο. (Butler, 1995, σ. 133). Υπερασπίζεται την αλλαγή των εκφράσεων του φύλου ως μέρος της διεργασίας της επιτελεστικότητας, αλλά τονίζει ότι η επιτελεστική πράξη φέρνει στην ύπαρξη αυτό το οποίο ονομάζει, αντλώντας από διάφορες γλωσσικές συμβάσεις τις οποίες επανακωδικοποιεί στην παρούσα πράξη, αποτυπώνοντας έτσι τη συγκροτητική δύναμη των λογοθετικών σχηματισμών. Επομένως, σύμφωνα με τη Butler, το δρων υποκείμενο δεν αποτελεί την πηγή της πράξης. Το υποκείμενο αυτό δεν είναι ο «εαυτός» στον οποίο αναφέρεται η Benhabib αλλά παράγεται μέσα σε ένα δίκτυο λογοθετικών σχηματισμών οι οποίοι μπορεί να ανασηματοδοτηθούν. Το υποκείμενο, λοιπόν, στη θεωρία της Butler, δεν εξαφανίζεται, αλλά απορρίπτεται η τοποθέτησή του πέρα από την πράξη. (Butler 1995, σσ. 134-135)

Επιπλέον, η Benhabib υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να γνωρίζει κανείς αν υπάρχει σεξουαλική επιθυμία με μια καθορισμένη κατεύθυνση η οποία προηγείται από τον «νόμο της κουλτούρας» ή αν η σεξουαλική επιθυμία καθορίζεται εξ ολοκλήρου ως προς την κατεύθυνση από την κουλτούρα, ως συνέπεια του νόμου, όπως φαίνεται να υποστηρίζει η Butler στη θεωρία της. Η Benhabib ισχυρίζεται ότι κάθε θεώρηση για την προέλευση της επιθυμίας είναι απλώς μια εκ των υστέρων υπόθεση, όπως αντίστοιχα και η ψυχανάλυση είναι μια αναδρομική διεργασία που στηρίζεται κάθε φορά σε όσα έχει βιώσει το άτομο στη ζωή του μέχρι εκείνη τη στιγμή. (Benhabib, 1995b, σσ. 120-121)

Επομένως, στη βάση αυτής της κριτικής η οποία είναι επικεντρωμένη στην επιτελεστική θεωρία για το φύλο, αναδεικνύεται από τη Benhabib η απουσία ανάλυσης της εξελικτικής πορείας του ατόμου εν σχέσει με το φύλο στη θεωρία της Butler, η οποία βέβαια εντάσσεται στο φιλοσοφικό πεδίο και εννοιολογεί το φύλο ως παραστασιακή επιτέλεση, δίνοντας καθοριστική θέση όχι στις γλωσσικές πρακτικές αλλά γενικότερα στις πράξεις οι οποίες επιτελούνται επαναλαμβανόμενα. Αναδεικνύεται, ακόμη, το ερώτημα κατά πόσο το άτομο μπορεί να αυτοκαθορίζεται ως προς την έμφυλη συγκρότησή του και ειδικά ως την αντίστασή του στους κυρίαρχους λογοθετικούς σχηματισμούς. Η Benhabib, άλλωστε, όπως αναλύθηκε σε άλλη ενότητα του κεφαλαίου αυτού, είναι αντίθετη προς έναν μεταμοντέρνο φεμινισμό. Επομένως, η κριτική την οποία ασκεί στη Butler εντάσσεται στο πνεύμα της κριτικής της σε μια συμμαχία φεμινισμού και μεταμοντερνισμού στο φιλοσοφικό πεδίο.

Η Nancy Fraser αναγνωρίζει τη δυνατότητα που παρέχει η θεωρία της Butler για εναλλακτικές σημασιοδοτήσεις μέσω νέων επαναλήψεων τις οποίες μπορεί να επιτελέσει το υποκείμενο. Υποστηρίζει μάλιστα ότι η υπεράσπιση της επιτελεστικής συγκρότησης όλων αυτών που θα μπορούσαν να θεωρηθούν απλώς ως αντανάκλαση της πραγματικότητας συνεπάγεται αμφισβήτηση της κυριαρχίας. (Fraser, 1995a, σ. 162)

Παρόλα αυτά, όμως, η Fraser ασκεί κριτική στη θεωρία της Butler, από μια άλλη σκόπευση σε σχέση με τη Benhabib, ισχυριζόμενη καταρχήν ότι η Butler χρησιμοποιεί μια αντιανθρωπιστική γλώσσα που δεν μπορεί να παρέχει θεωρητική καθαρότητα. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Fraser, η Butler περιγράφει τις

διάφορες ικανότητες των ατόμων ως μια απρόσωπη σημασιοδοτική διεργασία (signifyingprocess). Μια τέτοια αντιανθρωπιστική γλώσσα είναι διαφορετική από τον συνήθη τρόπο σκέψης για το άτομο και τον εαυτό του και, για τον λόγο αυτό, η Fraser ισχυρίζεται ότι η επιλογή της πρέπει να δικαιολογηθεί από τη Butler ως προς τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της, αλλά και ως προς την πολιτική της επίδραση. Αντίθετα, η μη ενασχόληση της Butler με αυτά τα ζητήματα παράγει, σύμφωνα με τη Fraser, εσωτερικισμό (esotericism) στη θεωρία της και δεν βοηθά στο να εξηγηθεί η δυνατότητα δράσης, δεδομένου ότι τα άτομα συγκροτούνται από καθεστώτα εξουσίας. (Fraser, 1995a, σσ. 162, 169· Fraser, 1995b, σ. 67). Η πρώτη αυτή κριτική της Fraser, λοιπόν, αξιώνει μεγαλύτερη καθαρότητα στη θεωρία της Butler προκειμένου να αναλύονται εναργέστερα τα ζητήματα που διερευνούνται.

Η Butler ανταπαντά ότι και ο λόγος της Fraser δεν συνάδει με την καθημερινή γλώσσα αλλά αυτό δεν συνεπάγεται ότι η θεωρία της χαρακτηρίζεται από εσωτερικισμό. Είναι σαφές ότι οι βάσεις για την κρίση των ισχυρισμών της καθημερινής γλώσσας δεν μπορούν να παρέχονται από την ίδια την καθημερινή γλώσσα. (Butler, 1995, σ. 138)

Στη συνέχεια, η Fraser ισχυρίζεται ότι η θεωρία της Butler προϋποθέτει ισχυρές κανονιστικές δεσμεύσεις, όπως είναι η ηθική αντίρρηση σε κάθε αποκλεισμό, οι οποίες δεν εξηγούνται στη βάση θεωρητικών πόρων εντός της θεωρίας της. (Fraser, 1995a, σσ. 162, 169). Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Fraser, η ανασημασιοδότηση (resignification) ως όρος της Butler δεν συνεπάγεται από μόνη της εγκυρότητα και εγγύηση και αυτό προκαλεί σύγχυση αναφορικά με τις θετικές συνδηλώσεις του όρου, ο οποίος είναι επιστημικά ουδέτερος και δεν καταδεικνύει για ποιο λόγο να θεωρείται ως θετικά φορτισμένος. Επιπλέον, η Fraser ισχυρίζεται ότι στη θεωρία της Butler ορισμένοι κανονιστικοί ισχυρισμοί παράγονται εν σχέσει με τις κοινωνικές πρακτικές συγκρότησης των υποκειμένων, καθώς τα υποκείμενα συγκροτούνται μέσω αποκλεισμού και αποσιώπησης των άλλων. Η Fraser, αναρωτιέται, στη βάση αυτή, εάν μπορεί ένα άτομο να συγκροτηθεί ως υποκείμενο χωρίς να αναγκαστούν άλλοι να σιωπήσουν. Και επομένως, εάν είναι δυνατή η συγκρότηση πρακτικών κατά τις οποίες η ενδυνάμωση ορισμένων ατόμων δεν συνεπάγεται αποδυνάμωση άλλων. Ωστόσο η Fraser εκτιμά ότι η Butler δεν ασχολείται με τέτοια καίρια ερωτήματα αναφορικά με τους αποκλεισμούς. (Fraser, 1995b, σσ. 67-68)

Η Fraser, λοιπόν, διεκδικεί από τη θεωρία της Butler μια πληρέστερη ανάλυση του όρου ανασηματοδότηση, η οποία θα μπορούσε να θεμελιώσει την εγκυρότητα των όρων αλλά και να λάβει υπόψη το ζήτημα των αποκλεισμών του άλλου κατά τη συγκρότηση του υποκειμένου. Πρέπει να σημειωθεί ότι η δυνατότητα ανασηματοδότησης του φύλου πέρα από τον δυαδικό του χαρακτήρα αποτελεί βασικό στοιχείο στην επιτελεστική θεωρία της Butler. Αποτελεί, όμως, ταυτόχρονα και μια πρόκληση αναφορικά με την θετική σημασία που μπορεί να έχει ως όρος.

Η Butler ανταπαντά στο ζήτημα της ανασηματοδότησης ότι την ενδιαφέρει ο τρόπος με τον οποίο συγκροτείται η επικράτεια της λογοθετικής δυνατότητας μέσα στην οποία μπορούν να τεθούν ερωτήματα για τη νομιμότητα τής εκάστοτε σηματοδότησης. Συνεπώς, διευκρινίζει ότι δεν ασχολείται με το ερώτημα εάν συγκεκριμένες σηματοδοτήσεις είναι «καλές» και νομιμοποιημένες ενώ άλλες όχι. (Butler, 1995, σ. 138). Στρέφεται και στο ζήτημα του υποκειμένου, διερωτώμενη εάν μπορεί να σχηματίζεται το υποκείμενο και όχι πώς τα ήδη διαμορφωμένα υποκείμενα έχουν ή όχι τη δικαιοδοσία να μιλούν. Υποστηρίζει ότι κάθε υποκείμενο για να συγκροτηθεί ως ομιλόν απωθεί ορισμένες δυνατότητες λόγου. (Butler, 1995, σ. 139) Ακόμη, η Butler δηλώνει ότι θα μπορούσε κάλλιστα να υιοθετήσει το ερώτημα της Fraser για τη δυνατότητα συγκρότησης πρακτικών στις οποίες η ενδυνάμωση ορισμένων δεν συνεπάγεται αποδυνάμωση άλλων, ένα ερώτημα που η Fraser την επικρίνει ότι δεν πραγματεύεται. (Butler, 1995, σ. 139)

Η Fraser, στη συνέχεια, στρέφεται στο ζήτημα της έννοιας «γυναίκα» στη θεωρία της Butler. Η θεώρηση της γυναίκας ως «σημάδι διαφορών» (signof differences) μπορεί να ερμηνευτεί, από τη μια, ως μια ισχυρή θέση, σύμφωνα με την οποία η γυναίκα δεν μπορεί να οριστεί αλλά δηλώνει τη διαφορά και τη μη-ταυτότητα. Η θέση αυτή, σύμφωνα με τη Fraser, είναι αντιφατική, καθώς ερμηνεύοντας τις γυναίκες ως σημάδι του μη-ορίσιμου (undefinable) στην ουσία συγκροτεί έναν ορισμό της γυναίκας. Ακόμη, η θέση αυτή προκαλεί σύγχυση ακριβώς επειδή θεωρεί τη γυναίκα ως σημάδι της μη-ταυτότητας (non-identical), ενώ σε μια τέτοια θέση της διαφοράς και της ανομοιογένειας μπορεί να εντάσσονται και οι άνδρες αλλά και άλλου είδους κατηγορίες, όπως οι έγχρωμοι, οι εργαζόμενοι και ούτω καθεξής. (Fraser, 1995b, σ. 70)

Από την άλλη, σύμφωνα με τη Fraser, η θεώρηση της γυναίκας ως σημάδι διαφορών στη θεωρία της Butler μπορεί να ερμηνευτεί και ως μια πιο αδύναμη θέση. Σύμφωνα με αυτή, οι γενικευτικοί ισχυρισμοί για τις γυναίκες υπόκεινται σε αναθεώρηση και εντάσσονται στο εκάστοτε πολιτισμικό και ιστορικό πλαίσιο. Όμως, αυτή η αδύναμη ερμηνεία δεν εκφράζει το πολιτικό πρόβλημα της ύπαρξης διαμαχών συμφερόντων ανάμεσα σε γυναίκες με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Η Butler αποσιωπά το ερώτημα εάν νέες κοινωνικές ρυθμίσεις θα μπορούσαν να εναρμονίσουν αυτές τις διαμάχες συμφερόντων. (Fraser, 1995b, σ. 70)

Η Butler απορρίπτει την ύπαρξη μιας ενιαίας κατηγορίας η οποία μπορεί να συμπεριλαμβάνει κάθε γυναικεία ιδιαιτερότητα και εκλαμβάνει την αποδόμηση του φεμινιστικού υποκειμένου ως απελευθέρωση από τις διάφορες οντολογίες στις οποίες περιορίζεται και ως απόδοση πολλαπλών σημασιών. (Butler, 1992, σσ. 14-16· Butler, 2006, σσ. 390-391). Αυτή η εννοιολόγηση της γυναίκας από τη Butler ως μια ισχυρή θέση μη-ταυτότητας, σύμφωνα με τη Fraser, δημιουργεί προβλήματα σύγχυσης, ενώ η θεώρησή της ως μια αδύναμη θέση δεν αναδεικνύει το πρόβλημα της διαμάχης συμφερόντων μεταξύ διαφορετικών γυναικών. Επομένως, στη βάση αυτή, η Fraser φαίνεται πως αντιτίθεται και στην ισχυρή και στη αδύναμη εκδοχή της θέσης της Butler για τη γυναίκα.

Η Butler, ενώ δέχεται ότι κάθε υποκείμενο συγκροτείται μέσω μιας διεργασίας διαφοροποίησης, διακρίνει μεταξύ «καλύτερων» και «χειρότερων» ειδών διαφοροποίησης κατά τη συγκρότηση του υποκειμένου. Υπερασπίζεται τις μορφές διαφοροποίησης των υποκειμένων οι οποίες οδηγούν σε μια γεναιόδωρη και μη απειλούμενη παρουσία του εαυτού, που δεν καθιστά τον άλλον μη νοητό αλλά ούτε τον ομογενοποιεί. (Butler, 1995, σ. 140)

Στη συνέχεια της συλλογιστικής της, η Fraser ισχυρίζεται ότι η Butler εκλαμβάνει την απελευθέρωση των γυναικών ως απελευθέρωση από την καταπιεστική τους ταυτότητα. Για τον λόγο αυτό, σύμφωνα με τη Fraser, η Butler υπερασπίζεται μια αποδομιστική κριτική στη φεμινιστική θεωρία ενώ εκλαμβάνει ως καταπιεστική την κανονιστική κριτική. Η Fraser την επικρίνει υποστηρίζοντας ότι η θέση αυτή είναι μονόπλευρη και δεν ικανοποιεί τη φεμινιστική θεωρία η οποία έχει ανάγκη και από τη συγκρότηση κανονιστικών κρίσεων. (Fraser, 1995b, σ. 71)

Μια ακόμη κριτική της Fraser στη θεωρία της Butler είναι ότι η τελευταία δίνει προνομιακή θέση στο τοπικό και το συγκεκριμένο, έμφαση που δεν συμβάλλει σε μια ζητούμενη ανάλυση της σύνδεσης των διακριτών λογοθετικών καθεστώτων που συγκροτούν την ηγεμονία. Ακόμη, υποστηρίζει ότι η θεωρία της Butler δεν συμβάλλει στην πλαισιοποίηση των έμφυλων επιτελεστικών δυνατοτήτων σε σχέση με δομικές δυναμικές που περιλαμβάνουν κυρίαρχους θεσμούς όπως το κράτος. Η Fraser, τέλος, επικρίνει τη θεωρία της Butler για τον λόγο ότι η θεωρία αυτή υπερεκτιμά την απελευθερωτική δύναμη την οποία μπορεί να έχουν οι έμφυλες επιτελεστικές πράξεις της καθημερινής ζωής. Στη βάση αυτή, σημειώνει ότι η εν λόγω θεωρία δεν βοηθά στην ανάλυση της σχέσης των ενσώματων ατόμων με τις διάφορες θέσεις που τα άτομα κατέχουν διαδοχικά και οι οποίες μπορεί να έχουν μεγάλη διασπορά. Επιπλέον, η Fraser επικρίνει τη θεωρία της Butler ότι, αναφορικά με το ζήτημα της υποκειμενικότητας, έχει μια τάση να μετακινείται ανάμεσα σε διάφορα εννοιακά επίπεδα, όπως το γλωσσικό και το ψυχαναλυτικό, ώστε να μην είναι κατάλληλη για τη μελέτη της κοινωνικής ολότητας στο μακροεπίπεδο, καθώς, πέραν των άλλων, δεν ασχολείται με τη σχέση των επιπέδων μεταξύ τους. (Fraser, 1995a, σσ. 162-164). Η Fraser διευκρινίζει ότι η Butler δεν έχει ως κύριο ενδιαφέρον τη συγκρότηση του υποκειμένου ως διϋποκειμενική διεργασία ή ως σχέση αλλά διερευνά τον σχηματισμό του υποκειμένου ως εσωτερική ψυχική λειτουργία (intrapsychicoperation). Πάντως, η Fraser επισημαίνει ότι η Butler υπερασπίζεται τη δυνατότητα της θεωρίας της να χρησιμοποιηθεί για την πολιτική κριτική. (Fraser, 1995a, σ. 170)

Επομένως, η κριτική της Fraser στη θεωρία της Butler καταπιάνεται με διάφορα ζητήματα, τα οποία είναι άμεσα συνυφασμένα με το φύλο, όπως η έννοια «γυναίκα», η ανασηματοδότηση του φύλου, αλλά και οι συγκεκριμένες κάθε φορά επιτελεστικές πράξεις αναφορικά με τη συγκρότηση του, ενώ η έμφαση στη συγκεκριμένη κάθε φορά έμφυλη επιτέλεση απηχεί τον μεταμοντέρνο χαρακτήρα της θεωρίας της Butler. Ωστόσο, αν και η Fraser, μαζί με τη Nicholson, τίθεται υπέρ μιας μεταμοντέρνας προσέγγισης που λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, η θεωρία τους δεν αποκτά ισχυρό μεταμοντέρνο χαρακτήρα. (Fraser & Nicholson, 1990, σσ. 34-35). Το σχετικό ερώτημα, πάντως, που εγείρεται εδώ από τη Fraser είναι κατά πόσο οι καθημερινές έμφυλες επιτελέσεις μπορούν να οδηγούν σε μια απελευθερωτική τάση του φεμινισμού που αφορά την

κοινωνική ολότητα. Πράγματι, η Butler προβαίνει σε μια εννοιολόγηση του φύλου η οποία αναλύει τον τρόπο συγκρότησης του και, στη βάση αυτή, η επικέντρωση μπορεί να αφορά στην ατομική κάθε φορά έμφυλη ταυτότητα. Η Butler, όμως, δεν παραβλέπει την κοινωνική διάσταση του ζητήματος, ειδικά στο σημείο που αναλύει την επιτελεστική παράσταση ως συλλογική δράση αλλά και, γενικότερα, στο επιχείρημά της αναφορικά με την απόδοση σημασίας και κριτικής στο κυρίαρχο ετεροφυλοφιλικό σύστημα και στα καθεστώτα εξουσίας.

Τέλος, εξετάζοντας τη θεωρία της Butler για το φύλο εν σχέσει με τις θεωρίες του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού που αναλύθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, μπορούν να επισημανθούν τα εξής: Η συλλογιστική της Hekman υπερασπίζεται την απόρριψη και αποδόμηση των διχοτομιών της επιστημολογίας του Διαφωτισμού, απλώς επειδή αυτές συνεπάγονται διακρίσεις σε βάρος των γυναικών, θέτοντάς τις σε υποδεέστερη θέση έναντι των ανδρών. Μεταξύ των διχοτομιών που απορρίπτει η Hekman είναι και η διχοτομία ανδρικό-γυναικείο. Από την άλλη, το επιχείρημα της Butler στηρίζεται και αυτό στην αποδόμηση, καθώς διαλύει τη διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, όμως με βάση τη θεωρία της υποδεικνύεται η αποδόμηση της διχοτομίας ανδρικού-γυναικείου, ακριβώς επειδή διευρύνει τον εννοιακό ορίζοντα των έμφυλων δυνατοτήτων πέρα από αυτή τη διπολικότητα. Η Hekman, σε αντίθεση με την Butler, δεν επιλέγει να αναλύσει την έννοια φύλο, ωστόσο από τη θεωρία της προκύπτει η υπεράσπιση ενός κατά κάποιον τρόπο κοινωνικά κατασκευασμένου φύλου, εφόσον απορρίπτει τη σύλληψη της ουσιοκρατικής γυναικείας ή ανδρικής φύσης.

Η θεωρία της Irigaray, όπως και της Butler, δεν ασχολείται με το ζήτημα της γνώσης εν σχέσει με το φύλο, αλλά με το ίδιο το φύλο εν γένει. Η Irigaray επικεντρώνεται στο γυναικείο φύλο, το οποίο σημασιολογεί ως διακριτό, με κάθε τρόπο, υποκείμενο από το υποκείμενο που ορίζεται με βάση το ανδρικό φύλο, αποδεχόμενη, με τον τρόπο αυτό, τη διπολικότητα της δυαδικής έμφυλης κατασκευής. Αντίθετα, η Butler, απορρίπτοντας τη διχοτομία μεταξύ άνδρα και γυναίκα στη βάση μιας ριζικής αντιουσιολογικής προσέγγισης, αποφυσικοποιεί το φύλο και καταδεικνύει την ανάγκη αντικατάστασης του διπόλου γυναίκα-άνδρα από ένα διευρυμένο έμφυλο φάσμα με ανατρεπτικές δυνατότητες σημασιών και επιτελέσεων του φύλου και της τροπικότητας του. Τέλος, αν και η Irigaray επικεντρώνεται στην έννοια μιας κοινωνικά κατασκευασμένης γυναικείας

υποκειμενικότητας, η σημασία των καθορισμών της κατασκευής αυτής δεν οδηγείται σε ό,τι η Butler αναγνωρίζει ως κοινωνικοδυναμική κατασκευή του φύλου και καταδεικνύει ως επιτελεστική συγκρότηση του, η οποία επιδρά και στις άλλες προβληματικές της για το φύλο.

Η συλλογιστική της Kristeva ακολουθεί ψυχαναλυτικά και γλωσσολογικά μονοπάτια χωρίς να πραγματεύεται ξεχωριστά την έννοια φύλο. Υποστηρίζει ότι η φαινομενική συνοχή του όρου «γυναίκα» εξαλείφει την ποικιλότητα των σημασιών του και την πολλαπλότητα των γυναικείων ενασχολήσεων, συμφωνώντας, έτσι, με τη Butler, η οποία απορρίπτει το καθολικό περιεχόμενο της κατηγορίας γυναίκα. Όμως, η Kristeva, όπως η Butler, δεν απορρίπτει την έννοια. Πραγματεύεται το φύλο κατά βάση πάνω στην ύπαρξη της διάκρισης των δύο φύλων, αλλά δεν προχωρά στην αποδόμηση της διάκρισης μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, όπως κάνει η Butler στη θεωρία της.

Η θεωρία της Haraway περιγράφει τους όρους που ορίζουν τον άνθρωπο ως κυβερνοοργανισμό και τονίζει ότι αυτός υπάρχει σε «έναν κόσμο μετά το φύλο», «έναν κόσμο χωρίς φύλο», δείχνοντας τον δρόμο για νέες κατασκευές που θα μπορούσαν να επινοηθούν στη βάση αυτού, και ασφαλώς αμφισβητώντας τον δυισμό μεταξύ άνδρα και γυναίκας. Αντίθετα, η Butler, παρόλο που υποστηρίζει ότι στην πραγματικότητα το φύλο επιβάλλεται ως κανονιστική επιτέλεση, εντούτοις διατηρεί την έννοια φύλο στη θεωρία της και την επανορίζει ως ταυτότητα που συγκροτείται επιτελεστικά. Στη θεωρία της Haraway, τα όρια του φύλου διαλύονται και επανακαθορίζονται συνεχώς στη βάση της γενικότερης διεργασίας διάλυσης και επανασύστασης του φύλου. Από την άλλη, η Butler προσδιορίζει τη δυνατότητα ανατρεπτικής επανάληψης του φύλου, ανατρέποντας, έτσι, τα όρια των έμφυλων ταυτοτήτων.

Εν κατακλείδι, στο κεφάλαιο αυτό δείχτηκε ότι με φόντο την απόρριψη της δυαδικότητας του φύλου, η διαφορετικότητα μεταξύ των γυναικών και οι συνεπαγόμενες ποικίλες θηλυκότητες τους, αξιώνει από τη φεμινιστική επιστημολογική έρευνα την απόρριψη μιας καθολικής γενικευτικής έννοιας του φύλου και τον επαναπροσανατολισμό της προς τη μεταμοντέρνα στροφή της έρευνας. Δείχτηκε ότι ο μεταμοντέρνος φεμινισμός εμφανίζεται με διαφορετικές

αξιώσεις στις θεωρίες των διαφόρων φεμινιστριών και ότι κάθε θεωρία προσθέτει μια νέα πτυχή στα ζητήματα του φύλου.

Μάλιστα, ορισμένες χαρακτηριστικές θέσεις του μεταμοντέρνου φεμινισμού που εντοπίστηκαν, βάσει της ανάλυσης κειμένων διαφορετικών φεμινιστριών, μοιάζουν να μην συγκλίνουν ακριβώς, όταν αποκλίνουν εν μέρει. Πιο συγκεκριμένα, από τη μία, αναδύθηκε με βάση την απόρριψη των νεωτερικών διχοτομιών, όπως αυτή εκφράζεται από τη Hekman, τη Haraway και τη Butler, η συνεπαγόμενη αμφισβήτηση των απόλυτων οριοθετήσεων μεταξύ άνδρα και γυναίκας. Από την άλλη, όμως, η έρευνα κατέδειξε, με βάση την προσέγγιση της Irigaray, ότι δεν αποδομείται εντελώς το φύλο, όταν αναγνωρίζονται ξεκάθαρα δύο διακριτές υπάρξεις του, τα δύο φύλα, ο άνδρας και η γυναίκα, τα οποία νοούνται ως δύο διαφορετικά υποκείμενα. Επομένως, υποστηρίζεται ότι ο μεταμοντέρνος φεμινισμός χαρακτηρίζεται από διαφοροποιήσεις οι οποίες είναι συστατικές της ίδιας της ύπαρξής του. Η εργασία αυτή αναγνωρίζει στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό την ιδιαίτερα ανατρεπτική πλαισίωση οποία ανασυστήνει τη συζήτηση των έμφυλων σχέσεων με βάση τη ριζική αμφισβήτηση του απόλυτου διαχωρισμού των δύο φύλων, τη διάκριση μεταξύ άνδρα και γυναίκας, και η οποία διανοίγει τον ορίζοντα των εννοιολογήσεων του φύλου προς νέες κατευθύνσεις που δεν είχαν μέχρι τότε θεματοποιηθεί.

Ακόμη, από την ανάλυση των θεωριών του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού σε αυτό το κεφάλαιο, διαπιστώθηκε ο αντιγνωσιοκεντρικός χαρακτήρας του μεταμοντερνισμού. Οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις που εξετάστηκαν, στην τέταρτη ενότητα του κεφαλαίου, παρουσιάζουν χαρακτηριστικά και όψεις εννοιολόγησης του φύλου και ειδικά της έννοιας γυναίκα, χωρίς να επιχειρούν τον προσδιορισμό των γνωσιακών προϋποθέσεων της κατασκευής των εννοιών. Θέτοντας εκτός του ερευνητικού πεδίου τους τη γνωσιακή πραγμάτευση της έννοιας φύλο, παρέβλεψαν την επιστημική αξία του κριτηρίου της αντικειμενικότητας και, χωρίς τη γνωσιακή σύλληψη της επίμαχης έννοιας, στέρησαν από τις προσεγγίσεις την αναγκαία επιστημολογική εμπέδωση τους. Επομένως, οι θεωρίες του μεταμοντέρνου φεμινισμού που εξετάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο, παρόλο που πραγματεύονται ορισμένα επιστημολογικά ζητήματα, όπως η αμφισβήτηση των νεωτερικών διχοτομιών, η θεώρηση της γυναίκας ως διαφορετικού υποκειμένου σε σχέση με τον άνδρα και οι ιδιαίτερες λογοθετήσεις εντός των οποίων παράγονται τα οικεία έμφυλα

πριεχόμενα, εντέλει δεν αξιοποιούν επαρκώς τις επανεννοιολογήσεις του φύλου και τη γνώση των όρων που τις καθιστούν δυνατές. Η αξίωση για μια επαρκέστερη γνωσιακή δικαιολόγηση των όρων υπό τους οποίους συγκροτούνται οι έννοιες, καθώς και του κύρους των θεωριών που κατανοούν τις έμφυλες σχέσεις, θα απέβλεπε στην επιστημολογική εμπέδωση της μεταμοντέρνας φεμινιστικής ανάλυσης.

Στο πλαίσιο των ποικίλων μεταμοντέρνων φεμινιστικών θεωρήσεων, το φύλο νοείται ως κοινωνική κατασκευή, με την ευρύτερη δυνατή έννοια της έκφρασης, καθώς αποκλείεται ο ουσιολογικός προσδιορισμός είτε της γυναικείας είτε της ανδρικής φύσης και των έμφυλων ταυτοτήτων της, και αναζητούνται οι κοινωνικοί όροι που καθιστούν δυνατή την εμφάνισή τους. Μάλιστα, η κοινωνική κατασκευή του φύλου πραγματοποιείται σε συγκεκριμένες και ειδικές κάθε φορά κοινωνικές συνθήκες και εγκαθιδρύεται μέσα στη συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες, ώστε η κοινωνική πλαισίωση να καθορίζει τη συγκροτητική οντογένεση του φύλου και τις δυνατές σημασιολογήσεις του. Στη θεωρία της Butler, μάλιστα, όπου δοκιμάζεται το εγχείρημα της πλήρους αποφυσικοποίησης του φύλου, αναδύεται η κοινωνική επιτέλεση του ως σειρά επαναλαμβανόμενων πράξεων που παγιώνονται με βάση το εκάστοτε ρυθμιστικό πλαίσιο εντός των οποίων επισκοπείται.

Οι διαφοροποιήσεις των θεωριών του μεταμοντέρνου φεμινισμού, σε συνδυασμό και με τον ριζοσπαστικό χαρακτήρα των συλλήψεων του φύλου που εισηγούνται, προοικονομούν ορισμένες διαπιστώσεις για τη μετάβαση στο επόμενο κεφάλαιο, και καθιστούν εύλογο το ερώτημα της δυνατότητας αξιοποίησης των αναλύσεων του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού στον χώρο της εκπαίδευσης. Λαμβάνοντας υπόψη τη ζητητική της κοινωνικής κατασκευής του φύλου στη φεμινιστική επιστημολογία, στο επόμενο κεφάλαιο επιχειρείται η ένταξη στο εκπαιδευτικό πεδίο των διαφορετικών παραδοχών των θεωριών που αναλύθηκαν καθώς και η κριτική αποτίμησή τους.

Κεφάλαιο Πέμπτο

ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

5.1 Η συγκρότηση της προβληματικής

Καθώς τα επιστημολογικά ζητήματα έχουν σημασία στον ακαδημαϊκό κλάδο και στις πρακτικές της εκπαίδευσης, γίνεται προσπάθεια να δειχτεί πώς εμπλέκεται η φεμινιστική επιστημολογία στη συζήτηση. Το κεφάλαιο αυτό επιχειρεί να εντάξει ζητήματα επιστημολογικά έμφυλων νοηματοδοτήσεων στον χώρο της εκπαίδευσης. Με άλλα λόγια, επιχειρεί να συνεξετάσει την προβληματική της φεμινιστικής επιστημολογίας στη σχέση της με τον χώρο της εκπαίδευσης και τις συνήθειες έμφυλες παραδοχές που εκεί αναπαράγονται, διατυπώνοντας ερωτήματα όπως: Τι μπορεί να προσφέρουν οι θεωρίες της φεμινιστικής επιστημολογίας στη συζήτηση για την εκπαίδευση; Τι ζητήματα ανοίγουν και ποια ερωτήματα φωτίζουν μέσα στην έρευνα της κατανόησης του θεσμού εκπαίδευσης; Θα μπορούσε η εκπαίδευση ως επιστήμη να υιοθετήσει ορισμένες προϋποθέσεις και παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας; Με ποιον τρόπο μπορεί να αξιοποιηθεί κάθε είδος φεμινιστικής επιστημολογίας στον χώρο της εκπαίδευσης, ώστε η φεμινιστική οπτική και οι εννοιολογήσεις του φύλου να επιδράσουν στην εκπαίδευση;

Το καταληκτικό κεφάλαιο, λοιπόν, επιχειρεί να διερευνήσει την ποικιλομορφία των θέσεων που εντάσσονται σε διάφορες φεμινιστικές επιστημολογικές θεωρίες εν σχέσει με το ζήτημα της εκπαίδευσης ως επιστημονικού κλάδου. Η παρούσα ενότητα είναι εισαγωγική στο υπό διερεύνηση ζήτημα και στοχεύει να καταστήσει εναργέστερη τη συγκεκριμένη διερεύνηση και, κυρίως, να θέσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτή τίθεται.

Ξεκινώντας τη διερεύνηση της φεμινιστικής επιστημολογίας εν σχέσει με το πεδίο της εκπαίδευσης, για την αξιοποίηση της φεμινιστικής επιστημολογίας στον εκπαιδευτικό θεσμό, επισημαίνεται ότι τα έμφυλα ζητήματα και οι έμφυλες ιεραρχίες εμπεριέχονται σε κάθε πεδίο της κοινωνικής ζωής, διεκδικώντας, με τον τρόπο αυτό, ως προϋπόθεση τη φεμινιστική ανάλυσή τους. (Fraser, 1995, σ. 159). Από την άλλη, η θεώρηση περί γνώσης ενυπάρχει στους επιμέρους επιστημονικούς κλάδους και στις πρακτικές τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι θεωρήσεις αυτές θέτουν τις

προϋποθέσεις και επιβεβαιώνουν παραδοχές της παραδοσιακής αναλυτικής επιστημολογίας. Σύμφωνα με τη φεμινιστική επιστημολογία, όμως, συχνά, οι παραδοσιακοί κανόνες αξιοπιστίας και δικαιοδοσίας διαιωνίζουν την επιστημική υπεροχή των ανδρών στους αντίστοιχους κλάδους και στις πρακτικές στις οποίες επιδίδονται. (Code, 1998, σ. 174). Καθώς η θεώρηση περί γνώσης προσδιορίζει τους επιμέρους επιστημονικούς κλάδους και τις πρακτικές με βάση τις οποίες παράγουν το γνωσιακό προϊόν τους, το ζήτημα της επιστημικής υπεροχής των ανδρών που εντοπίζει καταγγελτικά η φεμινιστική επιστημολογία αγγίζει και αφορά την εκπαιδευτική έρευνα, καθώς οι μαθητές και οι μαθήτριες εισάγονται στην επιστήμη και στους επιστημονικούς κανόνες, συγκροτούν και οικειώνονται τη σχολική γνώση και συγκροτούνται οι ίδιοι ως γνωσιακά υποκείμενα. (Schumann, 2016, σ. 2). Οι παραδοχές και τα ερωτήματα αυτά οδηγούν στην αναγκαιότητα διερεύνησης της σημασίας που έχει η φεμινιστική επιστημολογία για την εκπαιδευτική διεργασία.

Ποιος είναι ο ρόλος της φεμινιστικής επιστημολογίας στην προσπάθεια άρσης της διαιώνισης ενός υπόρρητου επιστημικού προνομίου των ανδρών μέσα στον εκπαιδευτικό θεσμό; Ασφαλώς δεν πρόκειται για μια εξεζητημένη απαίτηση των φεμινιστριών αλλά για ένα εύλογο αίτημα το οποίο προκύπτει μέσα από την ανάλυση. Το αίτημα αυτό δεν αφορά μόνο το περιεχόμενο των μαθημάτων τα οποία παρουσιάζουν τη δράση σημαντικών ανδρών και διδάσκονται στο σχολείο, όπως είναι, παραδείγματος χάριν, η ιστορία. Αντίθετα, αφορά μια γενικότερη τάση εστίασης στο ανδρικό στοιχείο και στην υπόρρητη υπεροχή του σε διάφορες πτυχές της γνωσιακής διεργασίας στον χώρο της εκπαίδευσης. Από την έρευνα της φεμινιστικής επιστημολογίας καταδεικνύεται, λοιπόν, το ζήτημα μιας βαθιάς ανδροκεντρικής γνώσης, μιας γνώσης η οποία έχει ανδροκεντρική προέλευση, που έχει συγκροτηθεί βάσει της κυρίαρχης ανδρικής οπτικής. Η ανδροκεντρική αυτή γνώση διαχέεται και στην εκπαίδευση ως επιστημονικό κλάδο, ανεξάρτητα από το φύλο των εμπλεκομένων με το πεδίο της εκπαίδευσης, δηλαδή ανεξάρτητα από το φύλο των συγγραφέων των σχολικών εγχειριδίων ή από το φύλο των εκπαιδευτικών και των μαθητών.

Αρχικά, κυρίως χάρη στις φεμινιστικές διεκδικήσεις, γίνεται σαφής η ανάγκη να εισέλθουν περισσότερες γυναίκες στον χώρο της εκπαίδευσης και στην επιστήμη, έτσι ώστε να προσφέρονται ίσες δυνατότητες και να επιφυλάσσεται ίδια αντιμετώπιση των μαθητών και των μαθητριών στην σχολική τάξη. Αυτή η

διεκδίκηση ισότητας των δύο φύλων στην εκπαίδευση προβάλλει το ζήτημα του φύλου στον χώρο της εκπαίδευσης και της επιστήμης. (Brickhouse, 2001, σσ. 282-283)

Όμως, η προσπάθεια να αυξηθεί η συμμετοχή των γυναικών στα διάφορα επίπεδα της εκπαίδευσης, διεκδικώντας ισότητα με τους άνδρες στο πλαίσιο ενός φιλελεύθερου φεμινισμού, δεν συνιστά το πλέον επίκαιρο αίτημα για τον επιστημονικό κλάδο της εκπαίδευσης. Η διεκδίκηση αυτή συνιστά απλώς την επιτρεπτικότητα της ένταξης των γυναικών στις ήδη διαμορφωμένες δραστηριότητες, χωρίς να διασφαλίζονται οι αναγκαίες προϋποθέσεις για τη θωράκιση των γυναικών όταν αυτές εισέρχονται μέσα σε έναν κόσμο που είναι κόσμος των ανδρών. (Noddings, 2009, σσ. 510-517). Για ποιο λόγο το πρόγραμμα μαθημάτων, παραδείγματος χάριν, να μην εμπεριέχει ζητήματα τα οποία αφορούν τις ζωές των γυναικών; Σύμφωνα με τη Noddings, ένας μετασχηματισμός του προγράμματος μαθημάτων μπορεί να περιλαμβάνει και ζητήματα τα οποία σχετίζονται με τις γυναίκες. Διαφορετικά, οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα αποκλείονται από ένα πρόγραμμα μαθημάτων το οποίο βασίζεται εξ ολοκλήρου στη γνώση η οποία προκύπτει από τις εμπειρίες των ανδρών και δεν συμπεριλαμβάνει δραστηριότητες και ανησυχίες των γυναικών, οι οποίες θα πρόσθεταν στο πρόγραμμα μαθημάτων προβλήματα της καθημερινής ζωής και νέες θεματικές. Γενικότερα, η μη ενασχόληση με το ζήτημα του φύλου στον χώρο της εκπαίδευσης διαιωνίζει τα έμφυλα στερεότυπα και γενικά τον ανδροκεντρικό κόσμο. (Noddings, 2009, σ. 510-517)

Όμως, αυτού του είδους η φεμινιστική διεκδίκηση της ισότητας των ευκαιριών για τις γυναίκες και τους άνδρες στον χώρο της εκπαίδευσης δεν θίγει το ζήτημα του πώς συγκροτείται η γνώση. (Brickhouse, 2001, σσ. 282-283). Ο σκοπός της εκπαίδευσης για τη διαμόρφωση κοινωνικών στάσεων οι οποίες δεν απαξιώνουν το γυναικείο φύλο ασφαλώς διατηρεί την αξία του, προκειμένου να συνεχιστεί η προσπάθεια να μην παραγκωνίζεται και να μην διαστρεβλώνεται το γυναικείο φύλο εντός των εκπαιδευτικών πλαισίων και πρακτικών. Η γυναίκα καλείται να αποσυνδεθεί από χαρακτηριστικά όπως η αδυναμία, η ανάγκη υπακοής στην πατριαρχία, η ανάγκη ταύτισής της με ορισμένες συμπεριφορές. Όμως, η φεμινιστική επιστημολογία εξετάζει το πώς συγκροτείται η γνώση στη βάση της έμφυλης νοηματοδότησης και αυτό είναι το κύριο επίδικο στο κεφάλαιο αυτό.

Με άλλα λόγια, η φεμινιστική επιστημολογία μπορεί να προβάλλει μια διαφορετική θεώρηση σε σχέση με τη συζήτηση για τη διεκδίκηση απλώς και μόνο τυπικής ισότητας μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας στον χώρο της εκπαίδευσης. Δεν περιορίζεται στα δικαιώματα πράξης αναφορικά με τη ζωή των γυναικών αλλά διεκδικεί δικαιώματα για τον καθορισμό της γνώσης. Διεκδικεί επιστημική οπτική στη γνωσιακή συγκρότηση και υπερασπίζεται τη συμπερίληψή της μέσα στο πλαίσιο των επιστημικών αξιών. Η φεμινιστική επιστημολογία αφορά τον τρόπο με τον οποίο ο καθένας σκέφτεται τη συγκρότηση της γνώσης, που συνδέεται με την έμφυλη ταυτότητα του. Επομένως, η συμπερίληψη των παραδοχών της φεμινιστικής επιστημολογίας στη συζήτηση για την εκπαίδευση ως επιστημονικό κλάδο προκύπτει ως ένα αρκετά εύλογο αίτημα το οποίο αξίζει να διερευνηθεί. Πώς θα μπορούσε να ανασυγκροτηθεί η εκπαίδευση, έτσι ώστε να λάβει υπόψη τις παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας;

Ξεκινώντας με ορισμένες γενικές επισημάνσεις, σημειώνεται ότι, σύμφωνα με τους Grumet & McCoy, το κοινωνικά κατασκευασμένο φύλο των μαθητών μέσα στην εκάστοτε κοινωνία αλληλοδιαπλέκεται με τον τρόπο που τα άτομα αυτά ως μαθητές και μαθήτριες βιώνουν την εκπαίδευση ως θεσμό. Οι γυναίκες, όπως και οι άνδρες, έχουν κοινωνικά κατασκευασμένες εμπειρίες εν σχέσει και με την κουλτούρα τους, βάσει των οποίων ανταποκρίνονται στα γνωσιακά συστήματα του κόσμου. Η αυτοβιογραφική φωνή των γυναικών αναφορικά με τις ζωές τους στόχευε να τοποθετήσει τις εμπειρίες τους στη δημόσια ζωή της κοινωνίας. Αντίστοιχα, στην εκπαίδευση, η στροφή προς το αυτοβιογραφικό στοιχείο ζητούσε τις εκπαιδευτικές εμπειρίες των μαθητών και των εκπαιδευτικών. Ο κάθε εκπαιδευτικός καλείται να δίνει σημασία σε εκπαιδευτικές εμπειρίες που διαφέρουν από τη δική του. (Grumet & McCoy, 1997, σσ. 5, 12-13). Αυτή η αρχική στροφή στη διαφορετικότητα λειτουργεί ως ερέθισμα και ανοίγει τη συζήτηση για τη διερεύνηση της πολλαπλότητας της φεμινιστικής επιστημολογίας εν σχέσει με το πεδίο της εκπαίδευσης.

Σύμφωνα με την ShirleyPendlebury, η φεμινιστική επιστημολογία αμφισβητεί ένα απομονωμένο γνωσιακό υποκείμενο το οποίο «θεάται τον κόσμο από το πουθενά» και υποστηρίζει, αντίθετα, ότι η γνώση συγκροτείται από μια οπτική σε συγκεκριμένο κάθε φορά τόπο και χρόνο και, με τον τρόπο αυτό, το γνωσιακό υποκείμενο φαίνεται ότι έχει επίδραση στην παραγόμενη κάθε φορά γνώση. (Pendlebury, 1998, σσ. 176-177). Παραδείγματος χάριν, όπως αναλύθηκε στο

δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας, η Longino και η Nelson, η καθεμία στη δική της φεμινιστική εμπειριστική θεωρία, συλλαμβάνουν το γνωσιακό υποκείμενο ως άτομα τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους μέσα σε μια επιστημονική ή επιστημολογική κοινότητα και θέτουν την παραγόμενη επιστημονική γνώση στο κοινωνικό περιβάλλον, στις κοινωνικές σχέσεις και τα αντίστοιχα πλαίσια. (Longino, 1990, σσ. 68-69, 231· Nelson, 1990, σσ. 255-256)

Στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πρακτικής, όμως, τίθεται το ερώτημα: Πώς είναι δυνατόν να λαμβάνεται υπόψη το γνωσιακό υποκείμενο χωρίς να υπονομεύεται η ίδια η εκπαίδευση ως επιστήμη; Η Pendlebury επικαλείται την Code η οποία υποστηρίζει ότι η απόδοση σημασίας στο γνωσιακό υποκείμενο είναι προϋπόθεση για την αντικειμενικότητα η οποία καλείται, με τον τρόπο αυτό, να αποσυνδεθεί από τη θέα από πουθενά. Η Pendlebury λοιπόν, θεωρεί την απόδοση σημασίας στο γνωσιακό υποκείμενο ως προϋπόθεση, πέρα από την αντικειμενικότητα της γνώσης, και για την εκπαιδευτική διεργασία. (Pendlebury, 1998, σσ. 177-178)

Ακόμη, σύμφωνα με τους Grumet & McCoy, η φεμινιστική έρευνα στον χώρο της εκπαίδευσης υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση ως θεσμός είναι αποκομμένη από την οικογένεια αλλά και από το γενικότερο κοινωνικό περιβάλλον των παιδιών. Αρχίζει να αντιτίθεται στον διαχωρισμό δημοσίου και ιδιωτικού, αλλά και στη διάκριση γνωσιακού υποκειμένου και γνωσιακού αντικειμένου, υποστηρίζοντας ότι όλη η έρευνα πρέπει να είναι κοινωνικά πλαίσιοθετημένη και το σχολείο να μην απομονώνεται από τον κόσμο. (Grumet & McCoy, 1997, σσ. 2,3,17)

Επιπλέον, η φεμινιστική έρευνα έχει υποστηρίξει ότι η εκπαιδευτική πολιτική αναπτύσσεται πάνω σε παραδοσιακά ανδρικούς κανόνες, δραστηριότητες και αξίες, όπως είναι η ανεξαρτησία, η κυριαρχία και το διανοητικό στοιχείο. Αντίθετα, το συναίσθημα, η εμπιστοσύνη, η διεργασία και η αλληλεξάρτηση παραγκωνίζονται, καθώς θεωρούνται χαρακτηριστικά συσχετιζόμενα με τις γυναίκες. (Wallin, 2001, σ. 30)

Σύμφωνα με την Vendramin, η φεμινιστική επιστημολογία, όπως και η εκπαιδευτική έρευνα, έρχεται αντιμέτωπη με ό,τι θεωρείται ως δεδομένο και μπορεί να ανοίξει τον δρόμο στην εκπαιδευτική έρευνα προς μια «οπτική από την άλλη πλευρά» (a view from the other side), προς μια διαφορετική οπτική στην έρευνα για την εκπαίδευση ως επιστημονικό κλάδο. Επομένως, η φεμινιστική επιστημολογία

μπορεί να συμβάλει σε μια ανασυγκρότηση της έρευνας για την εκπαίδευση, θέτοντας για διερεύνηση παραμελημένες πλευρές της και προσθέτοντας νέες οπτικές και ζητητικές, όπως θα φανεί στη συνέχεια της εργασίας. Σύμφωνα με τη Vendramin, η απόρριψη από τη φεμινιστική επιστημολογία της αντίληψης του αφηρημένου και καθολικού γνωσιακού υποκειμένου και η ένταξη του γνωσιακού υποκειμένου σε συγκεκριμένες κάθε φορά κοινωνικές σχέσεις διεκδικεί την αξίωση οι εκπαιδευτικοί και οι ερευνητές να ασχοληθούν και να μελετήσουν τον χαρακτήρα της θέσης τους μέσα στα κοινωνικά και εκπαιδευτικά φαινόμενα και την οπτική υπό την οποία τα μελετούν. (Vendramin, 2012, σ. 94)

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, για την ανασυγκρότηση της έρευνας για την εκπαίδευση στη βάση της φεμινιστικής επιστημολογίας, επανέρχεται το ερώτημα με ποιον τρόπο μπορούν να αξιοποιηθούν οι διαφορετικές φεμινιστικές επιστημολογικές θεωρίες στον χώρο της εκπαίδευσης. Στις επόμενες ενότητες γίνεται προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα αυτό.

5.2 Φεμινιστικός εμπειρισμός και εκπαίδευση

Ξεκινώντας τη διερεύνηση της αξιοποίησης του φεμινιστικού εμπειρισμού στον χώρο της εκπαίδευσης, πρέπει να σημειωθεί αρχικά ότι, σύμφωνα με τη DiStefano, ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός αποτελεί την αντίστοιχη επιστημολογική κατηγορία του φιλελεύθερου φεμινισμού (liberal feminism). (Di Stefano, 1990, σ. 73). Ο φιλελεύθερος φεμινισμός ως ρεύμα στη φεμινιστική σκέψη στοχεύει στην άρση της έμφυλης ανισότητας στην κοινωνία. Στη βάση αυτή, υπερασπίζεται την ισότητα ανδρών και γυναικών και διατείνεται ότι οι άνδρες έχουν συγκροτήσει τους θεσμούς με τέτοιο τρόπο ώστε να εκμεταλλεύονται τις γυναίκες. Επομένως, σύμφωνα με τον φιλελεύθερο φεμινισμό, η αλλαγή των θεσμών καθίσταται αναγκαία, προκειμένου οι γυναίκες να είναι ίσες με τους άνδρες. (Παπαγεωργίου, 2004, σσ. 108-109)

Στον φιλελεύθερο φεμινισμό στον χώρο της εκπαίδευσης, αντίστοιχα, στόχος καθίσταται η τυπική ισότητα των δύο φύλων στον θεσμό της εκπαίδευσης, η δυνατότητα πρόσβασης των δύο φύλων σε κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζεται ότι η εκπαίδευση δεν πρέπει να επηρεάζεται από το φύλο των

συμμετεχόντων σε αυτή. (Βασιλοπούλου, 2013, σ. 1). Συνεπώς, αντίστοιχα και στην εφαρμογή και οικειοποίηση του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού στο πεδίο της εκπαίδευσης, στόχος είναι η παροχή ίσων δυνατοτήτων σε άνδρες και γυναίκες στην επιστημονική εκπαίδευση και σε ό,τι αφορά την επιστήμη, καθώς και ίση συμμετοχή των γυναικών και ανδρών στον χώρο της εκπαίδευσης και της επιστήμης. Επομένως, στο πλαίσιο της θεωρίας του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού, η ισότητα των δύο φύλων στον θεσμό της εκπαίδευσης σε συνδυασμό με την αυστηρή εφαρμογή των επιστημονικών μεθόδων αξιώνει να εξαλείψει τον ανδροκεντρισμό της επιστήμης.

Αρχικά, λοιπόν, στο πλαίσιο του φιλελεύθερου φεμινισμού, γίνεται προσπάθεια να καταπολεμηθεί ο σεξισμός στον χώρο της εκπαίδευσης. Καταδεικνύεται ο παθητικός ρόλος των γυναικών που ενυπάρχει σε βιβλία και σε εικόνες, γι' αυτό και προτείνεται η κριτική στην έμφυλη διάκριση στην τάξη, διεκδικώντας την ίση πρόσβαση των αγοριών και κοριτσιών στις εκπαιδευτικές δυνατότητες και στους εκπαιδευτικούς πόρους, στη βάση της ισότητας ανδρών και γυναικών. Ο φιλελεύθερος φεμινισμός στην εκπαίδευση, και ο αντίστοιχος πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός, διεκδικούν για τις γυναίκες να έχουν τα δικαιώματα των ανδρών, χωρίς, όμως, η θεωρία αυτή να θέτει προς εξέταση τους λόγους που καθιστούν αναγκαία την επίδικη πρόταση. (Grumet&McCoy, 1997, σσ. 7-9). Επομένως, ζητούμενο στην οικειοποίηση του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού στον χώρο της εκπαίδευσης είναι οι γυναίκες να προστεθούν στον χώρο των ανδρών επιστημόνων, τηρώντας βέβαια την επιστημονική μεθοδολογία, πιστεύοντας ότι έτσι θα ξεπεραστούν οι προκαταλήψεις της ανδροκεντρικής επιστήμης. Στο πλαίσιο αυτό, επιδιώκεται μια εκπαίδευση που δεν θα διαχωρίζει τα δύο φύλα ως προς τις δυνατότητες και τις επιλογές τους και, με τον τρόπο αυτό, θα είναι σε θέση να αντιτίθεται στις σεξιστικές προκαταλήψεις.

Από την άλλη, όμως, ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός, ενώ συμβάλλει στη συνειδητοποίηση ότι οι ανδροκεντρικές προκαταλήψεις ενυπάρχουν στον επιστημονικό κλάδο της εκπαίδευσης, επιμένει να εντάσσει τη συμβολή του στο πλαίσιο που ορίζει η παραδεδομένη επιστήμη. (Harding, 1993, σσ. 51-53). Είναι αναμενόμενο, λοιπόν, η επιστημολογία αυτή να επιδιώκει να ενταχθεί και μέσα στην υπάρχουσα εκπαίδευση. Με άλλα λόγια, όπως ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός δεν απορρίπτει τους κανόνες επιστημονικής έρευνας αλλά ασκεί κριτική στον τρόπο με τον οποίο ασκούνται, έτσι και η προσαρμογή του φεμινιστικού εμπειρισμού στον

χώρο της εκπαίδευσης δεν θα διεκδικούσε βαθιά αλλαγή της ίδιας της εκπαίδευσης αλλά απλώς μια αυστηρότερη τήρηση των κανόνων και διακηρύξεών της, άρα και την απόδοση των ίδιων δυνατοτήτων για το γυναικείο και το ανδρικό φύλο στον θεσμό της εκπαίδευσης. Να σημειωθεί, όμως, ότι η θέση αυτή, πιστή στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό, δημιουργεί ένα είδος εύλογης αντίφασης με τη διακήρυξη του φιλελεύθερου φεμινισμού ότι είναι αναγκαία η αλλαγή των θεσμών, άρα και της εκπαίδευσης, προκειμένου να επιτευχθεί ισότητα ανδρών και γυναικών. Διαλύοντας την αντίφαση, υποστηρίζεται ότι η αλλαγή αυτή στην εκπαίδευση σύμφωνα με αυτή τη θεωρία φαίνεται πως αφορά τη συμπερίληψη των γυναικών και δεν πρόκειται για μια πιο ριζική αλλαγή.

Μια απλή προσθήκη των γυναικών στον χώρο της επιστήμης, όμως, μέσω της άρσης του έμφυλου διαχωρισμού στην εκπαίδευση που προσφέρει ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός μπορεί μεν να αποτέλεσε σημαντική φεμινιστική διεκδίκηση ως αφετηριακή θεώρηση της φεμινιστικής επιστημολογίας και να θεωρείται ακόμη στον κοινό νοου ως προϋπόθεση για μια δίκαιη εκπαίδευση ως προς τα φύλα, αλλά δεν μπορεί να συνιστά επαρκές στοιχείο για την ανατροπή μιας εν των γεννάσθαι ανδροκρατικής γνώσης. Η διαπίστωση αυτή έρχεται και ως συνέπεια της κριτικής που έχει ασκηθεί στον πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό ότι δεν ασχολείται με τις αδυναμίες της παραδεδομένης επιστήμης και επιστημονικής γνώσης, μια κριτική στην οποία η θεωρία αυτή δεν επιτυγχάνει να απαντήσει. Ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός, λοιπόν, εξεταζόμενος ως προς τα αιτήματα και τις παραδοχές που θα μπορούσαν να τροφοδοτήσουν στο πεδίο της εκπαίδευσης δεν συνιστά ασφαλώς καινοτομία ούτε την προτιμότερη επιλογή εν σχέσει με άλλες φεμινιστικές θεωρίες, αλλά μπορεί κάλλιστα να εκληφθεί ως μια κάποια αφετηρία για τη διερεύνηση περισσότερο ριζοσπαστικών θεωριών της φεμινιστικής επιστημολογίας, προκειμένου να γίνει κατανοητό τι μπορεί να προσφέρει περαιτέρω η φεμινιστική επιστημολογία στη συζήτηση για την εκπαίδευση, πέρα από αυτή την αρχική διεκδίκηση της ισότητας των δύο φύλων στην εκπαίδευση. Είναι σημαντικό ότι μέσα από την κριτική στη θεωρία αυτή, αναδύεται η πεποίθηση, ακόμη και στο εκπαιδευτικό πλαίσιο, ότι η φεμινιστική επιστημολογία και οι διεκδικήσεις της δεν περιορίζοντας σε ένα ζήτημα προσθήκης των γυναικών αλλά είναι αναγκαίο ένα είδος ανατροπής.

Στη συνέχεια, η έρευνα στρέφεται στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό της Helen Longino και της Lynn Hankinson Nelson και στο ερώτημα πώς αυτός θα

μπορούσε να αξιοποιηθεί στον χώρο της εκπαίδευσης. Ξεκινώντας από την ανάλυση της θεωρίας της Longino, επισημαίνεται ο ισχυρισμός της ότι η τεκμηριακή σχέση η οποία αφορά μια κατάσταση πραγμάτων εξαρτάται και από άλλες πεποιθήσεις των ατόμων αναφορικά με τη ζητούμενη τεκμηριακή σύνδεση υπόθεσης και γεγονότος. Καθορίζεται από παραδοχές υποβάθρου και, με τον τρόπο αυτό, συγκροτείται κάθε φορά μέσα στο εκάστοτε πλαίσιο από το οποίο και καθορίζεται. (Longino, 1990, σσ. 40-43, 59). Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα αναφορικά με τη σημασία που έχουν οι παραδοχές υποβάθρου τις οποίες φέρουν μαζί τους τα παιδιά αλλά και αποκτούν κατά τη διαδικασία της γνωσιακής τους συγκρότησης και της μάθησής της. Το πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετείται κάθε φορά η διαδικασία γνωσιακής συγκρότησης, σύμφωνα με τη θεωρία της Longino, επηρεάζει την ίδια τη γνώση. Τα ίδια δεδομένα μπορούν να οδηγούν κάθε μαθητή σε διαφορετική γνωσιακή συγκρότηση, σε διαφορετικά συμπεράσματα από τις ασκήσεις και τους πειραματισμούς που έκανε και τις αντίστοιχες σκέψεις, στη διάνοιξη διαφορετικών διεξόδων και προοπτικών συνέχισης της διαδικασίας γνωσιακής συγκρότησης. Αυτή η διαφορετικότητα της γνωσιακής συγκρότησης η οποία υπεισέρχεται και στον επιστημονικό κλάδο της εκπαίδευσης είναι συμβατή με τη θεωρία της Longino για τον καθοριστικό ρόλο των παραδοχών υποβάθρου στην τεκμηριακή σχέση και εφιστά την προσοχή για την κριτική εξέτασή τους. Η διατήρηση αυτής της γνωσιακής συγκρότησης μέσα σε ορισμένα όρια τα οποία καθορίζονται από τους σκοπούς της εκπαίδευσης και τα επιδιωκόμενα μαθησιακά αποτελέσματα έχει να κάνει με τη συνολική θεωρία της Longino η οποία μπορεί και υπερασπίζεται την αξία της αντικειμενικότητας.

Όπως αναλύθηκε και στο δεύτερο κεφάλαιο, σύμφωνα με τη Longino, οι παραδοχές υποβάθρου οι οποίες νοηματοδοτούν καθοριστικά τις τεκμηριακές σχέσεις μπορεί να εκφράζουν συστατικές αξίες (constitutive values), αξίες οι οποίες καθορίζουν τους κανόνες μιας αποδεκτής επιστημονικής πρακτικής και παράγονται μέσω της κατανόησης των σκοπών της επιστήμης. (Longino, 1990, σσ. 4-5· Longino, 1987, σ. 54). Αυτή η πλευρά της θεωρίας της Longino συνάδει ασφαλώς με την εκπαιδευτική διαδικασία, κατά την οποία οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να εμπεδώσουν τη σχολική γνώση ως μια γνώση αληθή, εμπειρικά επαρκή και δυνάμενη να εξηγηθεί, ως μια γνώση η οποία χαρακτηρίζεται από γνωστικές, συστατικές κατά τη Longino, αξίες. Αυτά τα αξιακά χαρακτηριστικά της ζητούμενης στην εκπαίδευση γνωσιακής συγκρότησης είναι αναγκαία για την θεμελίωση της γνωσιακής

συγκρότησης των μαθητών στον χώρο της εκπαίδευσης, ανεξαρτήτως όμως από τον φεμινιστικό χαρακτήρα της επιστημολογίας της Longino.

Οι παραδοχές υποβάθρου, όμως, σύμφωνα με τη Longino, μπορεί να εκφράζουν και πλαίσιακές αξίες (contextual values), που σημαίνει κοινωνικές, ηθικές, πολιτικές και πολιτισμικές αξίες οι οποίες ανήκουν και εκφράζουν το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα η επιστημονική έρευνα. (Longino, 1990, σσ. 4-5· Longino, 1987, σ. 54). Αυτές οι αξίες συμμετέχουν στη γνωσιακή συγκρότηση των μαθητών, προσδίδοντας μια άλλη πτυχή στη γνωσιακή διεργασία. Πιο συγκεκριμένα, ο τρόπος που θα συγκροτηθεί κάθε φορά η γνώση από τους μαθητές και τις μαθήτριες, οι κρίσεις τους, η ίδια η αποκτούμενη γνώση και η μάθησή της διαποτίζεται από τις πλαίσιακές τους αξίες, τις οποίες έχουν αποκτήσει και από το προσχολικό και εξωσχολικό κοινωνικό και οικογενειακό πλαίσιο αλλά και από το σχολείο, το οποίο επιδρά και καθορίζει τις αξίες των παιδιών. Από τη στιγμή που είναι δυνατόν να διασφαλιστεί η αντικειμενικότητα της γνώσης η οποία συγκροτείται, οι πλαίσιακές αξίες δεν χρειάζεται να απορρίπτονται κατά την ανάλυση της γνωσιακής συγκρότησης των μαθητών. Αντίθετα, στο πλαίσιο της θεωρίας της Longino, οι πλαίσιακές αξίες ως παραδοχές υποβάθρου που αποκτούν και φέρουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στον θεσμό της εκπαίδευσης μπορεί να συμβάλλουν στην προσπάθεια να μην διαιωνίζεται η ανδροκεντρικότητα της γνώσης. Με άλλα λόγια, παραδοχές υποβάθρου που υπαγορεύονται από τον φεμινιστικό χαρακτήρα της έρευνας και αναγνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες του γυναικείου φύλου μπορούν να συμβάλλουν εμμέσως στην κριτική της ανδροκεντρικότητας της γνώσης και, μέσω αυτής, στη συγκρότηση μιας διαφορετικής επιστημονικής και σχολικής γνώσης, η οποία θα διδάσκεται στους μαθητές και τις μαθήτριες. Επομένως, με την προϋπόθεση διατήρησης του στοιχείου της αντικειμενικότητας, προϋπόθεση για την οποία η Longino ενδιαφέρεται έντονα, αυτή η πλευρά της θεωρίας της Longinoομοφωνεί με την εκπαιδευτική διαδικασία.

Αφού οι τεκμηριακές σχέσεις, σύμφωνα με τη Longino, στηρίζονται σε παραδοχές υποβάθρου, αν αλλάζουν αυτές οι παραδοχές υποβάθρου σε έναν συλλογισμό, αλλάζει κάθε φορά και ο τρόπος θεώρησης του φύλου στην κοινωνία και, συνεπώς, αλλάζει και η κοινωνική κατασκευή του φύλου στο πλαίσιο του θεσμού της εκπαίδευσης. Επομένως, η σημασία των παραδοχών υποβάθρου των μαθητών είναι μεγάλη όχι μόνο για τη γνωσιακή τους συγκρότηση αλλά στο πλαίσιο

αυτής και για τον τρόπο με τον οποίο συγκροτούν κοινωνικά το φύλο, μια διεργασία που εντάσσεται με έναν ευρύτερο τρόπο στη μάθηση. Η εκπαίδευση στηρίζεται, λοιπόν, στις παραδοχές υποβάθρου των μαθητών αλλά συγκροτεί και η ίδια νέες παραδοχές υποβάθρου στους μαθητές και τις μαθήτριες, οι οποίες είναι καθοριστικές για τη μετέπειτα γνώση. Ακόμη, καλείται να ανατρέψει παραδοχές υποβάθρου οι οποίες οδηγούν σε μονόπλευρη και προτατειλημένη αντιμετώπιση των πραγμάτων και να ανατρέψει, επίσης, εκείνες τις παραδοχές υποβάθρου οι οποίες θεμελιώνουν μια απαξιώτική για τις γυναίκες κοινωνική κατασκευή του φύλου.

Σύμφωνα με τη Longino, το γνωσιακό υποκείμενο συνίσταται ως μια αλληλεπιδραστική διαλογική επιστημονική κοινότητα, η οποία υποβάλλει σε κριτική και τροποποιεί τη γνωσιακή συγκρότηση που μπορεί να προκύψει από διαφορετικά άτομα. (Longino, 1990, σσ. 68-69, 231). Στην εκπαιδευτική διαδικασία, μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες μαζί με τους εκπαιδευτικούς συγκροτούν μια οιονεί επιστημονική κοινότητα με την ευρύτερη έννοια, ως μια ομάδα ενδιαφερομένων για την επιστημονική και σχολική γνώση, μια ομάδα η οποία αλληλεπιδρά και υποβάλλει σε κριτική και τροποποιεί τη γνωσιακή συγκρότηση των επιμέρους ατόμων, εν προκειμένω των μαθητών στην τάξη, και, παράλληλα, τοποθετείται μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, στην προκειμένη περίπτωση των μαθητών ως ατόμων.

Στρεφόμενη στην επιστημική αξία της αντικειμενικότητας, η Longino υποστηρίζει ότι οι παραδοχές υποβάθρου οι οποίες επιδρούν στη γνωσιακή συγκρότηση μπορούν να τροποποιηθούν ως απάντηση στον δημόσιο κριτικό έλεγχο στον οποίο υπόκεινται, μέσω του οποίου διασφαλίζεται η αντικειμενικότητα της επιστημονικής κοινότητας (Longino, 1990, σ. 70-73). Μια μικρογραφία αυτής της διεργασίας της επιστημονικής κοινότητας μπορεί να θεωρηθεί ότι συγκροτείται κατά κάποιο τρόπο μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία στο πλαίσιο της σχολικής τάξης. Οι μαθητές και οι μαθήτριες, δρώντας αλληλεπιδραστικά ως γνωσιακά υποκείμενα εντάσσονται μέσα στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και μπορούν να υπερασπίζονται, να τροποποιούν ή και να εγκαταλείπουν ορισμένες παραδοχές υποβάθρου ως απάντηση στην κριτική η οποία ασκείται τόσο μέσα στην μικρογραφία της δικής τους οιονεί επιστημονικής κοινότητας της τάξης και του σχολείου όσο και έξω από αυτό. Με τον τρόπο αυτό, η γνώση η οποία συγκροτείται και μαθαίνεται στη

σχολική τάξη είναι δυνατόν να συνάδει με την αντικειμενική γνώση στα πρότυπα της θεωρίας της Longino.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Longino, οι παραδοχές υποβάθρου οι οποίες τελικά εισέρχονται στην τεκμηριακή σχέση που αφορά μια κατάσταση πραγμάτων έχουν περάσει από μια μετασχηματιστική εξέταση εκ μέρους της επιστημονικής κοινότητας. (Longino, 1990, σσ. 76-79, 216). Κατά τον παραλληλισμό της σχολικής τάξης με μια επιστημονική κοινότητα που επιχειρείται εδώ, αυτή η μετασχηματιστική εξέταση των παραδοχών υποβάθρου υποστηρίζεται εδώ ότι μπορεί να καταστεί δυνατή, σε μια περιορισμένη, βέβαια, διάσταση. Οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να συμμετέχουν σε δημόσιους τόπους συζήτησης, σε συναντήσεις με άλλα σχολεία ή άλλες ευρύτερες ομάδες, κατά τις οποίες θα γίνονται παρουσιάσεις, ερωτήσεις και συζητήσεις για τη γνώση την οποία οι μαθητές και οι μαθήτριες αναγνωρίζουν και οικειώνονται στο σχολείο αναφορικά με συγκεκριμένα ζητήματα. Αυτή η επιστημονική κοινότητα των μαθητών ως ενδιαφερόμενων για τη σχολική γνώση απαντά στην κριτική η οποία ασκείται στο πλαίσιο του κριτικού διαλόγου. Ακόμη, οι μαθητές και οι μαθήτριες εισάγονται στη χρήση δημόσια αναγνωρισμένων κανόνων αναφορικά με την κριτική η οποία σχετίζεται με τους στόχους της επιστημονικής κοινότητας. Οι μαθητές και οι μαθήτριες αντιλαμβάνονται τη σημασία των γνωστικών αξιών για την σχολική γνώση αλλά και τη σημασία την οποία έχουν και οι κοινωνικές αξίες στην εφαρμογή των συγκροτούμενων γνώσεων. Μαθαίνουν να υπερασπίζονται τους αποδεκτούς επιστημονικούς κανόνες και τίθενται μέσα στα όριά τους κατά τη γνωσιακή συγκρότηση και τη μάθησή της. Τέλος, αναφορικά με τους μαθητές και τις μαθήτριες ως επιστημονική κοινότητα έχει μεγάλη σημασία το τέταρτο κριτήριο της Longino για την επίτευξη της μετασχηματιστικής κριτικής, η ανάγκη ισότητας διανοητικής δικαιοδοσίας μέσα στην επιστημονική κοινότητα. Οι μαθητές και οι μαθήτριες οι οποίοι συγκροτούν τη δική τους επιστημονική κοινότητα έχουν όλοι ικανότητες συμμετοχής στην αντίστοιχη γνωσιακή συγκρότηση, χωρίς να αποκλείονται ή να υποτιμώνται ορισμένοι εξ αυτών λόγω των κοινωνικών χαρακτηριστικών τους, όπως είναι το φύλο. Εξοικειωμένοι με ένα τέτοιο πλαίσιο γνωσιακής συγκρότησης στο σχολείο, οι μαθητές και οι μαθήτριες αποκτούν τη βάση για την ενασχόλησή τους με την επιστήμη και κυρίως με τη σχολική γνώση μέσα σε αυτό το πλαίσιο.

Επομένως,, σύμφωνα με τη Longino, η άσκηση της επιστήμης με φεμινιστικό τρόπο είναι δυνατή με τη χρησιμοποίηση παραδοχών υποβάθρου με κατάλληλο τρόπο και σε αντίθεση με αυτές της κυρίαρχης επιστήμης.(Longino, 1990, σ. 214). Ο χαρακτηρισμός φεμινιστική για αυτόν τον τρόπο συγκρότησης της γνώσης αφορά μια σύλληψη της Longino η οποία στηρίζεται στη σημασία των παραδοχών υποβάθρου στη γνωσιακή συγκρότηση και στον τρόπο που οι παραδοχές υποβάθρου είναι δυνατόν να υπηρετούν φεμινιστικές αξίες. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η Longino δίνει σημασία στις παραδοχές υποβάθρου που αποτελούν μη επιστημικές αξίες και μάλιστα συγκεκριμένα εκείνες που αναγνωρίζουν και σέβονται την ιδιαιτερότητα του γυναικείου φύλου και εμπλουτίζουν την επιστημονική γνώση προβάλλοντας ζητήματα που αποσιωπώνται. Επομένως, μια τέτοια φεμινιστική επιστήμη, όπως την αναλύει η Longino, μπορεί να ενταχτεί στην εκπαιδευτική διεργασία, καθώς, όπως φάνηκε από την παραπάνω ανάλυση, είναι σε θέση να ανταποκρίνεται και στα κανονιστικά χαρακτηριστικά της επιστημονικής γνώσης που περιλαμβάνουν τις επιστημικές αξίες αλλά και στα ιδανικά μιας πολιτικής κοινότητας ή και ολόκληρης της κοινωνίας.

Ακόμη, οι παραδοχές υποβάθρου των μαθητών αλλά και της ίδιας της παραγόμενης σχολικής γνώσης οι οποίες χρησιμοποιούνται στην εκπαιδευτική διαδικασία και υπόκεινται σε κάποιου είδους εξέταση και κριτική από τους μαθητές και τις μαθήτριες ως μια οιονεί επιστημονική κοινότητα, μπορούν να επηρεάσουν κάθε φορά την αντίστοιχη γνωσιακή συγκρότηση, καταδεικνύοντας, χάρη στην κοινωνική τους φύση, τον κοινωνικά κατασκευασμένο χαρακτήρα ορισμένων εννοιών, όπως είναι και η έννοια φύλο. Οι μαθητές και οι μαθήτριες, με τον τρόπο αυτό, μαθαίνουν να δίνουν σημασία στις κοινωνικές τους αξίες και τις αξιοποιούν στον σχηματισμό εννοιών. Η σύλληψη του φύλου, της έννοιας της γυναίκας και όλα τα ζητήματα που περιλαμβάνουν και αφορούν το φύλο μπορούν να καθορίζονται από αυτή την κοινωνική θεώρηση της Longino και από την απόδοση μείζονος σημασίας στις παραδοχές υποβάθρου.

Προχωρώντας την έρευνα προς τη θεωρία της Nelson, η οποία αποτελεί, επίσης, σημαντική θεωρία στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό, επισημαίνεται η θέση της ότι η ένταξη του γνωσιακού υποκειμένου σε κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια, η οποία σχετίζεται με την αντίστοιχη γνώση, είναι ανάγκη να καθορίζεται και από το φύλο. (Nelson, 1993, σσ. 121-122). Η επικέντρωση την έρευνας στο

γνωσιακό υποκείμενο και στα χαρακτηριστικά του κατά τη γνωσιακή συγκρότηση στη φεμινιστική επιστημολογία της Nelson αφορά και μπορεί να συσχετιστεί με την εκπαιδευτική διαδικασία στο σχολείο, κατά την οποία οι μαθητές και οι μαθήτριες αποκτούν τη θέση του γνωσιακού υποκειμένου στη διεργασία της γνωσιακής συγκρότησης και της μάθησής της. Στο πνεύμα της θεωρίας της Nelson, λοιπόν, οι οπτικές των μαθητών ως γνωσιακών υποκειμένων τοποθετούνται μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, όπως αντίστοιχα συμβαίνει με τις ανδροκεντρικές και τις φεμινιστικές οπτικές στη φεμινιστική επιστημολογία, και βρίσκονται εντός των έμφυλων σχέσεων της συγκεκριμένης κοινωνίας μέσα στην οποία τίθενται.

Με ποιον τρόπο θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στον χώρο της εκπαίδευσης η έννοια της επιστημολογικής κοινότητας της Nelson ως η κύρια έννοια του φεμινιστικού εμπειρισμού της; Υποστηρίζεται ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες αποτελούν τη δική τους επιστημολογική κοινότητα η οποία καθημερινά συγκροτεί γνώση κατά την εκπαιδευτική διεργασία στην τάξη και διαθέτει κοινούς συστατικούς και ρυθμιστικούς κανόνες και αντίστοιχες πρακτικές που χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη ομάδα. Οι μαθητές και οι μαθήτριες ως γνωσιακά υποκείμενα στον χώρο της εκπαίδευσης καθορίζονται από τις σχέσεις με την αντίστοιχη επιστημολογική κοινότητα στην οποία ανήκουν. Καθορίζονται μάλιστα όχι μόνο από τη δική τους στενή επιστημολογική κοινότητα των μαθητών αλλά και έμμεσα από την κοινότητα της επιστήμης και από την ευρύτερη κοινότητα, καθώς η Nelson υποστηρίζει ότι η ίδια η ευρύτερη κοινότητα εκλαμβάνεται ως μια κοινότητα επιστήμης. (Nelson, 1990, σσ. 15). Η εργασία υποστηρίζει ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες στο σχολείο λειτουργούν συνεργατικά μέσα στις δικές τους επιστημολογικές κοινότητες, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν ως το γνωσιακό υποκείμενο σε αυτή τη διεργασία συγκρότησης γνώσης και οικειοποίησης της σχολικής γνώσης. Η επιστημολογική κοινότητα των μαθητών κατά τη διεργασία της συγκεκριμένης κάθε φορά γνωσιακής συγκρότησης μπορεί να λαμβάνει υπόψη τις έμφυλες εμπειρίες και σχέσεις, οικειοποιούμενη αυτό το θετικό χαρακτηριστικό της φεμινιστικής κοινότητας ως επιστημολογικής κοινότητας.

Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι οι επιστημολογικές κοινότητες των μαθητών τοποθετούνται κάθε φορά στον χρόνο και στον τόπο και μεταβάλλονται σε συνάρτηση με πολλούς παράγοντες. Εξελίσσονται σταδιακά, στη βάση της πορείας της σχολικής εκπαίδευσης των παιδιών και της αντίστοιχης μάθησης και γνωσιακής

συγκρότησης η οποία επιτυγχάνεται μέσα σε αυτές, διατηρώντας συνεχώς τον ενιαίο τους χαρακτήρα και τη δυναμική τους ως επιστημολογικών κοινοτήτων, χάρη στην σύνδεση των μαθητών μεταξύ τους αλλά και με τους δασκάλους και το ευρύτερο σχολικό περιβάλλον. Οι μαθητές και οι μαθήτριες ως ομάδα, ως επιστημολογική κοινότητα, φέρουν μαζί τους όλο το κοινωνικό τους υπόβαθρο, συμπεριλαμβανομένων και αξιών, από την ευρύτερη κοινότητα στην οποία ανήκουν, ένα κοινωνικό υπόβαθρο το οποίο ασφαλώς είναι ετερόκλητο και ποικίλο μεταξύ των μαθητών αλλά που δεν εμποδίζει τη συγκρότηση των μαθητών της τάξης ως μιας επιστημολογικής κοινότητας με κοινούς συστατικούς και ρυθμιστικούς κανόνες. Ανάμεσα σε όλα αυτά, φέρουν αλλά και συγκροτούν εκ νέου, μέσα από την εκπαιδευτική διεργασία, έμφυλες εμπειρίες, οι οποίες συνδιαμορφώνουν τη γνώση που παράγεται και οικειοποιείται στο σχολείο.

Επισημαίνεται, ακόμη, η θέση της Nelson ότι οι επιστημολογικές κοινότητες χαρακτηρίζονται από κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές, πλαίσια και δραστηριότητες, η διερεύνηση των οποίων είναι καθοριστική για τη μελέτη του τρόπου γνωσιακής παραγωγής. (Nelson, 1990, σ. 297). Υποστηρίζεται ότι οι επιστημολογικές κοινότητες των μαθητών έχουν τις δικές τους πρακτικές και δραστηριότητες, οι οποίες αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για τη γνωσιακή συγκρότηση των παιδιών στο σχολείο. Οι σχέσεις των μαθητών μεταξύ τους αλλά και με το ευρύτερο περιβάλλον του σχολείου, η στάση του εκπαιδευτικού απέναντι στα όσα συμβαίνουν καθημερινά, το πλαίσιο στο οποίο τίθεται κάθε φορά ένα ζήτημα που ανακύπτει, οι καθημερινές δραστηριότητες των μαθητών στο σχολείο, όλα αυτά τα χαρακτηριστικά των επιστημολογικών κοινοτήτων των μαθητών, τα οποία περικλείουν και έμφυλες εμπειρίες, αναδεικνύουν τον πρωταρχικό ρόλο των επιστημολογικών κοινοτήτων στη γνωσιακή συγκρότηση των μαθητών.

Όλα αυτά βέβαια δεν προσδίδουν αμιγώς φεμινιστικά χαρακτηριστικά στη γνωσιακή συγκρότηση των μαθητών, καθώς η συμπερίληψη των έμφυλων σχέσεων στους παράγοντες εξέτασης της πλαισιοθέτησης των μαθητών ως γνωσιακών υποκειμένων ασφαλώς δεν εντάσσεται κατ' ανάγκη σε μια φεμινιστική θεωρία. Η επιστημολογική κοινότητα των μαθητών δεν συνδέεται ως προς το περιεχόμενο με τη φεμινιστική επιστημολογική κοινότητα, καθώς έχει διαφορετικό σκοπό, κανόνες και πρακτικές και διαφορετική σχέση με την ευρύτερη κοινότητα. Βάσει αυτής της συλλογιστικής, λοιπόν, υποστηρίζεται ότι ο χώρος της εκπαίδευσης μπορεί να

οικειοποιηθεί τον φεμινιστικό εμπειρισμό της Nelson στη βάση της έννοιας της επιστημολογικής κοινότητας η οποία έχει εξέχουσα θέση στην προσέγγιση της Nelson. Όμως, στη σύνδεση αυτή, το φεμινιστικό στοιχείο είναι στο παρασκήνιο, καθώς μπορεί απλώς να εννοηθεί ως αναλογία με τη φεμινιστική επιστημολογική κοινότητα που καταδεικνύει η Nelson. Επομένως, σε αυτή την προσπάθεια αξιοποίησης του φεμινιστικού εμπειρισμού της Nelson στον χώρο της εκπαίδευσης προκύπτει ότι αναδεικνύεται και έχει σημασία η ίδια έννοια της επιστημολογικής κοινότητας, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί με πολλαπλούς τρόπους σε διάφορα πλαίσια.

Επομένως, αναφορικά με την εκπαίδευση, η έρευνα του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού απομακρύνεται από την αξίωση του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού για αυστηρή εφαρμογή των επιστημονικών μεθόδων η οποία στοχεύει στην εξάλειψη του ανδροκεντρισμού της επιστήμης και στην παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση των δύο φύλων και στρέφεται σε διαφορετικές αξιώσεις που αφορούν την ίδια τη γνωσιακή συγκρότηση και την ανάλυση της γνώσης, επισημαίνοντας τον κοινωνικό χαρακτήρα της. Υποστηρίζεται ότι η μελέτη του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού δεν προσφέρει μια πολύ ανατρεπτική θεωρία για το πεδίο της εκπαίδευσης, αλλά δίνει τη δυνατότητα να ιδωθεί και να κατανοηθεί η εκπαιδευτική διεργασία με έναν εναλλακτικό τρόπο και, επιπλέον, δίνει στους μαθητές και τις μαθήτριες τη δυνατότητα να εξοικειωθούν με ένα ευρύτερο πλαίσιο γνωσιακής συγκρότησης. Πιο συγκεκριμένα, διερευνώντας τη δυνατότητα οικειοποίησης του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού στο πλαίσιο της εκπαίδευσης δείχτηκε ότι, στο πνεύμα της θεωρίας της Longino, οι πλαισιακές αξίες ως παραδοχές υποβάθρου που αποκτούν οι μαθητές και οι μαθήτριες είναι καθοριστικές στην κατεύθυνση αναστολής της ανδροκεντρικότητας της γνώσης. Επιπλέον, η εξοικείωση των μαθητών με τον τρόπο που πρέπει να συγκροτείται η επιστημονική κοινότητα σύμφωνα με τη θεωρία της Longino, καθώς και με την κριτική της καταλληλότητας κάθε φορά των αντίστοιχων παραδοχών υποβάθρου, μπορεί να ξεκινήσει από τον επιστημονικό κλάδο της εκπαίδευσης. Δευτερευόντως, στο πνεύμα της θεωρίας της Nelson, δείχτηκε ότι οι οπτικές των μαθητών ως γνωσιακών υποκειμένων τοποθετούνται μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο το οποίο περιλαμβάνει τις έμφυλες σχέσεις της αντίστοιχης κοινωνίας. Οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να συγκροτούν και να συγκροτούνται κάθε φορά ως μια επιστημολογική κοινότητα η

οποία να λαμβάνει υπόψη τις έμφυλες εμπειρίες και σχέσεις κατά τη γνωσιακή παραγωγή και τη μάθηση.

Επομένως, υποστηρίζεται ότι ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός εξεταζόμενος στο πλαίσιο του χώρου της εκπαίδευσης είναι σημαντικός διότι ανοίγει έναν νέο τρόπο θεώρησης της γνωσιακής συγκρότησης στην εκπαίδευση, ο οποίος αναδεικνύει κυρίως τη σημασία των παραδοχών υποβάθρου για αυτή. Η χρησιμότητά του για την εκπαιδευτική έρευνα είναι αυτή ακριβώς η διάνοιξη νέων δυνατοτήτων κατά τη μελέτη και ανάλυση της εκπαιδευτικής διεργασίας.

Με ποιον τρόπο θα μπορούσε να οικειοποιηθεί ο χώρος της εκπαίδευσης μια φεμινιστική επιστημολογία με ριζοσπαστικότερο χαρακτήρα η οποία διεκδικεί μια σφαιρικότερη οπτική στη γνώση; Επιχειρώντας να απαντήσει το ερώτημα αυτό, η επόμενη ενότητα στρέφεται στη διερεύνηση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς εν σχέσει με την εκπαίδευση ως επιστημονικό κλάδο.

5.3 Φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς και εκπαίδευση

Υπό ποίους όρους η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς μπορεί να αφορά τη μαθησιακή διενέργεια αναγνώρισης και οικείωσης της γνώσης στο σχολείο; Ξεκινώντας αυτή τη διερεύνηση και ανοίγοντας αρχικά μια παρένθεση αξίζει να επισημανθεί ότι δύο ρεύματα της φεμινιστικής σκέψης φαίνεται ότι αντιστοιχούν κατά μια πολύ γενική έννοια στη φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς στο πλαίσιο της φεμινιστικής επιστημολογίας. Πιο συγκεκριμένα, ο μαρξιστικός φεμινισμός υποστηρίζει ότι η καταπίεση των γυναικών είναι ριζωμένη στον καπιταλισμό και, επομένως, για την άρση της γυναικείας καταπίεσης, είναι αναγκαία η αλλαγή της κοινωνίας, καθώς η πατριαρχία εκλαμβάνεται σε αναλογία με τον καπιταλισμό. Σύμφωνα με τον μαρξιστικό φεμινισμό, λοιπόν, η εκπαίδευση ως θεσμός αναπαράγει τις έμφυλες σχέσεις μέσα στον καπιταλισμό, ενώ η απελευθέρωση των γυναικών μπορεί να συμβεί μόνο με την ανατροπή του καπιταλισμού. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός, από την άλλη, προβάλλει τις γυναίκες ως διαφορετικές από τους άνδρες και στοχεύει ακριβώς στον διαχωρισμό των δύο φύλων αλλά και στην κατάργηση του καπιταλισμού και της πατριαρχίας που θέτουν τη γυναίκα σε κατώτερη θέση. (Βασιλοπούλου, 2013, σσ. 1-2· Παπαγεωργίου, 2004, σσ. 110-114)

Στρεφόμενοι τώρα στην ίδια τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς η οποία είναι το αντικείμενο διερεύνησης αναφορικά με το πεδίο της εκπαίδευσης σημειώνεται ότι η αρχική μορφή της η οποία υποστηρίζει ότι οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα κατέχουν κεντρική θέση στην ανατροφή των παιδιών και στη φροντίδα των αναγκών των άλλων μελών μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον προβάλλει, με τον τρόπο αυτό, μια παραδοσιακή εικόνα της γυναίκας. (Hartsock, 1983, σ. 288). Παρόλο που διεκδικεί την ενασχόληση με τις ανάγκες των γυναικών, η έμφασή της σε αυτό το στερεότυπο της μητέρας και νοικοκυράς του σπιτιού ως το κύριο χαρακτηριστικό στο οποίο στηρίζεται η θεωρία δεν μπορεί να διεκδικήσει μεγάλες αξιώσεις στην οικειοποίησή της σε μια εκπαιδευτική διαδικασία η οποία λαμβάνει υπόψη παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας. Η κατάδειξη στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ότι οι ανάγκες των γυναικών δεν ικανοποιούνται από την κοινωνία δεν επαρκεί για την απόρριψη της ανδρικής κυριαρχίας. Όμως, η μελέτη της θεωρίας της Hartsock φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της γνώσης την οποία αποκτούν οι μαθητές και οι μαθήτριες στο σχολείο. Δεν είναι εύλογο το αίτημα οι μαθητές και οι μαθήτριες να αποκτούν γνώση η οποία αναγνωρίζει τη μεροληψία της κυρίαρχης ανδροκεντρικής κοσμοεικόνας;

Το ζήτημα της γνώσης σύμφωνα με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς τιθέμενο στο πλαίσιο της εκπαίδευσης γίνεται περισσότερο ξεκάθαρο κατά τη μελέτη του έργου της Sandra Harding. Στο πνεύμα της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, η Harding υποστηρίζει ότι η παραδοσιακή εκπαίδευση των αγοριών αναφορικά με την επιστήμη δεν είναι η πλέον κατάλληλη, ώστε να πρέπει απλώς να επεκταθεί ή να διασφαλιστεί περαιτέρω και στα κορίτσια με τη μορφή ίσων εκπαιδευτικών δυνατοτήτων. Η στερεοτυπική ανδροκεντρική εκπαίδευση δεν διαχέει μια ορθή κατανόηση της επιστήμης και κατ' επέκταση της σχολικής γνώσης. (Harding, 1991, σσ. 30-31). Υπό ποίους όρους οι μαθητές και τις μαθήτριες μπορούν να μάθουν να οικειώνονται με έναν διαφορετικό τρόπο τη γνώση;

Η Harding ανοίγει αυτή τη συζήτηση, επισημαίνοντας ασφαλώς ότι στο σχολείο δεν βρίσκονται όλοι οι μαθητές και τις μαθήτριες στη θέση την οποία προκρίνει η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς αναφορικά με την καταλληλότερη αφετηρία της έρευνας, άρα στη θέση των γυναικών ως κοινωνικά καταπιεσμένων. Επισημαίνει ότι, πέρα από τις κοινωνικά περιθωριοποιημένες μαθήτριες, υπάρχουν και μαθητές ευρωπαίοι άρρενες, προερχόμενοι από οικογένειες

με πολύ καλή οικονομική κατάσταση, οι οποίοι, σύμφωνα με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν ανήκουν στους καταπιεσμένους, λόγω του φύλου τους και της κοινωνικοοικονομικής τους κατάστασης. Εντασσόμενοι μέσα στη συλλογιστική της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, οι μαθητές αυτοί καλούνται να συγκροτήσουν γνώση από τις συγκεκριμένες κοινωνικές θέσεις και ταυτότητές τους στις οποίες βρίσκονται, οι οποίες δεν θεωρούνται οι πλέον κατάλληλες και ευρείες βάσει αυτής της επιστημολογίας της σκοπιάς, καθώς η ευρύτερη οπτική στη γνώση παρέχεται, σύμφωνα με τη φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς, από τη σκοπιά των γυναικών ως κοινωνικά καταπιεσμένων, ως αποτέλεσμα σχέσεων μεταξύ της μερικής σκοπιάς την οποία διαθέτει ο κυρίαρχος ως προς τη γνώση και της ευρύτερης σκοπιάς του κυριαρχούμενου. Το ερώτημα που τίθεται προς απάντηση εδώ είναι υπό ποιους όρους είναι δυνατή αυτή η γνωσιακή συγκρότηση, η συμπερίληψη των μη εχόντων τη φεμινιστική σκοπιά. (Harding, 1991, σ. 272)

Μαθητές και μαθήτριες συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ασχολούνται με ζητήματα τα οποία θεωρούνται ως γνώση άλλων ομάδων. Ο Iddo Landau ισχυρίζεται ότι η ποικιλία οπτικών ως επιστημικό κίνητρο μπορεί να επιτευχθεί απλώς χάρη στη συμπερίληψη γνωσιακών υποκειμένων τα οποία μπορούν να παρουσιάζουν αυτές τις διαφορετικές οπτικές, αντί για τη συμπερίληψη γνωσιακών υποκειμένων τα οποία ανήκουν κάθε φορά στις αντίστοιχες συγκεκριμένες ομάδες. (Landau, 2008, σ. 1087). Μια τέτοια δυνατότητα, όμως, δεν αποκλείεται στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, παράλληλα, βέβαια, με τη διατήρηση των γυναικών ως βασικών γνωσιακών υποκειμένων που προβάλλουν την δική τους οπτική στη γνωσιακή διεργασία. Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν συνεπάγεται αδυναμία εξέτασης των διαφορετικών οπτικών. Κάθε άλλο, αφού δίνει πρόσβαση στις οπτικές περιθωριοποιημένων ομάδων που δεν εισακούονται στην κυρίαρχη γνώση.

Πιο συγκεκριμένα, η Harding ασφαλώς δεν υποστηρίζει ότι στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς η γνώση πρέπει να παράγεται μόνο από γυναίκες. Κάλλιστα, αν οι άνδρες συμπεριλάβουν στις αφηγήσεις της σκέψης τους τις ζωές των γυναικών, μπορούν να διατηρήσουν την κοινωνική ταυτότητά τους ως ανδρικά υποκείμενα, τα οποία, όμως, έχουν λάβει υπόψη τους τη φεμινιστική ανάλυση και, υπό το φως της γυναικείας οπτικής, να αναστοχαστούν, στη συνέχεια, τις δικές τους ζωές με τρόπο λιγότερο παραποιημένο από τις παραδεδομένες περιγραφές και

ενδεχομένως περισσότερο αντιπροσωπευτικό της κοινωνικής ολότητας. Μπορούν να αναστοχάζονται κριτικά τις ζωές τους σχηματίζοντας και δικαιολογώντας τις πεποιθήσεις τους, υπερνικώντας τον αυτοματικό τρόπο σκέψης και την κεκτημένη αυθόρμητη συνείδηση την οποία έχουν εσωτερικεύσει, κάποτε και ανεπίγνωστα, λόγω της παραδοσιακά κυρίαρχης ανδροκεντρικής θέσης τους. Η ύπαρξη συγκεκριμένων εμπειριών δεν είναι αναγκαία για την επίτευξη λιγότερο μεροληπτικής γνώσης βάσει της οπτικής της ζωής των γυναικών. Τα ανδρικά υποκείμενα μπορούν να παραμένουν στη θέση τους αλλά να αναστοχάζονται κριτικά τις ζωές τους ως άνδρες οι οποίοι λαμβάνουν υπόψη τη φεμινιστική θεωρία και, με τον τρόπο αυτό, να μάθουν να συγκροτούν λιγότερο παραποιημένη γνώση σε σχέση με την κυρίαρχη θεωρούμενη ως ουδέτερη αλλά ανδροκεντρική οπτική, η οποία αναγνωρίζει την ανάγκη κριτικής εξέτασης κατά το δυνατόν περισσότερων παραδοχών υποβάθρου διαφορετικών γνωσιακών υποκειμένων.(Harding, 1991, σ. 286-287)

Στο πνεύμα της θεωρητικής πρότασης της Harding, μπορεί να υποστηριχτεί ότι ο αναστοχασμός των ανδρών, αναφορικά με τη ζωή τους, υπό το φως της γυναικείας οπτικής, μπορεί να πραγματοποιηθεί κατ' αναλογία και στη σχολική τάξη στο πλαίσιο της εκπαίδευσης. Η λιγότερο μεροληπτική και λιγότερο παραποιημένη γνώση την οποία υποστηρίζει η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς έχει τη δυνατότητα να παράγεται όχι μόνο από τις μαθήτριες, και μάλιστα από αυτές που προέρχονται από άλλη χώρα ή από οικογένειες με χαμηλό εισόδημα. Οι μαθητές και μαθήτριες, ανεξαρτήτως φύλου και άλλων κοινωνικών χαρακτηριστικών, μπορούν να μαθαίνουν τη νέα γνώση, όπως υποστηρίζει η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, εκκινώντας από την οπτική της ζωής των γυναικών αλλά χρησιμοποιώντας, στη συνέχεια, αυτή την παραγόμενη γνώση για να σκεφτούν κριτικά τις δικές τους διαφορετικές ζωές. Με τον τρόπο αυτό, είναι δυνατόν να συγκροτήσουν γνώση λιγότερο παραποιημένη σύμφωνα με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, αλλά διατηρώντας την κοινωνική θέση και κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Μπορούν να προχωρήσουν τη σκέψη τους πέρα από τις παραδεδωμένες πεποιθήσεις που είναι κοινός τόπος λόγω της θέσης στην οποία βρίσκονται. Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς εστιάζει το ενδιαφέρον της στην αξιοποίηση και καθοριστική επίδραση του επιστημικού προνομίου που διαθέτει για περαιτέρω γνωσιακή συγκρότηση. Βάσει της έναρξης της σκέψης από τις ζωές των γυναικών,

στηριζόμενοι και λαμβάνοντας υπόψη τις προϋποθέσεις της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, οι μαθητές και οι μαθήτριες ξεπερνούν την κοινωνική τους κατάσταση στη σκέψη τους, παρόλο που συνεχίζουν στην πραγματικότητα να βρίσκονται μέσα σε αυτή. Παράλληλα, όμως, δίνουν σημασία στα κοινωνικά χαρακτηριστικά εν σχέσει με τη γνώση, αφού χρησιμοποιούν ως αφετηρία τις ζωές μιας ιδιαίτερης μικρότερης ή ευρύτερης κοινωνικής ομάδας, τις ζωές διαφορετικών γυναικών, προκειμένου να μπορούν με αυτόν τον τρόπο να αναγνωρίζουν και να οικειώνονται μια λιγότερο παραποιημένη γνώση. Σε όλη αυτή τη διεργασία, η αντικειμενικότητα της γνώσης δεν εγκαταλείπεται αλλά ισχυροποιείται, καθώς η διαφορετικότητα των ποικίλων φωνών στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς επεκτείνει την οπτική της γνώσης και εντατικοποιεί την κριτική εξέταση των παραδοχών που ενυπάρχουν σε αυτή.

Τι σημαίνει, όμως, ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες πρέπει να λάβουν υπόψη τους τη φεμινιστική ανάλυση και, στη συνέχεια, να παραγάγουν περαιτέρω γνώση για τις δικές τους ζωές; Οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να αξιοποιήσουν τα πλεονεκτήματα του τρόπου παραγωγής της γνώσης σύμφωνα με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, από την επιδραστικότητα της ζωής των γυναικών στη γνώση ως αφετηριακή παραδοχή της φεμινιστικής έρευνας για τη γνωσιακή συγκρότηση. Μπορούν να συγκροτήσουν νέα κριτικά ερωτήματα για τις σχέσεις των έμφυλων υποκειμένων αλλά και, ευρύτερα, για κοινωνικά ζητήματα. Μπορούν να μάθουν να σκέφτονται πέρα από τη δική τους θέση στο παρόν, από μια θέση την οποία μπορούν να παραγάγουν δυναμικά ως εναλλακτική εξέλιξη στο μέλλον. Μπορούν να συνειδητοποιήσουν πώς ορισμένα ζητήματα δεν είναι φυσιολογική απόρροια της ίδιας της ζωής αλλά απορρίπτονται από άτομα που αντιστέκονται στην καθεστηκυία τάξη, όπως είναι οι γυναίκες φεμινίστριες. Μπορούν να δίνουν σημασία στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων και ιδιαίτερα συγκεκριμένων ομάδων οι οποίες έχουν περιθωριοποιηθεί στο παρελθόν ή στο παρόν και να λαμβάνουν υπόψη αυτά τα στοιχεία για τη γνωσιακή συγκρότηση. Αυτό το είδος διαλεκτικού αναστοχασμού εν σχέσει με κοινωνικά ζητήματα φαίνεται, λοιπόν, να ανοίγει μια νέα προοπτική στη γνωσιακή συγκρότηση, καθώς και στη συγκρότηση της ταυτότητας των μαθητών ως γνωσιακών υποκειμένων.

Ο Landau απορρίπτει τον ισχυρισμό ότι μπορεί να υποστηριχτεί εκ των προτέρων ότι ορισμένα γνωσιακά υποκείμενα θα αποκτήσουν ευρύτερη γνώση από

άλλους, απορρίπτοντας παράλληλα και τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς. Υποστηρίζει ότι δεν είναι αναγκαίο τα διαφορετικά κοινωνικά στοιχεία να επηρεάζουν τη γνώση διαφορετικά αλλά είναι δυνατόν να προκύψουν παρόμοια αποτελέσματα. Πέραν τούτου, ισχυρίζεται ότι οι κοινωνικές καταστάσεις έχουν σύνθετο χαρακτήρα και περικλείουν, εκτός από την κοινωνικοοικονομική κατάσταση, και στοιχεία όπως πρακτικές, κανόνες, ενδιαφέροντα και προτιμήσεις. Το γυναικείο και το ανδρικό φύλο δεν διαφέρουν σε κάθε πτυχή των κοινωνικών καταστάσεων αλλά μπορεί να έχουν την ίδια στάση απέναντι σε ένα φαινόμενο και αυτές οι κοινές πτυχές των κοινωνικών καταστάσεων επηρεάζουν και αυτές τη γνώση. (Landau, 2008, σσ. 1082-1084). Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, όμως, υποστηρίζει ότι η οπτική των γυναικών συμβάλλει στη γνωσιακή συγκρότηση λειτουργώντας, κυρίως, ως σημείο αφετηρίας για νέες κριτικές αναλύσεις. Δεν έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα ούτε υπερασπίζεται τον απόλυτο διαχωρισμό ανδρών και γυναικών σε κάθε επίπεδο, αλλά προβάλλει έναν τρόπο αξιοποίησης της οπτικής των γυναικών στη γνωσιακή συγκρότηση.

Εισερχόμενος στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, που είναι και το επίδικο εδώ, ο Landau διατείνεται ότι ο έλεγχος των επιχειρημάτων και των γνωσιακών ισχυρισμών είναι αναγκαίος στη γνωσιακή συγκρότηση, ανεξάρτητα από εάν τα γνωσιακά υποκείμενα διαθέτουν ορισμένα επιστημικά πλεονεκτήματα. Ως τέτοια επιστημικά πλεονεκτήματα θεωρεί την οπτική των γυναικών στην φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, αλλά και τη νοημοσύνη, τη φαντασία, τη συγκέντρωση, καθώς και την ίδια την τύχη. Ο Landau υποστηρίζει ότι τα στοιχεία αυτά δεν εξασφαλίζουν ευρύτερη γνώση αλλά αποτελούν μόνο πιθανές ενδείξεις για αυτή. Ο Landau υποστηρίζει, λοιπόν, ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να μάθουν να ακολουθούν αυτή τη γνωσιακή διεργασία, την οποία πρέπει να διδάσκονται στο σχολείο. Τονίζει ότι έχει σημασία οι μαθητές και οι μαθήτριες να εξετάζουν την ορθότητα των επιχειρημάτων και να μην ασχολούνται με το ποιος τα συγκροτεί. (Landau, 2008, σσ. 1085-1087)

Η οικειοποίηση, όμως, της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς στο πλαίσιο της εκπαίδευσης δεν συνεπάγεται την απουσία ελέγχου των επιχειρημάτων και των γνωσιακών ισχυρισμών που αυτή συστήνει. Προσφέρει έναν εναλλακτικό τρόπο σκέψης, που επιτρέπει την άσκηση των μαθητών στη διαδικασία κριτικού αναστοχασμού της ζωής τους και στη διαδικασία συγκρότησης γνωσιακών ισχυρισμών οι οποίοι διαφέρουν από την παραδεδομένη γνώση, όχι μόνο ως προς το

περιεχόμενό τους αλλά και ως προς τον τρόπο που δικαιολογούνται, καθώς στηρίζονται στις παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες θα αποκοπούν από τη διεργασία μύησης στην επιχειρηματολογία και στον έλεγχο των επιχειρημάτων, η οποία μπορεί να διδάσκεται ως διεργασία και ως ικανότητα που καλείται να εμφυσηθεί στους μαθητές και τις μαθήτριες ανεξάρτητα από το αν θα υπάρξει μια υιοθέτηση ιδεών από τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς. Τα νέα κριτικά ερωτήματα που θα ανακύπτουν από την οικειοποίηση της επιστημολογίας της σκοπιάς μπορούν να εξετάζονται βάσει της παραδεδεγμένης διεργασίας εξέτασης επιχειρημάτων. Η εισαγωγή ενός εναλλακτικού τρόπου σκέψης δεν απορρίπτει αλλά εντείνει τη διαδικασία κρίσης.

Αυτή η συνεχής επίκληση της Harding στη συγκρότηση μιας λιγότερο μεροληπτικής και λιγότερο παραποιημένης γνώσης βάσει της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς μπορεί να φαίνεται ως προκλητική δήλωση γενικά αλλά ακόμη περισσότερο σε μια οικειοποίησή της στον χώρο της εκπαίδευσης. Ωστόσο, η Harding έχει τονίσει επανειλημμένα ότι δεν επικαλείται βιολογικές διαφορές των φύλων ούτε παίρνει τις ίδιες τις εμπειρίες των γυναικών ως θεμέλιο της γνώσης. Συγκροτεί έναν τρόπο γνωσιακής αναζήτησης ο οποίος θεωρείται ότι οδηγεί σε λιγότερο παραποιημένες και λιγότερο μεροληπτικές περιγραφές, πεποιθήσεις και εξηγήσεις του κόσμου και των κοινωνικών σχέσεων. Επομένως, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς στο πλαίσιο της εκπαίδευσης θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μια εναλλακτική θεώρηση για τη γνωσιακή συγκρότηση εν σχέσει κυρίως με κοινωνικά ζητήματα, χωρίς αυτό να περιορίζει το εύρος της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, η οποία αποτελεί μια θεώρηση η οποία στηλιτεύει τη γνώση ως ανδροκρατική στη φάση της δημιουργίας της και δεν αφορά μόνο τη γνώση η οποία έχει έμφυλο αντικείμενο. Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς πραγματεύεται εσωτερικά τη γνώση δεν την εξετάζει αιτιακά εν σχέσει, παραδείγματος χάριν, με τον αριθμό των γυναικών στα επιστημονικά εργαστήρια.

Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, λοιπόν, εισέρχεται ποικιλοτρόπως στη συζήτηση για την επιστημονική εκπαίδευση. Φαίνεται να αναδύεται μια δυνατότητα ευρύτερης γνώσης από τη σκοπιά των γυναικών. Σύμφωνα με την Cassandra Pinnick, όμως, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς μπορεί να

ενισχύσει τη σκοπιά των γυναικών στα εκπαιδευτικά προγράμματα αλλά, παράλληλα, μπορεί να επιφέρει την υποβάθμιση των εκπαιδευτικών πόρων για τους άνδρες, να υποτιμήσει τους άρρενες μαθητές και να μην λάβει υπόψη τις ανάγκες τους, τα ενδιαφέροντα και τις ικανότητές τους. Μια τέτοια διεργασία δεν είναι, σε καμία περίπτωση, η ζητούμενη στην εκπαίδευση. (Pinnick, 2008, σ. 1056)

Η ένσταση αυτή, όμως, έχει ήδη αντικρουστεί προκαταβολικά από τη Harding, η οποία υποστηρίζει ότι οι άνδρες μπορούν να συμπεριλαμβάνουν στις αφετηρίες της σκέψης τους τις ζωές των γυναικών και να αναστοχάζονται κριτικά τις ζωές τους και τις πεποιθήσεις τους, όπως έχουν κάνει παραδοσιακά και οι γυναίκες, οι οποίες σκέφτονται τη ζωή με τους παραδοσιακούς όρους της κυρίαρχης οπτικής και κάνουν δυνατό έναν διαφορετικό αναστοχασμό με βάση την ιδιαίτερη οπτική που τους επιβάλλει η κυριαρχούμενη θέση τους. (Harding, 1991, σ. 286). Οι άνδρες, λοιπόν, μπορούν να συμμετάσχουν σε μια γνωσιακή συγκρότηση σύμφωνη με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς. Επομένως, δεν είναι ανάγκη να υποβαθμιστεί γενικά η εκπαίδευση των ανδρών σε οποιαδήποτε πτυχή της, προκειμένου να συμπεριληφθεί στην εκπαιδευτική συζήτηση η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς.

Η Pinnick δεν συμφωνεί ότι η σύμπλεξη της πλαισιοθετημένης γνώσης με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς λειτουργεί ως κίνητρο για την υπεράσπιση μιας έμφυλης θεωρίας μάθησης, καθώς ισχυρίζεται ότι η πλαισιοθετημένη γνώση προέρχεται από μια ελαττωματική και αμφισβητούμενη επιστημολογία, από τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, την οποία η ίδια απορρίπτει ως ασυνεπή και αναπόδεικτη. Υποστηρίζει ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν συμβάλλει στην οργάνωση της επιστημονικής εκπαίδευσης για τις γυναίκες και ότι η υιοθέτησή της θα ήταν επιβλαβής για την προαγωγή των εκπαιδευτικών στόχων των γυναικών, καθώς η θεωρία αυτή, υπερασπιζόμενη τις πλαισιοθετημένες πεποιθήσεις και γνώσεις βάσει της σκοπιάς των γυναικών, δεν διεκδικεί εμπράγματα την εξ υπ' αρχής ισότητα πρόσβασης των γυναικών στην επιστήμη και τη σχολική γνώση. Η Pinnick υποστηρίζει ότι οι γυναίκες πρέπει να μπορούν να συμμετέχουν ισότιμα στην επιστημονική δραστηριότητα, όπως και οι άνδρες, και αυτό δεν μπορεί να επιδιωχθεί υποστηρίζοντας μια πλαισιοθετημένη γνώση σύμφωνη με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, αλλά με την κατάδειξη κάθε φορά του καθεστώτος των γυναικών στην επιστήμη. (Pinnick, 2008a, σσ. 1056-1063). Συνεπώς, η

πλαισιοθετημένη γνώση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς δεν συνεπάγεται ότι οι γυναίκες, παρά την περιθωριοποίησή τους, δεν μπορούν να διεκδικούν την πρόσβασή τους στην επιστημονική δραστηριότητα και γνώση. Η περιθωριοποίηση κατανοείται ως καταστασιακό σημείο αφετηρίας και σε καμία περίπτωση ως ιδεατή και διατηρητέα συνθήκη στη ζωή των γυναικών.

Στο πλαίσιο της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, οι γυναίκες βασίζουν την αξίωση ευρύτερης επιστημικής οπτικής στην περιθωριοποίησή τους. Αυτή η περιθωριοποίηση, όμως, δεν μπορεί να είναι επιθυμητή ως στόχος, προκειμένου να διατηρείται το επιστημικό προνόμιο των γυναικών. (Pinnick, 2008a, σ. 1059). Η σκοπιά των γυναικών, όμως, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αφετηρία για μια νέα γνωσιακή συγκρότηση η οποία σε καμία περίπτωση δεν διεκδικεί τον στόχο της κυριαρχίας των γυναικών και της υποταγής των ανδρών.

Ακόμη, σημειώνεται πως η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς υπερασπίζεται πλαισιοθετημένα γνωσιακά υποκείμενα τα οποία βρίσκονται κάθε φορά σε συγκεκριμένα χρονικά, τοπικά, κοινωνικά και πολιτιστικά πλαίσια. (Thayer-Bacon & Turner, 2007, σ. 301). Μέσω της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, ανακινείται το ζήτημα των αναγκών διαφορετικών ανθρώπων οι οποίοι λειτουργούν ως γνωσιακά υποκείμενα ή αντικείμενα. Αυτές οι διαφορετικές ανάγκες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τη συγκρότηση της σχολικής γνώσης. Η γνωσιακή παραγωγή η οποία ανταποκρίνεται στις ανάγκες διαφόρων παραγκωνισμένων κοινωνικών ομάδων, στο πλαίσιο της επιστημολογικής θεωρίας της σκοπιάς, μπορεί να λειτουργεί ως κίνητρο για την ενασχόληση με την επιστήμη ατόμων που ανήκουν σε αυτές τις κοινωνικές ομάδες. (Crasnow, 2008, σ. 1108)

Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς ωθεί τα μέλη των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων να ασχοληθούν συνεργατικά και κριτικά με τα κοινωνικά περιθωριοποιημένα άτομα, προκειμένου να επιτευχθεί η πληρέστερη συγκρότηση της γνώσης σύμφωνα με τις αξιώσεις της. Αυτή η κριτική ενασχόληση προϋποθέτει να μάθει κανείς να ακούει τη φωνή των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ατόμων, να εξετάζει κριτικά τις πρακτικές και τις πεποιθήσεις οι οποίες συντελούν στην περιθωριοποίηση και να ελέγχει κριτικά και τις δικές του πεποιθήσεις ως προς την πιθανή συνέργεια στην παραγωγή μειονεκτικών τοποθετήσεων άλλων ατόμων. (Harding, 1993, σ. 68). Αυτές οι κριτικές ενασχολήσεις και ενέργειες του νου

μπορούν να καλλιεργηθούν μέσα από έναν πολυδιάστατο θεσμό της εκπαίδευσης. Η εκπαίδευση καλλιεργεί την ικανότητα στους μαθητές και τις μαθήτριες να δείχνουν προσοχή και να προσπαθούν να καταλάβουν τους ομιλητές, όχι μόνο τους εκπαιδευτικούς αλλά και κάθε άλλον με τον οποίο μπορεί να έρθουν σε επαφή μέσα στο εκπαιδευτικό πλαίσιο και στην ευρύτερη κοινωνία. Ακόμη, η εκπαίδευση ως θεσμός καλλιεργεί στους μαθητές και τις μαθήτριες την κριτική σκέψη, η οποία είναι απαραίτητη σε διάφορες πτυχές της ζωής τους. Η προσέγγιση των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων και των κοινωνικά περιθωριοποιημένων, έστω και σε ένα διαλογικό επίπεδο, προβάλλει ως αναγκαιότητα για την αυτοσυγκρότηση κάθε ατόμου και τη μακροπρόθεσμη προαγωγή της κοινωνίας.

Η αξιοποίηση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς στον χώρο της εκπαίδευσης, λοιπόν, αξιώνει να μπορεί να συμβάλλει σε μια διαφορετική προσέγγιση της σχολικής γνώσης και των αντίστοιχων πρακτικών, που ενώ ξεκινούν από τις ζωές των γυναικών, στη συνέχεια μπορούν να αφορούν σε όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες, και στα αγόρια και στα κορίτσια. Μέσα από τη θεώρηση αυτή, προβάλλει μια προοπτική απόκτησης μιας λιγότερο παραποιημένης γνώσης μέσω της κριτικής θεώρησης των διαφορετικών ζώων στο πνεύμα της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς. Η προσέγγιση αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί στον χώρο της εκπαίδευσης ως μια εναλλακτική θεώρηση κατανόησης της γνωσιακής συγκρότησης εν σχέσει κυρίως με κοινωνικά ζητήματα. Μοιάζει να είναι κατάλληλη για τη διατύπωση πληρέστερων γνωσιακών ισχυρισμών για ζητήματα που είναι εγγενώς κοινωνικά, χωρίς όμως να αναιρείται το ευρύ πεδίο της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς που αφορά γενικότερα μια εν τω γεννάσθαι ανδροκρατική γνώση.

Με ποιον άλλο τρόπο θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στον χώρο της εκπαίδευσης η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς πέραν του καθαρά φεμινιστικού της χαρακτήρα; Κυρίαρχη θέση σε μια τέτοια ανάλυση έχει ο προσδιορισμός της σκοπιάς. Σημειώνεται ξανά ότι η φεμινιστική σκοπιά στην επιστημολογία αποτελεί ένα δύσκολο επίτευγμα, θεωρούμενο ως αποτέλεσμα έγερσης της φεμινιστικής συνείδησης και ενασχόλησης της με την κοινωνική και πολιτική ζωή. (Code, 1998, σ. 180). Στον θεσμό της εκπαίδευσης και οι μαθητές και μαθήτριες αποκτούν τη δική τους σκοπιά, με την έννοια ενός εποικοδομητικού επιτεύγματος, όχι επειδή απλώς φοιτούν στο σχολείο, αλλά χάρη σε όσα

επιτυγχάνουν κατά τη διάρκεια της φοίτησης τους στο σχολείο. Οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να αναλαμβάνουν συνειδητά αυτό το έργο και να προσπαθούν σε καθημερινή βάση να το φέρουν εις πέρας όσον το δυνατόν καλύτερα. Εμπλέκονται σε μια καθημερινή αλληλεπίδραση μεταξύ τους αλλά και με τους εκπαιδευτικούς και με την ευρύτερη κοινωνία στην οποία ζουν. Η σκοπιά των μαθητών είναι, επίσης, πολύπλευρη και πολλαπλή, καθώς οι μαθητές και οι μαθήτριες, πέρα από το φύλο τους διαθέτουν πληθώρα κοινωνικών χαρακτηριστικών τα οποία φέρουν, όπως είναι η καταγωγή τους και η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους.

Η έννοια σκοπιά, όμως, σημαίνει ένα επίτευγμα το οποίο αναδύεται ως αποτέλεσμα εμπλοκής σε πολιτικό αγώνα μιας ομάδας ανθρώπων οι οποίοι έχουν μια συγκεκριμένη και ως επί το πλείστον υποδεέστερη θέση στις διάφορες ιεραρχικές σχέσεις της κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης, με σκοπό να αναλύσουν και να μεταβάλουν τις συνθήκες της ζωής τους. (Potter, 2006, σσ. 131-132· Potter, 2007, σ. 239). Οι μαθητές και οι μαθήτριες, ως ομάδα με μια συγκεκριμένη θέση στην κοινωνία, δεν εμπλέκονται, βέβαια, σε πολιτικό αγώνα για να αναλύσουν τη ζωή τους. Όμως, συγκροτούν τον δικό τους αγώνα ως ομάδα, με σκοπό όχι μόνο να ανταποκριθούν στις σχολικές απαιτήσεις και στις εκπαιδευτικές προκλήσεις, αλλά και να μπορέσουν σιγά-σιγά να σκεφτούν και να καταλάβουν τι έχουν σκοπό να κάνουν στη δική τους ζωή μεγαλώνοντας. Αυτή η διαδικασία αποτελεί ένα είδος ανάλυσης των συνθηκών ζωής και συνειδητοποίησης που μπορεί να οδηγήσει στη μεταβολή τους.

Η Pendlebury απορρίπτει την υιοθέτηση της «οπτικής από τα κάτω» (view from below), υποστηρίζοντας ότι αυτή έχει καταστροφικές συνέπειες για την εκπαίδευση ως επιστημονικό κλάδο. Υποστηρίζει ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες, εκπροσωπώντας την οπτική από κάτω, δεν μπορούν να έχουν επιστημική δικαιοδοσία πάνω από τον εκπαιδευτικό, καθώς ο εκπαιδευτικός καλείται να διαθέτει την επιστημική δικαιοδοσία. (Pendlebury, 1998, σσ. 179-180) Μήπως, όμως, η οπτική των μαθητών δεν διεκδικεί ασφαλώς επιστημική δικαιοδοσία στη γνώση αλλά αποτελεί ένα σημείο αφετηρίας που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στη μελέτη της γνωσιακής συγκρότησης κατά την εκπαιδευτική διαδικασία; Εξάλλου, είναι φανερό ότι δεν μπορεί να υποστηριχτεί η υιοθέτηση της σκοπιάς των μαθητών ούτε ως μοναδική οπτική ούτε ως επικρατούσα σε κάθε πλευρά γνωσιακής συγκρότησης.

Αυτή η επίκληση στην σκοπιά των μαθητών φέρνει στο προσκήνιο το ερώτημα: Θα μπορούσε να συγκροτηθεί γνώση βάσει της σκοπιάς των μαθητών; Η αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται μεταξύ των μαθητών αλλά και με τους εκπαιδευτικούς στη σχολική τάξη και η ενασχόληση με θέματα που άπτονται της κοινωνίας είναι ζητήματα που ευνοούν τη δυνατότητα γνωσιακής συγκρότησης από τη σκοπιά των μαθητών. Οι μαθητές και οι μαθήτριες είναι υποδεέστεροι γνωσιακά μέσα στη σχολική τάξη, με την έννοια ότι δεν μπορούν να βρίσκονται στο ίδιο γνωσιακό επίπεδο με τον εκπαιδευτικό. Όμως, ασφαλώς δεν χρειάζεται να θεωρούνται υποδεέστεροι σε άλλα επίπεδα, όπως η ικανότητα αλληλεπίδρασης και ανάπτυξης κοινωνικών αξιών και δεξιοτήτων.

Θα μπορούσε η ζωή των μαθητών να αποτελέσει σημείο αφετηρίας της έρευνας για τον χώρο της εκπαίδευσης; Βάσει της μελέτης της ζωής των μαθητών μπορούν να διατυπωθούν κριτικά ερωτήματα για τα ζητήματα που αφορούν τη διδασκαλία και τη σχολική ζωή. Όμως, ένας τέτοιος προσανατολισμός ασφαλώς διαφοροποιείται από μια γνωσιακή συγκρότηση βάσει της σκοπιάς των μαθητών, η οποία έχει μεγάλη βαρύτητα στη συζήτηση για την επιστημολογία της σκοπιάς στο πεδίο της εκπαίδευσης. Οι ζωές των μαθητών μπορούν να θεωρηθούν ως βάση αφετηρίας για μια εναλλακτική γνωσιακή συγκρότηση, σε μια περιορισμένη διάσταση, η οποία αφορά και συμβάλλει στην κατανόηση των ζητημάτων που αντιμετωπίζουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στο σχολείο και των σχέσεών τους με το σύνολο της κοινωνίας. Παραδείγματος χάριν, μέσα από αυτή τη συζήτηση αναδύονται τα ερωτήματα πώς βιώνουν οι μαθητές και οι μαθήτριες τον ρόλο τους στο σχολείο, με ποιον τρόπο οι αντιδράσεις τους και η συμπεριφορά τους στην τάξη μπορεί να επηρεάζει τη μαθησιακή τους πορεία, υπό ποίους όρους οι σχέσεις μαθητών και εκπαιδευτικού είναι καθοριστικές για τη μαθησιακή διαδικασία. Γενικότερα, αναδεικνύονται ερωτήματα για τη μελέτη της γνωσιακής συγκρότησης των μαθητών στο σχολείο εν σχέσει με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των μαθητών, τις σχέσεις μεταξύ τους, τις σχέσεις τους με τις οικογένειές τους και τις συναναστροφές τους. Όλα αυτά τα ερωτήματα ασφαλώς έχουν διατυπωθεί και μελετώνται στους κλάδους της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας, όμως, η θεωρία της σκοπιάς εδώ τα αναδεικνύει ως σημαντικά χάρη στην αφετηρία και στην επικέντρωσή τους στον ίδιο τον μαθητή, επισημαίνοντας ότι είναι σημαντικά και για

την πολύπλευρη μελέτη της γνωσιακής συγκρότησης των μαθητών στο πεδίο της εκπαίδευσης.

Με βάση τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, έχει υποστηριχτεί ότι οι εκπαιδευτικοί παρουσιάζουν τη γνώση από τη δική τους κοινωνική οπτική και καλούνται να το συνειδητοποιούν. (Schumann, 2016, σ. 10). Στην εκπαιδευτική διαδικασία, όμως, όπου η γνώση διδάσκεται συγκροτούμενη, πέρα από την κοινωνική κατάσταση των εκπαιδευτικών συντελείται και η κοινωνική κατάσταση των μαθητών.

Συμπερασματικά, λοιπόν, η οικειοποίηση της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς στο πλαίσιο της εκπαίδευσης μπορεί να αξιοποιήσει τα πλεονεκτήματα της γνωσιακής συγκρότησης από την οπτική της ζωής των γυναικών. Εμφανίζεται, όμως, δευτερευόντως, η δυνατότητα επιστημολογίας βάσει της σκοπιάς των μαθητών, η οποία μπορεί να μην έχει ξεκάθαρα φεμινιστικό χαρακτήρα, κινείται όμως στο πνεύμα της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς αναφορικά με την έναρξη της έρευνας από τις καθημερινές ζωές των κοινωνικά ή γνωσιακά πιο περιθωριοποιημένων ατόμων. Επομένως, υποστηρίζεται στην εργασία αυτή ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς εντασσόμενη στον χώρο της εκπαίδευσης συνιστά μια ισχυρή αλλά και αρκετά ανατρεπτική θεωρία, καθώς υπερασπίζεται μια νέα γνώση την οποία μπορούν να συγκροτήσουν και να οικειοποιηθούν όλοι οι μαθητές και οι μαθήτριες ανεξαρτήτως του φύλου τους. Πρόκειται για την εκκίνηση από την οπτική της ζωής των γυναικών αλλά και τη χρησιμοποίηση της παραγόμενης γνώσης από τους μαθητές και τις μαθήτριες για να σκεφτούν κριτικά τις δικές τους διαφορετικές ζωές. Ανασυστήνει ριζικά τη θεώρηση για τη συγκρότηση της γνώσης, εφόσον εισάγει θεωρία με φεμινιστικό πρόσημο αλλά, ταυτόχρονα, συμπεριλαμβάνει όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες. Επιπλέον, προωθεί την καλλιέργεια ενός νέου διαφορετικού τρόπου σκέψης πέρα από τη θέση του καθενός.

Η επόμενη ενότητα εξετάζει μια φεμινιστική θεωρία η οποία είναι καίρια στη συζήτηση για την εκπαίδευση, τη θεωρία της φροντίδας σύμφωνα με τη Noddings, η οποία παρεμβάλλεται σε αυτό το σημείο της εργασίας, προκειμένου να διερευνήσει περαιτέρω αλλά από άλλη σκόπευση τη φεμινιστική έμφαση στο γυναικείο στοιχείο.

5.4 Η θεωρία της φροντίδας στην εκπαίδευση

Η θεωρία της φροντίδας (caring theory) αποτελεί μια φεμινιστική πρόκληση στην εκπαίδευση, η οποία απηχεί και εκφράζει στοιχεία φεμινιστικών προκλήσεων στην παραδεδεγμένη επιστημολογία, άρα στοιχεία φεμινιστικής επιστημολογίας. (Pendlebury, 1998, σ. 181). Τι προσβύει η θεωρία της φροντίδας, όπως αναπτύσσεται από τη Nel Noddings; Ποιοι είναι οι τρόποι αξιοποίησης και εφαρμογής της στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα; Η ενότητα αυτή επιχειρεί να απαντήσει σε αυτό το ερώτημα και, δευτερευόντως, να διερευνήσει τη σχέση της θεωρίας της φροντίδας με τη φεμινιστική επιστημολογία.

Η θεωρία της φροντίδας, την οποία αναπτύσσει η Noddings εξετάζει την ηθική σημασία στις παραδοσιακές ασχολίες των γυναικών που βασίζονται στη φυσική φροντίδα η οποία είναι οικεία στις γυναίκες. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία της φροντίδας, όπως συγκροτείται από τη Noddings, είναι ριζωμένη στη δεκτικότητα (receptivity), τη σχέση (relatedness) και την αποκριτικότητα (responsiveness), ως χαρακτηριστικά των γυναικών τα οποία δεν είναι ουσιοκρατικά και βιολογικά καθορισμένα αλλά βασίζονται στις εμπειρίες των γυναικών. Η Noddings επισημαίνει μάλιστα ότι η κουλτούρα της φροντίδας θεωρείται γυναικεία συνήθεια, καθώς έχει συνδεθεί κυρίως με τις συνήθειες των γυναικών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορεί να υιοθετηθεί και από άνδρες. Η έννοια φροντίδα μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε ανθρώπινη αλληλεπίδραση, καθώς αντιπροσωπεύει τον ενδεδειγμένο τρόπο αντιμετώπισης των ανθρώπων. Η Noddings στηρίζει τη γυναικεία αντιμετώπιση των ηθικών προβλημάτων στη φροντίδα. Υποστηρίζει ότι γυναίκες συνήθως αυτοπροσδιορίζονται ως ηθικοί δρώντες βάσει της ικανότητάς τους να φροντίζουν. Η θεωρία της φροντίδας, λοιπόν, προέρχεται από τη σύλληψη του ηθικού χαρακτήρα των γυναικών ως ατόμων που φροντίζουν. Στηρίζεται στις συγκεκριμένες συνθήκες, δίνει έμφαση στο συγκεκριμένο και όχι σε γενικές αρχές. Στη θεωρία αυτή, το άτομο τοποθετείται και θέτει το ηθικά προβλήματα μέσα σε συγκεκριμένες καταστάσεις, ασχολείται με τα άτομα τα οποία εμπλέκονται σε αυτά και θεωρεί ότι έχει ευθύνη για τις επιλογές εν σχέσει με το συγκεκριμένο κάθε φορά ηθικό πρόβλημα. Η έννοια φροντίδα εμφανίζεται στη θεωρία αυτή ως μια μορφή σχεσιακής (relational) ηθικής, καθώς αναφέρεται στην αλληλόδραση μεταξύ των ανθρώπων οι οποίοι επιδίδονται σε σχέσεις προσφοράς και αποδοχής της φροντίδας. Τα άτομα τα οποία προβαίνουν σε ηθικές συμπεριφορές εύλογα επιδιώκουν να φροντίζουν ο ένας τον άλλον. (Noddings,

1984, σσ. 2, 8, 40-46, 96, 182· Noddings, 1988, σσ. 139-141· Noddings, 2006, σ. 228· Noddings, 2009, σσ. 513-516)

Σύμφωνα με τον σχεσιακό ορισμό της φροντίδας, τον οποίο προτείνει η Noddings, το υποκείμενο που παρέχει φροντίδα (carer) δείχνει προσοχή στο υποκείμενο που δέχεται τη φροντίδα (cared-for), προσπαθώντας να βλέπει και να νιώθει μαζί του, χωρίς, όμως, να εγκαταλείπει τον εαυτό του, χωρίς να διακόπτει την πρωτοπρόσωπη οπτική αίσθησης και προθετικότητας. Προσπαθεί να καταλάβει τις ανάγκες που ο άλλος εκφράζει και επιχειρεί να αποκριθεί σε αυτές, με στόχο να διατηρήσει και στο μέλλον τη σχέση φροντίδας. Η «φροντίδα για» (caring-for) αξιώνει άμεση επαφή μεταξύ των δύο μελών, αυτού που φροντίζει και αυτού που φροντίζεται και, μάλιστα, ο φροντιζόμενος καλείται να αναγνωρίσει τις προσπάθειες του ατόμου που το φροντίζει. (Noddings, 1984, σσ. 30,33· Noddings, 2009, σσ. 513-516). Ο τρόπος με τον οποίο αυτός που παρέχει φροντίδα απαντά στις ανάγκες του φροντιζόμενου χαρακτηρίζεται από πλήρη αφοσίωση (engrossment), που δεν επιτρέπει επιλεκτική προσοχή στον άλλον. Αυτή η ανταπόκριση στις ανάγκες του άλλου χαρακτηρίζεται και από τον ανάλογο εκτοπισμό του κινήτρου (displacement of motivation), από τη ροή της παρακινητικής ενέργειας για τις ανάγκες του άλλου. (Noddings, 1988, σ. 140)

Σε αυτή τη σύλληψη, σύμφωνα με τη Noddings, αναγκαίος όρος είναι η φροντίδα να εκφράζεται με φυσικό τρόπο ως πηγαία αγάπη, παρά στη βάση ηθικών αρχών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η θεωρία της φροντίδας βασίζεται σε ουσιοκρατικά χαρακτηριστικά των γυναικών. Στις περιπτώσεις, βέβαια, που η φυσική φροντίδα δεν είναι δυνατή, αναγκαίο είναι να μεσολαβεί η ηθική φροντίδα, η φροντίδα βάσει ηθικών αρχών ως ηθική επίτευξη, με σκοπό, όμως, τη δημιουργία σχέσεων αυθεντικής φροντίδας. (Noddings, 2007, σσ. 42-45). Βέβαια, ο φυσικός τρόπος έκφρασης της φροντίδας που προκρίνει η Noddings δεν συνεπάγεται ότι σκοπεύει να θεμελιώσει την έννοια φροντίδα με όρους φυσικών φαινομένων. Αντίθετα, στη βάση του κοινωνικά κατασκευασμένου τρόπου για φροντίδα αυτό που διεκδικεί η Noddings είναι η ικανότητα έκφρασης της φροντίδας αυθόρμητα, χωρίς το άτομο να χρειάζεται να στηρίζεται σε ηθικές αρχές.

Επομένως, ο φεμινιστικός χαρακτήρας της θεωρίας της φροντίδας της Noddings αντλείται από τη στήριξή της στις γυναικείες εμπειρίες και στις

παραδοσιακές ασχολίες των γυναικών οι οποίες, όμως, δεν υποδηλώνουν ουσιοκρατικά χαρακτηριστικά των γυναικών. Στη συνέχεια, η θεωρία αυτή συνδέει τη σχέση φροντίδας με το ηθικό περιεχόμενο της πράξης. Η σχέση φροντίδας διευρύνεται και η γυναικεία προέλευσή της δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην απόδοση έμφυλου χαρακτήρα στην πράξη της φροντίδας, καθώς αυτή μπορεί να αναπτύσσεται ανεξαρτήτως του φύλου των εμπλεκομένων. Με άλλα λόγια, το άτομο που φροντίζει, στη θεωρία της φροντίδας της Noddings, δεν ταυτίζεται αναγκαία με τη γυναίκα.

Μια πρώτη κριτική που έχει ασκηθεί στη θεωρία της φροντίδας είναι ότι ορισμένες πλευρές της ανθρώπινης εμπειρίας, όπως η πολιτική και η οικονομία, δεν ταιριάζουν με αυτή τη θεωρία. Η κριτική αυτή εκλαμβάνει την ηθική της φροντίδας ως μια ηθική του πεδίου (domainethic), η οποία προϋποθέτει την ανάγκη ύπαρξης διαφορετικών ηθικών διαδικασιών για διαφορετικές επικράτειες, για διαφορετικούς τομείς. Σε μια τέτοια προσέγγιση, η ηθική της φροντίδας τίθεται σε μια συγκεκριμένη θέση η οποία μπορεί να μην είναι σημαντική. Με άλλα λόγια, η ηθική της φροντίδας της Noddings μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στο πεδίο των ιδιαίτερων σχέσεων, όπως είναι η σχέση μητέρας-παιδιού και δασκάλου-μαθητή. Παραδόξως, η επικράτεια που συνδέεται με τις γυναικείες ασχολίες φροντίδας δεν αναδεικνύεται από την παραδεδεγμένη ηθική θεωρία. (Diller, 1996, σσ. 94-95). Η κριτική αυτή, λοιπόν, αφορά τη δυνατότητα εφαρμογής της ηθικής της φροντίδας σε διάφορα πεδία.

Σύμφωνα με τη AnnDiller, όμως, η βασική κριτική στη θεωρία της φροντίδας της Noddings είναι ότι αυτή η προσέγγιση μπορεί να θεωρηθεί επικίνδυνη για τις γυναίκες, επειδή λειτουργεί ως εμπόδιο στις αναγκαίες αλλαγές υπέρ των γυναικών. Επισημαίνεται ότι η εννόηση της φροντίδας ως γυναικεία εργασία, και μόνον, μπορεί να διαιωνίσει την υποταγή των γυναικών, όταν προσδιορίζει την έννοια φροντίδα ως αποκλειστική ευθύνη των γυναικών. (Diller, 1996, σ. 97)

Πιο συγκεκριμένα, η BarbaraHouston ισχυρίζεται, επίσης, ότι η ηθική της φροντίδας της Noddings είναι επικίνδυνη επειδή μπορεί να υποκινήσει εκμετάλλευση, ιδιαίτερα των γυναικών, μέχρι του σημείου που η γυναίκα ως υποκείμενο φροντίδας να νιώσει υπεύθυνη για το ηθικό καλό των ατόμων, ακόμη και εκείνων τα οποία την κακομεταχειρίζονται ή την εκμεταλλεύονται. Αυτή η ευθύνη για το ηθικό καλό, η οποία είναι όχι μόνο πλεονάζουσα αλλά και επιζήμια, προκύπτει, σύμφωνα με τη Houston, από ορισμένα στοιχεία της θεωρίας της

Noddings, όπως είναι η εξέταση των σχέσεων φροντίδας ανεξάρτητα από το κοινωνικο-οικονομικό τους πλαίσιο, καθώς και η υπερβολική αξία η οποία αποδίδεται στη φροντίδα ως ηθική αξία. (Houston, 1990, σσ. 115-116)

Η Houston, λοιπόν, ισχυρίζεται ότι, εάν η ηθική αξία της γυναίκας ως ατόμου που φροντίζει εξαρτάται από την ανάπτυξη σχέσεων φροντίδας και από την ικανότητά της να φροντίζει, τότε εμφανίζεται η πιθανότητα η γυναίκα να παραμένει μέσα σε επιζήμιες για την ίδια σχέσεις. Σύμφωνα με τη Houston, η Noddings έχει υποστηρίξει ότι αυτή η ανησυχία περί εκμετάλλευσης στηρίζεται σε μια λανθασμένη ατομικιστική ιδεολογία, ενώ η θεωρία της τονίζει, αντίθετα, τον ορισμό του ατόμου ως συγκροτούμενου εν σχέσει με άλλα άτομα μέσα σε σχέσεις φροντίδας. Η Houston, όμως, υποστηρίζει ότι αυτές οι σχέσεις διά των οποίων ορίζονται τα άτομα μπορεί να είναι εκμεταλλευτικές για τη γυναίκα, να ορίζουν τη γυναίκα ως άτομο που εκ της θέσεώς της (πρέπει) να υπηρετεί άλλα άτομα. (Houston, 1990, σ. 117)

Η Houston αμφισβητεί τη δύναμη του ισχυρισμού της Noddings ότι υπάρχουν περιορισμοί στη φροντίδα οι οποίοι προστατεύουν το άτομο που παρέχει φροντίδα. Υποστηρίζει ότι οι έμφυλες συμβάσεις οδηγούν τη γυναίκα να γίνεται το άτομο που ασκεί φροντίδα σε μια σχέση φροντίδας, και, αντίστοιχα, τον άνδρα να τοποθετείται στη σχέση αυτή ως το άτομο που δέχεται τη φροντίδα. Η Houston, λοιπόν, επισημαίνει emphatically ότι η θεωρία της Noddings δεν ωθεί στην αλλαγή της κατάστασης αυτής στην κοινωνία. (Houston, 1990, σσ. 117-118)

Η ClaudiaCard επισημαίνει και αυτή ότι η θεωρία της φροντίδας της Noddings μπορεί να δίνει αξία σε σχέσεις στις οποίες τα άτομα που παρέχουν φροντίδα γίνονται αντικείμενο κακομεταχείρισης ή εκμετάλλευσης, καθώς εκτιμώνται μόνο για τις υπηρεσίες που προσφέρουν ενώ δεν εκτιμώνται ως άτομα. Επομένως, στην περίπτωση αυτή, η θέση των γυναικών ως ατόμων που παρέχουν φροντίδα χειροτερεύει και μπορεί να διατηρούνται σχέσεις οι οποίες έπρεπε να διαλυθούν. Η Card υποστηρίζει ότι η θεωρία της Noddings χρειάζεται επιπλέον να έχει την ικανότητα να μην διατηρεί άδικες πρακτικές αλλά να δημιουργεί τις δυνατότητες για να ανθίζουν σχέσεις φροντίδας. (Card, 1990, σσ. 101-105). Επιπλέον, η Card επικρίνει τη θεωρία της φροντίδας της Noddings, επειδή αυτή δεν εξηγεί τις ηθικές σχέσεις μεταξύ ατόμων τα οποία δεν γνωρίζονται προσωπικά. (Card, 1990, σσ. 101-102)

Η Sarah Lucia Hoagland ασκεί, επίσης, κριτική στη θεωρία της φροντίδας της Noddings, υποστηρίζοντας ότι μια τέτοια θεωρία δεν μπορεί να βασίζεται στη σχέση μητέρας-παιδιού, καθώς η σχέση αυτή είναι μια σχέση εξάρτησης η οποία, μάλιστα, πρέπει να αποσκοπεί στη σταδιακή αποκοπή αυτής της εξάρτησης. Επιπλέον, τονίζει ότι το γυναικείο χαρακτηριστικό της δεκτικότητας έχει συγκροτηθεί μέσα στο ανδροκεντρικό πλαίσιο και ότι, με βάση τη θεωρία της φροντίδας της Noddings, οι γυναίκες υφίστανται εκμετάλλευση στη βάση των κοινωνικών συνθηκών, ενισχύοντας την καταπίεσή τους ως άτομα που ασκούν φροντίδα. (Hoagland, 1990, σσ. 109-112)

Επομένως, προκύπτει από τα παραπάνω ότι ο υπερτονισμός της αξίας της φροντίδας που αποδίδεται στις γυναίκες ως κοινωνική ομάδα ενέχει τον κίνδυνο να θεωρηθεί ότι είναι βιολογικό χαρακτηριστικό και, με τον τρόπο αυτό, να αποδοθεί με άνισο τρόπο μόνο στις γυναίκες και όχι στους άνδρες. Με άλλα λόγια, ο κοινωνικά κατασκευασμένος τρόπος για φροντίδα ως ιδιαίτερη ικανότητα της κοινωνικά κατασκευασμένης γυναικείας φύσης μπορεί να κάνει τις γυναίκες να αισθάνονται ότι μόνο αυτές μπορούν να αναλαμβάνουν τη φροντίδα. Υποστηρίζεται, όμως, ότι όλο αυτό το ζήτημα αποτελεί ένα ψευδοπρόβλημα που δημιουργείται, καθώς η Noddings έχει ήδη υποστηρίξει ότι το άτομο που φροντίζει, στη θεωρία της δεν ταυτίζεται αναγκαίως με τη γυναίκα, πόσο μάλλον με μια ουσιοκρατική γυναικεία φύση και, επομένως, δεν υπάρχει λόγος η έννοια φροντίδα να θεωρηθεί μονοσήμαντα γυναικεία.

Πιο αναλυτικά, η ίδια η Noddings απαντά στην κατηγορία για τη συνεχιζόμενη εκμετάλλευση των γυναικών, προβάλλοντας τον βασικό ισχυρισμό της ότι όλοι οι άνθρωποι καλούνται να ασκούν φροντίδα, όχι μόνο οι γυναίκες. Παραδέχεται ότι, μερικές φορές, τα άτομα που ασκούν φροντίδα, ανάμεσά τους και οι γυναίκες, μπορεί όντως να συμβεί να γίνουν αντικείμενο εκμετάλλευσης από ορισμένους στην κοινωνία. Όμως, η πιθανότητα αυτή δεν αναιρεί την ορθότητα της αξίας της φροντίδας, καθώς δεν είναι υπαίτια η φροντίδα για την πρόκληση της εκμετάλλευσης. Στη θεωρία της, η Noddings δεν διακρίνει απόλυτα τα άτομα σε άκαμπτες κατηγορίες, σε εκείνους που φροντίζουν και σε εκείνους που φροντίζονται, αλλά εξετάζει κατά περίπτωση τα άτομα στη δυναμική σχέση τους παρέχοντας και αποδεχόμενοι της φροντίδας. Τονίζει ότι όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτως φύλου καλούνται να μάθουν να ασκούν φροντίδα στη διάρκεια της ζωής τους, καθώς

πρόκειται για μια ικανότητα που καλλιεργείται και ενθαρρύνεται μέσα από την ίδια τη διεργασία της φροντίδας. Επισημαίνει, ακόμη, ότι η σχέση φροντίδας διατηρείται χάρη στη σχέση των δύο μελών, όχι μόνο χάρη στα άτομα που ασκούν τη φροντίδα. Σημασία, λοιπόν, έχει να εννοηθεί η φροντίδα ως σχέση πλαισιοθετημένη, και όχι απλώς ως ατομικό ενέργημα από ορισμένα άτομα που μονίμως κατέχουν τη θέση του υποκειμένου της φροντίδας. Με αυτόν τον τρόπο, η Noddings πιστεύει ότι η θεωρία της φροντίδας στοχεύει στη ριζική κατάργηση της εκμετάλλευσης και της κακομεταχείρισης και όχι απλώς στην ανάδειξη των περιπτώσεων σιωπηρής διατήρησής της. Στο πλαίσιο της θεωρίας της φροντίδας, προβλέπεται όταν μια γυναίκα υφίσταται εκμετάλλευση, να μην το επιτρέπει αυτό στον εαυτό της και, παράλληλα, να βρίσκει την αναγκαία υποστήριξη των άλλων. (Noddings, 1990, σσ. 120-125)

Επιπλέον, η Diller τονίζει ότι έχει μεγάλη σημασία η θεωρία της φροντίδας να μην αναπαράγει τη γυναικεία υποταγή στηριζόμενη στον ισχυρισμό ότι η φροντίδα είναι εκ φύσεως γυναικείου χαρακτήρα και ότι μόνο οι γυναίκες μπορούν να αναλαμβάνουν ευθύνες φροντίδας. Για τούτο υποστηρίζει ότι η φροντίδα πρέπει να εξετάζεται εντασσόμενη μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, και ως εκτούτου αναφερόμενη και στις γυναίκες μέσα στην έμφυλη κατανομή που υπάρχει στην κοινωνία. (Diller, 1996, σ. 97). Ακόμη, η Diller υποστηρίζει ότι αυτή η σύνδεση των ηθικών τάσεων με την έμφυλη συμπεριφορά μπορεί να θεωρηθεί ότι επιβάλλει έμφυλους περιορισμούς στη συμπεριφορά. Μια τέτοια σύνδεση φαίνεται περιοριστική για τη δυνατότητα που έχουν οι άνθρωποι να επιλέγουν τη φροντίδα ανεξαρτήτως του φύλου τους. (Diller, 1996, σ. 100)

Επομένως, φαίνεται ότι η ηθική της φροντίδας μπορεί να εκληφθεί με αρνητικό τρόπο, στη βάση της σύνδεσης της φροντίδας με το εκ φύσεως εννοούμενο γυναικείο φύλο και τη συναφή απαξίωση του. Εάν, όμως, το φύλο εξετάζεται ενταγμένο και συσχετιζόμενο με το κοινωνικό πλαίσιο, εντός του οποίου συστήνεται ως κοινωνικά κατασκευασμένο, όπως εννοείται στη θεωρία της Noddings, τότε η φροντίδα μπορεί να αποσυνδεθεί από μια τέτοια αρνητική ταύτισή της με τη γυναίκα, ενώ η ηθική της φροντίδας μπορεί να διατηρήσει το θετικό πρόσημό της και αποδιδόμενη στις γυναίκες να μην τις υποβαθμίζει, καθώς θα συνιστά γυναικεία αξία στη φεμινιστική φιλοσοφία.

Η Noddings υποστηρίζει ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες στο σχολείο καλούνται να σκέφτονται αυτή τη σύνδεση της φροντίδας με τη γυναίκα. Από τη μια, είναι σημαντικό οι γυναίκες να μπορούν να διατηρούν τα ενδιαφέροντά τους ως προς την επιλογή επαγγέλματος, αλλά, από την άλλη, είναι σημαντικό να εκτιμούνται αυτές οι αξίες που συνδέονται με τη γυναίκα. Οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να μπορούν να εξετάζουν ποιες έμφυλες διαφορές, βαθιά ριζωμένες στις εμπειρίες των ανθρώπων, είναι δυνατόν να εξαλειφθούν. (Noddings, 2006, σ. 230-234). Αυτή η προτροπή της Noddings για την ανάγκη αναστοχασμού των μαθητών αναφορικά με την έννοια φροντίδα φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της εκπαίδευσης και την αναγκαιότητα εξέτασης του τρόπου με τον οποίο η θεωρία της φροντίδας της Noddings μπορεί να τροφοδοτήσει το πεδίο της εκπαίδευσης, με άλλα λόγια της δυνατότητας εφαρμογής της στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Στη συνέχεια, λοιπόν, ερευνήθηκε η σύνδεση που μπορεί να αποκτήσει η θεωρία της φροντίδας της Noddings με τον χώρο της εκπαίδευσης. Πώς η φροντίδα ως ηθικός προσανατολισμός και ως σχεσιακή πρακτική μπορεί να εφαρμοστεί στον επιστημονικό κλάδο της εκπαίδευσης; Μεγάλη σημασία έχει η επίδραση της ηθικής της φροντίδας στις σχέσεις που ενθαρρύνονται στο πλαίσιο της εκπαίδευσης. Η Noddings θεωρεί ότι η διατήρηση και καλλιέργεια της φροντίδας πρέπει να αποτελέσει πρωταρχικό στόχο της εκπαίδευσης. Με βάση ότι η ηθική της φροντίδας δίνει σημασία στην ανάπτυξη των φροντιζομένων, ο εκπαιδευτικός χρειάζεται να δομεί την ταυτότητά του μέσα σε μια σχέση φροντίδας προς τους μαθητές και τις μαθήτριές του ενδιαφερόμενος να προάγει την ανάπτυξη των μαθητών του και να διαμορφώνει συνθήκες μέσα στις οποίες η φροντίδα μπορεί να ακμάζει. Εφόσον, στη διδασκαλία, στόχος δεν είναι μόνο η διανοητική ανάπτυξη αλλά η ολόπλευρη ψυχική καλλιέργεια των μαθητών ως διακριτών υποκειμένων, μια ηθική εκπαίδευση στη βάση της φροντίδας δεν μπορεί να εξαντλείται στην εκμάθηση γενικών ηθικών αρχών αλλά πρέπει να συγκροτείται σχεσιακά βάσει των συγκεκριμένων ατόμων κάθε φορά τα οποία συμμετέχουν έμπρακτα και ενεργά σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Το συγκροτούμενο ηθικό υποκείμενο, ο μαθητής, θεωρεί άξιους ορισμένους τρόπους συμπεριφοράς, ενώ καθοδηγείται, παράλληλα, από άλλα άτομα τα οποία συμμετέχουν σε αυτή την ηθική συγκρότηση, προκειμένου να λάβει υπόψη τις αντικειμενικές συνθήκες. (Noddings, 1984, σ. 172· Noddings, 1988, σσ. 141-142· Noddings, 2007, σ. 48)

Βάσει μιας θεωρίας κινήτρου η οποία δίνει έμφαση στις εσωτερικές ανάγκες των μαθητών και είναι συμβατή με τη σχεσιακή φροντίδα, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αναγνωρίζουν τα κίνητρα των μαθητών και να βοηθούν τον κάθε μαθητή να στραφεί σε κατευθύνσεις και ενασχολήσεις που έχουν αξία για τους ίδιους, χρησιμοποιώντας υλικά και θεματικές που ενδιαφέρουν τους μαθητές και τις μαθήτριες, συνδυάζοντας την ανάγκη επίτευξης εκπαιδευτικών στόχων με τους στόχους και τα ενδιαφέροντά τους. Οι εκπαιδευτικοί που ενστερνίζονται τη θεωρία της φροντίδας διαφοροποιούν τις μεθόδους που ακολουθούν βάσει των διαφορετικών αναγκών των μαθητών μέσα σε διαφορετικές συνθήκες. (Noddings, 2007, σσ. 49-51)

Σύμφωνα με τη Noddings, ο εκπαιδευτικός ως υποκείμενο φροντίδας (one-caring) αποκτά μια διπλή οπτική προς τον μαθητή, καθώς θεάται την κοινωνική πράξη και από τη δική του οπτική και από την οπτική του μαθητή ως φροντιζομένου (cared-for). Όταν ο εκπαιδευτικός, στη βάση μιας σχέσης φροντίδας, αναπτύσσει μια σχέση αγάπης και εμπιστοσύνης με τον κάθε μαθητή, το ενδιαφέρον των μαθητών για τις εκπαιδευτικές προκλήσεις που προσφέρει ο συγκεκριμένος εκπαιδευτικός αυξάνεται. Η σχέση μαθητή και εκπαιδευτικού λειτουργεί ως κρίσιμο αρχικό κίνητρο ενασχόλησης με διάφορα θέματα και διδακτικά αντικείμενα. (Noddings, 1984, σσ. 63-64)

Ενώ, λοιπόν, η θεωρία της φροντίδας μοιάζει να εμπίπτει στην ηθική και όχι στη γνωσιοθεωρία, μέσα από την εφαρμογή της στο πεδίο της εκπαίδευσης και δίνοντας έμφαση στον συγκεκριμένο κάθε φορά μαθητή, η φροντίδα καθίσταται αντικείμενο μάθησης και γνωσιακής εμπειρίας, καθώς ο μαθητής στο γενικότερο πλαίσιο της εκπαίδευσης συστήνει την ταυτότητά του γνωσιακά.

Έχει σημασία να επισημανθεί ότι η Noddings υποστηρίζει ότι και τα αγόρια και τα κορίτσια μπορούν να εκπαιδευτούν ώστε να επιδίδονται σε πρακτικές που συνδέονται με τη φροντίδα, κατανοώντας τη φροντίδα ως ηθικό προσανατολισμό του βίου. (Noddings, 2009, σ. 516). Μάλιστα, στη θεωρία της φροντίδας, ο μαθητής, καθώς και η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητή, είναι πιο σημαντική από το διδασκόμενο μάθημα. (Noddings, 1984, σ. 20)

Ποιο είναι το νόημα της θεωρίας της φροντίδας εάν τεθεί ως πρωταρχικός στόχος στον θεσμό της εκπαίδευσης; Πώς μπορεί η φροντίδα ως πρωταρχικός στόχος να επηρεάσει τον χώρο της εκπαίδευσης και πώς συνδέεται με τον φεμινιστικό

χαρακτήρα της θεωρίας της φροντίδας; Η Diller υποστηρίζει ότι στη θεωρία της Noddings εμφανίζονται δύο πτυχές αυτού του πρωταρχικού χαρακτήρα της θεωρίας της φροντίδας. Από τη μια, η θεωρία της φροντίδας στρατεύεται ως ρύθμιση και περιορισμός ορισμένων συμπεριφορών και αλληλεπιδράσεων οι οποίες συμβαίνουν κατά τη διάρκεια των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Επιδιώκει τη δημιουργία συνθηκών μέσα στις οποίες προκρίνονται και επιζητούνται σχέσεις φροντίδας κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Επηρεάζει τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών στην τάξη και επικεντρώνει την προσοχή τους στους συγκεκριμένους κάθε φορά μαθητές και μαθήτριες που διδάσκονται. (Diller, 1996, σσ. 98-99)

Από την άλλη, σύμφωνα με τη Diller, ο πρωταρχικός χαρακτήρας της φροντίδας στην εκπαίδευση, όπως η θεωρία της Noddings προτείνει, σημαίνει ότι η φροντίδα καθίσταται το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό του θεσμού της εκπαίδευσης. Ο εκπαιδευτικός, παραδείγματος χάριν, ενδιαφέρεται για τον τρόπο που οι μαθητές και οι μαθήτριες στην τάξη του θα προσπαθούν να βελτιώνουν την επίδοσή τους μελετώντας περισσότερο και, στη συνέχεια, ξαναγράφοντας ορισμένα διαγωνίσματα, προκειμένου να μην εκλαμβάνουν έναν κακό βαθμό ως εμπόδιο αλλά ως ευκαιρία να βελτιωθούν. Η ανάγκη επικράτησης των σχέσεων φροντίδας υπερβαίνει σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και τη θεμελιώδη ανάγκη της απρόσκοπτης συνέχισης της μετάδοσης ακαδημαϊκών γνώσεων στην τάξη. Η μύηση των μαθητών στη φροντίδα ως θεμέλιο της εκπαίδευσης αλληλοδιαπλέκεται με την καλλιέργεια της ηθικής εκπαίδευσης, αφού η φροντίδα αποτελεί ηθικό κριτήριο στη φεμινιστική φιλοσοφία. (Diller, 1996, σσ. 98-99)

Επομένως, η ένταξη της θεωρίας της φροντίδας στην αξιακή θέσμιση της εκπαίδευσης, αφενός, διαπαιδαγωγεί τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών και των μαθητών, αφετέρου, αναπροσανατολίζει τον χαρακτήρα και τους στόχους της εκπαίδευσης, καθώς απώτερος στόχος καθίσταται με την καλλιέργεια των σχέσεων φροντίδας η ανάπτυξη της ηθικής διάστασης της εκπαίδευσης, χωρίς, όμως, να αναιρούνται οι ακαδημαϊκοί στόχοι της.

Πώς μπορούν να εκπαιδεύονται οι άνθρωποι ώστε να είναι ηθικοί; Πώς αυτό συμβαίνει και στο σχολείο σύμφωνα με τη θεωρία της φροντίδας της Noddings; Η Noddings στρέφεται στην εξέταση της ηθικής εκπαίδευσης με βάση τη φροντίδα, η οποία υποστηρίζει ότι χαρακτηρίζεται κυρίως από τέσσερα στοιχεία: Μορφοποίηση

(modeling), διάλογο, πρακτική (practice) και επικύρωση (confirmation). Οι εκπαιδευτικοί στο σχολείο δειγματίζουν τη φροντίδα μέσα από τη δική τους συμπεριφορά, μέσα από τις σχέσεις τους με τους μαθητές και τις μαθήτριες τους οποίους αντιμετωπίζουν με σεβασμό και εκτίμηση. Μέσω της συμπεριφοράς τους δείχνουν τι σημαίνει αυθεντική φροντίδα, χωρίς να δρουν με σκοπό απλώς να το δείξουν. Ακόμη, μέσω του ανοιχτού διαλόγου του εκπαιδευτικού με τους μαθητές και τις μαθήτριες, μπορούν να έρθουν στην επιφάνεια οι λόγοι για ορισμένες πράξεις οι οποίες έγιναν, να συζητηθούν οι συνέπειες τους και οι συμμετέχοντες να γνωριστούν καλύτερα. Μέσω του διαλόγου, εκφράζονται και ικανοποιούνται οι ανάγκες των ατόμων εκείνων τα οποία αποτελούν αντικείμενο φροντίδας. Απαραίτητη είναι η καθιέρωση σχετικής πρακτικής, η χρησιμοποίηση αυτών που συζητήθηκαν κάθε φορά μέσω του ανοιχτού διαλόγου, μια αλληλοϋποστήριξη στη σχολική κοινότητα. Τέλος, η επικύρωση αφορά μια διεργασία κατά την οποία ο εκπαιδευτικός, με βάση όλα όσα γνωρίζει για τους μαθητές και τις μαθήτριες μέσα από τη σχέση τους, αποκρίνεται στις πράξεις των μαθητών και μπορεί να τους δώσει κίνητρα για νέες δυναμικές, για μια περαιτέρω συγκρότηση της εικόνας του εαυτού τους, βοηθώντας τους να συνειδητοποιήσουν την καλύτερη δυνατή πτυχή του εαυτού τους (Noddings, 1988, σσ. 143-144· Noddings, 2007, σ. 55)

Για την επίτευξη όλων αυτών, ο εκπαιδευτικός χρειάζεται περισσότερο χρόνο με τους μαθητές και τις μαθήτριές του, προκειμένου να είναι δυνατή αυτή η διαδικασία ηθικής συγκρότησης των μαθητών στη βάση της φροντίδας. Η Noddings προτείνει ο κάθε εκπαιδευτικός να αναλαμβάνει μια τάξη για περισσότερο από έναν χρόνο. (Noddings, 1988, σ. 144). Ακόμη, η ηθική της φροντίδας δίνει μεγάλη σημασία στις εμπειρίες των ίδιων των εκπαιδευτικών και στον ρόλο τον οποίο ενσαρκώνουν στην τάξη, καθώς και στη δυνατότητά τους να κάνουν επιλογές ανάμεσα στις εναλλακτικές που εμφανίζονται κάθε φορά, υπερβαίνοντας την απρόσωπη αφρόντιστη διδασκαλία. (Noddings, 1988, σ. 147). Η θεωρία της φροντίδας, λοιπόν, αφορά και την ηθική εκπαίδευση στο σχολείο, η οποία στοχεύει να διαμορφώσει σχέσεις φροντίδας, οι οποίες εμφανίζονται ως προϋπόθεση για τη συνολική διαδικασία της εκπαίδευσης στο σχολείο.

Σύμφωνα με την Pendlebury, η θεωρία της φροντίδας αμφισβητεί και λειτουργεί ως πρόκληση στην παραδεδεγμένη φιλελεύθερη εκπαίδευση. Υποστηρίζει ότι τα εκπαιδευτικά πλαίσια, τα οποία βασίζονται στον λόγο, αγνοούν και δεν δίνουν

σημασία στην προϋπόθεση και την ανάγκη ύπαρξης φροντίδας ως συμπλήρωμα ή και θεμέλιο του λόγου. Υποστηρίζει, ακόμη, ότι η φροντίδα πρέπει να είναι θεμελιώδες στοιχείο του σχολικού προγράμματος, καθώς συμβάλλει στον καθορισμό των αναγκών του κάθε μαθητή, μέσω της ενασχόλησης με τις ιδιαιτερότητές του. Στο πλαίσιο αυτό, η θεωρία της φροντίδας απορρίπτει τα σχολικά προγράμματα (curricula) τα οποία βασίζονται στο περιεχόμενο της γνώσης. (Pendlebury, 1998, σ. 181). Η θεωρία της φροντίδας ενδιαφέρεται για τον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές και οι μαθήτριες έρχονται σε επαφή με τη γνώση στο σχολείο, καθώς αυτός ο τρόπος, η καλλιέργεια της φροντίδας και η ανάπτυξη σχέσεων φροντίδας στην τάξη, αποτελεί τη βάση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Σημειώνεται ότι ακόμη και η κριτική αυτή επικεντρώνεται στη φροντίδα ως χαρακτηριστικό προερχόμενο από τις γυναικείες εμπειρίες αλλά δεν πραγματεύεται άμεσα το φύλο, δεν ασχολείται ρητά με τη σημασία του φύλου στον θεσμό της εκπαίδευσης. Η θεωρία της φροντίδας μετατοπίζει την έμφαση της εκπαίδευσης στα συγκεκριμένα κάθε φορά άτομα και στον τρόπο διδασκαλίας, η οποία χαρακτηρίζεται κατά βάση από φροντίδα.

Η θεωρία της φροντίδας, λοιπόν, φέρνει στην εκπαιδευτική διαδικασία τη φροντίδα, η οποία ξεκίνησε ως παραδοσιακή ασχολία των γυναικών, από όπου η θεωρία αυτή αντλεί και τον φεμινιστικό χαρακτηρισμό της, αλλά, στη θεωρία της Noddings, αναπτύσσεται ως μια πρακτική η οποία μπορεί να αναληφθεί από τους εκπαιδευτικούς ανεξαρτήτως του φύλου τους και να αποτελέσει τη βάση της εκπαίδευσης. Με τον τρόπο αυτό, η αρχική προέλευση της φροντίδας από τις γυναικείες εμπειρίες οδηγεί στη συγκρότηση μιας θεωρίας για την εκπαίδευση, κατά την οποία η φροντίδα μπορεί να αναπτυχθεί από όλους τους εκπαιδευτικούς. Η θεωρία αυτή, λοιπόν, παίρνει ως αφετηρία τη φροντίδα ως γυναικεία ενασχόληση και, στη συνέχεια, υπερβαίνει τον γυναικείο χαρακτήρα της. Εκλαμβάνει τη γυναίκα ως κοινωνικό φύλο το οποίο έχει συγκροτηθεί στη βάση των ασχολιών και εμπειριών των γυναικών. Η θεωρία αυτή παραμένει φεμινιστική στη βάση της προέλευσης της φροντίδας από τις γυναικείες εμπειρίες. Στο πλαίσιο της θεωρίας αυτή, η φροντίδα καλείται να αποτελέσει τη βάση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Επομένως, η σύνδεσή της με τις γυναίκες είναι σημαντική, καθώς από εκεί εκκίνησε και εκεί στηρίζεται η συγκρότηση της θεωρίας. Όμως, η θεωρία αυτή δεν ευνοεί το γυναικείο φύλο εις βάρος του ανδρικού. Δεν επικεντρώνεται στη γυναίκα αλλά στη φροντίδα.

Με τον τρόπο αυτό, σύμφωνα με την Pendlebury, μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι προκλήσεις της θεωρίας της φροντίδας στο πεδίο της εκπαίδευσης συνάδουν με ορισμένες προκλήσεις της φεμινιστικής επιστημολογίας στην παραδοσιακή επιστημολογία. Κατά πρώτον, οι εκπαιδευτικοί δεν διεκδικούν μια θέα από πουθενά προκειμένου να καταλάβουν και, στη συνέχεια, να ανταποκριθούν στις ανάγκες των μαθητών. (Pendlebury, 1998, σ. 181). Στο σημείο αυτό, διαπιστώνεται ότι η θεωρία της φροντίδας της Noddings ομοφωνεί κατά κάποιο τρόπο με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, σύμφωνα με την οποία δεν είναι δυνατή η ύπαρξη μιας αμερόληπτης οπτικής, εφόσον αυτή δεν παράγεται με αφαίρεση από τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, γι' αυτό και διαθέτουμε κάθε φορά μόνο μεροληπτικές οπτικές της πραγματικότητας. (Harding, 1991, σ. 59)

Επίσης, η θεωρία της φροντίδας δίνει ηθική σημασία στις παραδοσιακές ασχολίες των γυναικών. (Noddings, 2009, σ. 513). Από την άλλη, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς απορρίπτει τη μεροληπτικότητα της αφηρημένης ανδροκεντρικότητας και δίνει σημασία σε ορισμένες μόνο ανθρώπινες δραστηριότητες, τις δραστηριότητες των γυναικών ως σημαντικές για τη συγκρότηση των κοινωνικών σχέσεων και της επιστημονικής γνώσης. (Hartsock, 1983, σσ. 283-303). Διαφαίνεται μια σχέση μεταξύ της θεωρίας της φροντίδας και της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, καθώς, παρά το γεγονός ότι η πρώτη πραγματεύεται την ηθική και η δεύτερη τη γνώση, και οι δύο θέτουν στο επίκεντρο τις γυναικείες εμπειρίες, τα γυναικεία χαρακτηριστικά, τα οποία, όντας εν κοινωνία, αποτελούν τη βάση για μια «καλύτερη» οπτική στον κόσμο. Άρα, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δίνει επιστημικό προνόμιο στη φεμινιστική σκοπιά, ενώ η θεωρία της φροντίδας δίνει ηθικό πλεονέκτημα σε όσους επιδίδονται σε σχέσεις φροντίδας.

Επιπλέον, στη θεωρία της φροντίδας, οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές και μαθήτριες ως ξεχωριστά γνωσιακά υποκείμενα, με τις ιδιαιτερότητές τους, αλλά και η ίδια η φροντίδα, έχουν σημασία στην εκπαιδευτική διαδικασία. (Pendlebury, 1998, σ. 181). Ο φεμινιστικός εμπειρισμός της Longino ο οποίος εκλαμβάνει το γνωσιακό υποκείμενο ως συγκροτούμενο από άτομα τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και τροποποιούν τις θεωρίες τους, η συνεργατική παραγωγή της γνώσης μέσα στις επιστημολογικές κοινότητες στις οποίες λαμβάνει χώρα η γνωσιακή συγκρότηση στην εμπειριστική θεωρία της Nelson, το ενσώματο και ορατό γνωσιακό υποκείμενο σύμφωνα με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς της Harding, αλλά και η θέση

της Irigaray ότι η γυναίκα είναι ένα άλλο υποκείμενο, διαφορετικό αλλά ίσης αξίας με τον άνδρα αποτελούν παραδείγματα διαφόρων φεμινιστικών επιστημολογιών οι οποίες δίνουν σημασία στο γνωσιακό υποκείμενο κατά τη γνωσιακή παραγωγή. Επομένως, η απόδοση σημασίας σε ένα διακριτό γνωσιακό υποκείμενο είναι ένα σημείο στο οποίο η θεωρία της φροντίδας και η κριτική της στην εκπαίδευση ομοφωνεί με διάφορες φεμινιστικές προκλήσεις στην επιστημολογία.

Όμως, σύμφωνα με την Pendlebury, η θεωρία της φροντίδας δεν ασχολείται με διαφορές εθνικότητας και τάξης μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητών ως στοιχεία υποκειμενικότητας εν σχέσει με τη φροντίδα ως μια σχεσιακή πρακτική στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αντίθετα, εκλαμβάνει τη φροντίδα ως μια δεδομένη σταθερή διαδικασία, χωρίς να τη συσχετίζει με τέτοιου είδους διαφορές στην τάξη. Επιπλέον, σύμφωνα με την Pendlebury, η θεωρία της φροντίδας επικεντρώνεται στον μαθητή ως άτομο το οποίο καλείται ο εκπαιδευτικός να φροντίζει και δεν ασχολείται με τη σημασία συγκρότησης επιστημικών κοινοτήτων. Με τον τρόπο αυτό, όμως, δεν προάγεται στην εκπαιδευτική διαδικασία η ανάπτυξη επιστημικών κοινοτήτων μέσα στις οποίες οι μαθητές και οι μαθήτριες μαθαίνουν να ενδιαφέρονται για και να ασχολούνται με τη γνώση. (Pendlebury, 1998, σ. 182)

Στη βάση της παραπάνω ανάλυσης, τίθεται το ερώτημα: Θα μπορούσε η θεωρία της φροντίδας να ενταχθεί στο πεδίο της εκπαίδευσης και να γίνεται αποδεκτή ως βασική εκπαιδευτική πρακτική; Η ανάγκη ενασχόλησης του εκπαιδευτικού με τις ανάγκες του κάθε μαθητή καθιστά τη φροντίδα θεμελιώδες στοιχείο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, καθώς ενισχύει την ανάπτυξη των μαθητών και την εξέλιξή τους ως ατόμων. Ακόμη, η έμφαση της θεωρίας της φροντίδας στην ανάπτυξη των μαθητών και στη διαμόρφωση συνθηκών μέσα στις οποίες η φροντίδα μπορεί να ακμάζει αποτελούν σημαντικές πλευρές της θεωρίας της φροντίδας για την εφαρμογή της στην εκπαιδευτική πρακτική. Αυτή η θετική πλευρά της θεωρίας της φροντίδας η οποία είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στην εκπαιδευτική διαδικασία δεν χρειάζεται ασφαλώς να συνεπάγεται την ανάγκη απόρριψης κάθε περιεχομένου σε αυτή την εκπαιδευτική διαδικασία. Η φροντίδα ως σχεσιακή πρακτική και ως ηθικός προσανατολισμός δεν μπορεί παρά να συμβαδίζει με το ενδιαφέρον της εκπαιδευτικής κοινότητας για το περιεχόμενο των μαθημάτων.

Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι η έμφαση της θεωρίας της φροντίδας στην αξία των παραδοσιακών ασχολιών των γυναικών, και η ιδιαίτερη σύνδεση της φροντίδας με την εμπειρία τους, προσδίδει τον φεμινιστικό χαρακτήρα στη θεωρία αυτή. Προκρίνεται η υπεράσπιση των γυναικείων εμπειριών, των ασχολιών των γυναικών και γενικότερα της γυναικείας οπτικής στον κόσμο. Μια τέτοια επιλογή, σύμφωνα με τη θεωρία της φροντίδας της Noddings, ως επένδυση στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και ως διεκδίκηση σχέσεων φροντίδας, οδηγεί στην ηθική συμπεριφορά και άρα παράγει διαμορφωτική συνθήκη της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Επιπλέον, η άμεση σύνδεση της φροντίδας με τη γυναίκα διευρύνεται στη θεωρία της φροντίδας της Noddings, καθώς δίνεται η δυνατότητα και στα αγόρια να διδαχτούν να ασχολούνται με πρακτικές οι οποίες συνδέονται με τη φροντίδα.

Με τον τρόπο αυτό, εμφανίζεται ένα ακόμη σημείο σύνδεσης της θεωρίας της φροντίδας με τη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, η οποία υπερασπίζεται τη σκοπιά των γυναικών αλλά υποστηρίζει ότι όχι μόνο οι γυναίκες αλλά και οι άνδρες διατηρώντας την κοινωνική ταυτότητά τους ως ανδρικά υποκείμενα, τα οποία, όμως, έχουν λάβει υπόψη τους τη φεμινιστική ανάλυση και, υπό το φως της γυναικείας οπτικής, μπορούν να αναστοχάζονται τις δικές τους ζωές με τρόπο λιγότερο παραποιημένο από τις παραδεδεγμένες περιγραφές. (Harding, 1991, σ. 286-287). Επομένως, η θεωρία της φροντίδας, εφαρμοζόμενη στον χώρο της εκπαίδευσης προκρίνει το γυναικείο στοιχείο της φροντίδας, το οποίο επιχειρεί να γενικεύσει σε όλο τον πληθυσμό.

Η επόμενη ενότητα στρέφεται στον μεταμοντέρνο φεμινισμό και τη δυνατότητα εφαρμογής του στην εκπαιδευτική διεργασία, προκειμένου να διερευνηθεί μια εντελώς διαφορετική οπτική στο υπό συζήτηση ζήτημα.

5.5 Μεταμοντέρνος φεμινισμός και εκπαίδευση

Ο μεταμοντέρνος φεμινισμός οραματίζεται μια εκπαίδευση η οποία είναι απαλλαγμένη από διακρίσεις. Ασφαλώς, όμως, δεν είναι δυνατόν να υπάρχει μία λύση για όλα τα προβλήματα στον χώρο της εκπαίδευσης. Η ανάπτυξη εκπαιδευτικής πολιτικής στο πλαίσιο του μεταμοντέρνου φεμινισμού καλείται να λαμβάνει υπόψη και να δίνει σημασία στις εμπειρίες των γυναικών όπως, επίσης, και στις αντίστοιχες

των ανδρών. Ακόμη, ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός δίνει έμφαση στις προσωπικές εμπειρίες και στις πολλαπλές φωνές και οπτικές. Προκύπτει, λοιπόν, η ανάγκη ανάδυσης μιας ευέλικτης εκπαιδευτικής πολιτικής η οποία να στηρίζεται από τις συγκεκριμένες επιλογές, παρά το ότι είναι εύλογο ότι για την πλήρη άρση της άνισης αντιμετώπισης των γυναικών χρειάζεται να μετασχηματιστεί όλο το σύστημα στο οποίο παράγονται οι ανισότητες. Ο μεταμοντέρνος φεμινισμός εντοπίζει τις έμφυλες ανισότητες εκεί όπου πραγματοποιείται η ενθάρρυνση της έκφρασης των διαφορών και πολλαπλών φωνών. (Wallin, 2001, σσ. 31, 32, 38-40). Πώς μπορεί να αξιοποιηθεί αυτή η έμφαση του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού στις πολλαπλές φωνές στο πλαίσιο της εκπαίδευσης; Με ποιον τρόπο ο μεταμοντέρνος φεμινισμός δίνει σημασία στις εμπειρίες των γυναικών όπως, επίσης, και στις αντίστοιχες των ανδρών στο πλαίσιο της μεταμοντέρνας αποδόμησης του φύλου;

Όπως αναλύθηκε στο τέταρτο κεφάλαιο, ο μεταμοντερνισμός προσφέρει αποσταθεροποίηση και συνθετότητα, όταν υπερβαίνει τις διχοτομίες παραδοσιακών εννοιολογήσεων, όπως η υποκειμενικότητα όταν τίθεται μέσα σε λογοθετικούς σχηματισμούς που ασκούν δύναμη και κριτική στη διχοτομία ανδρικό-γυναικείο. (Βασιλοπούλου, 2013, σ. 2· Francis, 2001, σ. 67). Με ανάλογο τρόπο, ο μεταμοντέρνος φεμινισμός αξιώνει την αποσταθεροποίηση του φύλου και των άλλων γενικών κατηγοριών της κοινωνικής ταυτότητας του υποκειμένου. Απορρίπτει την καθολική σημασία φεμινιστικών όρων και θεωρητικών κατηγοριών όπως το φύλο και αποδομεί τις στερεοτυπικές ιδέες για τον άνδρα και τη γυναίκα. Συναφώς, υποστηρίζει ότι η γυναικεία καταπίεση και η έμφυλη διάκριση δεν μπορεί να είναι η ίδια σε όλες τις γυναίκες αλλά αλληλοδιαπλέκεται με άλλες μορφές διακρίσεων. (Bordo, 1990, σ. 153· Francis, 2001, σ. 66· McLaughlin, 1997, σ. 6· Παπαγεωργίου, 2004, σ. 121). Τι συνέπεια έχει η μεταμοντέρνα αποσταθεροποίηση του φύλου για τον χώρο της εκπαίδευσης; Το ερώτημα αυτό ανοίγει μια μεγάλη συζήτηση για τον μεταμοντέρνο φεμινισμό εν σχέσει με την εκπαίδευση.

Η διερεύνηση της δυνατότητας σύνδεσης του μεταμοντέρνου φεμινισμού και του επιστημονικού κλάδου της εκπαίδευσης φέρνει στο προσκήνιο και το ζήτημα της κατακερματισμένης υποκειμενικότητας που αναδεικνύει ο μεταμοντέρνος φεμινισμός αφορά και την εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, η Jackson στρέφει το ενδιαφέρον της στο ζήτημα του εκπαιδευτικού στην τάξη και υποστηρίζει ότι η ταυτότητά του δεν μπορεί να θεωρηθεί προκαθορισμένη σταθερή και ενοποιημένη. Αντίθετα, η

ταυτότητα των εκπαιδευτικών μπορεί να κατανοείται ως μια μη γραμμική διαδικασία μέσα σε λογοθετικά πλαίσια που εμπεριέχουν εξουσία. Γι' αυτό και το λογοθετικό πλαίσιο της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών εμπεριέχει πολλαπλές θέσεις. Η υποκειμενικότητα των νέων εκπαιδευτικών, όπως και η ταυτότητά τους ως νεοεντασσόμενων στο πεδίο, αλλάζει μέσα στους διαφορετικούς λογοθετικούς σχηματισμούς, μέσα σε διαφορετικές συνθήκες και με βάση πολλαπλά ερεθίσματα, όπως απαντά στο πλαίσιο μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας για μια ανοιχτή και μεταβαλλόμενη ταυτότητα. Με άλλα λόγια, η υποκειμενικότητα ενός ατόμου ως εκπαιδευτικού συγκροτείται σταδιακά διά των πολλαπλών υποκειμενικοτήτων και βάσει των εκάστοτε επιβολών. Ο εκπαιδευτικός, παραδείγματος χάριν, μπορεί να κινείται διαρκώς στην τάξη και να δίνει μεγάλο βάρος στον διάλογο και στη συζήτηση με τους μαθητές και τις μαθήτριες ή μπορεί να ακολουθεί περισσότερο παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας από καθέδρας. Οι σχέσεις εξουσίας εντός των σχολείων μπορούν να διαμορφώσουν πολλαπλές υποκειμενικότητες στους νέους εκπαιδευτικούς, ανάλογα με τους λογοθετικούς σχηματισμούς που αυτοί ακολουθούν, διαμορφώνοντας τη δική τους διδασκαλία μέσα σε ορισμένα πλαίσια και κανόνες. (Jackson, 2001, σσ. 386-392). Η Jackson, λοιπόν, δείχνει ενδιαφέρον για τον μεταμοντερνισμό και τις αξιώσεις του στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, αν και δεν προβαίνει σε εκτενή ανάλυση στο ζήτημα του φύλου. Πώς συνδέεται, λοιπόν, εναργέστερα η συζήτηση του μεταμοντέρνου φεμινισμού με την εκπαίδευση;

Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980, υποστηρίζεται και στην έρευνα για το φύλο στην εκπαίδευση ότι η κατηγορία γυναίκα δεν μπορεί να εκπροσωπεί όλες τις γυναίκες. Με τον τρόπο αυτό, η έρευνα για το φύλο στην εκπαίδευση αρχίζει να απομακρύνεται από ζητήματα έμφυλης ισότητας και τείνει προς την θεωρητική πραγμάτευση του σχηματισμού έμφυλων ταυτοτήτων. Στο πεδίο του μεταμοντερνισμού, η φεμινιστική θεωρία απορρίπτει μια συνεκτική έμφυλη ταυτότητα ως μια σταθερή αφήγηση η οποία μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο γνώσης. Αυτή η επίδραση του μεταμοντερνισμού στη φεμινιστική θεωρία, απορρίπτοντας την ουσιοκρατία, προσανατολίζει την έρευνα για την εκπαίδευση σε πολλαπλές μορφές ανδρικότητας και θηλυκότητας, οι οποίες εμφανίζονται και στα σχολεία. (Dillabough, 2001, σσ. 15-18). Η έρευνα για το φύλο στην εκπαίδευση, λοιπόν, εμπεριέχει στοιχεία του μεταμοντέρνου φεμινισμού, όπως οι διαφοροποιήσεις

του όρου γυναίκα και οι πολλαπλές ανδρικότητες και θηλυκότητες οι οποίες εντοπίζονται και στο πεδίο της εκπαίδευσης.

Σύμφωνα με τη DianeReay, η θηλυκότητα στο μεταμοντέρνο πλαίσιο δεν αποτελεί έναν ενοποιημένο σταθερό λογοθετικό σχηματισμό, δεν είναι μια συνεκτική θηλυκότητα η οποία θεωρείται δεδομένη για όλες τις γυναίκες. Αντίθετα, κατά τη Reay, το φύλο, στη βάση διαφορετικών τάξεων, εθνών και ηλικιών, αποσπάται σε πολλαπλές και μεταβαλλόμενες ανδρικότητες και θηλυκότητες, οι οποίες συγκροτούνται κάθε φορά μέσω πλαισιοθετημένων πρακτικών και βρίσκονται σε διαρκή ανασυγκρότηση στον χώρο και στον χρόνο, καθοριζόμενες και από τις κοινωνικές συνθήκες. (Reay, 2001, σσ. 153-154)

Αυτή η ρευστότητα και πολλαπλότητα των έμφυλων ταυτοτήτων απαντά και στον χώρο της εκπαίδευσης. Τα κορίτσια στο σχολείο μπορεί να ενισχύουν τη θέση των αγοριών στην τάξη ή, αντίθετα, μπορεί να αντιτίθενται σε αυτό και να αναπτύσσουν πιο ανθιστάμενες μορφές θηλυκότητας. Ακόμη, η συγκρότηση της θηλυκότητας συνδέεται και με την απόκτηση εξουσίας που αποκτά κάθε γυναίκα στην επαγγελματική της ζωή. Οπότε προκύπτουν διαφορετικές θηλυκότητες στη βάση του βαθμού εξουσίας κάθε γυναίκας στον επαγγελματικό τομέα. Η στροφή των γυναικών σε στερεοτυπικά ανδρικά επαγγέλματα και η διεκδίκηση ηγετικών θέσεων στην αγορά εργασίας συγκροτεί νέες μορφές θηλυκότητας, οι οποίες εμπεριέχουν παραδοσιακά ανδρικά χαρακτηριστικά. (Reay, 2001, σσ. 155-163)

Στο μεταμοντέρνο πλαίσιο της έρευνας για το φύλο στην εκπαίδευση υποστηρίζεται ότι τα παιδιά συγκροτούν έμφυλους ρόλους με πολλαπλούς και αντιφατικούς τρόπους. (Francis, 2001, σ. 66). Πώς, όμως, συγκροτείται το άτομο στη βάση της πεποίθησης ότι δεν έχει μια συνεκτική προσωπικότητα; Σύμφωνα με τη BeckyFrancis, η προσωπικότητα δεν παραμένει εντελώς σταθερή σε κάθε κοινωνική κατάσταση. Το φύλο ως πτυχή της ταυτότητας επηρεάζει διαφορετικά το άτομο βάσει του κοινωνικού περιβάλλοντος. Ορισμένα στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου αλλάζουν κατά της διάρκεια της ζωής του βάσει των εμπειριών του και των επιδράσεων που ασκούνται, ενώ άλλα παραμένουν ίδια σε διάφορα πλαίσια. (Francis, 2001, σσ. 69-70). Η Francis, λοιπόν, εμφανίζεται αρνητική στο ζήτημα του μεταμοντέρνου φεμινισμού στην εκπαίδευση, στη βάση του ισχυρισμού της ότι η

πεποίθηση του ατόμου ότι δεν χαρακτηρίζεται από μια συνεκτική προσωπικότητα αποτελεί πρόβλημα για τη ζωή του στην κοινωνία.

Σύμφωνα με τη Francis, γενικά η ανάλυση της εκπαίδευσης εν σχέσει με το φύλο χαρακτηρίζεται από ορισμένα αδιέξοδα της φεμινιστικής θεωρίας, όπως είναι ο ρόλος του μεταμοντερνισμού στη φεμινιστική θεωρία. (Francis, 2001, σ. 70). Είναι φανερό ότι, όπως και στη γενικότερη συζήτηση για τον μεταμοντερνισμό και τη φεμινιστική θεωρία, έτσι και στον χώρο της εκπαίδευσης, δεν υπάρχει ομοφωνία, και ορισμένες θέσεις φαίνονται ως θετικά διακείμενες ενώ άλλες επιφυλακτικές σε έναν μεταμοντέρνο φεμινισμό στην εκπαίδευση. Επιπλέον, είναι σαφές ότι διαφέρει και έχει καθοριστική σημασία κάθε φορά ο βαθμός ριζοσπαστικότητας της κάθε μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας η οποία διερευνάται στο πεδίο της εκπαίδευσης.

Ξεκινώντας παράδοξα τη διερεύνηση του μεταμοντέρνου φεμινισμού στο πλαίσιο της εκπαίδευσης με βάση δύο φεμινίστριες οι οποίες αντιτίθενται στο ρεύμα αυτό, με σκοπό να προσεγγιστεί σταδιακά το υπό συζήτηση ζήτημα, προκύπτουν τα εξής: Η Susan Bordo, προβάλλοντας μια αρνητική αλλά και κάπως διφορούμενη στάση απέναντι στην ανάδυση μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, αντιτίθεται σε μια θεωρούμενη μεταμοντέρνα φεμινιστική θεωρία η οποία συγκροτεί αντι-ολοποιητικές θεωρίες αλλά ταυτόχρονα αποκλείει από τη συζήτηση ορισμένα άτομα. Τονίζει ότι είναι ανάγκη να αναπτυχθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορούν να ακούγονται πολλές διαφορετικές φωνές. (Bordo, 1990, σ. 140). Το ερώτημα που τίθεται είναι πώς θα μπορούσε η συγκρότηση αντι-ολοποιητικών θεωριών να συνεπάγεται πάντα και πρακτική αποδοχή όλων των διαφορετικών φωνών στη συζήτηση.

Εάν στραφεί κανείς στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, πώς μπορεί να αξιοποιήσει αυτή τη θέση της Bordo; Αρχικά, μπορεί να υποστηριχτεί γενικά ότι το πλαίσιο στο οποίο συζητείται μια θεωρία επηρεάζει και τον δυνατό κάθε φορά βαθμό πρακτικής αποδοχής της διαφοράς. Πιο συγκεκριμένα, η ένταξη και η διδασκαλία αντι-ολοποιητικών θεωριών στην εκπαίδευση τίθεται εκ των πραγμάτων μέσα σε ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο στο οποίο οι μαθητές και οι μαθήτριες δεν μπορούν ασφαλώς να συμμετέχουν στη συγκρότηση των θεωριών αυτών. Αυτό, βέβαια, συμβαίνει εξαιτίας της φύσης της εκπαίδευσης κατά την οποία οι μαθητές και οι μαθήτριες δεν είναι ακόμη έτοιμοι γνωσιακά να συμμετάσχουν στη συγκρότηση ευρύτερα επιστημονικών

θεωριών. Η παραδοχή αυτή, όμως, δεν συνεπάγεται ότι δεν είναι αναγκαίες οι αντι-ολοποιητικές θεωρίες στην εκπαίδευση εξεταζόμενες από μια διαφορετική σκόπευση. Μέσα από την εξοικείωση με τέτοιες θεωρίες, οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να οδηγηθούν σε μια πτυχή της πρακτικής της διαφοράς. Μπορεί να μην συμμετέχουν στη συγκρότηση αυτών των ολοποιητικών θεωριών, αλλά μπορούν να διεκδικούν, ανεξαρτήτως των κοινωνικών χαρακτηριστικών τους, όπως είναι το φύλο, συμμετοχή σε κάθε συζήτηση η οποία διεξάγεται τάξη χωρίς να αποκλείουν ο ένας τον άλλον. Επομένως, η ύπαρξη αντι-ολοποιητικών θεωριών στην εκπαίδευση, σύμφωνα με το πρότυπο που φεμινιστικού μεταμοντερνισμού, μπορεί να εκληφθεί ευρύτερα ως κίνητρο για την ίδια την οργάνωση της μαθησιακής διαδικασίας στην τάξη. Ασφαλώς, αυτή η προβολή πολλών διαφορετικών φωνών στην εκπαίδευση επικεντρώνεται στην έννοια του φύλου, αποτελεί, όμως, βασικό χαρακτηριστικό του μεταμοντερνισμού, αλλά και του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού ο οποίος ασχολείται με τους αποκλεισμούς στη βάση του φύλου.

Η Seyla Benhabib, διατυπώνοντας η ίδια, βέβαια, μια σκεπτικιστική άποψη προς μια δυνατότητα μιας μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, ισχυρίζεται ότι η φεμινιστική θεωρία επιχειρεί να απομυθοποιήσει το ανδρικό υποκείμενο, ενώ ο μεταμοντερνισμός απορρίπτει την ουσιολογική θεώρηση του υποκειμένου. (Benhabib, 1995, σσ. 18-19). Στρεφόμενοι στο πεδίο της εκπαίδευσης, και ακολουθώντας την επικριτική στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό σκέψη της Benhabib, μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες ως γνωσιακά υποκείμενα βρίσκονται τοποθετημένοι στις εμφυλες σχέσεις και μπορούν να οικειώνονται τη γνώση χωρίς να χρειάζεται να εγκαταλείψουν ή να παραμερίσουν το φύλο τους. Η απομυθοποίηση του ανδρικού υποκειμένου η οποία αποτελεί αίτημα της φεμινιστικής επιστημολογίας δεν συνεπάγεται αναγκαία, σύμφωνα με τη Benhabib, διάλυση του υποκειμένου ή του φύλου. Έχει καθοριστική σημασία, όμως, ότι η φεμινιστική επιστημολογία της Benhabib δεν υπερασπίζεται τον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό και, έτσι, δεν προχωρά σε πιο ισχυρές θέσεις για τη διάλυση του υποκειμένου ούτε στη σύνδεσή του με τη φεμινιστική θεωρία.

Στρεφόμενοι τώρα στη σκέψη των μεταμοντέρνων φεμινιστριών θεωρητικών, ξεκινούν να αναδύονται συσχετισμοί και ερωτήματα αναφορικά με τον χώρο της εκπαίδευσης. Επισημαίνεται αρχικά ότι η φεμινιστική επιστημολογία, σύμφωνα με τη Susan Hekman, υιοθετώντας μεταμοντέρνο χαρακτήρα, αμφισβητεί τη νεωτερική

διχοτομία μεταξύ ανδρικού και γυναικείου, η οποία λειτουργεί ως βάση άλλων διχοτομιών του Διαφωτισμού, οι οποίες, επίσης, απορρίπτονται. (Hekman, 1990, σσ. 2-5). Τι συνέπεια μπορεί να έχει για την εκπαίδευση η αποδοχή της αποδόμησης της διχοτομίας ανδρικού - γυναικείου; Τι συμβαίνει στο εκπαιδευτικό πλαίσιο, εάν κυριαρχήσει η πεποίθηση ότι ο άνδρας και η γυναίκα δεν είναι διχοτομικοί όροι αλλά αλληλεξαρτώμενοι, εάν η διχοτομία αποδομείται; Να σημειωθεί ασφαλώς ότι μια τέτοια αποδόμηση της διχοτομίας ανδρικού - γυναικείου τίθεται μέσα στον μεταμοντέρνο φεμινισμό, αποτελώντας βασικό χαρακτηριστικό του. Επομένως, η αποδόμηση της διχοτομίας ανδρικού - γυναικείου τίθεται μέσα στο γενικότερο πλαίσιο μιας εκπαίδευσης στο μεταμοντέρνο πλαίσιο, μόνο που με τη συγκεκριμένη αποδόμηση επηρεάζεται και η πραγμάτευση του ίδιου του φύλου, το οποίο υπερβαίνει τον δυαδικό χαρακτήρα του. Το ερώτημα για την επίδραση της αποδόμησης της διχοτομίας ανδρικού - γυναικείου στην εκπαίδευση παραμένει ανοιχτό στο σημείο αυτό και συνδέεται στενά με το αντίστοιχο ερώτημα για την αποδόμηση του φύλου, το οποίο εξετάζεται στη συνέχεια με βάση τη θεωρία της Haraway αλλά συζητιέται και στην έρευνα για το φύλο στην εκπαίδευση, όπως φαίνεται στη συνέχεια της εργασίας.

Από την άλλη, όμως, πρέπει να σημειωθεί ότι η θεωρία της Luce Irigaray προκρίνει την ύπαρξη ενός πραγματικού και ανεξάρτητου άλλου, ως ενός άλλου υποκειμένου για τη γυναίκα, το οποίο δεν ανάγεται κατά κανένα τρόπο στο ανδρικό υποκείμενο ούτε αποτελεί συμπλήρωμά του ούτε χαρακτηρίζεται ως δεύτερο εν σχέσει με το ανδρικό υποκείμενο. Εκλαμβάνει τον άνδρα και τη γυναίκα ως δύο διαφορετικά υποκείμενα ίσης αξίας. (Irigaray, 1995, σσ. 9-18). Το στοιχείο αυτό - ιδιόμορφο μέσα στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό - ομοφωνεί με μια εκπαίδευση η οποία αντιλαμβάνεται το αγόρι και το κορίτσι, τον άνδρα και τη γυναίκα, ως δύο ξεχωριστά έμφυλα υποκείμενα που δεν ανάγονται το ένα στο άλλο αλλά διατηρούν τη διαφορετικότητά τους. Μια τέτοια εκπαίδευση λαμβάνει υπόψη τη διαφορά ανδρών και γυναικών, προκειμένου να προβάλλει τη διαφορετικότητα των γυναικών ως αξία και όχι ως μειονέκτημα, στο πλαίσιο της αντίληψης ότι η θηλυκότητα δεν πρέπει να ανάγεται σε ανδροκεντρικά πλαίσια αλλά να διατηρεί τη μοναδικότητά της, απελευθερωμένη από έναν ανδρικό κόσμο. Μια εκπαίδευση στο πνεύμα του μεταμοντέρνου φεμινισμού της Irigaray, λοιπόν, όχι μόνο δεν θέτει την ανάγκη αποδόμησης του φύλου, αλλά υπερασπίζεται τη δυαδικότητα του φύλου και την

ανάγκη να συγκροτηθεί κοινωνικά και η γυναίκα, πέραν από τον άνδρα, ως διακριτό έμφυλο υποκείμενο το οποίο δεν καταπιέζεται από το ανδρικό. Επομένως, σε μια εκπαίδευση που λαμβάνει υπόψη τη θεωρία της Irigaray για τη γυναίκα, τα κορίτσια δεν επιχειρούν να αντιγράψουν ή να μοιάσουν στο ανδρικό υποκείμενο αλλά να αντιδιαστέλλονται από αυτό, να συγκροτήσουν τη δική τους γυναικεία υποκειμενικότητα η οποία δεν είναι δεύτερη αλλά εξίσου σημαντική.

Η Irigaray, πραγματευόμενη γενικά το ζήτημα της διδασκαλίας, χωρίς ακόμη στο σημείο αυτό να αναφέρεται άμεσα στο φύλο, υποστηρίζει ότι είναι σημαντικό να «ακούει» κανείς τον τρόπο που ο άλλος συγκροτεί την αλήθεια του, να ανοίγεται στον άλλον. Με άλλα λόγια, ο καθένας να ακούει την αλήθεια του άλλου, ο οποίος να αντιμετωπίζεται ως ξεχωριστή προσωπικότητα. Οι μαθητές και οι μαθήτριες να διδάσκονται μια επικοινωνία στη διαφορά, χωρίς να απορρίπτεται κανένα από τα δύο μέρη. (Irigaray, 2008b, σσ. 232, 238)

Έχει σημασία ότι η ίδια η Irigaray ασχολήθηκε με το ζήτημα της εκπαίδευσης εν σχέσει με το φύλο και μάλιστα μπήκε μέσα σε σχολικές τάξεις, διερευνώντας το ζήτημα της διαφοράς μέσα στην εκπαίδευση και υποστηρίζοντας ότι η προσπάθεια εξέτασης και σεβασμού της διαφοράς πρέπει να ξεκινά από το σχολείο. Η Irigaray, λοιπόν, στις παρεμβάσεις της σε σχολικές τάξεις επιχειρεί να αφήσει τα παιδιά να εκφραστούν για όσα συνήθως αφήνουν έξω από το σχολείο, για όσα δεν συζητούν με τους εκπαιδευτικούς εν σχέσει με ζητήματα φύλου. Στην περίπτωση που τέτοια ζητήματα αφήνονται εκτός σχολείου, σύμφωνα με την Irigaray, το άτομο χάνει τον εαυτό του προκειμένου να μπορεί να συνάδει με αφηρημένα υποδείγματα. (Irigaray, 2008a, σ. 204)

Όπως δείχτηκε στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας, η Irigaray κατά την πραγμάτευση του μεταμοντέρνου φεμινισμού της δίνει έμφαση στη σεξουαλική διαφορά την οποία αναγνωρίζει και ως φυσικό δεδομένο αλλά και ως άμεσα συνδεδεμένο χαρακτηριστικό με την κουλτούρα. (Irigaray, 1996, σσ. 27, 65). Υποστηρίχτηκε εκεί ότι η Irigaray δέχεται τη γυναικεία ταυτότητα ως ένα κοινωνικά κατασκευασμένο φύλο το οποίο, όμως, ασφαλώς δεν απορρίπτει τη φύση του, καθώς και ότι ο τρόπος της ανθρώπινης βίωσης της σεξουαλικής διαφοράς δεν είναι καθόλου φυσικός αλλά κοινωνικά κατασκευασμένος.

Μένοντας συνεπής σε αυτή τη θέση, η Irigaray τονίζει ότι είναι σημαντικό τα παιδιά να καταλάβουν ότι η διαφορά αγοριών και κοριτσιών δεν περιορίζεται σε λίγα σωματικά χαρακτηριστικά αλλά αφορά ολόκληρη την υποκειμενικότητά τους. Στη διαδικασία αυτή, το ζήτημα της σεξουαλικής διαφοράς δεν μπορεί να εισπράτει τη σιωπή της έρευνας. Η Irigaray, λοιπόν, συζητά με τα παιδιά στο σχολείο για τη σεξουαλική διαφορά, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτή όχι μόνο τις σωματικές διαφορές αγοριών και κοριτσιών αλλά και άλλες διαφορές. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά αναλαμβάνουν να εκφραστούν για αυτές τις διαφορές, αναφερόμενα σε διαφορετικά κουρέματα και χτενίσματα, ρούχα και συμπεριφορά. Καλούνται να αναζητήσουν και άλλες τέτοιες διαφορές, γράφοντας κείμενα και ζωγραφίζοντας εικόνες. Τους ζητείται, ακόμη, να γράψουν προτάσεις με ορισμένες λέξεις, όπως το «μαζί», το «μοιράζομαι», το «αγαπώ», και, στη συνέχεια, αναζητούν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις προτάσεις αγοριών και κοριτσιών οι οποίες γράφτηκαν. Στη συνέχεια, κάθε παιδί προτείνει σε ένα παιδί του άλλου φύλου να κάνουν μαζί μια δραστηριότητα που τους αρέσει. (Irigaray, 2008a, σσ. 205-206)

Η Irigaray στην έρευνά της στη σχολική τάξη καταλήγει ότι τα κορίτσια και τα αγόρια εκφράζονται διαφορετικά και μέσω της γλώσσας τους και μέσω της συμπεριφοράς τους και συγκροτούν μια διαφορετική υποκειμενικότητα. Με τον τρόπο αυτό μένει συνεπής στη θέση της ότι η ζωή των γυναικών μπορεί να διαφέρει από τη ζωή των ανδρών σε διάφορα χαρακτηριστικά. Αναφορικά με την έρευνά της στην σχολική τάξη υποστηρίζει, πιο συγκεκριμένα, ότι τα αγόρια στον λόγο τους προτιμούν να εκφράζουν σχέσεις μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, ενώ τα κορίτσια προτιμούν τις σχέσεις μεταξύ υποκειμένων. Ακόμη, τα αγόρια προτιμούν να εκφράζουν σχέσεις με το ίδιο φύλο, ενώ τα κορίτσια προτιμούν σχέσεις διαφοράς, σχέσεις με το άλλο φύλο ως συνομιλήτη. Η Irigaray τονίζει συνεχώς ότι τα παιδιά πρέπει να εκπαιδεύονται να συνυπάρχουν στη διαφορά. Κατά τη συγκρότηση και καλλιέργεια της υποκειμενικότητάς τους, τα αγόρια καλούνται να μάθουν να σέβονται το «εσύ», ενώ τα κορίτσια, από την άλλη, να μάθουν να διατηρούν το «εγώ» στη σχέση τους με το άλλο φύλο. (Irigaray, 2008a, σσ. 208-217)

Η Irigaray, λοιπόν, φέρνει το ζήτημα της διαφοράς των δύο φύλων, το ζήτημα της σεξουαλικής διαφοράς, όπως το αποκαλεί, μέσα στη σχολική αίθουσα και το διαχειρίζεται με τα παιδιά. Όμως, στο “Teaching how to meet in difference” (2008a), ενώ διερευνά και αναλύει τη συμπεριφορά αγοριών και κοριτσιών εν σχέσει με το

φύλο στο σχολείο, δεν αναλύει τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να γίνουν οι αλλαγές που θεωρεί ότι χρειάζονται να γίνουν. Με άλλα λόγια, δεν αναλύει τον ρόλο που καλείται να διαδραματίσει η εκπαίδευση για την κοινωνική συγκρότηση της γυναίκας ως διακριτό υποκείμενο.

Η Donna Haraway κατασκευάζει το «cyborg» ως ένα πλασματικό ον, ένα υβρίδιο το οποίο προκύπτει από τη σύζευξη του ζωντανού οργανισμού με τη μηχανή και, στη συνέχεια, εκλαμβάνει τον άνθρωπο ως κυβερνοοργανισμό, επισημαίνοντας ότι το «cyborg» υπάρχει σε «έναν κόσμο μετά το φύλο», «έναν κόσμο χωρίς φύλο». (Haraway, 1990, σσ. 190-196). Με βάση της μελέτη της θεωρίας της Haraway, τίθενται ορισμένα ερωτήματα: Πώς οι νέες κοινωνικές και τεχνολογικές σχέσεις μπορούν να συσχετιστούν με τη συγκρότηση του φύλου και μέσα στην εκπαίδευση; Δευτερευόντως, η επινόηση ενός φαντασιακού πλάσματος για την επίτευξη ενός σκοπού, όπως η απόδοση μεταμοντέρνου χαρακτήρα στο φύλο, θα μπορούσε να είναι λειτουργική στο πεδίο της εκπαίδευσης;

Οι μαθητές και οι μαθήτριες στο σχολείο εμπλέκονται με τη φαντασία, η οποία είναι πολύτιμη αρωγός στην καλλιέργεια των αφηγηματικών και συγγραφικών ικανοτήτων τους αλλά και στη γενικότερη ενασχόλησή τους με τη λογοτεχνία. Όμως, η φαντασία έρχεται εκ των πραγμάτων αντιμέτωπη με άλλη μία σημαντική ικανότητα την οποία καλλιεργούν οι μαθητές στο σχολείο, με την ικανότητα ορθής αντίληψης της πραγματικότητας. Μπορεί η προσέγγιση του φύλου στην εκπαίδευση να πραγματοποιείται με έναν τρόπο ο οποίος τοποθετείται μεταξύ αυτών των δύο ικανοτήτων: της φαντασίας και της ορθής αντίληψης του πραγματικού κόσμου; Μήπως μια οικειοποίηση της θεωρίας της Haraway στον χώρο της εκπαίδευσης θα οδηγούσε σε μια ανισορροπία των δύο στοιχείων, κατά την οποία το βάρος γέρνει προς το φαντασιακό, παρόλο που η Haraway λαμβάνει υπόψη τις κοινωνικές σχέσεις που είναι αλληλένδετες με την επιστήμη και την τεχνολογία και αναφέρεται στον πραγματικό κόσμο, τον οποίο εκλαμβάνει ως μεταμοντέρνο; Μια τέτοια θεώρηση στην εκπαίδευση θα προκαλούσε σύγχυση εξαιτίας του έντονα φαντασιακού χαρακτήρα της. Όμως, η ένταση αυτή διαλύεται αμέσως, καθώς είναι φανερό ότι το «cyborg» ως έννοια ασφαλώς δεν προορίζεται για την εισαγωγή του στην εκπαιδευτική διαδικασία. Το επίδικο είναι η εξέταση της πραγμάτευσης του φύλου εν σχέσει με την εκπαίδευση και το ερώτημα πώς θα μπορούσαν οι μαθητές και οι μαθήτριες να σκεφτούν τον εαυτό τους μέσα σε «έναν κόσμο χωρίς φύλο».

Επισημαίνεται παρενθετικά ότι από τη θεωρία της Haraway μπορεί να διατηρηθεί στη συζήτηση για εκπαίδευση ο ισχυρισμός της ότι, μέσα σε κοινωνικές σχέσεις αλληλένδετες με την επιστήμη και την τεχνολογία, το φύλο δεν μπορεί να στηρίξει μια ουσιοκρατική ενότητα της γυναίκας.

Σύμφωνα με τη Haraway, το «cyborg» ως ένας μεταμοντέρνος εαυτός που αντιτίθεται στην ολότητα διαλύεται και επανασυναρμολογείται. (Haraway, 1990, σ. 223). Με τον τρόπο αυτό, η Haraway θέτει το ζήτημα των ορίων, το οποίο έχει μεγάλη σημασία στο εκπαιδευτικό πλαίσιο. Αυτή η διάλυση και επανασυναρμολόγηση ορίων στην εκπαίδευση ομοφωνεί με ένα μεταμοντέρνο εκπαιδευτικό πλαίσιο. Μια διάλυση και «επανασυναρμολόγηση» της έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο του θεσμού της εκπαίδευσης, όμως, θα αποτελούσε πρακτικά μια πολύ ριζική και παράτολμη διεργασία, η οποία αντιτίθεται με την καθιερωμένη εκπαίδευση, κατά την οποία οι παραδοσιακοί έμφυλοι ρόλοι μαθαίνονται, οικειοποιούνται και εμπεδώνονται από τα παιδιά. Από την άλλη, η αμφισβήτηση του έμφυλου δυϊσμού στο σχολείο και η ανασυγκρότηση του φύλου έξω από τον δυϊσμό άνδρα - γυναίκας, μια αμφισβήτηση η οποία προκύπτει από τη θεωρία της Haraway, είναι ένα δύσκολο εγχείρημα το οποίο, όμως, με προσεχτικό χειρισμό θα μπορούσε να αποτελέσει τη θετική πλευρά της οικειοποίησης στοιχείων μεταμοντέρνου φεμινισμού στον χώρο της εκπαίδευσης.

Ακόμη, εάν το φύλο θεωρηθεί ως μέρος των διαρηγμένων ορίων και των μεροληπτικών και ανασυναρμολογούμενων ταυτοτήτων, σύμφωνα με όσα πρεσβεύει η μεταμοντέρνα φεμινιστική θεωρία της Haraway, τότε μπορεί να υποστηριχτεί ότι ο θεσμός της εκπαίδευσης στη βάση αυτή απομακρύνεται από τους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους και προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα, καθώς η εκπαίδευση δεν μπορεί να αντιτίθεται με τις κοινωνικές σχέσεις, μέσα στις οποίες συγκροτείται και το φύλο.

Αυτή η περισσότερο ριζοσπαστική προσέγγιση της Haraway στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό, σε σχέση με άλλες μεταμοντέρνες φεμινίστριες όπως η Hekman και η Irigaray, η πρότασή της για ανασυγκρότηση των ορίων του φύλου έξω και πέρα από τους κυρίαρχους δυϊσμούς, πραγματευόμενη εν σχέσει με την εκπαίδευση, οδηγεί στην ανάγκη διερεύνησης του ζητήματος της αποδόμησης του φύλου στον χώρο της εκπαίδευσης, όπως αυτό έχει συγκροτηθεί στη διχοτομία μεταξύ άνδρα και γυναίκας.

Προκύπτει, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι η διεκδίκηση του μη αποκλεισμού των μαθητών από εκπαιδευτικές διαδικασίες, καθώς και της συμμετοχής στις έμπρακτες εκπαιδευτικές διαδικασίες πολλών διαφορετικών φωνών, όπως φαίνεται στη σκέψη της Bordo, αλλά και η απομυθοποίηση του ανδρικού υποκειμένου στη σκέψη της Benhabib χωρίς αναγκαία τη διάλυση του έμφυλου υποκειμένου, αποτελούν στοιχεία που αφορούν την εκπαίδευση και αναδύονται μέσα από τη διερεύνηση της μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας, ακόμη κι αν ορισμένες φεμινίστριες, όπως η Bordo και η Benhabib στην περίπτωση αυτή, συζητούν τον μεταμοντέρνο φεμινισμό χωρίς να τον ενστερνίζονται.

Από την άλλη, μέσα από την εξέταση των θεωριών των μεταμοντέρνων φεμινιστριών θεωρητικών, αναδεικνύεται το μείζον ζήτημα της αποδόμησης του φύλου και της διχοτομίας ανδρικού – γυναικείου εν σχέσει με την εκπαίδευση, αλλά και το ζήτημα της διαφορετικότητας των έμφυλων υποκειμένων στο πεδίο της εκπαίδευσης, το οποίο αντιπαρατίθεται στην αποδόμηση της διχοτομίας μεταξύ ανδρικού και γυναικείου, όπως φάνηκε από την αντίθεση μεταξύ του μεταμοντέρνου φεμινισμού της Irigaray, από τη μια, και της Hekman, από την άλλη. Αναδύεται, λοιπόν, σε αυτό το σημείο της έρευνας μια ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης του ζητήματος της αποδόμησης του φύλου και των δυαδικών έμφυλων κατηγοριών στην εκπαίδευση, με βάση κείμενα που ασχολούνται εναργέστερα με το ζήτημα αυτό.

Σύμφωνα με τη BarbaraHouston, η αποδομιστική προσέγγιση για το φύλο στον χώρο της εκπαίδευσης συσχετίζει την αντιθετική έμφυλη δυαδικότητα άνδρα - γυναίκας με την παραγωγή της κοινωνικής ανισότητας. Συνεπώς, και για τον θεσμό της εκπαίδευσης, η μεταμοντέρνα αποδομιστική προσέγγιση δεν στοχεύει στην ίση πρόσβαση των γυναικών στο υπάρχον ανδροκεντρικό εκπαιδευτικό σύστημα, προϋποθέτοντας την έμφυλη δυαδικότητα. Αντίθετα, η BronwynDavies υπερασπιζόμενη τον μεταμοντέρνο φεμινισμό καταδεικνύει την ανάγκη απαλοιφής των κατηγοριών άνδρας και γυναίκα για μια πιο δίκαιη εκπαίδευση ως προς τα φύλα. Από την άλλη, όμως, η Houston παραμένει επιφυλακτική σε τέτοιες προτάσεις για αλλαγή στη βάση της αποδόμησης. (Houston, 1996, σ. 76)

Όταν οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα δεν αποκλείονται από τον θεσμό της εκπαίδευσης, ο μη αποκλεισμός δεν συνεπάγεται αυτόματα την απόδοση έμφυλης δικαιοσύνης στην εκπαίδευση. Στη βάση αυτή, η Davies υπερασπίζεται μια

μεταμοντέρνα αποδομιστική προσέγγιση για το φύλο στον χώρο της εκπαίδευσης, διότι μια αποδομιστική λύση στο πρόβλημα του σεξισμού στην εκπαίδευση χρειάζεται να διεκδικήσει μια πιο δίκαιη εκπαίδευση για τα φύλα. Αυτή η διεκδίκηση προϋποθέτει ανάλυση και αλλαγή των θεωρούμενων ως αδιαμφισβήτητων λογοθετικών πρακτικών που συγκροτούν τις έμφυλες σχέσεις και οι οποίες ουσιαστικά διατηρούν την άδικη κοινωνική δομή, καθώς συγκροτούν τον άνδρα ως ισχυρό και τη γυναίκα ως αδύναμη. Σύμφωνα με τη Davies, η εκπαίδευση καλείται να εγκαταλείψει τις λογοθετικές πρακτικές που διατηρούν τον ανδροκεντρικό χαρακτήρα του κόσμου. Η άσκηση εξουσίας συνδέεται με τη θέση του ασκούντα την εξουσία μέσα στις λογοθετικές πρακτικές στις οποίες συμμετέχει. Στο πλαίσιο αυτό, επομένως, η Davies αξιώνει την αμφισβήτηση και εγκατάλειψη των δυαδικών έμφυλων κατηγοριών για την άρση της πατριαρχίας. (Davies, 1989, σσ. 1-3, 12-14)

Η Davies, όμως, δεν αναλύει τις συνέπειες που έχει για τον χώρο της εκπαίδευσης η εγκατάλειψη των δυαδικών έμφυλων κατηγοριών και η πρότασή της παραμένει σε ένα γενικό θεωρητικό επίπεδο, χωρίς να καθιστά σαφείς τις αναγκαίες αλλαγές και τις επιδράσεις τους. Με ποιον τρόπο μπορούν να αλλάξουν στον θεσμό της εκπαίδευσης οι κυρίαρχες λογοθετικές πρακτικές που συγκροτούν τον άνδρα ως ισχυρό; Μήπως με την εγκατάλειψη των δυαδικών έμφυλων κατηγοριών; Αυτό φαίνεται να υποστηρίζει η Davies, δίνοντας στη θεωρία της έντονο και ισχυρό μεταμοντέρνο χαρακτήρα. Επισημαίνεται ότι η θεωρία της Daviesομοφωνεί με τις μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρίες της Hekman και της Haraway, οι οποίες αναλύθηκαν στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας και αμφισβητούν τον έμφυλο δυισμό, μόνο που η Davies τίθεται ξεκάθαρα στο πεδίο της εκπαίδευσης.

Η Houston, μπαίνει στη συζήτηση και, εξετάζοντας το κείμενο της Davies, ισχυρίζεται ότι στον αποδομισμό της Davies δεν αποσαφηνίζεται εάν το ζητούμενο είναι η πλήρης κατάργηση της έννοιας του φύλου ή η ανασυγκρότηση της σημασίας του. Σύμφωνα με την ισχυρή ερμηνεία της θέσης της Davies, το φύλο πρέπει να καταργηθεί και ως κοινωνική κατηγορία και ως κοινωνική πραγματικότητα. Πρέπει να πάψει να συνιστά μέρος της προσωπικής ταυτότητας του ατόμου. Μία άλλη, ονομαζόμενη ως ασθενέστερη, ερμηνεία της θέσης της Davies υποστηρίζει ότι οι κατηγορίες άνδρας και γυναίκα πρέπει να ανασυγκροτηθούν ως «αναπαραγωγικές κατηγορίες» (reproductivecategories) και μόνο, να αφορούν τη βιολογική αναπαραγωγή. (Houston, 1996, σσ. 75-77). Από τη μελέτη του κειμένου της, όμως,

προκύπτει πως η Davies φαίνεται να προασπίζεται την ανάγκη απαλοιφής των δυαδικών έμφυλων κατηγοριών και, μέσω αυτής, την αποδόμηση του φύλου όπως αυτό έχει συγκροτηθεί στη βάση της διχοτομίας μεταξύ άνδρα και γυναίκας.

Η συλλογιστική της Houston επισημαίνει ορισμένες παραδοχές για τις οποίες θεωρεί ότι αποτελούν τη βάση της σκέψης της Davies, παραδοχές οι οποίες αφορούν τη σημασία και τη μεταβλητότητα των έμφυλων κατηγοριών, χωρίς, όμως, αυτές να δηλώνονται ξεκάθαρα από εκείνη. Η μία είναι ότι, εάν το φύλο δεν νοείται με βάση φυσικά χαρακτηριστικά, τότε δεν χρειάζεται να διατηρηθεί ως κεντρικό χαρακτηριστικό στην προσωπική ταυτότητα. Η δεύτερη συνεπαγόμενη παραδοχή είναι ότι το φύλο μπορεί να καταργηθεί ή να ανασυσταθεί εντελώς. Ωστόσο, οι παραδοχές αυτές αποκρύπτουν τις ακόλουθες εναλλακτικές παραδοχές τις οποίες υπερασπίζεται η Houston: Το φύλο, παρόλο που δεν είναι φυσικό, μπορεί να είναι κεντρικό στην ταυτότητα, καθώς μπορεί να μαθαίνεται και να σταθεροποιείται. (Houston, 1996, σ. 77). Με αυτή τη διαφοροποίηση, η Houston επιχειρεί να διατηρήσει την κεντρικότητα του φύλου για την ταυτότητα του ατόμου, καθώς και μια σχετική σταθερότητα του φύλου στη ζωή του ατόμου, πεποιθήσεις οι οποίες συνάδουν με την επιφυλακτική στάση της απέναντι στον μεταμοντέρνο φεμινισμό.

Ακόμη, η Houston τονίζει εδώ ένα κύριο επιχείρημα των φεμινιστριών που δείχνουν σκεπτικισμό προς τον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό, υποστηρίζοντας ότι μια μετατόπιση της σκέψης πέραν των δυαδικών έμφυλων κατηγοριών, μια εγκατάλειψη του άνδρα και της γυναίκας ως κατηγορίας, δεν επιτρέπει την επίκληση των αναγκών και των ενδιαφερόντων των γυναικών. (Houston, 1996, σ. 79)

Η Houston ισχυρίζεται ότι η αποδόμηση δεν συνεπάγεται αναγκαία την πλήρη εγκατάλειψη του φύλου. Ακόμη, τονίζει ότι η μη φυσικότητα του φύλου δεν συνεπάγεται ότι η συζήτηση καλείται να κατευθυνθεί σε μια περιοχή πέραν του φύλου, στην κατάργηση της έμφυλης ταυτότητας. (Houston, 1996, σ. 80). Είναι δυνατόν η εκπαίδευση να στοχεύει να αφήνει ένα παιδί να μην γνωρίζει εάν είναι αγόρι ή κορίτσι; Χωρίς να απαντάει άμεσα στο ερώτημα αυτό που η ίδια θέτει ως ρητορικό, η Houston υποστηρίζει ότι, εάν θεωρηθεί ότι η έμφυλη ταυτότητα αποτελείται από χαρακτηριστικά τα οποία αποδίδονται από την εκάστοτε κουλτούρα, τότε το φύλο μπορεί να θεωρηθεί ότι μεταβάλλεται. Εάν, όμως, θεωρηθεί ότι η έμφυλη ταυτότητα αποτελείται ταυτόχρονα και από την αίσθηση του ανήκειν σε ένα

βιολογικό φύλο, τότε το ερώτημα για τη δυνατότητα αλλαγής του αποκτά περίπλοκο χαρακτήρα. Η Houston τονίζει ότι ο επανορισμός μιας έμφυλης ταυτότητας χαρακτηρίζεται από πολύ μεγάλη δυσκολία, ενώ η εγκατάλειψη του φύλου ως στοιχείου της ταυτότητας έχει άγνωστες συνέπειες. (Houston, 1996, σ. 81). Ακόμη και η Houston, λοιπόν, δέχεται τη δυνατότητα αλλαγής της κοινωνικά κατασκευασμένη έμφυλης ταυτότητας, τονίζοντας, βέβαια, τη δυσκολία μιας τέτοιας αλλαγής και, εμμέσως, τιθέμενη εναντίον της θέσης για τη διεκδίκηση του επανορισμού της έμφυλης ταυτότητας, πόσω μάλλον στον χώρο της εκπαίδευσης.

Η Houston, λοιπόν, καταλήγει στο ότι η κατάργηση των έμφυλων καθορισμών για την άρση της πατριαρχίας συνεπάγεται την υιοθέτηση της μίας από δύο αμφισβητήσιμες παραδοχές: Η πρώτη είναι ότι η ανδρική υπεροχή προκαλείται από την έμφυλη διάκριση και η δεύτερη είναι ότι οι έμφυλες δομές είναι ιεραρχικές στη βάση της διαφοράς των δύο φύλων. Εφόσον οι παραδοχές αυτές δεν τεκμηριώνονται, η Houston απορρίπτει την ανάγκη κατάργησης της έμφυλης κατηγορίας για μια πιο δίκαιη ως προς τα φύλα κοινωνία. (Houston, 1996, σ. 82). Από την άλλη, η Houston εξετάζει ως εναλλακτική την ανάγκη ανασυγκρότησης του φύλου, την οποία φαίνεται να επικροτεί, και υποστηρίζει ότι, εάν αλλάξει μόνο η σημασία των εννοιών γυναίκα και άνδρας, η βάση κυριαρχίας των ανδρών μπορεί να αρθεί. Η έννοια άνδρας να μην σημαίνει κυριαρχία, αλλά, παρ' όλα αυτά, η κατηγορία άνδρας να παραμείνει, να μην καταργηθεί ως κατηγορία. (Houston, 1996, σ. 83)

Η Houston, λοιπόν, ενώ ξεκινά τη συλλογιστική της από την πραγμάτευση του ζητήματος της κατάργησης των έμφυλων καθορισμών για μια έμφυλη δικαιοσύνη στην εκπαίδευση, εκτιμάται ότι δεν επικεντρώνεται εν τέλει στην εκπαίδευση αλλά στρέφεται σε μια γενικότερη εξέταση του ζητήματος του φύλου στον μεταμοντερνισμό, και μάλιστα εν σχέσει, κυρίως, με το κείμενο της Davies, γεγονός που δυσχεραίνει τη μελέτη του υπό εξέταση ζητήματος. Αντιτιθέμενη με τη Davies, απορρίπτει την ανάγκη μιας ριζοσπαστικής κατάργησης των έμφυλων καθορισμών στο πλαίσιο μιας αποδομιστικής προσέγγισης για το φύλο και, εμμέσως, ο ισχυρισμός αυτός περνάει και στην εκπαίδευση ως κοινωνικό θεσμό. Προκύπτει, λοιπόν, εμμέσως, από την επιφυλακτική στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό συλλογιστική της ότι, σύμφωνα με τη Houston, η εκπαίδευση δεν πρέπει να καταργήσει τους έμφυλους καθορισμούς. Μπορεί να εκλαμβάνει το φύλο ως σύνολο κοινωνικών

χαρακτηριστικών τα οποία είναι δυνατόν να μεταβληθούν, ανασυγκροτώντας, έτσι, φύλο, ώστε να μην συνδέει τον άνδρα με την κυριαρχία. Ας σημειωθεί, όμως, ότι ακόμη και αυτή η θέση για τη δυνατότητα ανασυγκρότησης του φύλου, παρόλο που είναι επιφυλακτική στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό, διατηρεί μια τάση προς αυτόν, χάρη σε αυτή την δυνατότητα ανασυγκρότησης του φύλου χωρίς βέβαια την εγκατάλειψη των έμφυλων καθορισμών.

Όμως, αντίθετα με την επιφυλακτική στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό θέση της Houston και προχωρώντας ακόμη παραπέρα από τη μεταμοντέρνα θέση της Davies, η Kathryn Pauly Morgan υπερασπίζεται την ανάγκη απαλοιφής του φύλου ως κοινωνικής κατηγορίας. Αναπτύσσοντας τον συλλογισμό της, αναγνωρίζει αρχικά ότι οι έμφυλες κατηγορίες έχουν καθιερωθεί στην κατανόηση των άλλων, ωστόσο, γίνονται διακρίσεις στα άτομα στη βάση του φύλου τους, όταν η κυριαρχία και η ανωτερότητα αποδίδεται μόνο στους άνδρες. Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, μια μεγαλύτερη ενθάρρυνση, παραδείγματος χάριν, των αγοριών στην τάξη να θέτουν ερωτήματα και να συμμετέχουν στο μάθημα, καθώς και η έμφαση στα ερωτήματα για τα οποία αυτά ενδιαφέρονται, αποτελούν σεξιστικές πρακτικές, παρά τις πιθανές προσπάθειες ορισμένων εκπαιδευτικών να αποφεύγουν γενικά τον σεξισμό στην τάξη. Η Morgan, λοιπόν, προτείνει τη ριζοσπαστική θέση ότι οι κοινωνικοί θεσμοί καλούνται να διεκδικούν έμφυλη ελευθερία, προκειμένου να εξαλειφθεί ο σεξισμός ως κοινωνικό χαρακτηριστικό. (Morgan, 1996, σσ. 41-44)

Η Morgan, όμως, συνδέει στενά την έμφυλη ελευθερία με την απαλοιφή του φύλου ως κοινωνικής κατηγορίας, άρα με την απαλοιφή των έμφυλων καθορισμών. Υποστηρίζει ότι η απαλοιφή του φύλου, η πλήρης εξάλειψή του ως κοινωνική κατηγορία, είναι αναγκαία για την εξάλειψη του σεξισμού. Μια τέτοιου είδους έμφυλη ελευθερία συνεπάγεται ότι το φύλο παύει να αποτελεί σημαντικό χαρακτηριστικό της ταυτότητας του ατόμου, δεν αποτελεί κατηγορία ταξινόμησης. Η Morgan επισημαίνει στη βάση αυτή ότι η εκπαίδευση καλείται να μη διαιωνίζει ελαττωματικές κοινωνικές πραγματικότητες, όπως ο σεξισμός. (Morgan, 1996, σ. 45)

Επιχειρώντας να στηρίξει τη θέση της, η Morgan ισχυρίζεται ότι στις κοινωνίες με έντονο σεξισμό, η εκμετάλλευση των γυναικών και η σεξουαλική βία εναντίον τους είναι πρόδηλη και μόνο η απαλοιφή του φύλου θα μπορούσε να εξαλείψει τον σεξισμό και τις συνέπειές του. Όμως, ακόμη και στην περίπτωση μιας

μη σεξιστικής κοινωνίας η οποία χρησιμοποιεί το φύλο ως κατηγορία στη κοινωνική οργάνωση, η εγκατάλειψη του φύλου, σύμφωνα με την Morgan, είναι η ορθότερη επιλογή. Διότι, η απόδοση έμφυλης κατηγορίας στο άτομο κατά τη γέννηση δεν ομοφωνεί με μια εκούσια ανάληψη της έμφυλης κατηγορίας ως ένα σύνολο κοινωνικών χαρακτηριστικών. Ακόμη, σύμφωνα με τη Morgan, η θεώρηση του φύλου ως κατηγορία κοινωνικής οργάνωσης συνεπάγεται μια έμφυλα διχοτομημένη κοινωνία, η οποία χωρίζει τα μέλη της σε κλειστές έμφυλες ομάδες. Η απαλοιφή του φύλου, από την άλλη, δεν θα ωθούσε στον έμφυλο εξαναγκασμό, σε μια αναγκαστική ώθηση προς τη συμμόρφωση με τα δυαδικά έμφυλα πρότυπα. (Morgan, 1996, σσ. 46-48).

Ενώ ο έμφυλος δυϊσμός συνιστά ένα σημαντικό υπό αμφισβήτηση ζήτημα στο μεγαλύτερο μέρος του μεταμοντέρνου φεμινισμού στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, εντούτοις, η αξίωση της Morgan για απαλοιφή των έμφυλων καθορισμών δεν δικαιολογείται επαρκώς ως αναγκαία τουλάχιστον αναφορικά με την εκπαίδευση ως θεσμό. Η Morgan υπεραμύνεται για την ανάγκη απαλοιφής της έμφυλης κατηγορίας, ακόμη και όσον αφορά τον θεσμό της εκπαίδευσης, θέτοντας, με τον τρόπο αυτό, τον συλλογισμό της στο πλαίσιο του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού, παρόλο που η ίδια δεν αναφέρει τον όρο αυτό, και διατυπώνει αυτή την ακραία μεταμοντέρνα θέση. Όμως, δεν εξηγεί περαιτέρω σε τι ακριβώς συνίσταται αυτή η προτεινόμενη απαλοιφή της έμφυλης κατηγορίας, και ειδικά στην εκπαίδευση, διατηρώντας ένα θολό τοπίο όσον αφορά το ζήτημα αυτό.

Με βάση την παραπάνω ανάλυση, προκύπτει ότι ο μεταμοντέρνος φεμινισμός στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, όπως αναλύθηκε με βάση διαφορετικά μεταξύ τους κείμενα, εμφανίζεται με μερικές διαφοροποιήσεις, με μετριοπαθείς αλλά και ισχυρές θέσεις και, ασφαλώς, αναμετρίεται με αντιτιθέμενες σε αυτόν προτάσεις. Η παραδοχή του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού ότι η κατηγορία γυναίκα δεν μπορεί να εκπροσωπεί όλες τις γυναίκες δεν ταυτίζεται αναγκαία με την ακραία μεταμοντέρνα εγκατάλειψη του φύλου. Η Irigaray, παραδείγματος χάριν, διατηρεί τον έμφυλο δυϊσμό ενώ η Houston αντιτίθεται στην ανάγκη κατάργησης των έμφυλων καθορισμών στον χώρο της εκπαίδευσης. Η μεταμοντέρνα θεώρηση του φύλου διεκδικεί την άρση των έμφυλων διακρίσεων και της έμφυλης ιεραρχίας στην εκπαίδευση, δίνοντας σημασία σε κάθε έμφυλη εμπειρία και αποδεχόμενη τη διαφορά. Όμως, αποτελεί μια πολύ ριζοσπαστική κίνηση, η οποία, μαζί με τις

διακρίσεις, αίρει, ή τουλάχιστον αποσταθεροποιεί, το ίδιο το φύλο και το κυρίαρχο έμφυλο σύστημα.

Με βάση την παραπάνω ανάλυση, η εργασία αυτή υποστηρίζει σε αυτή την ενότητα ότι η μεταμοντέρνα φεμινιστική προσπάθεια να μετασχηματιστεί όλο το σύστημα στο οποίο παράγονται οι ανισότητες δεν συνεπάγεται κατ'ανάγκη την εγκατάλειψη των έμφυλων καθορισμών στον χώρο της εκπαίδευσης αλλά μπορεί να αφορά μια προσπάθεια ανασυγκρότησης του φύλου έξω και πέρα από τους κυρίαρχους δυϊσμούς, την οποία αναδεικνύει ως δυνατότητα.

Στο σημείο αυτό προκύπτει το ερώτημα πώς μπορεί να συνδέεται η μεταμοντέρνα τάση απαλοιφής των δυαδικών έμφυλων κατηγοριών στην εκπαίδευση με την επιτελεστική θεωρία της Butler για το φύλο. Η επόμενη ενότητα εξετάζει πώς μπορεί να οικειοποιηθεί στην εκπαίδευση η επιτελεστική θεωρία της Butler για το φύλο και τι μπορεί να προσφέρει περαιτέρω η θεωρία αυτή στη συζήτηση για την εκπαίδευση εντός του μεταμοντέρνου φεμινιστικού χαρακτήρα της.

5.6 Η επιτελεστική θεωρία για το φύλο στην εκπαίδευση

Η Butler υποστηρίζει ότι η επανανοηματοδότηση της κατηγορίας «προσωπικό» στη φεμινιστική θεωρία και η συμπερίληψη τους στις πολιτικές και κοινωνικές δομές συνεπάγονται συγκρότηση και αναπαραγωγή των έμφυλων καταστάσεων και σχέσεων μέσω των πράξεων των υποκειμένων. (Butler, 2006, σσ. 387-388). Αναγνωρίζει τη σημασία των ατομικών πράξεων για τη συγκρότηση του φύλου, παρόλο που προσδίδει σε αυτή συλλογικό χαρακτήρα. Οι πράξεις των μαθητών θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αναπαράγουν και συγκροτούν έμφυλες καταστάσεις; Η συζήτηση, λοιπόν, οδηγείται στην εξέταση της θεωρίας της Butler για το φύλο εν σχέσει με το πεδίο της εκπαίδευσης.

Η θεωρία της Butler αναλύει την έννοια φύλο ως ταυτότητα που συγκροτείται ενεργητικά από τα υποκείμενα μέσα στον χρόνο κατά την επανάληψη πράξεων η οποία επιδέχεται από υφολογική τυποποίηση. (Butler, 2006, σσ. 382). Υποστηρίζεται ότι ο θεσμός της εκπαίδευσης αποτελεί έναν παράγοντα που συντελεί στη διεργασία της εγκαθίδρυσης του φύλου ως μια επαναληπτική απόπειρα πράξεων, καθώς οι μαθητές και οι μαθήτριες περνούν στο σχολείο πολύ και ποιοτικό χρόνο σε διάφορες

φάσεις της ζωής τους ως παιδιά. Στο πνεύμα της θεωρίας της Butler, η έμφυλη ταυτότητα των μαθητών συνεχίζει να συγκροτείται και να εγκαθιδρύεται στα σχολικά τους χρόνια μέσα από τις ενεργητικές τους προσπάθειες και πράξεις. Αυτή η υφολογικά τυποποιημένη επανάληψη πράξεων οι οποίες συγκροτούν το φύλο λαμβάνει χώρα και στο σχολείο, όπου οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται συνήθως να ενσωματώσουν μια κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά με βάση το φύλο τους. Η έμφυλη ταυτότητα, όμως, μπορεί να χτίζεται περαιτέρω μέρα με τη μέρα με βάση τις συγκροτητικές πράξεις των μαθητών ως έμφυλων υποκειμένων, οι οποίες επηρεάζονται και από τα ερεθίσματα τα οποία παίρνουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στο πλαίσιο της εκπαίδευσης.

Η Butler υποστηρίζει ότι η πραγμάτωση του φύλου στο πλαίσιο των κανόνων και απαγορεύσεων μιας κοινωνίας δεν μπορεί να είναι καθαρά ατομικό ζήτημα αλλά, παρά τις ατομικές ιδιαιτερότητες που υφίστανται, εντάσσεται στις πολιτισμικές σχέσεις της κοινωνίας. (Butler, 2006, σσ. 394-395, 402). Κατά τη μελέτη της θεωρίας της Butler, όμως, η Charlotte Chadderton επισημαίνει ότι η ηγεμονική ετεροφυλοφιλία κυριαρχεί στα σχολεία και επιβάλλεται στον καθορισμό του φύλου. Με άλλα λόγια, ισχυρίζεται ότι τα σχολεία αναπαράγουν σταθερές συλλήψεις του φύλου και της σεξουαλικότητας, στο πλαίσιο της ηγεμονικής ετεροφυλοφιλίας, αφού, όπως υποστηρίζει και η Butler, το φύλο και η σεξουαλικότητα είναι αζεχώριστα συνδεδεμένα. (Chadderton, 2018, σσ. 37-38). Στο ίδιο πνεύμα, η Wendy Kohli υποστηρίζει ότι οι επαναλαμβανόμενες συγκροτητικές πράξεις του έμφυλου υποκειμένου στηρίζονται στις εκάστοτε κοινωνικές συμβάσεις και στις αντίστοιχες κοινωνικές ρυθμιστικές πρακτικές. Στο σχολείο το παιδί μαθαίνει τι είναι αποδεκτό να κάνει και να είναι, καθώς συγκροτείται ως άτομο. (Kohli, 1999, σ. 321-322). Επομένως, στη βάση αυτή, η διασφάλιση μιας έμφυλης συμπεριφοράς στο σχολείο, οι κανόνες και οι απαγορεύσεις τίθενται μέσα στις κοινωνικές συμβάσεις του εκάστοτε πολιτισμικού πλαισίου. Η Chadderton και η Kohli εμμένουν στην κυριαρχία της ηγεμονικής ετεροφυλοφιλίας στο σχολείο χωρίς να αφήνουν περιθώριο για εναλλακτικές έμφυλες επιτελέσεις. Φαίνεται, όμως, πως εκφράζουν κατά κάποιον τρόπο τη θέση της Butler ότι το φύλο ως μια επιτελεστική ταυτότητα επιβάλλεται από την κοινωνία ως κανονιστικό πρόταγμα.

Στο ίδιο πνεύμα, η Emma Renold διεξήγαγε μια εθνογραφική έρευνα στην τελευταία τάξη Δημοτικών Σχολείων της Αγγλίας αναφορικά με το πώς εισάγεται η

ετεροφυλοφιλία στο σχολείο κατά τη συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων των μαθητών. Υποστηρίζει και αυτή ότι το «ετεροφυλοφιλικό πλέγμα» που επικαλείται η Butler είναι πολύ ισχυρό στον χώρο του σχολείου. Με άλλα λόγια, οι έμφυλες ταυτότητες των παιδιών στο σχολείο αναπαράγονται μέσα στο ετεροφυλοφιλικό πλαίσιο. (Renold, 2000, σσ. 309-316· Renold, 2006, σ. 491)

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έρευνα της Renold, τα κορίτσια στο σχολείο ενδιαφέρονται για το βάρος τους, προβάλλουν την ανάγκη για δίαιτα, φορούν κοντές φούστες, ανταλλάσσουν μυστικά γράμματα και μηνύματα, και γενικά συγκροτούνται ως ετεροφυλικά και ελκυστικά για τα αγόρια σώματα, συνδέοντας άμεσα την ελκυστικότητα με την ετεροφυλική επιθυμία. Μάλιστα, τα κορίτσια προσπαθούν να φαίνονται ελκυστικά αλλά, παράλληλα, προσπαθούν να μην το παρακάνουν σε αυτό και χαρακτηρίζονται άσχημα. Από την άλλη, ορισμένα κορίτσια διαφοροποιούνται από αυτή τη συνήθη συγκρότηση της θηλυκότητας, καθώς δεν αρέσκονται στο αδύνατο κορμί και επιλέγουν να υιοθετήσουν ένα διαφορετικό εναλλακτικό γυναικείο στυλ, πιο άνετο και αθλητικό, υποβαθμίζοντας κατά κάποιο τρόπο τον κυρίαρχο ετεροφυλικό λόγο, όμως την ίδια στιγμή επιβεβαιώνοντάς τον, εκφράζοντας την επιθυμία τους για κάποιο αγόρι. (Renold, 2000, σσ. 309-316· Renold, 2006, σ. 491)

Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, η Renold υποστηρίζει ότι και τα αγόρια ασφαλώς συγκροτούνται μέσω της κυρίαρχης «υποχρεωτικής ετεροφυλοφιλίας». Πιο συγκεκριμένα, τα αγόρια επιδεικνύουν αμφίθυμη στάση προς τα κορίτσια, καθώς, από τη μία, θέλουν να τα προσεγγίσουν αλλά, από την άλλη, τα πειράζουν με σαρκαστικές εκφράσεις. Υποστηρίζεται ότι η ετεροφυλοφιλία στα αγόρια στο Δημοτικό Σχολείο διαμορφώνεται και πέρα από τις ετεροφυλοφιλικές πρακτικές όπως το αγόρι να γίνει αγόρι (boyfriend) μια κοπέλας, καθώς αφορά ειδικές επιλογές ενασχόλησης όπως το ποδόσφαιρο και γενικά ο αθλητισμός ως άσκηση δυνατού σώματος κ.α.. Ακόμη, σύμφωνα με την έρευνα της Renold, στην περίπτωση που τα κορίτσια τα απορρίπτουν, τα αγόρια συγκροτούν την ετεροφυλοφιλική τους ταυτότητα μέσω μισογυνικών λόγων. (Renold, 2000, σσ. 318-323)

Η Renold επισημαίνει, σύμφωνα με την έρευνά της, ότι στο σχολείο τα παιδιά –αγόρια και κορίτσια– τα οποία αντιστέκονται στην κυρίαρχη ετεροφυλοφιλική ταυτότητα και δεν συμμετέχουν στις συνήθειες σχέσεις αγοριών κοριτσιών στο

σχολείο, βιώνουν μια κοροϊδευτική ή και εξευτελιστική αντιμετώπιση από τα υπόλοιπα παιδιά. Από την άλλη, όμως, σύμφωνα με τη Renold, αγόρια και κορίτσια τα οποία επιτελούν κανονιστικές ανδρικές και θηλυκές μορφές μπορούν ταυτόχρονα να ανατρέπουν έμφυλους κανόνες χωρίς να «τιμωρούνται» από τα άλλα παιδιά. Πιο συγκεκριμένα, η Renold ισχυρίζεται ότι τα αγόρια και τα κορίτσια τα οποία συμμετέχουν στις ετεροφυλόφιλες σχέσεις και εκφράζουν κανονικά το κυρίαρχο ετεροφυλοφιλικό πλέγμα θα μπορούσαν ταυτόχρονα να υπονομεύσουν έμφυλους κανόνες, σαν ένα είδος παιχνιδιού, καθώς έχουν ήδη εξασφαλίσει τη θέση τους στη συγκεκριμένη ετεροσεξουαλική ιεραρχία του σχολείου. Παραδείγματος χάριν, ένα αγόρι που έχει εξασφαλίσει ότι είναι επιθυμητό στα κορίτσια του σχολείου θα μπορούσε μια μέρα να υποδυθεί τον ομοφυλόφιλο. (Renold, 2006, σσ. 499-505)

Η έρευνα της Renold αναλύει κατά κύριο λόγο την κυριαρχία της ετεροφυλοφιλίας στο σχολείο, αφορά τη συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων με βάση τις συμπεριφορές και τον τρόπο αλληλεπίδρασης των κοριτσιών και αγοριών στον χώρο του σχολείου, χωρίς, όμως, να τίθεται άμεσα στην έρευνά της η ίδια η εκπαιδευτική διαδικασία εν σχέσει με την έμφυλη ταυτότητα.

Η Carrie Paechter δέχεται ότι η θεωρία της Butler μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πλαίσιο για την κατανόηση των έμφυλων επιτελέσεων των παιδιών στο σχολείο. Όμως, επισημαίνει ότι στην έρευνα για το φύλο στην εκπαίδευση δεν έχει αμφισβητηθεί η εφαρμογή του υποχρεωτικού ετεροφυλοφιλικού πλέγματος στα παιδιά. Στη βάση αυτή, η Paechter διατυπώνει δύο προβλήματα αναφορικά με την εφαρμογή της ετεροφυλοφιλίας στη μελέτη των έμφυλων επιτελέσεων των παιδιών στο σχολείο. Πρώτον, το ετεροφυλοφιλικό πλέγμα ενώ θεμελιώνεται σε ιδέες που αφορούν τη συμμετοχή στην πολιτική κοινωνία, τα παιδιά δεν συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν. Δεύτερον, η στενή σύνδεση των έμφυλων επιτελέσεων της ετεροφυλοφιλίας με την επιθυμία, όπως συλλαμβάνεται από την Butler, επικεντρώνεται κυρίως στις εμπειρίες των ενηλίκων και, μάλιστα, στην κατεύθυνση της επιθυμίας προς τον σκοπό της αναπαραγωγής. Σύμφωνα με την Paechter, λοιπόν, αφού τα παιδιά ως άτομα δεν συμμετέχουν στην πολιτική κοινωνία όπως οι ενήλικοι και δεν βιώνουν το ετεροφυλοφιλικό πλέγμα όπως ακριβώς οι ενήλικοι, δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι αποτελούν εξ ολοκλήρου μέρος του ετεροφυλοφιλικού πλέγματος. Επομένως, δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη η πλαισίωση των έμφυλων επιτελέσεων των παιδιών στην ετεροφυλοφιλία. Μάλιστα, η συμμόρφωση των μικρών κυρίως

παιδιών στο ετεροφυλοφιλικό πλέγμα είναι στενά δεμένη με την επιθυμία τους να συμμετέχουν και να εντάσσονται στον κόσμο των ενηλίκων. (Paechter, 2018, σσ. 989-996)

Η θεωρία της Butler, όμως, πέρα από την αναγνώριση της κυρίαρχης ετεροφυλοφιλίας, προσδίδει στην έμφυλη ταυτότητα μια ρευστότητα, μια μεταβλητότητα και μια καθημερινή και συνεχή συγκρότηση, την οποία ο θεσμός της εκπαίδευσης καλείται να διαχειριστεί. Επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με τη Butler, η συγκρότηση του «άνδρα» δεν προέρχεται μόνο από το αρσενικό σώμα και, συνεπώς, το φύλο δεν εντάσσεται αναγκαία σε έναν έμφυλο δυισμό. (Butler, 2009, σσ. 31-32). Πώς θα μπορούσε το σχολείο να ανταποκριθεί σε μια τέτοια θεώρηση του φύλου ως κάτι που υπερβαίνει το φυσικό έμφυλο σώμα; Η θεώρηση της Butler εμφανίζεται ανατρεπτική όσον αφορά την ιδιοποίησή της στο πλαίσιο μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας, η οποία, όμως, καλείται να συγκροτεί άτομα ικανά να εννοιολογούν καταστάσεις με μη μονοσήμαντο τρόπο.

Η Butler υποστηρίζει ότι το φύλο αποτελεί έναν τρόπο κατασκευής και καθιέρωσης ενός ψευδαισθητικού μόνιμου έμφυλου εαυτού από τις παραστασιακές εκδηλώσεις του υποκειμένου αυτού. (Butler, 2006, σσ. 382-383). Στο πεδίο της εκπαίδευσης τίθενται τα ερωτήματα: Τι συνεπάγεται η θέση ότι ο θεωρούμενος μόνιμος έμφυλος εαυτός των μαθητών αποτελεί ψευδαίσθηση; Έως ποιο σημείο μπορεί να φτάσει η δύναμη της επιτελεστικότητας του φύλου στη ζωή των μαθητών στο σχολείο; Μπορεί να υποστηριχτεί, στο πνεύμα της θεωρίας της Butler, ότι το σχολείο μπορεί να συνεχίζει να συγκροτεί την έμφυλη ταυτότητα των μαθητών στη βάση των καθημερινών ενεργειών τους. Στη διεργασία αυτή, όμως, υπεισέρχονται εκ των πραγμάτων οι συμβάσεις εν σχέσει με το ανδρικό και το γυναικείο οι οποίες συνεχίζουν την έμφυλη συγκρότηση μέσω της επιτέλεσης του φύλου στο σχολείο. Μέχρι ποιο βαθμό η έμφυλη ταυτότητα των μαθητών μπορεί να ανασυγκροτείται ή να μετασχηματίζεται κατά την εγκαθίδρυσή της στο πλαίσιο της εκπαίδευσης;

Η Deborah Youdell υποστηρίζει, στο πνεύμα της επιτελεστικής θεωρίας της Butler, ότι οι πρακτικές των μαθητών στο σχολείο, όπως οι σωματικές συμπεριφορές, η ένδυση και το χτένισμα, εμπλέκονται στη λογοθετική συγκρότηση της έμφυλης υποκειμενικότητάς τους. Παραδείγματος χάριν, ο τρόπος με τον οποίο στο πλαίσιο μιας δραστηριότητας κάθονται τα παιδιά στο πάτωμα του σχολείου, αποτελώντας μια

επαναλαμβανόμενη σωματική πρακτική, συνιστά και μια διεργασία που συγκροτεί την έμφυλη ταυτότητά τους επιτελεστικά, εγγράφοντας λογοθετικούς σχηματισμούς του φύλου τους. Πιο συγκεκριμένα, η Youdell, στη βάση της έρευνας που διεξήγαγε, ισχυρίζεται ότι τα κορίτσια χρησιμοποιούν συνήθως τον μικρότερο δυνατό χώρο για να καθίσουν, το οποίο μπορεί να ερμηνευτεί ως μια έκφραση μιας λογοθετικά συγκροτημένης ετεροφυλοφιλικής θηλυκότητας που περικλείει την ιδέα ενός μικρού και συγκρατημένου σώματος. Ακόμη, τα κορίτσια, όπως κάθονται στο πάτωμα, προσέχουν να κρύβουν το εσώρουχο και κατ' επέκταση τα γεννητικά τους όργανα, τόσο κυριολεκτικά, στην περίπτωση που φορούν κοντή φούστα, όσο και συμβολικά, στην περίπτωση που φορούν μακριές φούστες ή παντελόνια. Τα αγόρια, από την άλλη, δεν κάθονται στο πάτωμα με σφιγμένο και μαζεμένο το σώμα τους ούτε επιδιώκουν να κρύψουν κάποιο σημείο του σώματός τους. Ακόμη, τα ίδια τα ρούχα που φορούν τα παιδιά στο σχολείο είναι ήδη διαποτισμένα με λογοθετικούς σχηματισμούς ανδρικότητας και θηλυκότητας. (Youdell, 2005, σσ. 253-267)

Στη βάση αυτή, η Youdell, γενικότερα, υποστηρίζει ότι το σχολείο διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για την αναπαραγωγή μιας «υποχρεωτικής» ετεροφυλοφιλίας, καθώς οι πρακτικές του σχολείου διαποτίζονται από λογοθετικούς σχηματισμούς που συνδέουν το φύλο με την ετεροφυλοφιλία. Ισχυρίζεται ότι οι λογοθετικοί σχηματισμοί της θηλυκότητας εμφανίζονται και στο σχολείο και συγκροτούν τα κορίτσια μέσα στα όρια καταληπτότητας των συνήθων συμβάσεων, τα οποία, όμως, θεωρητικά τουλάχιστον, μπορεί να είναι ανοιχτά σε αλλαγή. (Youdell, 2005, σσ. 253-267). Η Youdell δίνει βαρύνουσα σημασία στις συμβάσεις για το ανδρικό και το γυναικείο, τις οποίες θεωρεί καθοριστικές για τις έμφυλες επιτελέσεις των μαθητών στο σχολείο. Με τον τρόπο αυτό, στηρίζεται στη θεωρία της Butler για την επιτελεστική συγκρότηση του φύλου και προκρίνει τη θέση της ότι τα σώματα εκπαιδεύονται στο ετεροφυλοφιλικό σύστημα.

Η Butler τονίζει ότι το καθήκον επανεξέτασης των ανατρεπτικών δυνατοτήτων σεξουαλικότητας υπαγορεύει ένα είδος επανάληψης του νόμου, χωρίς, όμως, να τον αναπαράγει. (Butler, 2009, σσ. 58-59). Θέση που εγείρει το ζήτημα της δυνατοότητας ανατροπής: Πώς μπορεί να ιδωθεί από εκπαιδευτική άποψη η προοπτική επανάληψης κανόνων χωρίς την πλήρη συμμόρφωση σε αυτούς; Εν προκειμένω, μπορεί η συμπεριφορά ενός μαθητή να επαναλαμβάνεται, αλλά σταδιακά να εκτοπίζει τα στοιχεία κυριαρχίας ή άλλα υποβαλλόμενα στοιχεία που

εμπεριέχει; Στο πλαίσιο της σχολικής κοινότητας, καταγράφονται φαινόμενα κατά τα οποία οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να επαναλαμβάνουν κανόνες, συμπεριφορές και πρακτικές, για τα οποία μπορεί να διαπιστωθεί ότι διαθέτουν κάποια δυνατότητα ανατρεπτικής επανάληψής τους. Οι μαθητές βιώνουν ως ομάδα και σε μια μακρά πορεία, καθημερινά, στο σχολείο, εμπειρίες και βιώματα ενίοτε ενάντια στον κανόνα που συμμετέχουν και αυτά στη συνεχή συνδιαμόρφωση τους. Τι συμβαίνει, όμως, με την ανατρεπτική επιτέλεση του φύλου στο σχολείο;

Η Benhabib επικρίνει τη Butler ότι δεν εξηγεί τη δυνατότητα αντίστασης του ατόμου στους κυρίαρχους λογοθετικούς σχηματισμούς. (Benhabib, 1995b, σσ. 108-111). Κατά την ένταξη της θεωρίας της Butler στο πεδίο της εκπαίδευσης, η Youdell αναδεικνύει τη δυνατότητα επανεγγραφής του φύλου. Στην προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα για τη δυνατότητα ανατρεπτικής επιτέλεσης του φύλου στο σχολείο, επισημαίνεται ότι η Youdell, ακολουθώντας τη θεωρία της Butler, υποστηρίζει ότι ορισμένες επιζήμιες παραστασιακές επιτελέσεις (*injuriousperformatives*) στο σχολείο συγκροτούν πληγωμένες έμφυλες ταυτότητες μαθητών, οι οποίες συγκροτούνται έτσι, ως πληγωμένες και δυσφημισμένες, μέσω λογοθετικών πρακτικών που εμφανίζονται ως ασήμαντες, όπως είναι τα διάφορα υπονοούμενα των μαθητών για την έμφυλη ταυτότητα άλλων μαθητών ή και ο αποκλεισμός μαθητών με βάση έμφυλα χαρακτηριστικά τα οποία σηματοδοτούν μια ομοφυλόφιλη ταυτότητα. Η Youdell, όμως, τονίζει ότι η ίδια η επιτέλεση μιας ομοφυλοφιλικής ταυτότητας, που αποκηρύσσεται από την υποχρεωτική ετεροφυλοφιλία του σχολείου, έχει τη δυνατότητα να ξαναεγγράψει την ομοφυλοφιλία ως καταληπτή και κατά κάποιο τρόπο νομιμοποιημένη. Οι μαθητές, σύμφωνα με αυτόν τον συλλογισμό της Youdell, μπορούν να απορρίψουν τις «δυσφημισμένες» ομοφυλοφιλικές ταυτότητες που ενδεχομένως τούς αποδίδονται και να ξαναεγγράψουν επιτελεστικά με έναν διαφορετικό και θετικό αυτή τη φορά τρόπο την ομοφυλοφιλική ταυτότητά τους, καθώς γίνονται αποδεκτοί από ορισμένους μαθητές και οι πρακτικές τους αποκτούν νόημα μέσω επιβεβαίωσης από άλλους μαθητές αυτού του λογοθετικού πλαισίου στο οποίο θέτουν τις πρακτικές τους. (Youdell, 2004, σσ. 484-487)

Επομένως, μεγάλη σημασία έχει ο τρόπος με τον οποίο επιτελείται από έναν ομοφυλόφιλο μαθητή η έμφυλη ταυτότητά του στο σχολείο, τιθέμενη μέσα στο ευρύτερο σχολικό περιβάλλον από το οποίο επηρεάζεται. Η δυνατότητα επανεγγραφής μιας έμφυλης ταυτότητας στο σχολείο φαίνεται να καθορίζεται, πέρα

από τον τρόπο επιτέλεσής της, και με βάση την αποδοχή της από τους άλλους. Η παραδοχή αυτή της θέσης της Youdell εκφράζει και τοποθετεί εντός της εκπαίδευσης τη θέση της Butler για τη δυνατότητα επανεξέτασης ανατρεπτικών δυνατοτήτων σεξουαλικότητας ως ένα είδος επανάληψης του νόμου, χωρίς να τον αναπαράγει. Ακόμη, δίνει σημασία στις έμφυλες επιτελεστικές πράξεις της καθημερινής ζωής στο σχολείο.

Στο ίδιο πνεύμα, οι Elizabeth Atkinson & Renee DePalma (2009) υποστηρίζουν ότι οι μαθητές μπορούν να επανεγγράψουν ένα νέο για αυτούς και διαφορετικό είδος ομοφυλοφιλίας, εν όψει του παραδείγματος του ομοφυλόφιλου δασκάλου τους. Η μεταβολή αυτή τελείται ανακτώντας, παράλληλα, την ήδη διαθέσιμη εικόνα ενός διανοτού για αυτούς ομοφυλόφιλου, την οποία έχουν ήδη κατασκευάσει, για παράδειγμα, από μια δημοφιλή τηλεοπτική σειρά που παρακολουθούν. Οι Atkinson & DePalma διατείνονται ότι η συναναστροφή των μαθητών με ομοφυλόφιλους μπορεί να τους κάνει να νιώσουν άνετα με αυτούς, να μεταστρέψουν την αρχική τους ανησυχία σε μια άνετη συμπεριφορά εν σχέσει με ομοφυλόφιλους. Ο εκπαιδευτικός, λοιπόν, στο σχολείο πρέπει να αναζητά τέτοιες στιγμές συγκρότησης από τους μαθητές και τις μαθήτριες νέων δυνατοτήτων, οι οποίες αποδιοργανώνουν τη συνήθη συναίνεση στο κυρίαρχο ετεροφυλοφιλικό πλέγμα. Επομένως, οι Atkinson & DePalma ισχυρίζονται ότι, προκειμένου ο ομοφυλόφιλος να αποδομηθεί ως βρισιά ή ως προσβολή στο πλαίσιο του σχολείου, πρέπει το νόημά του να συγκροτηθεί ως μη αρνητικό από τους μαθητές και τις μαθήτριες. Για παράδειγμα, με την έμπρακτη αποδοχή της δυνατότητας ύπαρξης στο σχολείο ενός ομοφυλόφιλου εκπαιδευτικού, οι ομοφυλόφιλοι μαθητές δεν θα θεωρήσουν προσβολή αν οι άλλοι τους αποκαλέσουν ομοφυλόφιλους. (Atkinson & DePalma, 2009, σσ. 21-26)

Οι Atkinson & DePalma (2008) υποστηρίζουν, ακόμη, ότι η ετεροκανονικότητα (heteronormativity) στο σχολείο δεν διακρίνεται πάντα ξεκάθαρα αλλά γίνεται φανερή ακριβώς κατά την αποσιώπηση εναλλακτικών. Υποστηρίζουν ότι η δυνατότητα μιας αντιετεροκανονικής (anti-heteronormative) εκπαίδευσης προϋποθέτει τη δημιουργία νέων λογοθετικών πρακτικών. Στη βάση αυτή, προτείνουν ότι η θεώρηση του ομο-κανονικού (homonormative) ως ένα νέο φαντασιακό (imaginary) αντιστρέφει τη συνήθη ετεροκανονικότητα. Η αντιστροφή των κυρίαρχων λογοθετικών σχηματισμών και συμβάσεων μπορεί να τονίσει τον

κανονιστικό λόγο της ετεροκανονικότητας και να καταστήσει φανερή τη δυνατότητα ανατροπής της. (Atkinson&DePalma, 2008, σσ. 32-33)

Οι Atkinson&DePalma, λοιπόν, επιχειρούν, επίσης, μια οικειοποίηση της επιτελεστικής θεωρίας της Butler για το φύλο στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, μέσω της υπεράσπισης της δυνατότητας επανεγγραφής της έμφυλης ταυτότητας του ομοφυλόφιλου, η οποία αντιτίθεται στο κυρίαρχο ετεροφυλοφιλικό πλέγμα. Η επανεγγραφή αυτή τη φορά διέρχεται από τον τρόπο που ο μαθητής βιώνει ένα ομοφυλόφιλο άτομο προς την επίδραση που έχει αυτό το βίωμα στη συγκρότηση της δικής του έμφυλης ταυτότητας.

Επιστρέφοντας στη θεωρία της Butler για το φύλο, επισημαίνεται η εννοιολόγηση του φύλου ως η πολιτισμική σημασία την οποία αποκτά το σώμα, η οποία συγκροτείται μέσω πράξεων και μέσω της πολιτισμικής σημασιοδότησης των πράξεων των ατόμων. (Butler, 2006, σσ. 384-391). Με ποιον τρόπο οι αντιλήψεις για την ανδρική ή τη γυναικεία ταυτότητα οι οποίες υπεισέρχονται στον χώρο της εκπαίδευσης επιδρούν στον τρόπο επιτέλεσης του σώματος του κάθε μαθητή στο πλαίσιο του φύλου;

Η Paechter, στο πνεύμα της θεωρίας της Butler, υποστηρίζει ότι οι έμφυλοι ρόλοι ως συμπεριφορά επιτελούνται από την παιδική ηλικία και είναι αυτή η επιτέλεση του φύλου που εκφράζει και συγκροτεί κάθε φορά την έμφυλη ταυτότητα του ατόμου. Η Paechter επισημαίνει ότι το φύλο επιτελείται στη βάση ενός σώματος κάθε φορά και ότι η έμφυλη ταυτότητα εμφανίζεται ως επιτελεστική παρόλο που στηρίζεται στο υλικό σώμα. Στρεφόμενη, στη συνέχεια, στην εκπαιδευτική έρευνα, υποστηρίζει ότι, μερικές φορές, τα παιδιά, ιδιαίτερα προς την εφηβεία, προσπαθούν να επιτελέσουν με έντονο τρόπο την ανδρικότητα και τη θηλυκότητα όπως τις αντιλαμβάνονται από τους ενηλίκους, μολονότι το σώμα τους δεν έχει συγκροτηθεί ακόμη ως ενήλικο. Παραδείγματος χάριν, τα κορίτσια ντύνονται πιο θηλυκά και προσπαθούν να συμπεριφέρονται λιγότερο ενεργητικά, ενώ τα αγόρια δείχνουν μια άρνηση σε θεωρούμενες γυναικείες δραστηριότητες και αναζητούν ανδρικές συμπεριφορές. Ο εκπαιδευτικός έχει τη δυνατότητα να παρέμβει κατά κάποιο τρόπο σε αυτή τη συνήθη επιτέλεση έντονα στερεοτυπικών έμφυλων συμπεριφορών, προσφέροντας παραδείγματα ανδρικότητας και θηλυκότητας τα οποία δεν ανάγονται στα κλασικά στερεότυπα. (Paechter, 2001, σσ. 48-51)

Η Paechter, λοιπόν, στηριζόμενη στη θεωρία της Butler για το φύλο, επιχειρεί να αναδείξει τη δυνατότητα που έχει ο εκπαιδευτικός να παρεμβαίνει στην επιτέλεση έμφυλων συμπεριφορών μέσω της προβολής και ανάδειξης όχι μόνο στερεοτυπικών έμφυλων συμπεριφορών αλλά και εναλλακτικών. Στη βάση αυτή, η στάση του εκπαιδευτικού έχει σημασία για τις έμφυλες επιτελέσεις που λαμβάνουν χώρα από τους μαθητές και τις μαθήτριες στο σχολείο. Η θέση αυτή της Paechter ομοφωνεί με τη θεωρία της Butler σύμφωνα με την οποία οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τα έμφυλα υποκείμενα επηρεάζουν την επιτέλεση των σωμάτων.

Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι τα έμφυλα ζητήματα ενυπάρχουν στην καθημερινότητα της σχολικής εκπαίδευσης και οι μαθητές και οι μαθήτριες επιχειρούν συνεχώς να κατανοήσουν τις έμφυλες κατηγορίες και συγκροτούν τις δικές τους νοηματοδοτήσεις. Η Mary Jane Kehily στρέφεται και αυτή στον τρόπο που τα παιδιά επιτελούν το φύλο τους και επισημαίνει ότι τα παιδιά, πολλές φορές και ιδιαίτερα προς την εφηβεία, στηρίζονται στις ζωές των επωνύμων και σε περιοδικά, τα οποία χρησιμοποιούν ως πλαίσιο για ζητήματα φύλου και για τη συγκρότηση της θηλυκότητας και αρρενωπότητάς τους. Προτείνει να γίνεται συζήτηση στο σχολείο με βάση τα ερεθίσματα αυτά, η οποία θα βοηθήσει τη συγκρότηση των έμφυλων πεποιθήσεων των μαθητών. Στο πλαίσιο ενός, όπως φαίνεται, μεταμοντέρνου φεμινισμού, η Kehily τοποθετείται υπέρ της άποψης ότι η δυνατότητα έμφυλων ανασχηματισμών (gender reform) στα σχολεία μπορεί να συνεπάγεται ανοιχτότητα σε νέες ιδέες και ενθάρρυνση της διαφοράς, χωρίς, όμως, να εξηγεί τι ακριβώς εννοεί ως έμφυλους ανασχηματισμούς ή ως «ξαναφτιάξιμο του φύλου» (remaking of gender). (Kehily, 2001, σσ. 122, 125). Η Kehily, λοιπόν, υπερασπίζεται κατά κάποιο τρόπο την επιτελεστική θεωρία της Butler για το φύλο, αναδεικνύοντας το στοιχείο της δυνατότητας ανατρεπτικών έμφυλων δυνατοτήτων το οποίο εντάσσει και στο πλαίσιο του σχολείου.

Προκύπτει, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι η επιτέλεση του φύλου στον χώρο της εκπαίδευσης εν σχέσει με στερεοτυπικές εκδηλώσεις ανδρικότητας και θηλυκότητας όταν ενταχθεί στο φεμινιστικό πλαίσιο της θεωρίας της Butler μπορεί να διεκδικήσει μια μεγαλύτερη ευελιξία στους μαθητές και τις μαθήτριες για τη συγκρότηση και ανασυγκρότηση της έμφυλης ταυτότητάς τους, αναταραράσσοντας την πλαisiώση της κάθε έμφυλης επιτέλεσης των παιδιών στο κυρίαρχο ετεροφυλοφιλικό σύστημα. Ακόμη, η Butler στη θεωρία της αποδεσμεύει το φύλο

από τον έμφυλο δυϊσμό, όπως και η Davies, κατά την πραγμάτευση μιας αποδομιστικής προσέγγισης για το φύλο στον χώρο της εκπαίδευσης, και προτείνει την εγκατάλειψη των δυαδικών έμφυλων κατηγοριών στην εκπαίδευση. Ως συνέχεια και της προηγούμενης ενότητας, λοιπόν, υποστηρίζεται στην εργασία αυτή ότι αυτή η προοπτική και δυνατότητα διαρκούς κατασκευής του φύλου του παιδιού εντός ενός μεταμοντέρνου φεμινισμού συνιστά κάτι που το παιδί μπορεί να μάθει στο εκπαιδευτικό πλαίσιο.

Συμπερασματικά, από την ανάλυση του κεφαλαίου αυτού, αναδύθηκε μια νέα πτυχή στην έρευνα για την εκπαίδευση ως επιστημονικού κλάδου συνδεδεμένη με τη διερεύνηση της έννοιας φύλο και τη φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης. Η ανδροκεντρική γνώση που σύμφωνα με τις παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας διαιώνίζει την επιστημική υπεροχή των ανδρών αφορά και τον επιστημονικό κλάδο της εκπαίδευσης, τη μαθησιακή διενέργεια αναγνώρισης και οικείωσης της γνώσης. Από την έρευνα του τρόπου με τον οποίο η εκπαίδευση θα μπορούσε να υιοθετήσει ορισμένες παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας προκύπτει ότι το κάθε είδος φεμινιστικής επιστημολογίας που εξετάστηκε στην εργασία αυτή προβάλλει διαφορετικές παραδοχές για τη δυνατότητα αξιοποίησής τους στον χώρο της εκπαίδευσης. Συνεπώς, η διεκδίκηση απλώς και μόνον ίσων ευκαιριών των δύο φύλων στον θεσμό της εκπαίδευσης, την οποία προτείνει ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός εμμένοντας απλώς στην αυστηρή εφαρμογή των επιστημονικών μεθόδων και στοχεύοντας στην εξάλειψη του ανδροκεντρισμού της επιστήμης, ενώ είναι σημαντική ως αφετηρία και αναγκαία φεμινιστική διεκδίκηση, ωστόσο, δεν επαρκεί για την ανάσχεση την εν των γεννάσθαι μονολογικής ανδροκρατικής γνώσης γι' αυτό και δεν θεωρείται επαρκές αίτημα από τα άλλα είδη φεμινιστικής επιστημολογίας.

Η εργασία αυτή υποστήριξε ότι οι αξιώσεις του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού εξεταζόμενες αναφορικά με την εκπαίδευση διειδύουν βαθύτερα στο επιστημολογικό πεδίο και αφορούν περισσότερο την ίδια τη γνωσιακή συγκρότηση των μαθητών. Ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός κρίθηκε σημαντικός για τον χώρο της εκπαίδευσης επειδή δίνει καθοριστική σημασία στις πλαισιακές αξίες ως παραδοχές υποβάθρου που μπορούν να αποκτήσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στην εκπαίδευση και που αναγνωρίζουν την ιδιαιτερότητα του γυναικείου φύλου, οι οποίες μπορούν να συμβάλλουν στην κριτική της ανδροκεντρικότητας της γνώσης και, μέσω

αυτής, στη συγκρότηση μιας διαφορετικής σχολικής γνώσης, η οποία θα διδάσκεται στους μαθητές και τις μαθήτριες. Ακόμη, ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός διεκδικεί μια εξοικείωση των μαθητών με τον τρόπο που πρέπει να συγκροτείται η επιστημονική κοινότητα η οποία λαμβάνει υπόψη τις έμφυλες εμπειρίες κατά τη γνωσιακή παραγωγή και τη μάθησή της.

Η εργασία αυτή υποστήριξε ακόμη, ότι ο φεμινιστικός χαρακτήρας της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς εν σχέσει με το πεδίο της εκπαίδευσης είναι περιεκτικότερος και πιο ανατρεπικός, καθώς η θεωρία αυτή διατηρεί μεν την επικέντρωσή της στη γνωσιακή συγκρότηση των μαθητών, αλλά στρέφεται σαφώς προς έναν διαφορετικό τρόπο οικείωσης της γνώσης από τους μαθητές και τις μαθήτριες, αξιοποιώντας τα πλεονεκτήματα της γνωσιακής διεργασίας που προσδίδει η οπτική της ζωής των γυναικών. Οι μαθητές και οι μαθήτριες, ανεξαρτήτως φύλου και άλλων κοινωνικών χαρακτηριστικών, μπορούν να μαθαίνουν τη νέα γνώση, όπως υποστηρίζει η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, εκκινώντας από την οπτική της ζωής των γυναικών αλλά χρησιμοποιώντας αυτή την παραγόμενη γνώση για να σκεφτούν κριτικά τις δικές τους διαφορετικές ζωές.

Η έμφαση στις γυναικείες εμπειρίες και στις ασχολίες των γυναικών, γενικότερα στη γυναικεία οπτική για τον κόσμο, εντοπίστηκε και στη θεωρία της φροντίδας, η οποία δεν εντάσσεται τυπικά στη φεμινιστική επιστημολογία, αλλά ασχολείται με την προβληματική της φεμινιστικής επιστημολογίας και ιδιαίτερα της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς. Η σημασία της φροντίδας διευρύνεται και η γυναικεία προέλευσή της δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην απόδοση έμφυλου χαρακτήρα στην πράξη της φροντίδας η οποία μπορεί να αναπτύσσεται ανεξαρτήτως του φύλου των εμπλεκομένων.

Οι μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρίες που εξετάστηκαν εδώ εν σχέσει με την εκπαίδευση αναδεικνύονται κυρίως ως αντιγνωσιοκεντρικές και εξετάζουν το ίδιο το φύλο και όχι τη γνώση. Χαρακτηρίζονται από μερικές διαφοροποιήσεις, περιλαμβάνοντας μετριοπαθείς αλλά και ισχυρές θέσεις. Αναδεικνύεται, λοιπόν, η αποδόμηση του φύλου και της διχοτομίας μεταξύ ανδρικού και γυναικείου εν σχέσει με την εκπαίδευση, αλλά και μια ανάγκη ανάδειξης της διαφορετικότητας των δύο φύλων στο πεδίο της εκπαίδευσης. Επιπλέον, με βάση τη μελέτη της θεωρίας της Butler, η εκπαιδευτική πραγματικότητα ως κοινωνική πράξη μοιάζει να ανοίγεται σε

προοπτικές αναταραχής της έμφυλης επιτέλεσης της ταυτότητας των παιδιών που επιβάλλει το κυρίαρχο ετεροφυλοφιλικό σύστημα. Επομένως, η παραδοχή του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού ότι η κατηγορία γυναίκα δεν μπορεί να εκπροσωπεί όλες τις γυναίκες δεν ταυτίζεται αναγκαία με την ακραία μεταμοντέρνα απαλοιφή των έμφυλων καθορισμών στην εκπαίδευση. Η εργασία αυτή δεν ενστερνίζεται τη μεταμοντέρνα εγκατάλειψη των έμφυλων καθορισμών, αλλά υποστηρίζει ότι η μεταμοντέρνα προσπάθεια να μετασχηματιστεί όλο το σύστημα στο οποίο παράγονται οι ανισότητες μπορεί να εκφραστεί ως μια επιτρεπτή για το παιδί δυνατότητα διαρκούς κατασκευής του φύλου του, ακόμη και πέρα από τον έμφυλο δυϊσμό.

Εν κατακλείδι, λοιπόν, η έρευνα ανέδειξε μια πολυποίκιλη σύνθεση παραδοχών και αιτημάτων της φεμινιστικής επιστημολογίας κατά την οικειοποίησή της στο εκπαιδευτικό πλαίσιο. Ξεκινά από την ανεπαρκή διεκδίκηση ίσων ευκαιριών των δύο φύλων στον χώρο της εκπαίδευσης, αλλά, στη συνέχεια, στρέφεται προς τη διερεύνηση της έννοιας γνώση και της γνωσιακής συγκρότησης, υπερασπιζόμενη τη φεμινιστική διεκδίκηση να δοθεί σημασία στις μη επιστημικές αξίες, από τη μια, αλλά και στην οπτική της ζωής των γυναικών, από την άλλη, ζητώντας σε κάθε περίπτωση τη συγκρότηση μιας διαφορετικής επιστημονικής και σχολικής γνώσης, η οποία θα διδάσκεται στους μαθητές και τις μαθήτριες. Τέλος, η διατριβή υπερασπίστηκε την κυρίαρχη στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό θέση η οποία προσθέτει στη συζήτηση την ανατρεπτική δυνατότητα αμφισβήτησης των απόλυτων εννοιολογικών ορίων μεταξύ άνδρα και γυναίκας, η οποία διανοίγει το φύλο προς νέες κατευθύνσεις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο πρώτος στόχος της διατριβής ήταν να εξετάσει τη διαμόρφωση του φεμινιστικού χαρακτήρα της γνώσης υπό την κοινωνική σημασία του φύλου όπως αυτή απαντά σε ορισμένες φεμινιστικές επιστημολογικές θεωρίες της αναλυτικής παράδοσης αλλά και της μεταμοντέρνας φιλοσοφίας. Η ανάλυση συγκροτήθηκε ως μια κατά κάποιο τρόπο ερμηνευτική σύνθεση διαφορετικών επιχειρημάτων τα οποία αναπτύσσονται στο πεδίο της φεμινιστικής επιστημολογίας.

Διαπιστώθηκε από την παραπάνω έρευνα ότι ο φεμινιστικός χαρακτήρας της γνώσης με βάση μια κοινωνική συγκρότηση του φύλου τίθεται με διαφορετικούς κάθε φορά όρους σε κάθε εκδοχή φεμινιστικής επιστημολογίας. Η διατριβή αυτή έδειξε την ανεπάρκεια του πρώιμου φεμινιστικού εμπειρισμού που ισχυρίζεται ότι η ποσοτική απλώς και μόνο γυναικεία συμμετοχή, άρα η αύξηση του αριθμού των γυναικών στην επιστήμη, θα ήταν η λύση για την άρση μιας εν των γεννάσθαι ανδροκρατικής γνώσης, μιας γνώσης που συγκροτείται ανδροκεντρικά στη φάση της δημιουργίας της. Από την άλλη, στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό, η παρούσα εργασία έκρινε ότι είναι σημαντικό να αναγνωριστεί η επίδραση της εννοιολόγησης του φύλου στον τρόπο της συγκρότησης της ίδιας της γνώσης και, κυρίως, της επιστημονικής γνώσης, αναδεικνύοντας τη σημασία των παραδοχών υποβάθρου, η κριτική εξέταση των οποίων στοχεύει στην άρση του ανδροκεντρικού χαρακτήρα της γνώσης, ο οποίος έχει αποδοθεί κατά τη νομιμοποίηση επιστημονικών θεωριών μέσω διαδικασιών που συνδυάζουν εμπειρικά δεδομένα και πλαισιακές αξίες. Ακόμη περισσότερο, κρίθηκε θετικός, στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, ο ισχυρισμός ότι η οπτική της γυναικείας ζωής στη βάση των δραστηριοτήτων και των βιωμάτων των γυναικών αξιώνει μια πληρέστερη σύλληψη της κοινωνικής πραγματικότητας και μια αντίστοιχη σφαιρικότερη συγκρότηση της γνώσης σε σχέση με την υφιστάμενη θεωρούμενη ως ουδέτερη αλλά ανδροκεντρική οπτική. Τέλος, η διατριβή αξιολόγησε θετικά την κυρίαρχη θέση του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού η οποία προσφέρει στη συζήτηση για το φύλο την ανατρεπτική δυνατότητα άρσης των απόλυτων εννοιολογικών ορίων μεταξύ άνδρα και γυναίκας, η οποία διανοίγει την έρευνα για το φύλο προς νέες κατευθύνσεις.

Πιο αναλυτικά, με βάση την έρευνα στο πρώτο εισαγωγικό κεφάλαιο που εξέτασε τις συνθήκες που οδηγούν στην ανάπτυξη ως κλάδου της φεμινιστικής επιστημολογίας, διαφοροποιούμενης από την καθιερωμένη μη φεμινιστική επιστημολογία, υποστηρίχθηκε ότι οι φεμινιστικές κριτικές της επιστήμης συνέστησαν την προβληματοθεσία με βάση την οποία συγκροτείται η φεμινιστική επιστημολογία, καθώς φέρουν στο προσκήνιο της διαμάχης το καθεστώς της εγκυρότητας της επιστημολογίας ως κλάδου και την ανάγκη κριτικής εξέτασης της έννοιας γνώση, τους γυναικείους όρους συγκρότησης του γνωσιακού υποκειμένου και την ίδια την έννοια της αντικειμενικότητας εντός του ιδιαίτερου πλαισίου κάθε διαφορετικής εκδοχής της φεμινιστικής επιστημολογίας.

Προχωρώντας στο κύριο μέρος της έρευνας και ξεκινώντας την ανάλυση από τον *πρώιμο φεμινιστικό εμπειρισμό*, συνάχθηκε στην πρώτη ενότητα του δεύτερου κεφαλαίου ότι ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός είναι σημαντικός ως αφετηρία για τη φεμινιστική επιστημολογία, καθώς εντοπίζει και καταδεικνύει τις ανδροκεντρικές γνωσιακές παραδοχές στην επιστημονική γνώση. Ωστόσο κρίθηκε ανεπαρκής επειδή δεν διεκδικεί ριζοσπαστικές αλλαγές στον τρόπο άσκησης της επιστήμης και στην εννοιολόγηση της επιστημονικής γνώσης και, επιπλέον, επειδή δεν αναλύει τον καθορισμό της γνώσης από την έμφυλη νοηματοδότηση.

Ακολούθως, κατά τη στροφή της έρευνας στον *ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό* υποστηρίχθηκε η θέση της Longino ότι οι κοινωνικές παραδοχές υποβάθρου που υπαγορεύονται από τον φεμινιστικό χαρακτήρα της έρευνας και αναγνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες του γυναικείου φύλου μπορούν να συμβάλλουν στην κριτική της ανδροκεντρικότητας της γνώσης και, μέσω αυτής, στη συγκρότηση μιας διαφορετικής επιστήμης. Επίσης, κατά την εξέταση της θεωρίας του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού την οποία εισηγείται η Nelson, διαπιστώθηκε η ιδιαιτερότητα στη θεωρία αυτή ότι οι έμφυλες σχέσεις και οι κοινωνικές πεποιθήσεις και αξίες οι οποίες αναφέρονται στο φύλο είναι ενταγμένες σε κοινωνικά πλαίσια τα οποία έχουν σημασία για την επιστήμη και τη συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης. Η εργασία έκρινε ως θετικό ότι ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός συλλαμβάνει τη γνώση ως μια σύνθετη κοινωνική δραστηριότητα που καθορίζεται εκ των έσω και από το φύλο, το οποίο χρησιμοποιείται ως παραδοχή υποβάθρου ή, ευρύτερα, ως κοινωνικό πλαίσιο για τη συγκρότηση της γνώσης.

Από την έρευνα στο τρίτο κεφάλαιο υποστηρίχτηκε ότι η *φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς* προχωρά ακόμη πιο βαθιά εν σχέσει με την ένταξη της γνώσης εντός κοινωνικών παραδοχών, όπως συμβαίνει στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό. Η φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς της Harding αποδίδει στις γυναίκες ως κοινωνικά καταπιεσμένες ένα είδος επιστημικού προνομίου για τη γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας το οποίο δικαιολογείται εκλαμβάνοντας τα γυναικεία χαρακτηριστικά ως αποτέλεσμα σχέσεων μεταξύ της μερικής σκοπιάς την οποία διαθέτει ο κυρίαρχος και της ευρείας σκοπιάς του κυριαρχούμενου. Η φεμινιστική οπτική, ως οπτική υποκειμένων που έχουν κυριαρχηθεί και έχουν συγκροτήσει αξίες με έναν ενεργητικό διεκδικητικό τρόπο, ασκεί κριτική στην κυρίαρχη γνωσιακή παραγωγή και αξιώνει μια πληρέστερη κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας από την υφιστάμενη ανδροκεντρική οπτική που θεωρείται ουδέτερη. Αυτή η πληρέστερη γνώση δεν παράγεται από τη συμπλήρωση της ανδροκεντρικής γνώσης με την γυναικεία οπτική αλλά παράγεται μέσα από την διαλεκτική αντιπαράθεση αντίθετων φωνών. Επιπλέον, η εργασία επιχείρησε να δείξει ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς μπορεί να υπερασπιστεί το επιστημικό πλεονεκτημά της απέναντι στις ποικίλες και πολυεπίπεδες κριτικές που της ασκούνται, διασφαλίζοντας και ισχυροποιώντας τη θέση της ως μία από τις κύριες εκδοχές φεμινιστικής επιστημολογίας. Η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς κρίθηκε σημαντική επειδή εισάγει στην επιστημολογία τη γυναικεία οπτική, η οποία είναι καθοριστική για τη συγκρότηση της γνώσης, θέτοντας ζητήματα αξιακά και παραγωγής νοήματος, και δείχνοντας, με τον τρόπο αυτό, και τα όρια του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού ο οποίος περιορίζεται απλώς σε αξιακές παραδοχές αναφορικά με τη συγκρότηση της γνώσης.

Από την άλλη, βέβαια, μέσα από τη μελέτη της κριτικής που ασκείται στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, και κυρίως στη βάση της διαφορετικότητας μεταξύ των γυναικών και του ισχυρισμού για μια πιθανή απώλεια της αξίωσης μιας προνομιούχας επιστημικής σκοπιάς, προέκυψε και η τάση διερεύνησης της θέσης που θα μπορούσε να έχει ο μεταμοντερνισμός στη συζήτηση για τη φεμινιστική επιστημολογία. Καθώς στην φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς η ανάδειξη της οπτικής των γυναικών ως προνομιούχας χάρη στη δυνατότητα να αναγνωρίζει τη μεροληψία της κυρίαρχης ανδροκεντρικής κοσμοεικόνας δεν επιλύει εντελώς το πρόβλημα της μεροληπτικότητας της γνώσης, κατέστη ανάγκη να εξεταστεί με ποιον

τρόπο η μεροληπτικότητα της οπτικής αλλά και η διαφορετικότητα των γυναικών ως χαρακτηριστικό της φεμινιστικής έρευνας μπορεί να καθορίζει με διαφορετικό τρόπο διάφορες μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρίες.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, λοιπόν, διερευνώντας τη δυνατότητα σύγκλισης της φεμινιστικής θεωρίας και του μεταμοντερνισμού διαπιστώθηκε ότι, από τη μια μεριά, σύμφωνα με τα επιχειρήματα των Fraser και Nicholson και της Flax, ο μεταμοντερνισμός θα ήθελε να σταθεί σημαντικός σύμμαχος της φεμινιστικής θεωρίας, με στόχο να προβάλλεται η διαφορετικότητα μεταξύ των γυναικών και να εξουδετερώνονται οι καθολικοί γνωσιακοί ισχυρισμοί. Από την άλλη, όμως, σύμφωνα με τα επιχειρήματα της Bordo, της DiStefano και της Strickland, αναδείχτηκε η αμφισβήτηση και ο έντονος σκεπτικισμός αναφορικά με την καταλληλότητα ενός μεταμοντέρνου χαρακτήρα στη φεμινιστική θεωρία. Εν ολίγοις, η ισχυρή εκδοχή της μεταμοντέρνας υποκειμενικότητας χωρίς αυτονομία και προθετικότητα δεν προωθεί τα αιτήματα μιας φεμινιστικής θεωρίας, όταν αυτή επιδιώκει την εννόηση των γυναικών ως αυτόνομων υποκειμένων καθώς και ως υποκειμένων γνώσης. Επιπλέον, η μεταμοντέρνα κοινωνική κατασκευή του φύλου δεν δέχεται την ύπαρξη της απόλυτης εννοιολογικής διάκρισης των δύο φύλων, γιατί οι έμφυλες ταυτότητες επιτελούνται διαρκώς και προκύπτουν ενδιάμεσες ταυτότητες, γεγονός που δυσχεραίνει τη δυνατότητα φεμινιστικής υπεράσπισης των δικαιωμάτων των γυναικών.

Στη συνέχεια του τετάρτου κεφαλαίου, κατά τη διερεύνηση των θέσεων και παραδοχών του *φεμινιστικού μεταμοντερνισμού* και του τρόπου με τον οποίο αυτές καθορίζουν κάθε φορά τον χαρακτήρα των προσεγγίσεων τους προέκυψαν τα εξής: Η Hekman σκιαγραφεί το γενικό περίγραμμα του μεταμοντέρνου φεμινισμού στην επιστημολογία εκκινώντας από την απόρριψη των διχοτομιών της επιστημολογίας του Διαφωτισμού, καθώς αυτές θέτουν τη γυναίκα σε υποδεέστερη θέση. Από την άλλη, η θεωρία της Irigaray, παραδόξως για τον μεταμοντέρνο χαρακτήρα της, υπερασπίζεται την υποκειμενικότητα της γυναίκας, τη γυναίκα ως ένα άλλο υποκείμενο, διαφορετικό από τον άνδρα, διατηρώντας το εννοιακό πλαίσιο της δυαδικότητας του φύλου την οποία και υπερασπίζεται. Ακόμη, φάνηκε ότι η θεωρία της Kristeva, όπως και της Irigaray, δεν εγκαταλείπει την έννοια υποκειμενικότητα ούτε την έννοια φύλο, παρά τον μεταμοντέρνο χαρακτήρα προσέγγισης των εννοιών αυτών. Από την άλλη, προτείνοντας η Haraway την ανασυγκρότηση των ορίων του

φύλου έξω και πέρα από τους κυρίαρχους δυϊσμούς, εισηγείται την πιο ριζοσπαστική προσέγγιση στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό σε σχέση με τις θεωρίες τωντριών φεμινιστριών που εξετάστηκαν στην ενότητα αυτή. Τέλος, κατά τη διερεύνηση της επιτελεστικής θεωρίας της Butler για το φύλο φάνηκε ότι η θεωρία αυτή στρέφεται κυρίως στην ανάλυση της διεργασίας συγκρότησης του φύλου ως επιτελεστικής πράξης. Σε αυτό το πλαίσιο διαφορετικών παραδοχών, η διατριβή υπερασπίζεται την κυρίαρχη στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό ανατρεπτική θέση η οποία ανασυστήνει τη συζήτηση με τη ριζική αμφισβήτηση της αυστηρής διάκρισης των δύο κοινωνικών φύλων, τη διάκριση μεταξύ άνδρα και γυναίκας, η οποία ανοίγει το φύλο προς νέες κατευθύνσεις οι οποίες δεν είχαν μέχρι τότε θεματοποιηθεί.

Με λίγα λόγια, επιχειρώντας να απαντήσει στο κεντρικό ερώτημα της εργασίας που αφορά τον φεμινιστικό χαρακτήρα της γνώσης υπό την κοινωνική σημασία του φύλου, η έρευνα του δευτέρου, τρίτου και τετάρτου κεφαλαίου επιχείρησε να εντοπίσει τις διαφορετικές παραδοχές της κάθε εκδοχής φεμινιστικής επιστημολογίας που εξετάστηκε, σε ένα φάσμα που κινείται από τις πιο μετριοπαθείς έως τις ριζοσπαστικότερες θεωρήσεις. Υποστηρίχθηκε ότι ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός, χωρίς να προβαίνει στην κριτική αναγνώριση των κοινωνικών δεσμεύσεων του στις τρέχουσες επιστημονικές πρακτικές, υπερασπίζεται την παραδεδομένη επιστήμη εντός της οποίας αξιώνει την εισαγωγή περισσότερων γυναικών, κάνοντας μόνο το πρώτο βήμα προς έναν φεμινιστικό τρόπο αντιμετώπισης της επιστήμης. Αντίθετα, η εργασία επεσήμανε ότι στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό ανήκει η ουσιαστική αναγνώριση της επίδρασης του φύλου εκ των έσω στον τρόπο της συγκρότησης της γνώσης, καθώς οι φεμινιστικές αξίες, ως παραδοχές υποβάθρου, εμπλέκονται στον καθορισμό της τεκμηριακής σχέσης και μπορούν να καθορίζουν την επιστημονική γνώση. Επιπλέον, η εργασία υποστήριξε ότι, κρατώντας από τον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό την κριτική της ανδροκεντρικότητας της γνώσης αλλά και τη θεώρηση της γνώσης ως μιας σύνθετης κοινωνικής δραστηριότητας που καθορίζεται εγγενώς από το φύλο, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, με εντονότερο φεμινιστικό χαρακτήρα, επεμβαίνει δυναμικά στη συζήτηση, πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, και εκλαμβάνει την επιδραστικότητα της ζωής των γυναικών στη γνώση ως αφετηριακή παραδοχή της φεμινιστικής έρευνας για μια λιγότερο παραποιημένη από τις μέχρι τότε συνήθειες και κυρίαρχες περιγραφές γνωσιακή συγκρότηση.

Πάντως, πρέπει να σημειωθεί ότι, ακόμη και στην αναλυτική προσέγγιση της φεμινιστικής επιστημολογίας, δηλαδή στις θεωρίες της Longino, της Nelson και της Harding, δεν αποτελεί αντικείμενο συστηματικής ανάλυσης το πώς ορίζεται η γνώση με παραδοσιακούς όρους, ωστόσο προτείνονται εναλλακτικές θεωρήσεις της οι οποίες βασίζονται στο κοινωνικό πλαίσιο, και οι οποίες αναφέρονται κυρίως στην επιστημονική γνώση. Επισημαίνεται, όμως, ότι τόσο ο φεμινιστικός εμπειρισμός όσο και η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, πέρα από τον κοινό τους στόχο να στηλιτεύσουν την ανδροκεντρικότητα της γνώσης, επιθυμούν, ακόμη, αν και από διαφορετικές θεωρήσεις, να διατηρήσουν την αντικειμενικότητα της γνώσης ως βασική επιστημική αξία. Αντίθετα, από την έρευνα του τετάρτου κεφαλαίου, διαπιστώθηκε ότι οι συγκεκριμένες θεωρίες του μεταμοντέρνου φεμινισμού που εξετάστηκαν δεν ασχολούνται με την επιστημική αξία της αντικειμενικότητας της γνώσης καθώς θέτουν εκτός του ερευνητικού ορίζοντά τους την πραγμάτευση της έννοιας της γνώσης και τον καθορισμό της από το φύλο, ενώ επικεντρώνονται στην εννοιολόγηση του φύλου και της γυναίκας.

Συνεπώς, εκτιμάται ότι ο μεταμοντέρνος φεμινισμός δεν αντιπαρατίθεται ευθέως στον μείζονα ισχυρισμό της φεμινιστικής επιστημολογίας της σκοπιάς, ότι η μεροληπτικότητα της οπτικής των γυναικών επιτυγχάνει σφαιρικότητα στη συγκρότηση της γνώσης, αλλά στρέφεται κυρίως προς άλλες κατευθύνσεις ενδιαφερόμενος για την ίδια την εννοιολόγηση του φύλου και μάλιστα έξω από τον έμφυλο δυϊσμό. Ωστόσο, η εργασία έδειξε ότι η μεροληπτικότητα της γνώσης συνεχίζει να προϋποτίθεται και στην προσέγγιση του μεταμοντέρνου φεμινισμού, μολονότι οι σχετικές θεωρίες αντιτίθενται στη σημασία της γυναικείας εμπειρίας ως αδιαφοροποίητης και ενιαίας στάσης. Όμως, σε αντίθεση με τη φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς, ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός ανοίγει τη σημασιολόγηση του φύλου πέρα από τα απόλυτα όρια της γυναίκας και του άνδρα και υπερασπιζόμενος ακριβώς αυτή την υπέρβαση των εννοιολογικών ορίων δεν διεκδικεί την κλειστή σφαιρικότητα στην οπτική της μεροληπτικής γνώσης.

Επομένως, από τη συγκριτική μελέτη των συγκεκριμένων θεωριών συνάγεται ότι η κοινωνική κατασκευή του φύλου στη φεμινιστική επιστημολογία εντάσσεται σε μια κατά κάποιο τρόπο μετασχηματιστική πορεία της φεμινιστικής επιστημολογικής σκέψης από την αρχική και ανεπαρκή αξίωση απλώς της αύξησης της συμμετοχής των γυναικών στην ανδροκεντρική επιστήμη, στρεφόμενη στη συνέχεια στο καίριο

βήμα της αναγνώρισης των παραδοχών υποβάθρου –συμπεριλαμβανομένων των φεμινιστικών αξιών– που καθορίζουν τον τρόπο της γνωσιακής συγκρότησης και, ακολούθως, στρεφόμενη στη διεκδίκηση μιας πληρέστερης κατανόησης του κόσμου όπως αυτή επιτυγχάνεται από τη σκοπιά των γυναικών. Τέλος, υποστηρίχτηκε ότι η κυρίαρχη στον φεμινιστικό μεταμοντερνισμό αξίωση της αποδόμησης του έμφυλου δυϊσμού διαρρηγνύει κατά κάποιο τρόπο αυτή τη βήμα το βήμα πορεία της συνεχούς σκέψης από την ένταξη σε μια επιστημολογία με όρους αρσενικότητας προς την στροφή στη σκοπιά των γυναικών. Διότι ο μεταμοντέρνος φεμινισμός μορφώνει ένα πεδίο, πέραν των απόλυτων εννοιολογικών ορίων μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας, όπου επίδικη καθίσταται πλέον η εννοιολόγηση του φύλου με νέους όρους, κοινωνικούς και πολιτισμικούς.

Επομένως, η κριτική του μεταμοντέρνου φεμινισμού εμφανίζεται περισσότερο ως τοπική και πλαίσιοθετημένη σε κάθε συγκεκριμένη μεταμοντέρνα φεμινιστική θεωρία παρά ως γενική και καθολική, χαρακτηριστικό που συνάδει άλλωστε με τη φύση του μεταμοντέρνου φεμινισμού. Η διατριβή υποστήριξε ότι τα ζητήματα της εκάστοτε κριτικής στον μεταμοντέρνο φεμινισμό τις περισσότερες φορές απαντώνται τουλάχιστον μέχρι έναν βαθμό μέσα από την ανάλυση της αντίστοιχης θεωρίας. Από την άλλη, ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός εμφανίζεται ως περισσότερο ευάλωτος στην κριτική, δεδομένης και της αφετηριακής του θέσης στο πεδίο της φεμινιστικής επιστημολογίας. Αντίθετα, ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός είναι σε θέση να απαντήσει σε ικανοποιητικό βαθμό στις ενστάσεις που προκύπτουν, ενώ η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς μέσα από την απάντησή της στην εκτεταμένη κριτική που της ασκείται επιτυγχάνει εντέλει να ισχυροποιηθεί. Επομένως, η διατριβή υποστήριξε ότι οι περισσότερες εκδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας που εξετάστηκαν στην παρούσα μελέτη αντέχουν σε μεγάλο βαθμό στην κριτική που ασκείται, γεγονός που έχει σημασία και για τη συνέχεια της παρούσας εργασίας, για την αξιοποίηση των θεωριών αυτών κατά τη μετάβαση της έρευνας στο πεδίο της εκπαίδευσης.

Πέρα από το πρώτιστο ερώτημα που αφορά τους όρους και το πλαίσιο μέσα στο οποίο η κοινωνική κατασκευή του φύλου καθορίζει τη συγκρότηση της γνώσης στη φεμινιστική επιστημολογία, ο δεύτερος και απώτερος στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να συνεξετάσει την προβληματική της φεμινιστικής επιστημολογίας στη σχέση της με τον χώρο της εκπαίδευσης, διατυπώνοντας ερωτήματα όπως εάν η

επιστήμη της εκπαίδευσης μπορεί να αξιοποιήσει προϋποθέσεις και παραδοχές της φεμινιστικής επιστημολογίας, ώστε η φεμινιστική οπτική και οι εννοιολογήσεις του φύλου να επιδράσουν στην εκπαίδευση, εμπλουτίζοντας μεθόδους, έννοιες και θεωρίες και πρακτικές.

Από την έρευνα του πέμπτου κεφαλαίου, αναδύθηκε μια νέα πτυχή στην έρευνα για την εκπαίδευση ως επιστημονικού κλάδου συνδεδεμένη με τη διερεύνηση της έννοιας φύλο και τη φεμινιστική συγκρότηση της γνώσης. Η έρευνα εκκίνησε από την παραδοχή ότι η ανδροκεντρική γνώση την οποία εντοπίζει καταγγελτικά η φεμινιστική επιστημολογία αφορά και τον χώρο της εκπαίδευσης, τη μαθησιακή διενέργεια αναγνώρισης και οικείωσης της γνώσης. Στην εργασία αυτή σημειώθηκε ότι το κάθε είδος φεμινιστικής επιστημολογίας που εξετάστηκε προβάλλει διαφορετικές παραδοχές για τη δυνατότητα αξιοποίησής του στον χώρο της εκπαίδευσης. Και υποστηρίχτηκε ότι η διεκδίκηση, απλώς και μόνον, ίσων ευκαιριών των δύο φύλων στον χώρο της εκπαίδευσης, την οποία προτείνει ο πρώιμος φεμινιστικός εμπειρισμός, δεν επαρκεί για την ανάσχεση μιας εν των γεννάσθαι μονολογικής ανδροκρατικής γνώσης, γι' αυτό και δεν θεωρείται επαρκές αίτημα από τα άλλα είδη φεμινιστικής επιστημολογίας αναφορικά με το εκπαιδευτικό πεδίο.

Η σχετική ανάλυση έκρινε ότι οι αξιώσεις του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού διεισδύουν βαθύτερα στο επιστημολογικό πεδίο, εγκαινιάζοντας, με τον τρόπο αυτό, έναν νέο τρόπο θεώρησης της γνωσιακής συγκρότησης των μαθητών στον χώρο της εκπαίδευσης. Η εκπαίδευση ως θεσμός θα μπορούσε να επιχειρήσει έμπρακτα να αντιτεθεί στον ανδροκεντρισμό ορισμένων θεωρήσεων και να συμπεριλάβει το φύλο στη συζήτηση για τη γνώση και τη μάθησή της. Η μελέτη της θεωρίας της Longino οδηγεί αφενός στη διεκδίκηση της αλλαγής της προσφερόμενης σχολικής γνώσης στην εκπαίδευση αλλά και στη διεκδίκηση μιας εξοικείωσης των μαθητών με τον τρόπο μιας τέτοιας γνωσιακής παραγωγής.

Όμως, η εργασία υποστήριξε ότι ο φεμινιστικός χαρακτήρας της επιστημολογίας της σκοπιάς εν σχέσει με τον χώρο της εκπαίδευσης είναι περιεκτικότερος και πιο ανατρεπτικός από τον αντίστοιχο του ύστερου φεμινιστικού εμπειρισμού, καθώς η θεωρία της σκοπιάς διατηρεί μεν την επικέντρωσή της στη γνωσιακή συγκρότηση των μαθητών, αλλά στρέφεται σαφώς προς έναν διαφορετικό τρόπο οικείωσης της γνώσης από τους μαθητές και τις μαθήτριες, αξιοποιώντας τα

πλεονεκτήματα της γνωσιακής διεργασίας που προσδίδει η οπτική της ζωής των γυναικών.

Η έμφαση στις γυναικείες εμπειρίες και γενικότερα στη γυναικεία οπτική για τον κόσμο εντοπίστηκε στην έρευνα, πέρα από τη φεμινιστική θεωρία της σκοπιάς, και στη *θεωρία της φροντίδας*. Υποστηρίχτηκε ότι η ένταξη της θεωρίας της φροντίδας στην αξιακή θέσμιση της εκπαίδευσης, αφενός, διαπαιδαγωγεί τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών και των μαθητών, αφετέρου, αναπροσανατολίζει τον χαρακτήρα και τους στόχους της εκπαίδευσης, καθώς απώτερος στόχος καθίσταται με την καλλιέργεια των σχέσεων φροντίδας η ανάπτυξη της ηθικής διάστασης της εκπαίδευσης, χωρίς, όμως, να αναιρούνται οι ακαδημαϊκοί στόχοι της.

Οι μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρίες που εξετάστηκαν στη συνέχεια της παρούσας εργασίας εν σχέσει με τον χώρο της εκπαίδευσης εμφανίζονται εν πολλοίς ως αντιγνωσιοκεντρικές και χαρακτηρίζονται από μερικές διαφοροποιήσεις, περιλαμβάνοντας μετριοπαθείς και ισχυρές θέσεις. Από την εξέταση των κειμένων της Hekman, της Haraway και της Davies, προβάλλει η κυρίαρχη αξίωση αποδόμησης της διχοτομίας μεταξύ ανδρικού και γυναικείου στον χώρο της εκπαίδευσης. Από την άλλη, εκτιμάται ότι η εκπαίδευση στο πνεύμα του μεταμοντέρνου φεμινισμού της Irigaray όχι μόνο δεν θέτει την ανάγκη αποδόμησης του φύλου, αλλά παραδόξως υπερασπίζεται τη δυαδικότητα του φύλου. Τέλος, στο πνεύμα της θεωρίας της Butler, υποστηρίχτηκε ότι η έμφυλη ταυτότητα των μαθητών, στην πραγματικότητα, συνεχίζει να συγκροτείται στα σχολικά τους χρόνια μέσα από τη επιτελεστικότητα της.

Η εργασία αυτή υποστήριξε ότι τέτοιες στιγμές συγκρότησης από τους μαθητές και τις μαθήτριες νέων δυνατοτήτων επανεγγραφής έμφυλων επιτελέσεων μέσω των βιωμάτων τους καλείται ο εκπαιδευτικός να τις υποδέχεται και ενδεχομένως να τις αναζητά, αποφεύγοντας τη χρήση στερεοτυπικών παραδειγμάτων της ανδρικότητας και της θηλυκότητας. Η αποδοχή αυτής της δυνατότητας ανασυγκρότησης του φύλου ακόμη και στο εκπαιδευτικό πλαίσιο σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να ερμηνευτεί –φτάνοντας στο άλλο άκρο– ως μια άλλη επιβεβλημένη και καθολική τάση ενθάρρυνσης της ανασυγκρότησης του φύλου στους μαθητές και τις μαθήτριες. Οι εννοιολογήσεις του φύλου και οι επιτελέσεις του κατά τη μάθηση στην εκπαίδευση δεν μπορούν παρά να αντλήσουν από τη

μεταμοντέρνα προβληματική περί πλουραλισμού των φύλων. Η διατριβή υποστήριξε ότι ο θεσμός της εκπαίδευσης καλείται να δέχεται την επιτέλεση του φύλου από τους μαθητές και τις μαθήτριες, ως δυνατότητα επανεγγραφής του, επιχειρώντας να άρει το στερεότυπο ότι κάθε διαφορετική έμφυλη ταυτότητα πέραν του δυαδικού της χαρακτήρα είναι απαγορευτική για τους μαθητές και τις μαθήτριες και ευρύτερα για κάθε άτομο.

Επομένως, με βάση τη σύνολη μελέτη των θεωριών του φεμινιστικού μεταμοντερνισμού εν σχέσει με τον χώρο της εκπαίδευσης εκτιμάται ότι μια προοπτική διαρκούς κατασκευής του φύλου συνιστά κάτι που το παιδί μπορεί να μάθει στο εκπαιδευτικό πλαίσιο, αφήνοντας ανοιχτή ως δυνατότητα την ανασυγκρότηση του φύλου πέρα απότα απόλυτα εννοιολογικά όρια μεταξύ άνδρα και γυναίκας, και αξιοποιώντας, με τον τρόπο αυτό, τον καινοτόμο αλλά και δυνάμει ανατρεπτικό χαρακτήρα του μεταμοντέρνου φεμινισμού.

Συνεπώς, φαίνεται ότι οι διάφορες φεμινιστικές θεωρίες που ερευνήθηκαν ως προς την αξιοποίησή τους στο εκπαιδευτικό πεδίο, μολονότι διατηρούν ασφαλώς την απόβλεψη μιας κοινωνικής κατασκευής του φύλου, εντούτοις εμφανίζονται αλληλοσυγκρουόμενες μεταξύ τους ως προς τα αιτήματα και τις παραδοχές που θα μπορούσαν να τροφοδοτήσουν στο πεδίο της εκπαίδευσης. Η μεροληπτικότητα από την οπτική της ζωής των γυναικών και η οικειοποίηση της νέας γνώσης που αυτή υποτείνει στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς δεν ομοφωνεί την αποδόμηση του έμφυλου δυϊσμού στον μεταμοντερνισμό στο πλαίσιο της εκπαίδευσης. Η εργασία αυτή δείχνει ότι, από τη μια, ο ύστερος φεμινιστικός εμπειρισμός και, κυρίως, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, παρά τις διαφορές τους στη βάση του φεμινιστικού χαρακτήρα τους, συνιστούν έναν νέο τρόπο θεώρησης της γνωσιακής συγκρότησης των μαθητών. Από την άλλη, υποστηρίχτηκε στην εργασία ότι ο μεταμοντέρνος φεμινισμός αποτελεί πρόκληση για τον κυρίαρχο έμφυλο δυϊσμό στην εκπαίδευση, ενώ στα κείμενα που μελετήθηκαν στο πεδίο αυτό δεν εντοπίστηκε μια διεκδίκηση αλλαγής στην ίδια τη συγκροτούμενη γνώση και τη μάθησή της στο σχολείο αλλά στον τρόπο που συγκροτείται και βιώνεται το φύλο στο εκπαιδευτικό πλαίσιο.

Εν κατακλείδι, οι θεωρίες που αναλύθηκαν στο σύνολο της παρούσας εργασίας κατέδειξαν τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους η φεμινιστική

επιστημολογία συζητά τις εννοιολογήσεις του φύλου και της γνώσης. Προτείνοντας εναλλακτικές εννοιολογήσεις του φύλου και της γνώσης διά της κοινωνικής κατασκευής της έννοιας φύλο, η φεμινιστική επιστημολογία παράγει τους επιστημολογικούς όρους της συγκρότησής της ως διακριτού κλάδου. Παρότι η σύλληψη της κοινωνικής κατασκευής του φύλου υιοθετείται από τις φεμινιστικές θεωρίες που εξετάστηκαν, οι όροι με τους οποίους αυτή οικοδομείται είναι καθοριστικοί για τη σημασιολόγηση του φύλου και της γνώσης που αυτή παράγει, καθώς και για το επίδικο ερώτημα αναφορικά με τους όρους υπό τους οποίους η γνώση μπορεί να αφορά το φύλο.

Η κοινωνική κατασκευή του φύλου στην εργασία αυτή νοήθηκε ως απόδοση κοινωνικο-πολιτισμικού χαρακτήρα στο φύλο στο πλαίσιο του κατασκευαστισμού που υιοθετείται στη φεμινιστική επιστημολογία. Πιο συγκεκριμένα, η έννοια φύλο στη φεμινιστική επιστημολογία και η αντίστοιχη έμφυλη ταυτότητα των ατόμων δεν θεωρείται δεδομένη από τη βιολογία οντολογικά ανεξαρτήτως του τρόπου εννόησής της, δεν συνιστά φυσικοποιημένη έννοια υπό μια ρεαλιστική οπτική, αλλά ούτε εκλαμβάνεται ως μια εντελώς υποκειμενική και αυθαίρετη κατασκευή και ως απλώς και μόνο δημιούργημα των συνθηκών στο πλαίσιο μιας ακραίας κοινωνιοκρατίας. Η έννοια φύλο στη φεμινιστική επιστημολογία κατασκευάζεται συλλογικά και διαρκώς εντός του εκάστοτε κοινωνικο-ιστορικού πλαισίου και των αντίστοιχων κανονιστικών ρυθμίσεων, μέσα από τις πρακτικές και τις αξίες των γνωσιακών υποκειμένων.

Στη φεμινιστική επιστημολογία, η κοινωνική κατασκευή του φύλου σηματοδοτεί μια αλλαγή επιστημολογικού παραδείγματος, καθώς αμφισβητεί τον ουσιολογικό προσδιορισμό του φύλου και τον αντικαθιστά με τον κατασκευαστισμό, αμφισβητώντας την καθολική σημασιολόγηση της έννοιας φύλο. Μάλιστα, η κοινωνική κατασκευή του φύλου προϋποθέτει την αυτονόμηση του κοινωνικού φύλου από το βιολογικό, σημασιολογώντας το κοινωνικό φύλο χωρίς να χρησιμοποιεί ως κριτήριο τα βιολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου. Επιπλέον, η συλλογιστική αυτή οδηγείται εν τέλει στην ακραία μεταμοντέρνα εκδοχή της ότι ακόμη και το βιολογικό φύλο είναι το ίδιο κοινωνικά κατασκευασμένο, καθώς για την εννοιολόγησή του δεν έχει σημασία η βιολογική διαφορά των ατόμων αλλά ο τρόπος βίωσής του από το κάθε υποκείμενο. Ο φεμινιστικός μεταμοντερνισμός θέτει την κοινωνική κατασκευή του φύλου, καθώς και τα αντίστοιχα κοινωνικά καθορισμένα χαρακτηριστικά των ατόμων και την έμφυλη ταυτότητά τους, εντός των εκάστοτε

συνθηκών αλλά, σε ορισμένες θεωρίες, και εντός της γλώσσας και της πολιτισμικής παράδοσης ως το πλαίσιο για την αμφισβήτηση των απόλυτων εννοιολογικών ορίων μεταξύ άνδρα και γυναίκας, φτάνοντας έως την εννοιολόγηση του φύλου ως πραξιακού ενεργήματος.

Συνολικά, η έννοια κατασκευή στην εργασία αυτή υποστηρίζει ότι το φύλο συλλαμβάνεται στη φεμινιστική επιστημολογία ως στηριζόμενο σε κοινωνικές εμπειρίες και στην κοινωνική πραγματικότητα και ως κοινωνικά κατασκευασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να μην απαξιώνει τις γυναίκες αλλά να αναγνωρίζει τη συνέργεια των γυναικών στην κοινωνική κατασκευή του φύλου τους.

Κλείνοντας, επισημαίνεται ότι η εργασία αυτή δεν συνιστά μία εργασία κοινωνιολογικής ανάλυσης της έννοιας φύλο. Η ιδιαίτερη οπτική με την οποία η εργασία αυτή εξέτασε τους όρους της κοινωνικής κατασκευής του φύλου είναι η αναζήτηση των τρόπων με τους οποίους, κατασκευάζοντας κοινωνικά το φύλο, ορίζονται οι γνωσιακές προϋποθέσεις του, δηλαδή το επιστημολογικό περιεχόμενο της κοινωνικής κατασκευής του φύλου. Μάλιστα, αυτός ο τρόπος ανάλυσης των γνωσιακών προϋποθέσεων του φύλου συνιστά λόγο για την ύπαρξη της φεμινιστικής επιστημολογίας ως κλάδου.

Η εργασία αυτή επιχείρησε να δείξει ότι με την ανάπτυξη και εξέλιξη των προβληματικών της φεμινιστικής επιστημολογίας, το επίδικο παύει να είναι η παγίωση μιας συγκεκριμένης έμφυλης ταυτότητας των συμμετεχόντων εντός μιας προδιαγεγραμμένης επιστημονικής γνώσης και πρακτικής. Οι τυπικά ίδιες δυνατότητες ανδρών και γυναικών στην εκπαίδευση της επιστήμης δεν θα μπορούσαν να άρουν την εν τω γεννάσθαι ανδοκεντρικότητα της γνώσης και, για τον λόγο αυτό, η φεμινιστική επιστημολογία διεκδίκησε στη συνέχεια μια ανατροπή στην ίδια την έννοια της γνώσης. Στον ύστερο φεμινιστικό εμπειρισμό αλλά και στη φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς επιτυγχάνεται αυτή η ανατροπή, αφού επίδικο καθίσταται η συγκρότηση μιας νέας επιστήμης και συγκρότησης της γνώσης.

Αυτός ο τρόπος ανατροπής στην έννοια γνώση αποσύρεται από το προσκήνιο της συζήτησης κατά τη μετέπειτα στροφή της έρευνας στις μεταμοντέρνες φεμινιστικές θεωρήσεις, οι οποίες αναλύουν την έννοια του φύλου και την έννοια της γυναίκας εντός μιας κυρίαρχης αλλά όχι καθολικής προσπάθειας αποδόμησης της διχοτομίας μεταξύ των δύο φύλων. Από τις μεταμοντέρνες φεμινίστριες που

εξετάστηκαν εδώ, διαπιστώθηκε ότι μόνο η Hekman διαθέτει ρητό επιστημολογικό επιχείρημα, υποστηρίζοντας ότι η νεωτερική επιστημολογία συνεπάγεται την τοποθέτηση των γυναικών σε υποδεέστερη θέση έναντι των ανδρών και, άρα, είναι αναγκαία η αποδόμηση των δυϊσμών της νεωτερικότητας, χωρίς βέβαια η ίδια να αναλύει την έννοια της γνώσης και του φύλου. Από την άλλη, η Irigaray προβάλλει πολύ εμμέσως μια επιστημολογική θέση, υπερασπίζεται την υποκειμενικότητα της γυναίκας, όταν προκρίνει τη γυναίκα ως ένα άλλο υποκείμενο, διαφορετικό από τον άνδρα, το οποίο γνωρίζει καλύτερα τον άλλον μέσα από τη σχέση που αποκτά μαζί του βιωματικά.

Εντέλει, στη βάση της ανάλυσης των εκάστοτε θεωριών και της κριτικής που ασκείται σε αυτές, υποστηρίχτηκε ότι η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς και ο μεταμοντέρνος φεμινισμός αξιοποιούμενες στο εκπαιδευτικό πεδίο ξεχωρίζουν και συνιστούν τις δύο πιο ανατρεπτικές αλλά και δυνατές εκδοχές φεμινιστικής επιστημολογίας που αφορούν την έννοια γνώση και την έννοια φύλο στον χώρο της εκπαίδευσης. Διότι, από τη μια, η φεμινιστική επιστημολογία της σκοπιάς, απαντώντας επαρκώς στην κριτική που της ασκείται, αναδιατάσσει ριζικά τη θεώρηση για τη συγκρότηση της γνώσης, υπερασπιζόμενη μια νέα γνώση την οποία μπορούν να συγκροτήσουν και να οικειοποιηθούν οι μαθητές και οι μαθήτριες με αφετηρία τις ζωές των γυναικών. Από την άλλη, ο μεταμοντέρνος φεμινισμός, λιγότερο συστηματικός, χαρακτηριζόμενος από αντιθετικές θεωρήσεις, αλλά και εν εξελίξει, αναταράσσει το ίδιο το φύλο, επιτρέποντας και προτείνοντας την ανασυγκρότησή του έξω από τον κυρίαρχο έμφυλο δυϊσμό στην εκπαίδευση, προκρίνοντας την παραδοχή ότι το παιδί μπορεί να μάθει στο εκπαιδευτικό πλαίσιο ότι το φύλο του μπορεί να είναι διαρκώς υπό κατασκευή.

Ίσως οι ερευνητικές δυνατότητες που προσφέρονται στην εργασία αυτή από την ανάλυση της φεμινιστικής επιστημολογίας και από την προσπάθεια αξιοποίησής της στον χώρο της εκπαίδευσης να δώσουν το έναυσμα για μια περαιτέρω πραγμάτευση του ζητήματος της κοινωνικής κατασκευής του φύλου ως γνώσης αναφορικά με τον χώρο της εκπαίδευσης, οδηγώντας πιθανώς στη δημιουργία και σύνθεση πιο εφαρμόσιμων προτάσεων για την εκπαιδευτική πραγματικότητα με βάση τα αιτήματα της φεμινιστικής επιστημολογίας, αξιοποιώντας πιθανώς και άλλες φεμινιστικές θεωρήσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασίου, Αθηνά (2006). «Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το «δεύτερο κύμα»». Εισαγωγή στο Α. Αθανασίου (Επιμ), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σσ. 13-138). Αθήνα: Νήσος.

Αθανασίου, Αθηνά. (2009). Επίμετρο. Επιτελεστικές αναταράξεις: Για μια ποιητική της έμφυλης ανατροπής. Στο J. Butler, *Αναταραχή Φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (σσ. 217-224). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Αυγελής, Νίκος. (2010). *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Επιστήμης*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη.

Alcoff, Linda, & Potter, Elizabeth. (1993). *Feminist Epistemologies*. New York: Routledge.

Anderson, Elizabeth. (2015). Feminist Epistemology and Philosophy of Science. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (σσ. 1-35). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology/#Aca> (3/11/2016).

Atkinson, Elizabeth, & DePalma, Renee. (2008). Imagining the homonormative: performative subversion in education for social justice. *British Journal of Sociology of Education*, 29 (1), σσ. 25-35.

Atkinson, Elizabeth, & DePalma, Renee. (2009). Un-believing the matrix: queering consensual heteronormativity. *Gender and Education*, 21 (1), σσ. 17-29.

Audi, Robert. (1995). *The Cambridge Dictionary of Philosophy, Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Βαρίκα, Ελένη. (2005). Φεμινισμός, νεωτερικότητα, μεταμοντερνισμός. Στο Ε. Βαρίκα, *Με διαφορετικό πρόσωπο: Φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα* (σσ. 378-410). Αθήνα: Κατάρτι.

Βασιλοπούλου, Αλεξάνδρα. (2013). Φύλο και Εκπαίδευση. *Fylopedia*, (σσ. 1-11). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο:

http://www.fylopedia.uoa.gr/index.php/%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%BF_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7 (6/7/2019)

Βέικου, Μαριαγγέλα. (2013). Κοινωνικό Φύλο (Φύλο και Κοινωνιολογία). *Fylopedia*, σσ. 1-6. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: [http://www.fylopedia.uoa.gr/index.php/%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%BF_\(%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%BF_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1\)](http://www.fylopedia.uoa.gr/index.php/%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%BF_(%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%BF_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1)) (8-7-2019)

Benhabib, Seyla. (1990). Epistemologies of Postmodernism: A Rejoinder to Jean-Francois Lyotard. Στο L. Nicholson, *Feminism/Postmodernism* (σσ. 107-130). New York: Routledge.

Benhabib, Seyla. (1995a). Feminism and Postmodernism: An Uneasy Alliance. Στο S. Benhabib, J. Butler, D. Cornell, & N. Fraser (Eds.), *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange* (σσ. 17-34). New York and London: Routledge.

Benhabib, Seyla. (1995b). Subjectivity, Historiography, and Politics: Reflections on the "Feminism/Postmodernism Exchange. Στο S. Benhabib, J. Butler, D. Cornell, & N. Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange* (σσ. 107-125). New York and London: Routledge.

Bordo, Susan. (1987). *The Flight to Objectivity*. Now York: State University of New York Press.

Bordo, Susan. (1990). Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism. Στο L. Nicholson, *Feminism/ Postmodernism* (σσ. 133-156). New York: Routledge.

Bray, Abigail. (2001). Not woman enough. Irigaray's culture of difference. *Feminist Theory*, 2 (3), pp. 311-327.

Brickhouse, Nancy. (2001). Embodying Science: A Feminist Perspective on Learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 38 (3), σσ. 282-295.

Butler, Judith. (1992). Contingent Foundations: Feminism and the Question of "Postmodernism". Στο J. Butler, & J. Scott, *Feminists Theorize twh Political* (σσ. 3-21). NewYorkandLondon: Routledge.

Butler, Judith. (1995). For a Careful Reading. Στο S. Benhabib, J. Butler, D. Cornell, & N. Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange* (σσ. 127-143). New York and London: Routledge.

Butler, Judith. (2006). Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία. Στο Α. Αθανασίου, *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σσ. 381-407). Αθήνα: Νήσος.

Butler, Judith. (2009). Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (1990), μεταφρ. Γ. Καραμπελας. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Card, Claudia. (1990). Caring and Evil. *Hypatia*, 5 (1), σσ. 101-108.

Chadderton, Charlotte. (2018). Judith Butler, Race and Education: What Can a Butlerian Framework Provide? Στο C. Chadderton, *Judith Butler, Race and Education* (σσ. 27-46). Cham: Palgrave Macmillan.

Chanter, Tina. (1998). Postmodern subjectivity. Στο A. Jaggar, & I. Young (Eds.), *A Companion to Feminist Philosophy* (σσ. 263-271). Oxford: Blackwell Publishing.

Code, Lorraine. (1998). Epistemology. Στο A. Jaggar, & I. Young (Eds.), *A Companion to Feminist Philosophy* (σσ. 173-184). Oxford: Blackwell Publishing.

Code, Lorraine. (2007). Feminist Epistemologies and Women's Lives. Στο L. M. Alcoff, & E. F. Kittay (Eds.), *The Blackwell Guide to Feminist Philosophy* (σσ. 211-234). Malden: Blackwell Publishing.

Crasnow, Sharon. (1993). Can Science Be Objective? Longino's Science as Social Knowledge. *Hypatia*, 8 (3), σσ. 194-201.

Crasnow, Sharon. (2008). Feminist philosophy of science: "standpoint" and knowledge. *Science & Education*, 17 (10), σσ. 1089-1110.

Crasnow, Sharon. (2013). Feminist Philosophy of Science: Values and Objectivity. *Philosophy Compass*, 8 (4), σσ. 413-423.

Δαμιανός, Πέτρος. (2013). Ο Κουάιν και η αμφισβήτηση του Λογικού Εμπειρισμού. Στο Α. Μπαλτάς, & Κ. Στεργιόπουλος, *Φιλοσοφία και επιστήμες στον εικοστό αιώνα* (σσ. 293-312). Ηράκλειο: ΠΕΚ.

Davies, Bronwyn. (1989). Education for sexism: A theoretical analysis of the sex/gender bias in education. *Educational Philosophy and Theory*, 21 (1), σσ. 1-19.

Di Stefano, Christine. (1990). Dilemmas of Difference: Feminism, Modernity, and Postmodernism. Στο L. Nicholson (Eds.), *Feminism/Postmodernism* (σσ. 63-82). New York: Routledge.

Dillabough, Jo-Anne. (2001). Gender theory and research in education: modernist traditions and emerging contemporary themes. Στο B. Francis, & C. Skelton, *Investigating Gender: Contemporary perspectives in education* (σσ. 11-26). Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Diller, Ann. (1996). The Ethics of Care and Education: A New Paradigm, Its Critics, and Its Educational Significance. Στο A. Diller, B. Houston, K.P. Morgan, & M. Ayim, *The Gender Question in Education* (σσ. 89-104). USA: WestviewPress.

Evans, Mary. (2004). *Φύλο και κοινωνική θεωρία*. (Α. Κιουπκιολής, Μτφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο.

Flax, Jane. (1990). Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. Στο L. Nicholson (Eds.), *Feminism/Postmodernism* (σσ. 39-62). New York: Routledge.

Flax, Jane. (1992). The End of Innocence. Στο J. Butler, & J. Scott, *Feminists Theorize the Political* (σσ. 445-463). New York and London: Routledge.

Foucault, Michel. (1976/1978). *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Τόμος 1, Ηδίστατη γνώση*. (Γ. Ροζάκη, Μεταφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα.

Francis, Becky. (2001). Beyond postmodernism: feminist agency in educational research. Στο B. Francis, & C. Skelton, *Investigating Gender. Contemporary perspectives in education* (σσ. 65-76). Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Fraser, Nancy. (1995a). Pragmatism, Feminism, and the Linguistic Turn. Στο S. Benhabib, J. Butler, D. Cornell, & N. Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange* (σσ. 157-171). New York and London: Routledge.

Fraser, Nancy. (1995b). False Antitheses: A Response to Seyla Benhabib and Judith Butler. Στο S. Benhabib, J. Butler, D. Cornell, & N. Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange* (σσ. 59-74). New York: Routledge.

Fraser, Nancy, & Nicholson, Linda (1990). Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism. Στο L. Nicholson (Eds.), *Feminism/Postmodernism* (σσ. 19-38). New York: Routledge.

Fricker, Miranda. (2000). Feminism in epistemology. Pluralism without postmodernism. Στο M. Fricker, & J. Hornsby (Eds.), *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy* (σσ. 146-165). Cambridge: Cambridge University Press.

Gadamer, Hans-Georg. (1975/2004). *Truth and Method*. (J. Weinscheimer & D. Marshall, Μεταφρ.). London, New York: Continuum.

Godfrey-Smith, Peter. (2014). Quine and Pragmatism. Στο G. Harman, & E. Lepore, *A Companion to W.V.O Quine* (σσ. 54-68). Malden: Wiley Blackwell.

Grasswick, Heidi. (2013). Feminist Social Epistemology. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, σσ. 1-21. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://plato.stanford.edu/entries/feminist-social-epistemology/> (16/11/2016).

Grasswick, H., & Webb, M. (2002). Feminist Epistemology as social epistemology. *Social Epistemology*, 16 (3), σσ. 185-196.

Gross, Elizabeth. (1986). Irigaray and sexual difference. *Australian Feminist Studies*, 1 (2), σσ. 63-77.

Grumet, Madeleine, & McCoy, Kate. (1997). *Education: Discipline Analysis. Women in the Curriculum*. Baltimore: National Center for Curriculum Transformation Resources on Women.

Haraway, Donna. (1990). A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s. Στο L. Nicholson, *Feminism/Postmodernism* (σσ. 190-233). New York: Routledge.

Harding, Sandra. (1986). *The Science Question in Feminism*. Milton Keynes: Open University Press.

Harding, Sandra. (1990a). Feminism, Science, and the Anti-Enlightenment Critiques. Στο L. Nicholson (Eds.), *Feminism/Postmodernism* (σσ. 83-106). New York: Routledge.

Harding, Sandra. (1990b). Feminism and theories of scientific knowledge. *Women: A Cultural Review*, 1 (1), pp. 87-98.

Harding, Sandra. (1991). Whose Science? Whose Knowledge? Thinking From Women's Lives. USA: Open University Press.

Harding, Sandra. (1993). Rethinking Standpoint Epistemology: What is "Strong Objectivity"? Στο L. Alcoff, & E. Potter (Eds.), *Feminist Epistemologies* (σσ. 49-82). New York: Routledge.

Harding, Sandra. (1998). Is Science Multicultural? Postcolonialisms, Feminisms, and Epistemologies. Bloomington: Indiana University Press.

Harding, Sandra, & Hintikka, Merrill. (1983). Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science. Dordrecht, Boston, London: Reidel Publishing Company.

Hartsock, Nancy. (1983). The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism. Στο S. Harding, & M. Hintikka, *Discovering reality: Feminist perspectives on epistemology, metaphysics, methodology, and philosophy of science* (σσ. 283-310). London: Reidel Publishing Company.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. (1993). *Φαινομενολογία του Πνεύματος*. *Phänomenologie des Geistes* (1807), μεταφρ. Δ. Τζωρτζόπουλος. Αθήνα-Γιάννινα: Εκδόσεις "Δωδώνη".

Hekman, Susan. (1990). *Gender and knowledge: Elements of a Postmodern Feminism*. Cambridge: Polity Press.

Hicks, Daniel. (2011). Is Longino's Conception of Objectivity Feminist? *Hypatia*, 26 (2), σσ. 333-351.

Hoagland, Sarah Lucia. (1990). Some Concerns About Nel Noddings's Caring. *Hypatia*, 5 (1), pp. 109-114.

Hookway, Christopher. (2000). Holism. Στο W. Newton, & A. Smith, *A Companion to the Philosophy of Science* (σσ. 162-164). Malden, Mass: Blackwell Publishers.

Houston, Barbara. (1990). Caring and Exploitation. *Hypatia*, 5 (1), σσ. 115-119.

Houston, Barbara. (1996). Theorizing Gender: How Much of It Do We Need? Στο A. Diller, B. Houston, K.-P. Morgan, & M. Ayim, *The Gender Question in Education* (σσ. 75-86). USA: Westview Press.

Ιγγλέση, Χρυσή. (2001). Μέθοδοι και υποκειμενικότητες. Στο Χ. Ιγγλέση, *Ο αναστοχασμός στη φεμινιστική έρευνα. Σκιαγράφηση μιας αμφίθυμης σχέσης* (σσ. 15-98). Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.

Irigaray, Luce. (1985). *Speculum of the other woman*. (Originally published in French, 1974). New York: Cornell University Press.

Irigaray, Luce. (1993). *Je, tu, nous (I, you, we). Toward a culture of difference*. (A. Martin, Μεταφρ.) (Originally published in French, 1990). New York, London: Routledge.

Irigaray, Luce. (1995). The Question of the Other. *Yale French Studies*, 87, σσ. 7-19.

Irigaray, Luce. (1996). *I Love to You. Sketch for a Felicity Within History*. (A. Martin, Μεταφρ.) New York and London: Routledge.

Irigaray, Luce. (2008a). Teaching how to meet in difference. Στο L. Irigaray, & M. Green, *Luce Irigaray: Teaching* (σσ. 203-216). London: Continuum International Publishing Group.

Irigaray, Luce. (2008b). Listening, Thinking, Teaching. In L. Irigaray, & M. Green, *Luce Irigaray: Teaching* (σσ. 231-240). London: Continuum International Publishing Group.

Jackson, Alecia Youngblood. (2001). Multiple Annies. Feminist Poststructural Theory and the making of a teacher. *Journal of Teacher Education*, 52 (5), σσ. 386-397.

Καντσά, Βενετία. (2009). Εισαγωγή: Οικείες έννοιες σε ανοίκειους συνδυασμούς: Ο φεμινισμός, το φύλο, η σεξουαλικότητα και το ανατρεπτικό γέλιο. Στο J. Butler, *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (Γ. Καράμπελας, Μεταφρ., σσ. ix-xxiii). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Κατσιαμπούρα, Γιάννα. (2009). Φύλο και επιστημολογία. *Fylopedia*. (σσ. 1-3). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο:
http://www.fylopedia.uoa.gr/index.php/%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%BF_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1(3/7/2019).

Kehily, Mary Jane. (2001). Issues of gender and sexuality in schools. In B. Francis, & C. Skelton, *Investigating Gender. Contemporary perspectives in education* (σσ. 116-125). Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Keller, Evelyn Fox. (1983). Gender and Science. Στο S. Harding, & M. Hintikka, *Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science* (σσ. 187-205). Dordrecht, Boston, London: Reidel Publishing Company.

Kohli, Wendy. (1999). Performativity and Pedagogy: The Making of Educational Subjects. *Studies in Philosophy and Education*, 18 (1), σσ. 319-236.

Kristeva, Julia. (1984). *Revolution in Poetic Language*. (M. Waller, Μεταφρ.) New York: Columbia University Press.

Kristeva, Julia. (1986). *The Kristeva Reader*. (L. Roudiez & S. Hand, Μεταφρ.) New York: Columbia University Press.

Landau, Iddo. (2008). Problems with Feminist Standpoint Theory in Science Education. *Science & Education*, 17 (10), σσ. 1081-1088.

Llyod, Genevieve. (1984). *The Man of Reason. "Male" and "Female" in Western Philosophy*. Menneapolis: University of Minnesota Press.

Lloyd, Genevieve. (1998). Rationality. Στο A. Jaggar, & I. Young (Eds.), *A Compaion to Feminist Philosophy* (σσ. 165-172). Oxford: Blackwell Publishing.

Lloyd, Moya. (2011). Judith Butler. Στο G. Ritzer, & J. Stepnisky, *The Wiley-Blackwell Companion to Major Social Theorists* (σσ. 543-560). Malden: John Wiley & Sons, Ltd Publication.

Longino, Helen. (1987). Can There Be A Feminist Science? *Hypatia*, 2 (3), σσ. 51-64.

Longino, Helen. (1990). *Science as Social Knowledge. Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Longino, Helen. (1993). Subjects, Power, and Knowledge: Description and Prescription in Feminist Philosophies of Science. Στο L. Alcoff, & E. Potter (Eds.), *Feminist Epistemologies* (σσ. 101-120). New York: Routledge.

Longino, Helen (1999). Feminist Epistemology. Στο J. Greco, & E. Sosa (Eds.), *A Blackwell Guide to Epistemology* (σσ. 327-353). Malden, Massachusetts : Blackwell Publishers.

Martin, Alison. (2003). Introduction: Luce Irigaray and the Culture of Difference. *Theory, Culture & Society*, 20 (3), σσ. 1-12.

McLaughlin, Janice. (1997). Feminist Relations with postmodernism: Reflections on thepositive aspects of involvement. *Journal of GenderStudies*, 6 (6), σσ. 5-15.

McLennan, Gregor. (1995). Feminism, Epistemology and Postmodernism: Reflections on current ambivalence. *Sociology*, 29 (2), σσ. 391-409.

Milliken, Aimee. (2017). Subjective from the start: A critique of transformative criticism. *Nursing Philosophy*, 18 (e), σσ. 1-5.

Moi, Toril. (1986). Introduction. Στο J. Kristeva, *The Kristeva Reader* (σσ. 1-22). New York: Columbia University Press.

- Morgan, Kathryn Pauly. (1996). Freeing the Children: The Abolition of Gender. Στο A. Diller, B. Houston, K. P. Morgan, & M. Ayim, *The Gender Question in Education: Theory, Pedagogy and Politics* (σσ. 41-49). USA: Westview Press.
- Nelson, Lynn Hankinson. (1990). *Who knows. From Quine to a Feminist Empiricism*. Philadelphia: Temple University Press.
- Nelson, Lynn Hankinson. (1993). Epistemological Communities. Στο L. Alcoff, & E. Potter (Eds.), *Feminist Epistemologies* (σσ. 121-159). New York: Routledge.
- Nelson, Lynn Hankinson. (1995). A Feminist Naturalized Philosophy of Science. *Synthese*, 104 (3), σσ. 399-421.
- Nelson, Lynn Hankinson. (1996). Empiricism without dogmas. Στο L. H. Nelson, & J. Nelson, *Feminism, Science, and thw Philosophy of Science* (σσ. 95-119). Dordrecht, Boston, London: KluwerAcademic Publishers.
- Nelson, Lynn Hankinson. (2002). Feminist Philosophy of Science. Στο P. Machamer, & M. Silberstein (Eds.), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Science* (σσ. 312-331). Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Nicholson, Linda. (1990). *Feminism/postmodernism*. New York: Routledge.
- Noddings, Nel. (1984/2013). *Caring. A Relational Approach to Ethics & Moral Education*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Nodding, Nel. (1988/2013). An Ethic of Caring and Its Implications for Instructional Arrangements. Στο B. Thayer-Bacon, L. Stone, & K. Sprecher, *Education Feminism. Classic and Contemporary Readings* (σσ. 137-149). New York: Suny Press.
- Noddings, Nel. (1990). A Response. *Hypatia*, 5 (1), pp. 120-126.
- Noddings, Nel. (2006). *Critical Lessons. What Our School Might Teach But Do Not*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Noddings, Nel. (2007). Caring as Relation and Virtue in Teaching. Στο R. Walker, & P. Ivanhoe, *Working Virtue. Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems* (σσ. 41-60). Oxford: Cralendon Press.

Noddings, Nel. (2009). Feminist Philosophy and Education. Στο H. Siegel, *The Oxford Handbook of Philosophy of Education* (σσ. 508-523). Oxford, New York: Oxford University Press.

Paechter, Carrie. (2001). Using poststructuralist ideas in gender theory and research. In B. Francis, & C. Skelton, *Investigating Gender* (σσ. 41-51). Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Paechter, Carrie. (2018). Gender and the Philosophy of Education. Στο P. Smeyers, *International Handbook of Philosophy of Education* (σσ. 981-994). Berlin: SpringerNature.

Παπαγεωργίου, Γιώτα. (2004). *ΗγεμονίακαιΦεμινισμός*. Αθήνα: Τυπωθήτω – ΓιώργοςΔαρδανός.

Pendlebury, Shirley. (1998). Feminism, Epistemology and Education. Στο D. Carr, *Education, Knowledge and Truth* (σσ. 174-188). London: Routledge.

Pinnick, Cassandra. (2008a). Science Education for Women: Situated Cognition, Feminist Standpoint Theory, and the Status of Women in Science. *Science and Education*, 17 (10), σσ. 1055-1063.

Pinnick, Cassandra. (2008b). The Feminist Approach to the Philosophy of Science. In M. Curd, & S. Psillos, *The Routledge Companion to Philosophy of Science* (σσ. 182-192). Abingdon: Routledge.

Potter, Elizabeth. (2006). *Feminism and philosophy of science:An introduction*. New York: Routledge.

Potter, Elizabeth. (2007). Feminist Epistemology and Philosophy of Science.ΣτοL. M. Alcoff, & E. F. Kittay (Eds.), *The Blackwell Guide to Feminist Philosophy* (σσ. 235-253). Malden: BlackwellPublishing.

Quine, Willard. (1997). ΔύοΔόγματατουΕμπειρισμού. (Γ. Ρουσόπουλος, Μεταφρ.) Στο Γ. Ρουσόπουλος, *Μελέτες για τον Εμπειρισμό* (σσ. 63-102). Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα.

Quine, Willard. (2000). Προς μια Φυσιοκρατική Επιστημολογία. *Δευκαλίων*, 18 (1), pp. 127-144.

Reay, Diane. (2001). The paradox of contemporary femininities in education: combining fluidity with fixity. Στο B. Francis, & C. Skelton, *Investigating Gender. Contemporary perspectives in education* (σσ. 152-163). Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Ρεθυμιωτάκη, Ελένη, Μαροπούλου, Μαρίνα, & Τσακιστράκη, Χριστίνα. (2015). *Φεμινισμός και δίκαιο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Renold, Emma. (2000). "Coming Out": gender, (hetero)sexuality and the primary school. *Gender and Education*, 12 (3), σσ. 309-326.

Renold, Emma. (2006). They won't let us play...unless you're going out with one of them': girls, boys and Butler's "heterosexual matrix" in the primary years. *British Journal of Sociology of Education*, 27 (4), σσ. 489-509.

Schumann, Claudia. (2016). Knowledge for a Common World? On the Place of Feminist Epistemology in Philosophy of Education. *Education Sciences*, 6 (1), σσ. 1-13.

Scott, Joan. (2006). Αποδομώντας το δίλημμα "ισότητα ή διαφορά", ή, αλλιώς, η χρησιμότητα της μεταδομιστικής θεωρίας για τον φεμινισμό. Στο Α. Αθανασίου, *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (σσ. 141-166), μεταφρ. Μ. Μηλιώρη. Αθήνα: Νήσος.

Σηφάκη, Ευγενία. (2015). *Σπουδές φύλου και Λογοτεχνία*. Αθήνα: Σύνδεσμος ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών.

Σιούφα, Βασιλική. (2002). *Η κριτική του κοινοτισμού στο φιλελευθερισμό*. Alasdair Macintyre και Charles Taylor. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Sobstyl, Erdie. (2004). Re-radicalizing Nelson's Feminist Empiricism. *Hypatia*, 19 (1), σσ. 119-141.

Strickland, Susan. (1994). Feminism, Postmodernism and Difference. Στο K. Lennon, & M. Whitford (Eds.), *Knowing the Difference: Feminist Perspectives in Epistemology* (σσ. 265-274). London and New York: Routledge.

Thayer-Bacon, Barbara, & Turner, Gayle. (2007). What feminist inquiry contributes to philosophy and the philosophy of education: A symposium. *Educational Theory*, 57 (3), σσ. 297-306.

Τζωρτζόπουλος, Δημήτρης. (1993). Μια δοκιμή ανάγνωσης της Φαινομενολογίας. Στο G. Hegel, *Φαινομενολογία του Πνεύματος*. Τόμος Πρώτος (σσ. 11-112). Αθήνα-Γιάννινα: Εκδόσεις "Δωδώνη".

VanBuren, Jane. (1995). Postmodernism-Feminism and the Deconstruction of the Feminine: Kristeva and Irigaray. *The American Journal of Psychoanalysis*, 55 (3), σσ. 231-243.

Vendramin, Valerija. (2012). Why feminist epistemology matters in education and educational research. *Solsko Polje*, 23 (1-2), σσ. 87-96.

Wallin, Dawn. (2001). Postmodern Feminism and Educational Policy Development. *McGill Journal of Education*, 36 (1), σσ. 27-43.

Weedon, Chris. (1998). Postmodernism. Στο A. Jaggar, & I. Young (Eds.), *A Companion to Feminist Philosophy* (σσ. 75-84). Oxford: Blackwell Publishing.

Wylie, Alison. (2000). Feminism in philosophy of science: Making sense of contingency and constraint. Στο M. Fricker, & J. Hornsby (Eds.), *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy* (σσ. 166-184). Cambridge: Cambridge University Press.

Wylie, Alison. (2003). Why Standpoint Matters. Στο R. Figueroa, & S. Harding, *Science and Other Cultures. Issues in Philosophies of Science and Technology* (σσ. 26-48). New York and London: Routledge.

Yeatman, Anna. (1990). A Feminist Theory of Social Differentiation. Στο L. Nicholson, *Feminism/Postmodernism* (σσ. 281-299). New York: Routledge.

Yeatman, Anna. (1994). Postmodern Epistemological Politics and Social Science. Στο K. Lennon & M. Whitford (Eds.), *Knowing the Difference: Feminist Perspectives in Epistemology* (σσ.187-202). London and New York: Routledge.

Youdell, Deborah. (2004). Wounds and Reinscriptions: Schools, Sexualities and Perforamtive Subjects. *Discourse: Studies in the cultural politics of education*, 25 (4), σσ. 477-493.

Youdell, Deborah. (2005). Sex-gender-sexuality: how sex, gender and sexuality constellations are constituted in secondary schools. *Gender and Education*, 17 (3), σσ. 249-270.